

~~9(41.825)~~
~~5-91~~

I
Moses, of Chorene.

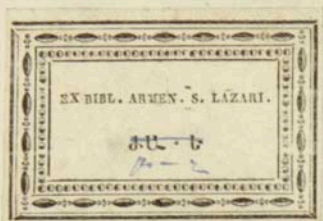
III, 65, 93

Tuhats

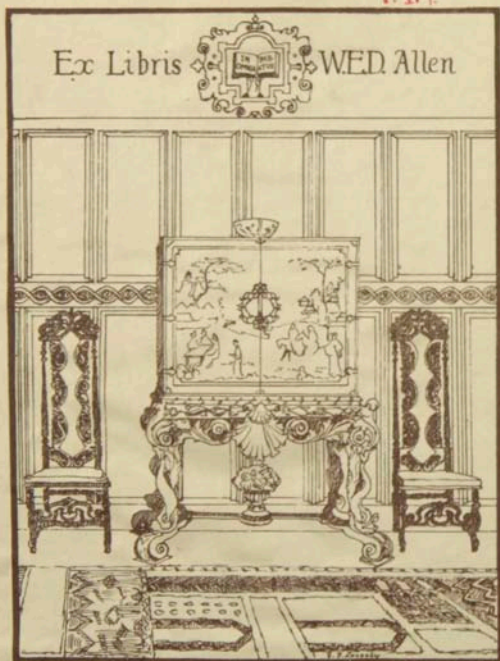
199, 13. 60.

ME
2 vols in 1

my

1. VI 1.

✓

Robinia 1

£3.10.0

MOÏSE DE KHORÈNE

HISTOIRE

D'ARMÉNIE.

9(47.925)
U-91

5032-wh

MOÏSE DE KHORÈNE

AUTEUR DU Ve SIÈCLE.

HISTOIRE D'ARMÉNIE.

TEXTE ARMÉNIEN,

ET

TRADUCTION FRANÇAISE

PAR

P. E. LE VAILLANT DE FLORIVAL

CHEVALIER DE LA LÉGION D'HONNEUR, PROFESSEUR D'ARMÉNIEN A L'ÉCOLE ROYALE ET SPÉCIALE DES LANGUES ORIENTALES VIVANTES PRÈS LA BIBLIOTHÈQUE DU ROI (A PARIS), MEMBRE DE L'ACADÉMIE ARMÉNIENNE DE SAINT-LAZARE, ANCIEN ÉLÈVE PENSIONNAIRE DE L'ÉCOLE ROYALE DES CHARTES.

TOME PREMIER.

2004

VENISE,

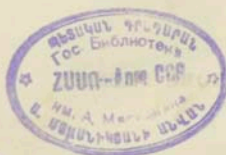
TYPOGRAPHIE ARMÉNIENNE DE SAINT-LAZARE.

1841

4-2892

356-42

5032-44

2846-81

INTRODUCTION.

DEPUIS long-temps nous n'avons plus rien à espérer de la littérature des Latins, ni de la littérature des Grecs: tout a été vu, exploré, expliqué, commenté. Si, de loin en loin, il sort encore du Vatican quelques pages échappées à l'investigation des siècles, si quelques fragmens d'auteurs grecs, quelques inscriptions se retrouvent encore dans des ruines à de longs intervalles; ce n'est plus, il faut le dire, que quelques molécules d'or, qui témoignent bien par leur présence, que là il y a eu une mine riche et féconde, mais qui attestent aussi, par leur rareté, que cette mine est épuisée.

L'homme, toujours insatiable de nouveauté, s'est mis à fouiller les langues de l'Orient, et tandis que l'Arabe oublie et l'histoire de sa grandeur passée, et les richesses de son antique langue; nous, Européens, nous dévorons la poussière des manuscrits arabes. Que de travaux en ce genre depuis un demi-siècle!

Mais, si l'étude de l'arabe et des langues ses filles a exercé et exerce la patience d'un grand nombre de savans, il en est quelques-uns qui ont cultivé et cultivent un autre champ. Ainsi, la langue sacrée des Indous, accueillie d'abord par l'enthousiasme, comme le principe et la clef de toutes les langues, restée, après les transports d'un premier engouement, dans l'estime des philologues, comme un modèle de langue bien faite; ainsi le chinois, dont l'importance, appréciée depuis

long-temps par les érudits, se révèle aujourd'hui à l'industrie; ainsi plusieurs autres langues orientales ont leurs interprètes, leurs admirateurs.

La langue arménienne, langue mère, sans rivale en antiquité, serait l'émule de la langue grecque, si, comme la langue grecque, elle pouvait présenter à notre admiration un grand nombre d'écrivains célèbres; peut-être même, si tous ses écrivains nous étaient connus.

Considérée comme langue racine, la langue arménienne contient quantité de mots qui sembleraient avoir donné naissance aux mots latins, exprimant les mêmes idées. Utile à la linguistique, elle sert encore à résoudre des questions historiques très-importantes. Que de mémoires pour expliquer le passage de Salluste dans Jugurtha (XVIII), qui tire le peuple et le nom des Maures de Mèdes! En arménien, Mède se dit Mar, et de Mar à Maure il n'y a pas loin. Que de discussions sur l'origine des Bretons et des Celtes! Tacite dit que leur langue ressemble à celle des Cimbres. Cimbres et Gimmériens, selon Possidonius, cité par Strabon, sont même peuple. D'après le Syncelle, Gomer est le fondateur des Cappadociens; il est celui des Celtes, selon Josèphe. En effet, le petit-fils de Noé, que nous appelons Gomer, en arménien est appelé Kamer, et le peuple, que nous nommons Cappadociens d'après les Grecs, en arménien a pour nom Kamir.

Encore trop négligée de nos jours, la langue arménienne mérite, on le voit déjà, l'attention des linguistes, des philologues; elle mérite aussi celle de tout ami des études historiques.

On dira peut-être qu'une nation qui fait remonter son origine presque jusqu'à Noé, devrait avoir des monumens écrits bien antérieurs au IVe et au Ve siècles. Mais Ninus, selon Moïse de Khorène, voulant que toute histoire datât de lui, fit brûler les livres antérieurs à son règne, mais les calamités successives de l'Arménie, les invasions continuelles qui la désolèrent, mais le zèle même du Christianisme contre les souvenirs de l'idolâtrie, tout explique la disparition des monumens écrits avant notre ère, et même dans les premiers siècles de notre ère. La continuation incessante, croissante des malheurs de l'Arménie explique également la rareté des monumens littéraires des âges postérieurs. Ce qui prouve que la littérature existait en Arménie, bien avant les premiers monumens que nous possédons, c'est leur perfection elle-même. La littérature d'un peuple ne naît pas grande et

sublime; ses premiers produits sont des essais informes, et non pas des chefs-d'œuvre. Sans doute la littérature arménienne s'est développée, multipliée, quand, au lieu de se servir des caractères syriaques, grecs, persans, elle a pu se manifester écrite avec les caractères nationaux, inventés au Ve siècle par Saint Mesrob.

Quoiqu'il en soit, riche, féconde, sublime dans le genre sacré, la littérature arménienne possède aussi des historiens qu'il faut étudier, non-seulement pour connaître les annales d'un peuple si maltraité, lorsqu'il n'est pas tout-à-fait oublié, dans les récits des Grecs, des Romains; mais aussi pour augmenter, et rectifier les données que nous possédons sur les Assyriens, les Mèdes, les Perses, les Grecs, les Romains.

Parcourir un cercle déjà parcouru dans un précis de la littérature arménienne, serait trop long: bornons-nous à apprécier Moïse de Khorène, auteur du Ve siècle, le père des historiens d'Arménie, qui, tous, tirent de lui, comme ils le reconnaissent eux-mêmes, le récit des faits arrivés jusqu'à son temps.

Moïse de Khorène, qui composa l'histoire de sa nation à la prière d'Isaac Pacradouni, devait naturellement la lui dédier. Si le premier chapitre ou lettre dédicatoire abonde en louanges emphatiques, en idées extatiques, il faut se hâter de le dire, Moïse de Khorène abandonne ensuite, pour ne plus les reprendre, cette enflure, ces exagérations de pensées, de style, que la plupart des Orientaux croient des ornemens indispensables, et qui ne sont que des obscurités nuisibles.

Après avoir payé ce tribut à l'esprit oriental, Moïse de Khorène, ami de la vérité, ne la fausse jamais pour caresser les grandeurs du siècle; loin d'imiter le langage de la flatterie, qui dit sans cesse aux puissans de ce monde:

Choisissez de César, d'Achille ou d'Alexandre,
Et si vous n'en sortez, vous en devez sortir.

Moïse de Khorène dit à Isaac Pacradouni: « Quelques hommes indignes de croyance prétendent que de Haïg descend la race des Pacradouni: ne crois pas de pareils contes; car il n'y a là aucune trace de la vérité. » Moïse de Khorène ne demande pas plus la popularité que la faveur à ces mensonges qui flattent, corrompent les peuples et les

rois; il accuse les rois, il accuse la nation d'une indifférence anti-philosophique; reproches sévères, effacés depuis par une foule de bons écrivains, mais enfin, reproches dont la sévérité même est une garantie de la sincérité, de la véracité des éloges que le même historien donne ailleurs aux vertus des Arméniens.

Moïse de Khorène conserve à l'histoire l'exactitude, la dignité qui lui conviennent; il a pu quelquefois être trompé, mais il ne veut jamais tromper. Si l'on dit, avec Sainte-Croix, que Moïse de Khorène a souvent montré la crédulité d'Hérodote, qu'il raconte des faits merveilleux, l'inculpation n'est pas fondée; ce qui paraît fabuleux, l'historien le rapporte sous forme de doute; s'il redit les traditions populaires, c'est uniquement pour faire plaisir à Isaac Pacradouni. Nous, qui recueillons les nôtres avec tant de soin, félicitons-nous de pouvoir connaître aussi celles d'un peuple antique; car les traditions populaires d'un peuple sont la vive image de l'esprit de ses générations passées. Si Moïse de Khorène parle de miracles, il en parle en véritable chrétien. D'ailleurs, amis du positif, vous qui ne voudriez dans l'histoire des peuples que du vraisemblable, selon l'ordre naturel des choses, détruisez, déchirez, si vous l'osez, nos manuscrits du moyen-âge, ces certificats précieux de la bonne-foi, de la simplicité, de la religion de nos pères; déchirez ces légendes si touchantes et si pieuses que nous exhurons chaque jour de la poussière de l'oubli; déchirez nos chroniques; déchirez votre propre histoire, notre propre histoire; et si ce n'est assez, soyez donc un peuple nouveau, soyez même un peuple d'aujourd'hui, car, si vous étiez d'hier, il y aurait déjà du merveilleux dans vos annales d'un jour.

Moïse de Khorène, il est vrai, n'a pas toujours suivi un ordre bien méthodique dans le récit des événements; il commence quelquefois ce récit, le suspend, le reprend encore, et ne l'achève que dans un autre endroit; c'est un vieillard dont les souvenirs surabondent, qui se dit: « Je suis vieux . . . la durée de la vie est incertaine, précaire, » et se hâte de décharger sa mémoire, à mesure qu'elle lui rappelle des faits. D'ailleurs, qui pourrait dire que Moïse de Khorène n'avait pas l'intention de rapprocher plus tard dans un même cadre des faits contemporains, et de faire une histoire suivie avec ces matériaux quelquefois peu coordonnés?

L'histoire de Moïse de Khorène est partagée en trois livres; dans le

premier, l'écrivain traite de Haïg et des successeurs de Haïg. Toutes les nations de l'antiquité ont entouré leur origine d'une auréole divine; chacune veut descendre d'un dieu, ou tout au moins d'un héros. Haïg, le père de la nation que nous appelons arménienne, en mémoire d'un de ses plus illustres chefs, mais qui, elle, s'appelle Haïk, est un grand homme, et rien en lui ne surpasse la capacité d'un grand homme. Après la chute de la dynastie de Haïg commence, avec le second livre, la dynastie des Archagouni ou Arsacides, dont l'histoire se continue jusqu'à la mort du roi Dertad devenu chrétien, et embrasse tout le troisième livre qui contient les événemens arrivés depuis Khosrov jusqu'à la mort des deux prélats Isaac et Mesrob, c'est-à-dire jusqu'à l'an 441 de J. C. Dans plus d'un passage de son histoire, Moïse de Khorène fait allusion à un autre livre composé par lui, qui contiendrait les principaux faits historiques, relatifs à la destruction de la monarchie des Archagouni jusqu'à l'empereur Zénon, mais ce livre jusqu'à présent n'a pu être trouvé. Moïse de Khorène a soin d'indiquer les autorités où il a puisé: malheureusement la plupart ont disparu; tel est ce Mar Abas-Gadina, savant assyrien, qui rapporta à Vagharchag, premier roi arménien de la race archagouni, l'histoire d'Arménie qu'il avait extraite des archives de Ninive. On dira que Ninive n'existait plus depuis long-temps, mais le fait n'est pas bien prouvé; d'ailleurs par ces mots: Archives de Ninive, Moïse pouvait entendre les archives d'Assyrie; il les appelle ailleurs archives chaldéennes. Ces archives avaient été traduites en grec par l'ordre d'Alexandre; c'est là qu'avaient puisé les Abydène, les Céphalion, les Polyhistor, historiens cités par Josèphe, par Eusèbe, par Moïse lui-même.

Lérubnas, fils d'Absadare, natif d'Édesse, Olympe, pontife payen, l'hérésiarque Pardasane, Ardite, Khorobute sont également perdus.

Nous ne suivrons par Moïse de Khorène dans le développement de son histoire nationale; à quiconque voudra la connaître, nous dirons voyez et lisez; ayez foi en Moïse de Khorène; c'est le père et le meilleur de tous les historiens d'Arménie. Mais il est peut-être utile d'appeler sommairement d'avance l'attention des savans sur quelques passages précieux, relatifs à d'autres nations; documens qu'on ne s'attend pas à trouver dans l'histoire particulière d'un peuple.

Ce que Moïse de Khorène dit de Ninus, paraît au moins plus vraisemblable que tous les contes rapportés par les autres historiens tou-

chant le roi de Ninive. Si Moïse de Khorène transporte à Aram, chef des Arméniens, les exploits attribués par Diodore de Sicile à Ninus, l'enchaînement des faits semble justifier cette transposition.

Quant à Sémiramis, cette reine superbe, flétrie du nom de voluptueuse par tous les historiens, elle l'est également par Moïse de Khorène. Ce qu'il dit de la ville merveilleuse qu'elle se bâtit en Arménie, n'a rien d'exagéré; témoin les ruines qui étonnent encore aujourd'hui le voyageur. Sans les écrits de l'historien, que peuvent les monumens pour perpétuer la gloire des princes? Voyez les pyramides de l'Égypte, ces monumens presque indestructibles de la vanité des Sésostris. Quoi, est-ce bien pour couvrir de misérables restes, est-ce bien pour soustraire ces misérables restes à l'action destructive du temps, qu'ils ont forcé des populations captives à venir élever ici des montagnes de pierre? ô aberration de l'esprit humain, ô déception de l'orgueil! ils ont cru, ces superbes Pharaons, dans l'omnipotence de leur autorité, pouvoir transmettre à la postérité quelque peu de cendres avec le souvenir de leur gloire, et ils ne lui ont pas même transmis le souvenir de leur nom véritable, pourquoi? parce que, ce nom, l'histoire ne la point enregistré. La triste fin de Sémiramis paraît, dans le récit de Moïse de Khorène, un événement qui a dû arriver comme il le raconte. Zoroastre n'est plus un être mystérieux; c'est un ministre perfide qui, abusant de la confiance de Sémiramis, finit par lui faire la guerre. Vaincu par Sémiramis, mais tout-puissant sur l'esprit de son fils Ninyas, Zoroastre aura fondé, propagé sans peine la religion des Mages.

Astyage, ce roi des Mèdes, dont parlent Hérodote, Xénophon d'une manière si fabuleuse, paraît bien dans Moïse de Khorène un personnage représenté au naturel. Nous avons parlé d'Astyage, parlons de Cyrus. Que Xénophon ait joint aux lauriers de son héros, les lauriers d'un autre héros; de semblables usurpations ne sont pas rares, et, si l'on réfléchit qu'après Ardachès Ier, l'Arménie, presque toujours assujettie, sans liberté, sans puissance pour crier à l'injustice, n'a pu reprendre à ses vainqueurs les titres de sa gloire passée, titres qu'ils avaient usurpés, on sera moins étonné d'apprendre que le vainqueur de Crésus n'est point Cyrus, mais Ardachès-le-Parthe, roi d'Arménie. D'ailleurs Moïse de Khorène, qui connaissait bien le récit contraire, ne fait, pour ainsi dire, que rapporter les paroles de Polycrates, d'Évagarus,

de Camadrus, de Phlédon, historiens malheureusement disparus, qui, tous, parlaient de la captivité de Crésus par Ardachès. L'histoire des vainqueurs se trouve naturellement liée à celle des vaincus; ainsi les rois de Perse apparaissent souvent chez Moïse de Khorène. Les Romains, ces dominateurs des dominateurs, dont le joug pèse aussi sur l'Arménie, sont souvent cités. Antoine-le-Triumvir conserve le caractère que lui donne l'histoire romaine; vainqueur des peuples et des rois, il est lui-même vaincu par une femme, qui s'appelle Cléopâtre. Le peuple juif retrouve aussi dans Moïse de Khorène quelques fragments de ses annales. Pour ce qui regarde le Bas-Empire, les citations sont nombreuses; des détails sur l'humanité, sur la conversion de Constantin, sur la fondation de Constantinople, sur Théodose, intéressent l'histoire grecque et romaine. Enfin, il serait trop long de signaler tous les passages qui font de l'histoire de Moïse de Khorène un livre éminemment utile.

C'en est assez pour faire apprécier l'importance de Moïse de Khorène, sous le point de vue de l'histoire générale. Quant à l'histoire spéciale, à l'histoire purement arménienne, amis du savoir, lisez Moïse de Khorène, lisez-le tout entier, relisez-le encore; donnez à chaque page votre attention, mais donnez-la surtout à cette pieuse et touchante histoire d'Abgar, le premier roi chrétien entre tous les rois. Que sa correspondance avec J. C., première cause de sa conversion, ne vous étonne pas: elle n'est point relatée, il est vrai, dans l'Évangile; mais qui peut dire que toutes les paroles de J. C. s'y trouvent? le fait, d'ailleurs si controversé, n'est pas invraisemblable.

Vous tous, rois, princes, grands hommes de l'antique Arménie, que reste-t-il de vous? rien; des siècles ont passé, il ne reste rien, et l'on ne peut pas même dire de vous, ce que disait le héros des temps modernes, qui n'est plus lui-même que cendres, en visitant le tombeau de Frédéric II: «Voilà donc tout ce qui reste du grand Frédéric!» Vous ne seriez plus même des souvenirs, sans Moïse de Khorène; et vous, villes superbes, résidences des rois, que reste-t-il de vous? rien; des siècles ont passé, il ne reste rien, peu de chose du moins. Mais Moïse de Khorène atteste votre magnificence, et, grâce à ses indications, on peut encore retrouver vos ruines, et l'on peut dire de vous, ce que l'on a dit de la Grèce. Là gît Lacédémone, Athènes fut ici. O instabilité des choses humaines! il faut voir la Grèce pour vous comprendre;

on dirait que la terre s'est rétrécie, et lorsqu'on se trouve dans les royaumes d'Argos, de Pergame, de Priam, on en cherche l'emplacement, et l'on se demande comment il a jamais pu se faire que, là aient existé tant de puissans états, dont les rois belliqueux, pour venger l'enlèvement d'Hélène, entraînaient au siège de Troie des myriades de combattans: ô divin Homère, auriez-vous poussé l'amour de la patrie, jusqu'à lui donner une étendue de territoire qu'on lui cherche vainement aujourd'hui, et ces armées innombrables que vous faites sortir de son sein, ne furent-elles en réalité que des pelotons de soldats?

Arméniens, peuple grand autrefois parmi les nations, consolez-vous! comme les peuples de l'antiquité, comme les Égyptiens, comme les Assyriens, comme les Macédoniens, comme les Mèdes, comme les Perses, comme les Grecs, comme les Romains, vous avez passé; un peu plutôt, un peu plus tard, qu'importe? mais, moins malheureux aujourd'hui que les descendans de la plupart de vos anciens dominateurs, vous habitez encore le pays qu'ont habité vos premiers ancêtres; vous portez leur nom, vous parlez leur langue; vous vivez, il est vrai, sous un joug étranger, mais enfin, vous vivez réunis en masse. L'histoire de plusieurs anciens peuples restera cachée sous le linceul des morts; la vôtre, long-temps, sans doute, peu connue de la plupart d'entre vous, non-seulement vous devient familière, elle le deviendra aussi aux nations européennes: déjà, il y a plus de cent ans, deux fils d'Albion ont étonné le monde savant par leur studieuse patience en traduisant presque sans secours, l'ouvrage précieux de Moïse de Khorène. Il est inutile de parler de ce précis sommaire publié quelques années auparavant à Stockholm; d'ailleurs, il est presque introuvable, et, peut-être, peu digne d'être cherché. Aujourd'hui devenue rare et insuffisante, d'ailleurs écrite dans une langue morte, souvent obscure sous la plume des modernes, dans une langue qu'on n'aime plus à lire que dans les ouvrages de Cicéron, de Virgile, etc., la traduction des frères Whiston devait avoir des compagnes dans les langues modernes; elle en a, elle en aura. Cette traduction française, revue sous les auspices des savans Mékhitaristes de Venise, imprimée avec le texte en regard, dans leur belle typographie, apprendra sans peine et sans ennui aux savans européens les fastes de l'ancienne Arménie. Les Italiens aimeront à lire ces fastes dans leur langue; une traduction italienne, sans texte, entreprise après la tra-

duction française, par les savans Bénédictins de Saint-Lazare, qui l'ont enrichie de notes, doit inspirer toute confiance. On dit qu'une traduction en Russe ne tardera pas à étendre encore la connaissance du grand historien de l'Arménie.

Cette traduction française, malgré tous les soins, toutes les révisions possibles, contient encore, sans doute, des erreurs; erreurs imputables au traducteur, erreurs presque inhérentes à l'obscurité de certains passages, susceptibles de plusieurs interprétations. Le génie de la langue française se prête difficilement aux formes compactes et pressées de la langue arménienne; de là, longueur et imperfection pour rendre une pensée complexe, représentée en arménien par un mot formé de plusieurs racines. Quant à la transcription des noms propres, voici la marche généralement suivie: conserver aux noms purement arméniens la prononciation nationale, sans égard à la transmutation ordinaire de certaines lettres; pour les noms étrangers à l'Arménie, rétablir ces noms, tels qu'on les prononce en français. Un nombreux recueil de notes, disposées en dictionnaire de tous les noms d'hommes et de lieux inscrits dans l'ouvrage, pourra, un peu plus tard, s'y joindre.

Si, malgré ses défauts et ses fautes, cette traduction peut être utile, son auteur aura droit à l'indulgence de tous ceux qui savent que:

La critique est facile,
Mais l'art est difficile.

NOTICE BIOGRAPHIQUE

SUR

MOÏSE DE KHORÈNE.

Au Ve siècle, âge d'or de la littérature arménienne, parut dans tout l'éclat de la vertu et de la sagesse, l'homme de Dieu, Saint Moïse de Khorène, surnommé le lettré ou le père des lettrés. Moïse fut également admirable par sa conduite temporelle et par sa doctrine spirituelle.

Né au bourg de Khorène, canton de Daron, Moïse fut appelé Moïse de Khorène, quelquefois aussi Moïse de Daron. Issu de la même province, de la même maison que Saint Mesrob, Moïse devint le plus cher de ses disciples, après l'invention des lettres arméniennes; il fut aussi un des premiers envoyés pour apprendre les sciences d'Athènes. Il parcourut le pays des Grecs et des Romains, alla jusqu'à Rome, passa à Byzance, en Égypte, en Palestine, en Syrie; amassa des trésors d'érudition, approfondit la science de toutes les antiquités. Sa plume était éloquente et forte, sa parole puissante. La sainteté de sa vie surpassait en sainteté la sainteté des plus saintes vies. Isaac Ardzrouni,

prince célèbre du Vasbouragan, dans une lettre adressée à Moïse de Khorène, l'appelle l'ange, le ministre des grandeurs du Christ, l'homme du ciel sur la terre.

Un homme, tel que Moïse de Khorène, fut bientôt connu de tous; car, s'il est impossible qu'une maison située sur les hauteurs des montagnes d'Arménie, reste cachée; il est impossible aussi que la lumière soit mise sous le boisseau. Moïse fut donc placé sur le chandelier de l'Église pour l'éclairer avec le flambeau de sa doctrine. En effet, après la mort de son bienheureux condisciple, Ezmig Gorpatzi, l'un des premiers traducteurs de la Bible, Moïse fut choisi pour le remplacer sur le siège épiscopal de Pâcrévant et d'Archarouni, au pays des Gamsariens. Pendant de longues années, Moïse fit paître son troupeau avec toute la sollicitude et la sagesse d'un bon pasteur, jusqu'à la plus extrême vieillesse. *Je suis vieux*, disait Moïse de Khorène, longtemps avant sa fin, *et toujours occupé de traductions*. D'après le témoignage de Thomas Ardzrouni, Moïse de Khorène vécut cent-vingt ans.

De tous les travaux littéraires du bienheureux Moïse de Khorène, il ne reste que quelques ouvrages: l'histoire de la nation arménienne, (voyez l'introduction et l'histoire même), un traité de Géographie très-précieux pour son antiquité et les citations qui s'y trouvent, citations prises des anciens géographes et mathématiciens. Moïse de Khorène tire la principale partie de son traité du célèbre mathématicien Pappé d'Alexandrie, qui florissait au milieu de ce siècle; les prolégomènes sont pris de la partie mathématique de Ptolémée: le traité de géographie de Moïse de Khorène a été publié à Marseille en 1683, à Venise en 1751 sans traduction, et à Londres en 1736, avec traduction latine, par les frères Whiston, à la suite de l'histoire de Moïse de Khorène, et enfin à Paris en 1819, avec traduction française par Mr Saint-Martin.

Moïse est aussi l'auteur de quelques autres opuscules, savoir: une épître à Isaac Arzrouni, pleine de documens historiques; deux homélies ou plutôt deux panégyriques, l'un en l'honneur de Sainte Hripsimé, vierge et martyre. Dans un opuscule particulier, il décrit le pénible voyage de la sainte et de ses compagnes, de Rome en Arménie. L'autre homélie a pour sujet la transfiguration de J. C. On croit encore Moïse de Khorène auteur de bien d'autres ouvrages qui n'existent

plus, de plusieurs commentaires sur la grammaire arménienne, dont nous n'avons aujourd'hui que quelques fragmens insérés dans la grammaire de Jean Erzengatzi ou Zorzoretzi, écrivain arménien du XIIIe siècle. On attribue aussi à Moïse de Khorène une explication de l'office de l'Église arménienne, ouvrage malheureusement perdu, à l'exception d'un fragment inséré dans Arsciarounetzi, qui écrivit au VIIe siècle sur le même sujet; la traduction de la vie d'Alexandre, ouvrage nouvellement découvert. Enfin, on a de Moïse de Khorène plusieurs hymnes chantées dans les offices de l'Église arménienne.

ՄՈՍԿՍԻ ԽՈՐԵՆԵՑԻՈՅ

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ

ՆԵՅՈՅ

MOÏSE DE KHORÈNE

HISTOIRE

D'ARMÉNIE

Գ Ի Բ Վ Ե Ա Ռ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Կ Ն

ԾՆՆԳԱԲԱՆՈՒԹԻԿՆ

Հ Ա Յ Ո Յ Մ Ե Ծ Ա Յ

Ա

Մովսիսի խորենացոյ յաղագս մերոյս յիսկզբունն յայտ բանիցս Մահա-
կայ բազրատունոյ ինչոպ :

Օ ԱՆՍՊԱՌ խաղացմունս աստուածայնոցն 'ի
քեզ շնորհացն և զանդուլ Հոգւոյն 'ի վերայ քո ի
մացուածոցդ շարժմունս ծանեայ 'ի ձեռն զեղեցիկ
խնդրոյս , յառաջ քան զմարմնոցդ՝ զհոգւոյդ ընկա-
լեալ զծանօթութիւն . որ և սիրելի իմոց խկախոր-
ժակացս է , առաւել ևս սովորութեանցս : Այսն որոյ
և ոչ միայն զովել արժան է զքեզ , այլ և 'ի վերայ քո
աղօթել՝ առ 'ի լինել քեզ միշտ այսպիսի :

Օ ի եթէ վասն բանին մեք , որպէս ասի , պատկեր
Ըստուծոյ , և դարձեալ՝ առաքինութիւն բանակա-
նին է խոհականութիւն , և քո յայտօրիկ անհատ ցան-
կութիւն , ապա ուրեմն զեղեցիկ մտածութեամբ
զխոհականութեանդ քո վառ և բորբոր սրահելով
զկայծակն , զարդարես զբանն . որով մնաս առ 'ի լի-
նէն պատկեր : Ի ձեռն որոյ և զայտօրիկ զսկզբնա-

LIVRE PREMIER

GÉNÉALOGIE

DE LA NOBLE ARMÉNIE

I.

Moïse de Khorène à l'occasion et au commencement de cet ouvrage,
à Isaac Pacradouni salut.

L'INFLUENCE continuelle des graces divines sur toi, les mouvemens de l'esprit saint sur tes conceptions, me sont manifestés par ta noble demande: ainsi j'ai appris à connaître ton esprit avant de connaître ta personne. L'objet de cette demande est bien cher à mes goûts, plus encore à mes habitudes: pour cela, non seulement il faut te louer, il faut aussi prier le ciel, que tu sois toujours le même.

Car si pour la raison, nous sommes, comme il est dit, l'image de Dieu, si d'ailleurs la vertu distinctive de la raison est la sagesse, et que sans cesse vers ce but tendent tes désirs, donc par tes belles et profondes méditations, en conservant vive et brillante l'étincelle de ta sagesse, tu ornes la raison; par elle tu restes pour être l'image de Dieu; on peut même dire,

տիպն ասիս ուրախացուցանել, զեղեցիկ և չափաւոր մոլութեամբ յայտոսիկ մոլեալ և զակատեալ :

Ըն որով տեսանեմ և զայս, զի եթէ որք յառաջ քան զմեզ և կամ առ մեւք եղեն հարուստք և իշխանք աշխարհիս հայոց, ոչ ընդ ձեռամբ անկերոց իւրեանց արդեւք գտերոց իմաստնոց զայսպիսեացս հրամայեցին կարգել զյիշատակս բանից, և ոչ արտաքուստ ուստեք այսոցիկ 'ի ներքս ածել խորհեցան օժանդակութիւնս իմաստից, և զքեզ այսպիսի այժմ եղեալ ծանեաք, ապա յայտ է ուրեմն, թէ ամենեցուն քան զքեզ նախագունիցն ճանաչիս վեհագոյն, և բարձրագունից արժանաւոր գովութեանց, և յայսպիսիս պատկանաւոր դնիլ յարձանագրութիւնքս բանից :

Յաղագս որոյ հեշտաբար ընկալեալ զքո խնդիրդ, աշխատասիրեցայց ածել 'ի կատարումն. անմահ 'ի յիշատակ թողուլ զայս քեզ, և որ զկնի քոյինքն են զալոց ազգք : Օ ի և ազգի ևս նախնականի, և քաջ և արգասաւոր՝ ոչ միայն 'ի բանս և 'ի պիտանաւոր խոհականութիւնս, այլ և 'ի մեծամեծ և 'ի բազում գործս արժանապառս, զոր յիշատակեսցուք 'ի կարգի պատմութեանս, յորժամ զորդի 'ի հօրէ ծննդաբանելով ազգաբանիցեմք զբովանդակին : Իսկ զհայաստանեացս նախարարութիւնս, զամենեցուն զուստն և զգիարդն յայտնելով համառօտ, որպէս հաւաստի 'ի յունականս ոմանս կայ պատմութիւնս :

que tu réjouis ton modèle, le prototype de la raison, toi qui es porté, entraîné vers ces pensées par un penchant noble et beau.

A cela je vois encore une chose à ajouter: c'est que, si ceux qui avant nous ou de nos jours ont été les maîtres et les princes du pays des Arméniens, n'ont pas ordonné aux sages qui pouvaient se trouver sous leurs mains, de coordonner le souvenir des faits, s'ils n'ont pas pensé à appeler du dehors le secours d'aucune lumière, puisque tu es, nous le savons, si bien disposé, il est donc évident qu'à tous tes devanciers tu es reconnu bien supérieur, que tu es digne de plus grandes louanges, qu'il convient d'inscrire ton nom dans ces annales.

Sur ce, accueillant avec plaisir ta demande, je travaillerai de grand cœur à la satisfaire, à te laisser, pour que le souvenir en soit immortel, cette histoire, à toi, et à toutes tes générations futures; à te laisser l'histoire des générations qui t'ont précédé, générations fortes et fécondes, non seulement en conseils et en pensées utiles, mais aussi en une foule de grandes, très grandes actions, que nous rappellerons dans le cours de ces annales, lorsque nous ferons une généalogie générale de père en fils. Quant aux satrapies d'Arménie, de toutes nous décrirons en abrégé l'origine, l'existence, ainsi qu'il est constaté dans quelques histoires grecques.

Բ

Թէ ընդէր, վասն զի 'ի քաղցէացուոց և յաստեատանեաց մտտենից ցանկազոյն ևն մեր իրք . 'ի յունականեն կամեցաք մեք ցուցանել :

Եւ ընդ այս մի ոք զարմացի, և թէ բազում ազգաց լեալ մատենագիրք, որպէս ամենեցուն է յայանի, մանաւանդ Պարսից և քաղցէացուոց, յորս առաւել ազգիս մերոյ գտանին բազում ինչ իրաց յիշատակք, մեք զէնուսացն միայն յիշեցաք զպատմագիրս, և անտուստ զյայտարարութիւն մերոյ ազգաբանութեանս խոստացաք յանդիման կացուցանել : Վրանզի ոչ թագաւորքն էնուսաց՝ միայն որպէս աշխարհակալութեամբ, այլ և որ ինչ իմաստութեան ևն ջանք՝ փոյթ յանձին կալան աւանդել էնուսաց, յետ զառանին իւրեանց յարմարեալ իրս . որպէս և Պտղոմէոսն, որ և Եղբայրատէրն, պէտ արարեալ զամենայն ազգաց զմատենանս և զվէպս 'ի յոյն լեզու փոխարկել :

Բայց մի ոք աստանօր անուսու մն զմեզ համարեալ բամբասիցի իրք զանվարժս ոմանս և զտգէտս, որպէս թէ և գիպտացուոցն լեալ թագաւոր, մեք այժմ զնա էնուսաց գրեցաք : Վրանզի նուաձեալ նորա և զէնոյնս ընդ իւրով ձեռամբ, անուանեցաւ Մղէքսանդրի և էնուսաց թագաւոր, որպէս և ոչ մի զոք 'ի Պտղոմէանցն կամ յայլոցն տիրելոյ եգիպտացուոցն անուանեցաւ ոք երբէք . որ և վասն առաւել յունասէր բարս ունելոյ՝ 'ի յոյն լեզու զիւր աշխատութիւնն ժողովեաց : Եւ այլ բազում այսպիսի ինչ պատճառ վասն ասելոյն մեր զնա էնուսաց թագաւոր, այլ վասն համառօտելոյ մեզ զճառս՝ բաւական լիցի ասացեալս վասն նորա :

Եւ և բազում արք անուանիք և իմաստութեան

II.

Pourquoi, puisque dans les livres des Chaldéens, des Assyriens, il est plus souvent fait mention de nos affaires, pourquoi avons-nous voulu les reproduire ici d'après le grec ?

QUE personne ne soit étonné que, lorsqu'il y a des écrivains de plusieurs nations, comme chacun sait, surtout des écrivains perses et chaldéens, dans les ouvrages desquels se trouvent plus fréquemment consignés les annales de notre nation, nous n'avons cité que les historiens des Grecs, de cette source promettant de tirer, pour l'exposer ici, le tableau de notre généalogie; car les rois des Grecs, non seulement pour tout ce qui était de leurs conquêtes, mais aussi pour ce qui était des travaux de la sagesse, eurent soin de tout transmettre aux Grecs, après avoir arrangé leurs affaires intérieures; comme ce Ptolémée Philadelphie, qui fit traduire en grec les livres et les histoires de toutes les nations.

Mais que personne ne vienne ici, nous taxant d'ignorance, nous traiter comme des gens sans instruction et sans connaissance, sous prétexte que de Ptolémée, roi des Égyptiens, nous avons fait un roi des Grecs; car Ptolémée, après avoir réduit les Grecs sous sa puissance, fut nommé roi d'Alexandrie et des Grecs, titre qu'aucun des Ptolémées ni des autres dominateurs de l'Égypte ne porta jamais; ainsi fut appelé ce prince, qui plus philhellène que tout autre, donna tous ses soins à la langue grecque. Il y a encore bien d'autres raisons de ce genre pour l'appeler roi des Grecs; mais afin d'abrégier ce discours, ce que nous avons dit touchant Ptolémée, doit suffire.

Bien d'autres hommes célèbres et occupés de la

պարապեալք 'ի Հուճաց աշխարհէն հոգացան՝ ոչ միայն զգիր դիւանաց այլոց ազգաց թագաւորաց և զմեհէնից յեղուլ 'ի յոյն բան, որպէս գտանեմք զայն, որ և զԿիւռիոս ոմն յայտ յորդորեաց այր քաղցեացի և վարժ ամենայն իմաստութեամբ, այլ և զմեծամեծս և զզարմանալոյ արժանաւորս յարուեստից, և ուրեք ուրեք գտեալ աշխատութեամբ, հաւարեալ փոխեցին 'ի յոյն լեզու. որպէս զայր առ քէ, և զգայ և զթոյ առ փիւր, և զկենն առ եչ, և զշայ առ սէ։ Այլ ժողովեալ զայսոսիկ արանց, զորոց և մեք զանուանս հաւաստի գիտեմք, նուիրեցին 'ի փառս հեղ լենացւոց աշխարհին։ Այլ գովելիք են, որպէս իմաստասիրեցեալքն՝ յաղագս ջանին և իմաստութեանն առ 'ի յայլոցն լինելոյ գտակք, առաւել ևս որք ընկալան և պատուեցին զայսպիսի գիւտս իմաստից։ Այնն որոյ և զբոլոր իսկ զՀոյնս ոչ դանդաղիմ մայր կամ դայեակ ասել իմաստից։

Այլ վասն Հուճացն զբուցաբանս զակնարկութիւն մերոց պիտոյիցս առնելոյ՝ բաւական է այսչափ։

Վ

Յաղագս անիմաստասէր բարուց առաջնոցն մերոց թագաւորաց և իշխանաց։

ԿԱՄԻՄ և ոչ զանիմաստասէր բարս առաջնոցն մերոց նախնեաց առանց յիշատակի բամբասանաց թողուլ. այլ և աստէն իսկ յիսկզբան մերոյ գործաւնութեանս զվասն նոցա կշտամբութեան յարմարեւ զբանս։ Օյ թէ արդարեւ գովութեան արժանի այնք 'ի թագաւորաց իցեն, որք գրով և պատմութեամբ զիւրեանցն հաստատեալ կարգեցին զժամանակս և

sagesse, issus du pays des Grecs, ont eu soin de traduire en grec, non seulement les archives des autres nations, archives des rois, archives des temples, comme fit celui qui engagea à ce travail un certain Bérose, chaldéen très versé dans toutes les parties de la sagesse, mais encore tout ce qu'il y avait de plus grand, de digne d'admiration dans les arts, oui, tous les documents trouvés çà et là par leurs soins, ils les recueillirent et les firent passer dans la langue grecque, comme l'*aïp* au *ké*, le *za* et le *to* au *piour*, le *guienn* à l'*ietch* et le *sé* au *cha*. Ces hommes, dont nous savons positivement les noms, rassemblant toutes ces richesses, les consacrerent à la gloire du pays des Hellènes: louables sont ces hommes, vraiment philosophes, à cause de leur sagesse et de leurs efforts pour découvrir les productions des autres; louables plus encore sont ceux qui ont accueilli et honoré ces découvertes de la science: c'est pourquoi je n'hésite pas à proclamer la Grèce la mère ou la nourrice des sciences.

Pour montrer le besoin que nous avons des récits des Grecs, nous en avons dit assez.

III.

De la conduite nullement philosophique de nos premiers rois et princes.

Je ne veux pas laisser, sans la flétrir d'un souvenir de blâme, la conduite nullement philosophique de nos premiers ancêtres: je veux dès à présent, au commencement de notre entreprise, formuler ici pour eux de sévères reproches. Car, si vraiment dignes de louanges sont ceux des rois qui par écrit et avec le burin de l'histoire ont consigné les époques de leurs regnes,

զգործս իմաստութեան, և զքաջութիւն իւրաքան-
չիւր արձանացուցին 'ի վէտս և 'ի պատմութիւնս,
ըստ նոցանէ և պարապեալքն այսպիսում ճգնու-
թեանց զիւանագիրք մատենից՝ ներբողականաց 'ի
մէնջ արժանի եղեն ստից : Ի ձեռն որոց և մեր ըն-
թեռնուին զառ 'ի նոցանէ շարածս բանից, ըստ աշ-
խարհօրէն կարգաց իմաստանալ ասեմք, և քաղա-
քականս ուսանել կարգս, յորժամ այսպիսիս ընթեր-
ցասիրիցեմք իմաստութեան ճառս և զբուցատրու-
թիւնս, որք են քաղղէացւոց և ստորեւտանեաց, ե-
զիպատացւոց և ելլենացւոց : Առ այսօրիւք և փափա-
զիցեմք ևս արդեւք իմաստութեան արանցն այնո-
ցիկ, որ զայսպիսի փոյթ յանձին կալան :

Ապա ուրեմն ամենեցուն մեզ յայտնի է թագաւո-
րայն մերոց և այլոցն առաջնոց առ 'ի յիմաստն ա-
զամարութիւն, և անկատարութիւն ողբոյն բանա-
կանի : Օ՛ի թէպէտ և եմք ածու փոքր, և թուով
յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ, և զօրութեամբ տկար
և ընդ այլով յոլով անգամ նուաճեալ թագաւորու-
թեամբ, սակայն բազում գործք արութեան գտա-
նին գործեալ և 'ի մերում աշխարհիս, և արժանի
զբոց յիշատակի, զորոց և ոչ մի որ 'ի նոցանէ պէտք
յանձին կալու մատենագրել : Աքդ այնոքիկ, որք և
ոչ անձանց խորհեցան բարի առնել, և անուն յիշա-
տակի յաշխարհի թողուլ, զի՞ արդեւք և մեղադրու-
թիւն մեր այնպիսեացն 'ի ճահ պատահիցէ, զևս
մեծագոյնս 'ի նոցանէ պահանջել և որ ինչ հնագոյն
բան զնոսա :

Այլ ասիցէ որ արդեւք զանն ոչ լինելոյ գիր և
գարութիւն 'ի ժամանակին, կամ զանն պէս պէս
պատերազմացն, որ կուռ զմիմեանց զինի անհետ 'ի
վերայ գային :

Այլ ոչ արդարեւ այսօրիկ կարծեցեալ լինի. քան
զի գտանին և միջոցք լեալ պատերազմացն, և գիր

ont inscrit leurs actes de sagesse, chacun de leurs exploits dans les chroniques et dans les histoires; employés par l'ordre des rois à ces compilations, les archivistes méritent bien aussi de notre part quelques mots d'éloge; par leur moyen et en lisant leurs compositions, nous acquérons la sagesse, disons nous, dans les institutions humaines, nous apprenons les réglemens des cités, quand nous lisons, toujours avec plaisir, ces discours, ces récits des Chaldéens et des Assyriens, des Égyptiens et des Hellènes, nous portons même envie sans doute à la sagesse de ces hommes qui se sont occupés de si nobles soins.

Ainsi donc, évidente à tous est l'insouciance de nos rois et autres ancêtres pour la sagesse, évidente est l'imperfection de leur intelligence, de leur raison; car quoique nous ne soyons qu'une nation très peu nombreuse, resserrée dans d'étroites limites, et souvent assujettie, notre pays n'en a pas moins été le théâtre de mille actions de valeur, et pas un de nos rois n'a pris soin de les enregistrer. Ils n'ont pas pensé à se faire du bien à eux-mêmes, à laisser leur nom dans le souvenir des hommes, et nos reproches pourraient atteindre de tels hommes, nous voudrions exiger d'eux de plus grandes choses, ce qui était plus ancien qu'eux!

Mais dira peut être quelqu'un: c'est faute de caractères, de littérature en ce temps-là, ou c'est à cause des différentes guerres qui se succédaient sans interruption.

Ce n'est pas justement pensé; car il se trouve des intervalles entre les combats; les caractères des Perses et

Պարսից և Հունաց, որովք այժմ գիւղից և գաւառաց ևս և իւրաքանչիւր տանց առանձնականութեանց, և հանուրց հակառակութեանց և դաշանց այժմ առ մեզ գտանին անբաւ զբուցաց մատեանք, մանաւանդ որ 'ի սեփհական ազատութեն սրայազատութիւն: Այլ ինձ թուի, որպէս այժմ՝ և առ հին սըն հայաստանեաց լեալ անսիրելութիւն իմաստութեան և երգարանաց բանաւորաց: Այսն որոյ աւելորդ է մեզ և այլ յազագս անբանից արանց թուլամտաց վայրենեաց ճառել:

Բայց ընդ քս յոյժ զարմացեալ եմ ընդ մտաց ծննդականութիւն, որ յիսկզբանցն մերոց ազգաց մինչև ցայժմնսս միայն գտար զայսպիսոյ մեծ իրէ բունն հարկանել, և մեզ խոյզ խնդրոյս առաջի արկանել՝ երկար և շահաւոր գործով զազգիս մերոյ կարգել զպատմութիւն. ճշդիւ զթագաւորացն և զնախարարականաց ազգաց և տոհմից, թէ ո՞վ յուժմէ, և զինչ իւրաքանչիւր որ 'ի նոցանէ գործեաց, և ո՞վ որ 'ի ցեղիցս որոշեոց ընտանի և մերագնեայ, և ո՞ք ոմանք եկք ընտանացեալք և մերագնացեալք, և ըզգործս և զժամանակս իւրաքանչիւր գրով գրոշմել՝ ի ժամանակէ անկարգ ամբարտակին շինուածոյ մինչև ցայժմ. զեղեցիկ զայս քեզ հարեալ 'ի փառս և անջան հեշտութիւն:

Բայ որ այսչափ միայն ասացից. միթէ մատեան մերձ կայցէ ինձ, որպէս ասէ Հոր, կամ դպրութիւնք քոց հայրենեաց, որովք նմանագոյն արդեւք երբայցեցւոցն պատմագրաց՝ 'ի վերուստ 'ի քեզ իջուցանեմ անսխալ, կամ 'ի քէն և յայլոց սկսեալ՝ անդր 'ի վեր հանիցեմ՝ ի սկիզբնն: Բայց սակայն սկսայց, թէպէտ և ջանիւ. միայն թէ և չնորհակալ որ մերոյս գտանիցի լեալ աշխատութեց: Աւ սկսայց յորոց և այլքն, որք յեկեղեցւոջ և ոյք ըստ Վրիստոսի, աւելորդ համարելով զարտաքնոցն երկրորդել յազագս

des Grecs existaient; écrits ainsi, des registres où sont constatés les intérêts particuliers des villages, des cantons et même de chaque maison, les différends et les traités généraux se trouvent en grand nombre aujourd'hui chez nous, surtout des registres relatifs à la succession des satrapies; mais il me paraît qu'autrefois comme aujourd'hui les Arméniens avaient de l'antipathie pour la sagesse et les recueils de chants rationnels: c'est pourquoi il est superflu de discourir plus longtemps au sujet de gens grossiers, sans raison et sans cœur.

Mais j'admire la belle conception de ton esprit: tu es le seul depuis le commencement de nos générations jusqu'à présent, qui aies pensé à entreprendre une si grande chose, à nous proposer de coordonner dans un long et utile travail, l'histoire de notre nation, de retracer avec exactitude l'histoire des rois, des races et des maisons satrapales, leur origine, les actions de chacun, de dire quelles sont les races indigènes, et nationales, et quelles sont les races étrangères, ayant acquis droit de nationalité parmi nous; d'inscrire chaque fait, chaque époque depuis le temps de la folle construction de la tour jusqu'à ce jour: beau travail entrepris pour ta gloire et ta satisfaction, satisfaction sans peine, sans efforts.

A cela je dirai seulement: un livre sera-t-il près de moi, comme dit Job, ou la littérature de tes ancêtres sera-t-elle là, pour que je puisse avec son aide, comme les historiens hébreux, d'en haut descendre jusqu'à toi, sans me tromper, ou bien, en commençant par toi et les autres, remonter à l'origine? Mais quoiqu'il en soit des peines inséparables de ce travail, je commencerai, pourvu qu'il se trouve seulement quelqu'un des nôtres, reconnaissant de mes efforts; je commencerai, par où ont commencé les autres historiens, selon le

խկզբանն առատակը, բայց եթէ զինխն՝ ժամանակ
ինչ արդեւք. և զարսս յայտնիս, որում և աստուա-
ծայինքն՝ ի ճաճ գայցեն պատմութիւնք բանից. մին
չև ՚ի հարկէ երթեալ հասանիցեմք ՚ի հեթանոսա-
կաննն զբուցակարգութիւնս. սակայն և ՚ի նոցանէ,
զոր ինչ հաւատին կարծեմք, առնուլ:

Դ

Յարգու զի ոչ սակ Նգամայ և այլոց նահապետացն մարանեցան
այլք ՚ի պատմագրաց:

§ ԱՂԱԳՍ արմատոյն հանուրց մարդկութեանս,
կամ թէ հաճոյ ումեք թուեսցի ասել ծայրին, պարտ
էր մեզ սակաւ ինչ անցանեւ բանիւ, թէ ընդէր հա-
կառակ հոգւոյն խորհել անմիաբանեցան այլքն ՚ի
պատմագրաց, զՎիւռոս ասեմ, զՆազմավիպէն և
զՎքիւղենայ. կամ զնոյն ինքն զնաւակառուցէն և
զայլոց նահապետացն. ոչ միայն վասն անուանց և
ժամանակաց, այլ վասն ոչ սկիզբն զառ ՚ի մէնջն հա-
ւացն կարգելոյ ազգի մարդկան:

Վանդի ասէ վասն նորա Վքիւղենոս հանգոյն այ-
լոցն այսպէս. Նշ զնա ամենախնամն Վստուած եցոյց
հովիւ և առաջնորդ ժողովրդեանն: § Ետ որոյ ասէ.
Թագաւորեաց Վջովրոս շարս տասն. որ լինին ամբ
երեսուն և վեց հազար: Վոյնպէս և յաղաղս՝ Վոյի այ-
լով անուամբ վարին և ժամանակօք անբաւիւք. թէ
պէտ և վասն ջրոյն սաստկութեան և ապականութե-
ւրկրի՝ զոյգ հոգևորացն բարբառին բանից. նոյն-
դունակ և զթիւ նահապետաց տասն Վսիսու-
թրեաւ հանդերձ թուեն: Որ ոչ միայն ըստ բոլոր-
ման առ ՚ի յարեղակնէ, չորեք ժամանակեան ըստ մեզ

Christ et selon l'église, regardant comme superflu de répéter les fables des auteurs profanes au sujet du commencement, ne reproduisant que quelques temps postérieurs, quelques personnages connus auxquels se rapportent les divines écritures, jusqu'à ce qu'enfin nous arrivions forcément aux récits des payens, dont nous ne prendrons que ce que nous croirons certain.

IV.

Divergence d'opinions au sujet d'Adam et des autres patriarches,
de la part des autres historiens.

Au sujet de la racine du genre humain, ou s'il convient à quelqu'un de dire, de la cime, il nous fallait dire en peu de mots pourquoi, d'une opinion opposée à celle de l'esprit saint, les autres historiens ne s'accordèrent pas, je dis Bérose, le Polyhistor et Abydène, au sujet même du constructeur de l'arche et des autres patriarches, non seulement pour les noms et les temps, mais aussi parce qu'ils n'assignent pas au genre humain la même origine, les mêmes auteurs que nous lui assignons.

Car au sujet de Noé, Abydène d'accord avec les autres historiens, s'exprime ainsi: « Dieu dans sa providence le fit pasteur et directeur de son peuple »; puis il dit: « Alorus regna dix sares », qui font trente six mille ans. De même aussi à l'égard de Noé, ils se servent d'un autre nom et de temps infinis; quoique pour le débordement des eaux et la corruption de la terre leur langage s'accorde avec les paroles de l'esprit saint. Ils comptent le même nombre de patriarches, y compris Xisuthre. Ainsi, non seulement d'après la révolution du soleil et la division de notre période annuelle

լինելոյ տարւոյն՝ հեռանայ յամայ մերայնոցն, մանաւանդ թէ և յատուածայնոցն, այլ և ոչ որպէս և զխոտացիրն զուսնականն հաշուին ծագմունս. նա և ոչ զառ ՚ի դիցն ոմանս ասացեալս, եթէ տարիս որ վարկցի, զուգեալ համեմատեն հուն թուոց սուարկութեանցս առ ՚ի հաւաստել ճշմարտութեանն, երբեմն նուազ և երբեմն սաստիկ զհաւաքումն գումարելով: Ըրդ օրէն է մեզ աստանօր զկարծիս նոցա յայանել, թէ զինչ իւրաքանչիւր որ ՚ի նոցանէ խորհեցան այսպէս զայստիկ զրել. այլ վասն երկարութեան առաջիկայ գործոյս՝ այլում տեղոյ և ժամանակի զայստիկ թողեալ, հատուցուք աստանօր զլանըս, սկսանելով յաղագս այսորիկ որպէս և հաւատացեալ էմք:

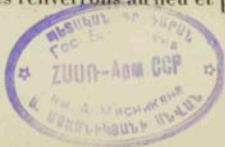
Ըրամ նախաստեղծն. սա կեցեալ ամս երկերիւր և երեսուն, ծնանի զՍէթ. Սէթ կեցեալ ամս երկերիւր և հինգ, ծնանի զԼնուս: Սորա երկուքն յարձանագրութեանցն ընդդէմ երկուց հանդերձելոցն, որպէս ասէ Յովսէպոս. թէպէտ և ուրն անյայտ: Լնուս, որ առաջին յուսացաւ կոչել զՄատուած:

Եւ ընդէր արդեւք այս, և կամ վասն որոյ պատճառանայ նախնիս ասացեալ կոչելոցն զՄատուած, և կամ որպէս կոչելն իմանի: Վանգի է Մրամ ճշմարտապէս աստուածաստեղծ. և սա ՚ի բերանոյ Մատուծոյ առեալ ասի պատուէր, այլ և յանցուցեալ և թագստեան եղեալ, զՍէր եսն յՄատուծոյ և ոչ յայլմէ ումեքէ հարցանի. սասպէս և զվճիռ վարկին ՚ի նորին բերանոյ լէ: Իսկ յետոյ և Մքէլ մերձաւոր և ծանօթ Մատուծոյ լեալ, պատարագ մատուցանէ, և ընկալեալ լինի: Մրդ, սոցա այսպէս յընդունելութիւն և ՚ի ծանօթութիւն Մատուծոյ լինել, էր աղագասա առաջին ասի կոչել զՄատուած, և այս՝ յուսով: Ըրդ զայն վասն սորա ՚ի տեսութեանց ՚ի հրաւր

en quatre saisons, ils s'éloignent de nos années, et surtout des années divines, mais de plus ils ne comptent pas les naissances lunaires comme les Égyptiens. Quant à ces périodes qui tirent leur nom des divinités, si quelqu'un les considère comme années, ils ne les comparent pas avec toute la rigueur du calcul, tantôt diminuant et tantôt augmentant la masse de ces périodes. C'est une loi pour nous d'exposer ici leurs opinions, d'exposer ce que chacun d'eux a pensé pour écrire ainsi : mais à cause de la longueur du présent travail, laissant ces détails pour un autre lieu, un autre temps, nous couperons court ici, et nous commencerons par les choses dont nous sommes certains.

Adam première créature. Celui-ci ayant vécu deux cent trente ans, engendre Seth; Seth ayant vécu deux cent cinq ans, engendre Énos. Seth élève deux colonnes en vue de deux événemens futurs, comme dit Joseph, quoiqu'on ne sache pas où. Énos est le premier qui eut l'espérance d'appeler Dieu.

Pourquoi donc ce-ci, ou pour quelle raison Énos est-il dit avoir le premier appelé Dieu, ou bien comment le mot appeler se prend-il? Car Adam est vraiment la créature de Dieu, de la bouche de Dieu même il est dit avoir reçu l'ordre; mais aussi l'ayant transgressé, et s'étant mis en fuite, il est interrogé par Dieu et non par d'autres: Où es tu? C'est ainsi qu'il entend l'arrêt de son sort de la bouche de Dieu. Puis Abel proche et connu de Dieu, lui offre des sacrifices, et se voit accueilli. Ces personnages étant ainsi admis dans la connaissance et l'intimité de Dieu, pourquoi Énos est-il dit le premier appeler Dieu, et l'appeler avec espérance? Mais quant aux autres réflexions à l'égard d'Énos, nous les renverrons au lieu et place qu'il nous

2846-21

րեալն մեր յուղարկեսցուք ակզի . իսկ որ 'ի ձեռն
պատրասան է՝ ասասցուք :

Վանզի 'ի պատուիրանազանցութեան գտեալ
առաջինն 'ի մարդկանէ, 'ի դրախտէն և յԱստուծոյ,
չարութեան աղագաւ, որպէս ասացեալ է, գտան ար-
տասահմանեալ : Օ կնի և ընտանեգոյնն Մատուծոյ
յորդանն Մքամայ 'ի հարազատէն իւրմէ սպանանի
յեղջորէ : Յետ որոյ ոչ բանի ինչ աստուածայնոյ և
ոչ յայնուութեան ինչ իրիք եղելոյ, 'ի տարակուսանս
և յանյուսութիւն ազգ մարդկան հասեալ լինի, այլ
և ինքնահաճոյ արդարեւ գործս . յորոց միջի սա քա-
ջայոյս եղեալ ուղղութեամբ հանդերձ, կոչէ զԱս-
տուած : Իսկ կոչելոյ կրկնակի իմանի . կամ անուա-
նել որպէս զմոռացեալ, կամ յօգնականութիւն կար-
գալ : Մրդ անուանելն իբրև զմոռացեալ՝ ոչ է 'ի
դէպ . զի ոչ բազմութիւն ամաց ընդ մէջ անցեալ, որ
'ի մոռացումն նոցա զԱստուած գ ածէր անուն, և կամ
զնոյն ինքն՝ որոյ անունն, և ոչ դարձեալ մահու և
թաղման դեռ և ստեղծեալն յԱստուծոյ հասեալ :
Մտա ուրեմն յօգնականութիւն կոչէ սա զԱստուած :

Սա կեցեալ ամս հարեւր և իննսուն, ծնանի զՎայ-
նան . Վայնան կեցեալ ամս հարեւր և եւթանասուն,
ծնանի զՍաղաղիէլ . Սաղաղիէլ կեցեալ ամս հա-
րեւր վաթսուն և հինգ, ծնանի զՀարեգ . Հարեգ
կեցեալ ամս հարեւր վաթսուն և երկու, ծնանի զԵ-
նովք . Ենովք կեցեալ ամս հարեւր վաթսուն և հինգ,
ծնանի զՍաթուսաղայ : Սա յետ ծնանելոյն զՍա-
թուսաղայ՝ ամս երկերիւր արժանի և հաճոյ վարս
ստացեալ, որպէս գիտէ որ հաճեցան, փոխեալ ասի
'ի միջոյ ամբարշտաց . զորոյ զպատճառն յետոյ հա-
տուսցուք : Սաթուսաղայ կեցեալ ամս հարեւր վաթ-
սուն և եւթն, ծնանի զՎամեք . Վամեք կեցեալ
ամս հարեւր ութսուն և ութ, ծնանի որդի, և ա-
նուանեաց զանուն նորա՝ Եղ :

plaira, et nous dirons ici ce que nous sommes en position de dire.

Car surpris en transgression, le premier d'entre les humains, aussitôt chassé du paradis et de la présence de Dieu, à cause de son crime, comme il a été dit, se trouva exilé. Ensuite celui des fils d'Adam, le plus connu de Dieu, est assassiné par son propre frère; après quoi il n'y a plus ni parole de Dieu, ni aucune révélation, la race des hommes est livrée à l'incertitude et au désespoir, libre, indépendante dans ses œuvres. Énos au milieu de cette multitude, fort d'espérance et de vertu, appelle Dieu. Or appeler a deux sens: ou nommer un être qu'on aurait oublié, ou appeler à son secours. Or, nommer un être qu'on aurait oublié, ne convient point ici; car il ne s'était pas encore écoulé un assez grand nombre d'années pour faire oublier le nom de Dieu, ou Dieu lui-même; celui que Dieu même avait créé, n'était point encore descendu dans la tombe. C'est donc à son secours qu'Énos appelle Dieu.

Énos ayant vécu cent quatre-vingt-dix ans, engendre Caïnan; Caïnan ayant vécu cent soixante-dix ans, engendre Malaléel; Malaléel ayant vécu cent soixante-cinq ans, engendre Jared; Jared ayant vécu cent soixante-deux ans, engendre Énoch; Énoch ayant vécu cent soixante-cinq ans, engendre Mathusalem; ayant après avoir engendré Mathusalem encore vécu deux cents ans d'une vie digne et agréable, Enoch est enlevé du milieu des impies, comme le sait celui qui l'eut pour agréable. Quant à la cause de cet événement, nous la rapporterons plus tard. Mathusalem ayant vécu cent soixante-sept ans, engendre Lamech; Lamech ayant vécu cent quatre-vingt-huit ans, engendre un fils, et le nomme Noé.

Յաղագս՝նոյի:

Եւ ընդէր արդեւք զսա միայն որդւոյ անուամբ յորջորջեաց, իսկ վասն այլոցն ամենեցուն պարզաբար ասէ, թէ ծնաւ. զոր ընդդէմ իմն մարգարէա նայ հայրն . Սա, ասէ, հանգուսցէ զմեզ ՚ի գործոյ և ՚ի տրամութենէ ձեռաց, և յերկրէ՝ զոր անէծ ատէր Լստուած : Որ եղև ոչ հանգիստ, այլ ջնջումն որ ինչ միանգամ ՚ի վերայ երկրի : Եւ թուի՝ հանգուցանելն դադարեցուցանելն է . իսկ դադարեցուցանելն՝ զամբարշտութիւն և զլարիս, սատակմամբ մարդկան զազրագործաց դարուն երկրորդի : Բանդի գեղեցկաբար ասաց, թէ ՚ի գործոյ մերոց, որ է յանօրէնութեանց . և ՚ի տրամութենէ ձեռաց, որովք կատարեմք զպղծութիւնս : Եւ այց և հանգչին արդարեւ ըստ այս մարգարէութեան ոչ ամենեքին, այլ կատարեալքն յառաքինութեան ոգիք, յորժամ չարիք որ պէս հեղեղաւ ջնջեալ մաքրին, իբրև առ Վոյիւ մուլեալքն ՚ի չարիս : Իսկ որդւոյ անուամբ մեծարեաց զնա դիր, իբր զյայանի և զնշանաւոր և զարժանաւոր ժառանգ հայրենականացն առաքինութեանց :

Ե

Յաղագս հաւատար գալոյ սղգտրամութեան երկոց որդւոցն՝ նոյի ցԱբրահամ և ցԵլիսու և ցԱբամ . և թէ նիստ ոչ Բեկ և ոչ որդի Բեկայ :

Եւ այս յայտնի է ամենեցուն, զի դժուարահաւաք և տաժանելի է, որպէս գիւտ ժամանակացն իսկրզրանէ մինչև առ մեզ, առաւել ևս գիւտ որդէծնութեան նախարարականացն ծննդոց յերկոց անտի

De Noé.

POURQUOI appela-t-il seulement Noé, du nom de fils, tandis que pour tous les autres, il dit simplement : il engendre? Celui-ci, dit son père par une espèce de contradiction prophétique, celui-ci nous fera reposer du travail et de la fatigue de nos mains, des peines de la terre que le seigneur Dieu a maudite: ce qui ne fut pas repos, mais anéantissement de tout ce qui était sur la terre. Il me paraît que faire reposer, c'est faire cesser, c'est faire cesser l'impiété et l'iniquité par l'extermination des hommes pervers du second âge. Car il a fort bien dit: nous fera reposer de nos œuvres, c'est à dire de nos iniquités, et de la fatigue de nos mains avec les quelles nous commettons l'impureté. Il y eut vraiment repos, selon cette prophétie, non pas pour tous, mais pour les âmes consommées dans la vertu, lorsque les crimes sont lavés anéantis comme par le déluge, ainsi que le furent sous Noé les hommes adonnés à l'iniquité. Or, par le nom de fils, l'écriture a glorifié Noé, le déclarant ainsi l'héritier direct des vertus de ses pères.

V.

Progression égale entre la généalogie des trois fils de Noé jusqu'à Abraham, jusqu'à Ninus et jusqu'à Aram. — Ninus n'est ni Bel, ni fils de Bel.

C'EST une chose évidente pour tous, que rien n'est difficile, pénible à rassembler, comme la découverte des temps depuis le commencement jusqu'à nous, surtout la découverte de la filiation des lignées pa-

որդւոցն՝ Այլի, ցորքան կամք իցեն խուզել ու մեք ըստ
 իւրաքանչիւր դարուց: Մանաւանդ զի աստուածայ-
 նոյն գրոյ զիւրսն՝ ի բաց հատեալ յինքն սեփհական
 ազգ, ելիք զայլոցն իբր զարհամարհելեացն և իւրոցն
 անարժան կարգելոց բանից: Օ որոյ մեք սկսեալ ճա-
 ուեսցուք որքան է կարողութիւն, որպէս գտաք զՏա-
 ւասաին՝ ի հնոց պատմութեանց, մերով մտտամբ ա-
 մենեին անսուտ:

Իսկ դու, ո՛վ ուշիմ ընթերցատէրդ, հայեաց աս-
 տանօր ընդ հաստատութիւն կարգի երից ազգացդ
 մինչև յԱբրաամ, յԱինոս և յԱբրամ, և զարմացիր:

Աեմ կեցեալ ամն հարեւր, յեա երկուց ամաց ջր-
 հեղեղին, ըստ աստուածային բանից, ծնանի զԱբ-
 փաբսաթ:

ՍԵՄ

Աեմ ամն հարեւր, ծնանի զԱբփաբսաթ:

Աբփաբսաթ ամն հարեւր երեսուն և հինգ, ծնանի
 զԱյանան:

Այանան ամն հարեւր և քսան, ծնանի զԱղայ:

Աղայ ամն հարեւր և երեսուն, ծնանի զԱբեր:

Աբեր ամն հարեւր երեսուն և չորս, ծնանի զՓաղեկ-
 Փաղեկ ամն հարեւր երեսուն և երիս, ծնանի զԱսա
 դաւ:

Ասադաւ ամն հարեւր և երեսուն, ծնանի զԱբուբ:

Աբուբ ամն հարեւր և երեսուն, ծնանի զԱբբովր:

Աբբովր ամն եւթանասուն և ինն, ծնանի զՍարայ:

Սարայ ամն եւթանասուն, ծնանի զԱբրահամ:

ԲԼՄ

Վրամ ծնանի զՐուշ:

Րուշ ծնանի զՄեսրիմ:

triarchales sorties des trois enfans de Noé, si l'on veut poursuivre les rechercher d'âge en âge: vu surtout que la divine écriture séparant les siens, son peuple particulier, laissa les autres nations comme des êtres méprisables, indignes de mention. En commençant nous parlerons donc de ces peuples, autant que possible, d'après ce que nous avons trouvé de certain dans les anciennes histoires, avec la plus grande sincérité de notre part.

Quant à toi, ô lecteur éclairé, contemple l'ordre, la suite des trois races jusqu'à Abraham, à Ninus, à Aram, et tu seras étonné.

Sem ayant vécu cent ans, deux ans après le déluge, selon les divines écritures, engendre Arphaxad.

SEM

Sem à cent ans, engendre Arphaxad.

Arphaxad à cent trente-cinq ans, engendre Caïnan.

Caïnan à cent vingt ans, engendre Sala.

Sala à cent trente ans, engendre Héber.

Héber à cent trente-quatre ans, engendre Phaleg.

Phaleg à cent trente-trois ans, engende Rëu.

Rëu à cent trente ans, engendre Sarug.

Sarug à cent trente ans, engendre Nachor.

Nachor à soixante-dix-neuf ans, engendre Tharé.

Tharé à soixante-dix ans, engendre Abraham.

CHAM

Cham engendre Chus,

Chus engendre Mesdrim.

Սէսարայիմ ծնանի զՎերբոյլթ .
 Վերբոյլթ ծնանի զՂարբ .
 Ղարբ ծնանի զԴնեբիս .
 Դնեբիս ծնանի զԲրբէլ .
 Բրբէլ ծնանի զՂայաղ .
 Ղայաղ ծնանի զմեւս Բրբէլ .
 Բրբէլ ծնանի զԼինոս .
 Լինոս ծնանի զԼինուաս .

ՅԱՐԵԹ

Յարեթ ծնանի զՎամեր .
 Վամեր ծնանի զԹիրաս .
 Թիրաս ծնանի զԹորգոմ .
 Թորգոմ ծնանի զՆայկ .
 Նայկ ծնանի զՄրմենակ .
 Մրմենակ ծնանի զՄամայիս .
 Մամայիս ծնանի զՄասիայ .
 Մասիայ ծնանի զՎեղամ .
 Վեղամ ծնանի զՆարմայ .
 Նարմայ ծնանի զՄրամ .
 Մրամ ծնանի զՄրայն գեղեցիկ :

Մրդ զՎայնան չորբորդ 'ի Վոյէ ամենայնք 'ի ժա-
 մանակագրացն գրեն , և 'ի Սեմայ երբորդ : Վոյն-
 պէս և զԹիրաս չորբորդ 'ի Վոյէ , իսկ Յարեթայ
 երբորդ . Թէպէտ ըստ մերում Թարգմանութեան ոչ
 ուրեք 'ի բնագրի գտանի : Իսկ զՍէսարայիմ չոր-
 բորդ 'ի Վոյէ և երբորդ 'ի Վամայ' ոչ 'ի մերում
 Թարգմանութեանս և ոչ 'ի ժամանակագրաց ուրեք
 կարգեալ գտանեմք : Բայլ այսպէս ըստ կարգեալ
 գտաք 'ի յուշմագունէ ումեմնէ և յընթերցասիրի
 Մտրուոյ . և հաւատարիմ Թուեցաւ մեզ ասացեալն :
 Վանգի Սէսարայիմէ Սեծրայիմ , որ իմանի Վ-
 գիպտոս , և բազումք 'ի ժամանակագրաց զՎերբոյլթ ,

Mesdrim engendre Nemrod.
 Nemrod engendre Bab.
 Bab engendre Anébis.
 Anébis engendre Arbel.
 Arbel engendre Chaël.
 Chaël engendre un autre Arbel.
 Arbel engendre Ninus.
 Ninus engendre Ninyas.

JAPHET

Japhet engendre Gomer.
 Gomer engendre Thiras.
 Thiras engendre Thorgom.
 Thorgom engendre Haïg.
 Haïg engendre Arménag.
 Arménag engendre Armaïs.
 Armaïs engendre Amassia.
 Amassia engendre Kégham.
 Kégham engendre Harma.
 Harma engendre Aram.
 Aram engendre Ara le Beau.

Or, Caïnan est inscrit par tous les chronologistes le quatrième depuis Noé et le troisième depuis Sem; de même aussi, Thiras est le quatrième depuis Noé, le troisième depuis Japhet, quoique, selon notre version, il ne se trouve nulle part dans la bible. Quant à Mesdraïm comme quatrième descendant de Noé, troisième de Cham, nous ne le trouvons inscrit nulle part ni dans notre version, ni dans les chronologistes; mais il est ainsi rangé par un savant Syrien: ce que dit ce savant, nous a paru certain. Car Mesdraïm est Medzraïm, qui signifie Égypte; beaucoup de chronologistes en disant que Nemrod, qui est Bel, était

որ է Ռէլ, եթովպացի գող ասելով՝ հաւանեցուցին զմեզ այսպէս հաւաստի լինել, յաղագս բնակութեան սահմանացն ընդ Եգիպտոս :

Յետ որոյ ասասցուք և զայս, զի թէպէտ և ամբ ժամանակաց ծննդոյն Վամայ մինչև ց'Ալինոս ոչ ուրեք գտանին թուեալ, և կամ թէ առ մեզ ոչ հասեալ, այլ հաւաստեալ և ոչ նորին ինքեան՝ Ալինոսի իսկ մերոյն Յարեթի ամենեւին ոչ : Սակայն ասացեալ ազգաբանութիւնդ հաւաստի է : երեցունց ցեղիցն մետասան գողով ց'Աբրամ և ց'Ալինոս և ցմերն Մրամ : զի Մրայն երկոտասաներորդ է յետ՝ Ալինոսի, մանուկ տիովք վախճանեալ : Եւ է ճմարիտ, և մի ոք յերկուասցի . քանզի պատմէ մեզ զայստիկ յոյով իրս հաւատարիմն Մբիւղենոս, և ասէ այսպէս . 'Ալինոս Մբբէկզայ, Վայազայ, Մբբէկզայ, Մնէկբայ, Վարեայ, Ռէլայ : Աոյնպէս և զմերն՝ ՚ի հայկաց մինչև ց'Մրայն գեղեցիկ, զոր սպանեալ կաթոնն Շամիրամ, թուէ այսպէս . Մրայն գեղեցիկ՝ Մրամեայ, հարմեայ, Վեղամեայ, Մմասեայ, Մրամախսեայ, Մրամենակայ, որ եղև հակառակ Ռէլայ մեանդամայն և կենախուզ : Եւ զայս մեզ Մբիւղենոս յիւրում առաջում արձանականի ՚ի մանր ազգաբանութեան ասէ . զոր աստ ուրեմն յետոյ ոմանք բարձին :

Մյոցիկ վկայէ և Աեփաղինոս . քանզի ասէ ՚ի միում գլխոյն այսպէս . Մանր զամենայնսն յիսկզբան մերոյ աշխատութեանս սկսաք գրել զազգաբանութիւնն ՚ի դիւանացն արքունի . այլ առաք հրամանն ՚ի թագաւորաց՝ թողուլ զաննշանից և զվատաց արանց ՚ի հնոցն զյիշատակն, և գրել միայն զբաջս և

éthiopien, nous ont persuadé, que le fait est certain, en raison de la position limitrophe avec l'Égypte.

Après cela nous dirons encore : quoique les années des temps des lignées de Cham jusqu'à Ninus, ne se trouvent comptées nulle part, ou que la connaissance ne nous en soit pas parvenue, quoiqu'il n'y ait pas non plus certitude à l'égard de Ninus lui-même, aucune certitude à l'égard de notre Japhet ; cependant la généalogie ci-dessus est certaine : chacune des trois lignées se compose de onze individus, jusques à Abraham, à Ninus, à notre Aram ; car Ara est le douzième après Ninus, Ara mort très jeune. Les faits sont vrais, que personne n'en doute, car ils nous sont rapportés par Abydène, historien très souvent véridique ; il s'exprime ainsi : Ninus fils d'Arbel, fils de Chaël, fils d'Arbel, fils d'Anébis, fils de Bab, fils de Bel. De même aussi pour notre filiation depuis Haïg jusqu'à Ara le Beau que fit perir l'impudique Sémiramis, il compte ainsi : Ara le Beau, fils d'Aram, fils de Harma, fils de Kégham, fils d'Amassia, fils d'Aramais, fils d'Araménag, Haïg qui fut l'ennemi de Bel et son meurtrier. Ces faits nous sont transmis par Abydène dans le premier recueil de généalogies détaillées qu'on a depuis anéanties.

Céphalion témoigne des mêmes faits ; car il s'exprime ainsi dans un chapitre : « Au commencement de notre entreprise, nous avons commencé à écrire toutes les généalogies, même celles d'individus ordinaires d'après les archives royales ; mais nous avons reçu ordre des rois, de laisser de côté la mémoire de ces hommes insignifiants, sans vertu, dans l'antiquité ; d'inscrire seulement les hommes généreux, les sages, les con-

զինաստունս և զաշխարհակալս նախնիս , և մի յան-
պէտս զժամանակս մեր ծախել . և զայլն :

Եւ այս մեզ ամենեկին օտար և արտաքոյ ճշմար-
տութեանն , որք զՎինտս Քէլայ ասեն որդի , կամ
Թէ նոյն ինքն Քէլ . զի ոչ ազգաբանութիւնն և ոչ
ամացն ժողովումն այսոցիկ վկայէ : Բայց Թէ ըստ
նշանաւոր և անուանի լինելոյ՝ որ պատեհ չամա-
րեալ այսպէս կարգիցէ զՏեւին մօտաւորս : Եւ գտաք
զայստիկ արդարեւ ճունաց դպրութեամբ . զի Թէ
պէտ և ճոյնք ինքեանք՝ ՚ի քաղղէացոյն փոխեցին
յիւրեանց լեզուն , և Թէպէտ և քաղղէացի որ ինք-
նակամ յօժարութեամբ և կամ Թէ ՚ի Տրամանէ
Թագաւորաց Տարկեալ զայս իրադործել , որպէս Եւ
ուխտ ոմն և այլք բազումք , սակայն մեք ճունաց Տա-
մարիմք , որպէս ՚ի նոցանէ ուսեալք :

Օ

Ետզայս Թէ է ինչ որ չպատար , և է որ օտար ՚ի Մովսիս պատմեն
այլքն Տնախօք , և յաղագս Ալմովխոզորաց փիլիսոփայի անգիր
պուրչացն :

Օ Տ Ա Ռ Ա Ս Տ Ի Ն որչափ կարացեալ ՚ի բազմացն
ընտրեալ բանիցն , կարգեցաք զճնունդս երկոց որդւո-
ցրն՝ Վոյի , ց՝ Երբամ և ց՝ Վինտս և ց՝ Երայն . որում ոչ
զորք ընդդիմանալ կարծեմ ՚ի միտս ունողացն , բայց
Թէ զճշմարտութեանն որ խորհելով բակել զոճ՝ , յա-
ռասպելը զճշմարիտ բանս ատորժելով փոփոխել
փութայցէ . և յայստիկ իւրաքանչիւր միտք որպէս
կամին՝ ուրախացին :

Եւ Թէ չնորհակալ և մերոյս աքնութեանց և
ջանից լինիցիս , ով ուսումնասէր դու և զմեզ այսմ
աշխատեցուցող , անցից սակաւ բանիւք յիշատակաց
յաղագս որոյ վերագոյնդ կարգեցաք , Թէ որպէս ա-
ռաջինքն ՚ի վիպազրացն յաղագս այսորիկ Տաճեցան

quérants et de ne pas dépenser notre temps inutilement, etc.

Tout à fait étrange et hors de la vérité nous paraît l'opinion de ceux qui disent Ninus fils de Bel ou Bel lui-même; ni la généalogie, ni la réunion des années ne justifient cette opinion. Mais sans doute pour se donner quelque célébrité, quelqu'un aura cru convenable de rapprocher ce qui est éloigné. Toutes ces données, nous les avons vraiment trouvées dans la littérature des Grecs; car quoique les Grecs eux-mêmes les aient fait passer du chaldéen dans leur langue, et qu'un certain Chaldéen de sa propre volonté ou d'après l'ordre des rois, ait entrepris ce travail, comme firent Arius et beaucoup d'autres, cependant nous attribuons tout aux Grecs, comme ayant tout appris d'eux.

VI.

Sur quelques points, les autres archéologues s'accordent avec Moïse, ils en diffèrent sur d'autres points.—Discours non écrits du philosophe Olympiodore.

LA vérité extraite, autant que possible, d'un grand nombre d'écrivains, nous avons disposé les descendances des trois fils de Noé, jusqu'à Abraham, à Ninus, à Ara : à cela, personne, je crois, parmi les hommes de sens ne s'opposera; mais si croyant briser le type de la vérité, quelqu'un se plaît à changer en fables mes véridiques paroles, libre à lui, que chacun s'amuse comme il veut.

Si tu es reconnaissant de nos veilles et de nos efforts, ô toi ami de l'instruction, toi qui nous convie à ce travail, je reviendrai en peu de mots sur ce que nous avons établi plus haut, je dirai comment les premiers d'entre les chroniqueurs se sont plu à écrire

շարագրել. թէպէտ և ոչ ունիմ այժմ տակ, յամբա-
բայնոցս մատենից թագաւորացն այսպէս արդէւք
դատեալ, եթէ ըստ աստուծոյ որպէս կամեցան իւրա-
քանչիւրքն փոփոխել զանուանն և զգրոյցս և զժա-
մանակս, և կամ այլ զինչ և իցէ պատճառ: Բայց
որպէս իսկզբանն երբեմն ՚ի ճշմարտէն, և երբեմն ՚ի
տակն. որպէս յազազս նախաստեղծին, ոչ առաջին
մարդ ասելով զնա, այլ թագաւոր. սոյնպէս անուն
խժական նմա և աննշանակ կոչելով, և ամն տալով
նմա երեսուն և վեց հազար: Իսկ թուով նահա-
պետաց և ՚ի ջրհեղեղին յիշատակաւ, զոյգ և հա-
ւասար Սոլսիսի. սոյնպէս և յետ ջրհեղեղին երիս
կարգելով արս անուանիս յառաջ քան զաշտարակա-
չինութիւնն, զինի նաւարկութեանն Վսիսութ-
բեայ ՚ի Հայս, ճշմարտէն. իսկ անուանցն փոփոխ-
մամբ և բազմօք այլովք ստեն:

Բայց ես այժմ ուրախացայց հաւ տանելով առա-
ջիկայիցս իմոց բանից ՚ի սիրելոյն իմմէ և քան զատոս
յարդարախօսողէ, ՚ի բիւռոսեանն Սիրիղդեայ: Հա-
ռաջ քան զբուրգն, ասէ, և զբազմաբարբառն լինելոյ
ձայնի ազգի մարդկան, և զինի նաւարկութեանն
Վսիսութբեայ ՚ի Հայս, Օբուանն և Տիտանն և
Հապետոսթէ լինէին իշխանք երկրի: Արինձ թուին
Սեմ, Վամ և Հարեթ:

Եւ ՚ի բաժանել սոցա, ասէ, զամենայն տիեզերս
ընդ իւրեանց իշխանութեամբ, հարստացեալ տիրէ
՚ի վերայ երկոցունցն ևս Օբուանն: Օոր աստ ու-
րեմն Օբադաշտ մոգ արքայ բակտրիացոց, որ է
Մեդաց, սկիզբն և հայր աստուածոցն ասաց լինել.
և բազում այլ ինչ զնմանէ առասպելեաց, զոր ան-
տեղի է մեզ այժմ երկրորդել:

Ըրդ ՚ի բռնամաշն, ասէ, Օբուանայ, ընդդիմա-
ցան նմա Տիտանն և Հապետոսթէ, ՚ի մարտ պա-

touchant ces sujets, quoique je ne puisse pas dire ici, si c'est dans les bibliothèques des rois qu'ils ont trouvé ces documens, ou si chacun selon son caprice a changé les noms, les récits, les temps, ou s'il y a encore quelqu'autre cause. Pour ce qui est du commencement, tantôt il y a du vrai, et tantôt du faux, comme au sujet du premier être créé, en ne l'appellant pas premier homme, mais roi, de même aussi en lui donnant un nom barbare, insignifiant, en lui donnant trente six mille ans; mais quant au nombre des patriarches et à la mention du déluge, il y a accord avec Moïse : de même aussi après le déluge, en mettant trois personnages célèbres avant la construction de la tour, après la navigation de Xisuthre en Arménie, ces chroniqueurs disent la vérité; pour le changement de noms, et sur bien d'autres points encore, ils mentent.

Mais à présent, je me réjouirai en commençant mes récits d'après ma chère Sibille bérosienne, plus véridique que beaucoup d'historiens. « Avant la tour, dit-elle, et la multiplication des langues chez le genre humain, après la navigation de Xisuthre en Arménie, Zerouan, Titan, et Japhétos étaient princes de la terre ». Ces personnages me paraissent être Sem, Cham et Japhet.

« A peine ont-ils, dit la Sibille, partagé tout l'univers sous leur puissance, Zerouan s'érige en maître sur ses deux copartageans », Zerouan, que le mage Zoroastre, roi des Bactriens, c'est à dire des Mèdes, dit être prince et père des dieux. Zoroastre a encore débité bien d'autres fables sur le compte de Zerouan, fables qu'il serait déplacé de reproduire ici.

« Titan et Japhéthos s'opposèrent à la tyrannie de Zerouan et engagèrent avec lui la guerre. Car Zerouan

տերազմի ընդ նմա գրգռելով . վասն զի թագաւորեցուցանել զորդիս իւր 'ի վերայ ամենեցուն խորհէր , Եւ յայտաբացում խռան յափշտակեաց , ասէ , Տիտանն զմասն ինչ 'ի ժառանգութեան սահմանացն . Օրուանայ , Ըստ 'ի մէջ անցեալ քոյր նոցա Ըստղիկ , համա զեալ զագարեցուցանէ զաղմուկն . և յանձն առնուն թագաւորել Օրուանայ . բայց դաշինս ուխտից և երդմանց 'ի միջի հաստատեն , սպանանել զամենայն արու՝ որ ծնանիցի Օրուանայ , զի մի ազգաւ 'ի վերայ նոցա թագաւորեսցէ : Աւտի և արս հզօրս 'ի Տիտանայն 'ի վերայ ծննդոց կանանց նորա կարգէլին : Եւ սպանեալ զերկուս ոմանս վասն երդման ուխտին հաստատուն կալոյ , խորհի այնուհետե քոյրննոցա Ըստղիկ հանդերձ կանամբք . Օրուանայ , հաւա նեցուցանել զոմանս 'ի Տիտանայն՝ ապրեցուցանել զայլ մանկունս , և յարեմուտս կոյս յուղարկել 'ի լեւառն՝ որ անուանեալ կարդային Վիւցընկէց , իսկ այժմ կոչի Ալիմպոս :

Ըրդ զայսոսիկ թէպէտ առասպելն ոք , թէպէտ ճշմարտութիւն հաշուել համարեսցի , բայց ևս որպէս հաւանեալ եմ , բազում ինչ ճշմարիտ է : Վրան զի և որ 'ի կիսրացոց Աոսասնդեայ եպիսկոպոս Եպիսիանոս 'ի հերձուածոցն յանդիմանութեան , յորժամ ճշմարիտ և արդարադատ զԸստուած ձեռնարկէ ցուցանել , և վասն ջնջելոյ որդւոցն Իսրայէլի զեւթրն ազգան , ասէ այսպէս , եթէ արդարադատապէս Ըստուած զազգան զայնոսիկ ջնջեաց յերեսաց որդւոցն Իսրայէլի . զի 'ի բաժնի որդւոցն Աեմայ հասեալ էր երկիր կալուածոցս այսոցիկ , բռնութեամբ Վրամ 'ի վերայ եկեալ յափշտակեաց : Իսկ Ըստուծոյ իրաւունս պահեալ զերդմանն ուխտին , վրէժ հատուցանէ ազգին Վամայ , 'ի բաց դարձուցանելով զժառանգութիւնն Աեմայ : Ըստ զՏիտանն և ըզԱափայիմս յիշեն աստուածային գիրք :

pensait à faire régner ses enfans sur tous. Dans ce conflit, Titan, dit l'historien, ravit une partie du territoire de Zerouan : mais leur sœur Asdghig, s'interposant entr'eux, fait cesser le différend. Ils consentent à laisser régner Zerouan, mais ils conviennent par un traité juré, de faire périr tout enfant mâle, qui naîtra de Zerouan, afin qu'il ne regne pas sur eux dans sa postérité : c'est pourquoi ils présentent de robustes Titans pour surveiller les couches des femmes de Zerouan. Déjà deux enfans mâles sont immolés pour maintenir le pacte juré, lorsque la sœur de Zerouan, Titan et Japhétos, médite avec les femmes de Zerouan le projet d'engager, de déterminer désormais quelques Titans à laisser vivre les autres enfans mâles, et à les envoyer en occident sur la montagne qu'on appelait Tutzenguetz, à présent l'Olympe.

Quoique ces récits soient traités de fables, on tenus pour vérité, moi, comme j'en suis persuadé, il s'y trouve beaucoup de vrai : car Épiphâne, évêque de Constance en Chypre, dans sa réfutation des hérésies, lorsqu'il entreprend de montrer que Dieu est véritable et juste dans ses jugemens, même en exterminant les sept races par les mains des enfans d'Israël, s'exprime ainsi : « C'est avec justice que Dieu anéantit et fit disparaître ces races de devant les enfans d'Israël ; car la terre de ces possessions était échue en partage aux enfans de Sem, et Cham vint fondre sur cette terre et s'en empara. Or, Dieu, gardant les droits des traités jurés, tira vengeance de la race de Cham, en lui arrachant l'héritage de Sem. Les Titans et les Raphaïmes sont mentionnés dans les divines écritures.

Բայց պարտ է մեզ զոմանց անդիր հին զրոյցս , որ պատմեալ եղեն վաղ ուրեմն 'ի մէջ իմաստնոցն Հունաց , և հասին մինչև 'ի մեզ այս զրոյցք 'ի Վորդի և 'ի Բանան անուն կոչեցեալոց , ևս երրորդ ոմն Վաւիթ , Թէպէտ և յոյժ սակաւութի՝ երկրորդել : Հորոց մի ոմն 'ի նոցանէ վարժեալ փիլիսոփայութեամբ , առ սէր այսպէս , Թէ Ով ձերք , յորժամ էի 'ի մէջ Հունաց զիմաստութիւն վարժելով , դէպ եղև 'ի միում աւուրց՝ զի վան աշխարհազրութեանց և բաժանմանց ազգաց 'ի մէջ արանց իմաստնոց և հմտագունից բան ճառիւր . ոմանք այլազգաբար և ոմանք այլաբանաբար զրոյցս մատենից տային . իսկ որ կատարելագոյնն էր 'ի նոսա , Ոլումպիոդորոս անուն , այսպէս ասաց . Պատմեցից ձեզ , ասէ , զրոյցս անդիրս յաւանդութենէ 'ի մեզ հասեալ , զոր և բազումք 'ի գեղջկաց զրուցեն մինչև ցայժմ : Ստեան լեալ զՎսիսութեայ և զորդոց նորա , որ այժմ ոչ ուրեք երևի . յորում , ասեն , կարգ լեալ բանից այսպիսի :

Յետ նաւելոյ Վսիսութեայ 'ի Հայս և գիտելոյ ցամաքի , դնայ , ասէ , մի յորդոց նորա կոչեցեալն Սիմընդ արեւմուտս հիւսիսոյ դիտել զերկիրն , և գիտեալ դաշտի միում փոքու առ երկայնանստիւ մի ով լերամբ , գետոց ընդ մէջ նորա անցանելով , 'ի կողմանս ասորեստանի , դադարէ առ գետոյն երկուսնեայ աւուրս , և անուանէ յանուն իւր զլեառն Սիմ . և դառնայ անդրէն յարեւել հարաւոյ , ուստի եկն : Իսկ 'ի կրտսերագունից որդոցն նորա Տարբան աւուրն , երեսուն ուստերօք և հնգետասան դստերօք և նոցին արամբք մեկնեալ 'ի հօրէն , բնակէ անդրէն 'ի նոյն գետեզերքն , յորոյ անուն և զգաւառն անուանէ Տարօն , և զանուն տեղոյն ուր բնակեցան՝ կոչէ Հրօն . զի անդ զառաջինն սկիզբն եղև բաժանելոյ որդոց նորա 'ի նմանէ : Վորին դարձեալ և առեզերք սահմանացն բակտրիացոց ասէին բնակել

Mais il nous faut, quant à ces anciens discours tenus autrefois au milieu des sages de la Grèce, et transmis jusqu'à nous par les nommés Korki, Panan, et même un troisième personnage appelé David, il nous faut, quoiqu'en très peu de mots, répéter ces discours. Un de ces personnages versé dans la philosophie, parlait ainsi: « Vieillards, lorsque j'étais au milieu des Grecs, cultivant la sagesse, il arriva un jour qu'il y eut entre ces sages et ces érudits entretien, dissertation au sujet de la géographie et de la division des nations. Les uns d'une manière et les autres d'une autre citaient les livres; or le plus profond de tous, Olympiodore, s'exprima ainsi: Je vous rapporterai, dit-il, les discours non écrits, arrivés à nous par la tradition, discours que beaucoup de paysans tiennent jusqu'à présent. Il est un livre touchant Xisuthre et ses enfans, livre qu'on ne voit aujourd'hui nulle part, livre, dit-on, où se trouve ainsi fixé l'ordre des faits :

« Après la navigation de Xisuthre en Arménie et son arrivée en terre-ferme, un de ses fils appelé Sim, s'en va, est-il dit, au nord-ouest, reconnaître le pays. Arrivé à une petite plaine au pied d'une montagne à longue base, plaine traversée par des fleuves, qui portaient leurs eaux en Assyrie, il s'arrête sur les bords du fleuve, l'espace de deux lunes, et appelle de son nom la montagne, Sim; puis il retourne au sud-est, d'où il était venu. Un de ses fils puînés, nommé Daron, avec ses trente fils, ses quinze filles et leurs maris s'étant séparé de son père, retourne s'établir sur ces mêmes rives. Sim, du nom de son fils, appelle le canton, Daron; quant au lieu où il a habité lui-même, il l'appelle Tzerônk, (dispersion): car là eut lieu le premier commencement de la séparation de ses enfans loin de lui. Étant allé sur les confins du pays des Bactriens, dit-

ասկաւ աւուրս . մնացեալ և մի ոմն անդ յորդոցն նա
րա : Վրանգի կողմանք արեւելից Օջուան զ]]եմ կռ
չեն , և Օարուանդ զգաւառն անուանեալ ասեն
մինչև ցայժմ : Վայց առաւել յաճախագոյն Հինքն
արամազնեաց 'ի նուագս բամբուան և յերգս ցցոց և
պարուց զայսոսիկ ասեն յիշատակօք : Վշւ այսօքիկ զը
րոյցք սուա և կամ թէ արգարեւ լեալք , մեզ չէ ինչ
փոյթ : Վ՝յլ վասն գիտելոյ քեզ զամենայն՝ որ ինչ 'ի
լրոյ և որ ինչ 'ի գրոց , անցանեմ ընդ բնաւն 'ի գիրս
յայս , զի իմասցիս զառ քեզ պարզամտութիւն իմոց
խորհրդոցս :

է

Յայտարարութիւն ասկաւուք . թէ ըստ արտաքնոցն ասացեալ է Բեղ .
ըստ աստուածային բանից ճշմարտութեամբ Նարբութ է :

Օ Բ Ի Լ Ա Յ , առ որով նախնին մեր Հայկ , բա
զումք բազում ինչ այլ ընդ այլոյ պատմեն . բայց էս
ասեմ զՎրոնոսոզ անուն և զՎեյլ՝ Վերբոյլթ լեալ .
որպէս եգիպտացիք թուեն հաւասար Մովսիսի , Վշ
փեստոս , արեզակն , Վրոնոս , որ է Վրամ , Վրուշ ,
Վերբոյլթ , թողեալ զ]]եատրայիմ : Օ ի առաջին
ասեն իւրեանց մարդ լեալ զՎփեստոս և գտակ
հրոյ :

Վշ ընդէր սա գտակ հրոյ և կամ Պուովթէոս գո
ղացեալ զառ 'ի յաստուածոցն հուր և շնորհեալ մարդ
կան . որ է այլաբանութիւն , և ոչ բերէ ասել կարգ
բանիս :

Արում և հարստութեանցն եգիպտացւոց կարգ , և
ամենայն ժողովումն 'ի Հովուացն հարստութենէ
մինչև ցճեփեստոս , վկայէ հաւասար երբայեցւոցն
լեալ որ է Հովսեփայ ժամանակացն մինչև ց]]եմ ,
Վրամ և ցճարեթ :

on, il y demeura quelques jours, mais un de ses fils y resta : car les contrées de l'orient appellent Sim, Zerouan, et son canton, Zarouant, jusqu'à présent. Mais souvent, très souvent, les anciens descendans d'Aram redisent ces traditions populaires au son des cymbales, dans leurs ballades et leurs danses ». Que ces récits soient faux ou véridiques, peu nous importe. Mais pour t'instruire de tout ce qui se trouve dans la tradition et les livres, je passe tout en revue dans cet ouvrage, afin que tu connaisses toute la sincérité de mes dispositions à ton égard.

VII.

Montrer en peu de mots, que le personnage appelé Bel par les auteurs profanes, selon les divines écritures est bien Nemrod.

ON raconte de Bel, sous qui vivait notre ancêtre Haïg, grand nombre d'histoires différentes; mais moi je dis, que le personnage nommé Chronos et Bel est bien Nemrod. Comme les Égyptiens comptent par nombre égal avec Moïse, Épheste, le soleil, Chronos, c'est-à-dire Cham, Chus, Nemrod, laissant de côté Mesdraïm; car ils disent que leur premier homme est Épheste, et inventeur du feu.

Pourquoi inventeur du feu, ou pourquoi Prométhée est-il dit avoir dérobé aux dieux le feu pour le donner aux hommes? C'est une allégorie que ne permet pas de rapporter l'ordre de cette histoire.

L'ordre des dynasties des Égyptiens, toute la succession en remontant de la dynastie des Pasteurs jusqu'à Épheste, tout témoigne du rapport parfait avec la dynastie des Hébreux, comptée en remontant des temps de Joseph jusqu'à Sem, Cham et Japhet.

Եւ այսորիկ բաւական լիցին ասել այսչափ : Օ ի
 էթէ զամենայն եղեալս յաշտարակագործութենէն
 մինչև առ մեզ՝ ՚ի հասողութիւն քեզ ՚ի մէջ ածել
 ջանայցեմք պատմութիւն , երբ ասպ յըզձալին քո
 հասանիցեմք զրուցաց պատմութիւնն . մանաւանդ
 զի առաջիկայս մեր երկար է գործ , և ժամանակ մահ
 կանացուաց սուղ և անյայտ : Բայկսկսեալ ցուցիցքեզ
 զմերն , թէ ուստի և սրպէս :

Ը

Թէ ո՞վ կամ ուստի զայսպիսի եզրտ զրուցարանութիւնս :

ԲՐԸԱԿ մեծ արքայ Պարսից և Պարթևաց , որ
 և ազգաւ իսկ Պարթև , ապտամբեալ , ասեն , ՚ի
 մակեդոնացւոցն , և թագաւորեալ ՚ի վերայ ամենայն
 արևելից և ասորեստանեաց , և սպանեալ զԱստիու-
 քոս թագաւոր ՚ի Աինուէ , հնազանդեցուցեալ զա-
 մենայն տիեզերս ընդ իւրով ձեռամբ , սա թագաւո-
 րեցուցանէ զեղբայր իւր զԱղարշակ ՚ի վերայ աշ-
 խարհիս հայոց , պատեհ իմն համարեալ այսպէս ան-
 շարժ իւրոյ թագաւորութեն լինել : Եւ քաղաք թա-
 գաւորութե տայ նմա զԱ՛ծբին , և սահմանս հատա-
 նէ նմա զմասն ինչ յարևմտեայ Բսորուոց և զՊա-
 ղեստին և զԱսիայ և զամենայն միջերկրեայս և զԹիւ-
 տալիայ , ՚ի ծովէն Պոնտոսի մինչև ՚ի տեղին՝ ուր
 Աւուհաս յարևմտեանն յանգի ծով , և զԱսորպատա-
 կան , և այլ որչափ միտք քո և քաջութիւն հատանեն .
 զի սահմանք քաջաց , ասէ , զէնն իւրեանց , որքան
 հատանէ՝ այնքան ունի :

Սորա կարգեալ զիշխանութիւն իւր մեծապէս , և
 հաստատեալ զթագաւորութիւն իւր , կամ եղև
 զիտելսորա , թէ ո՞յք և որպիսի արք տիրեալ են ՚ի

Assez sur ce sujet; car si nous voulions porter à ta connaissance l'histoire de tous les faits arrivés depuis la construction de la tour jusqu'à nous, quand pourrions-nous arriver à notre propre histoire, objet de tes desirs, vu surtout que notre œuvre est longue, et le temps accordé aux mortels, de courte et incertaine durée? Mais je vais commencer par te montrer notre histoire, d'où elle est tirée, comment elle se comporte.

VIII.

Qui a trouvé ces récits, et d'où sont-ils tirés?

ARCHAG, grand roi des Perses et des Parthes, parthe lui-même de nation, après avoir secoué, dit-on, le joug des Macédoniens, établi son autorité sur tout l'orient et l'Assyrie, tué Antiochus, roi de Ninive, soumis tout l'univers, met son frère Vagharchag sur le trône d'Arménie, croyant cette mesure propre à rendre son empire inébranlable. Il donne à Vagharchag pour capitale Medzpine; pour états, une partie de la Syrie occidentale, la Palestine, l'Asie, toute la partie méditerranée et la Tidalie, depuis la mer du Pont jusqu'à l'endroit où le Caucase se termine à la mer occidentale, de plus l'Aderbadagan et autre territoire « aussi étendu que te le feront tes pensées, ta valeur, dit-il à Vagharchag; car qui trace des limites à l'empire des braves? leurs armes: plus elles étendent leur territoire, plus ils en possèdent ».

Vagharchag ayant disposé, réglé d'une manière grande et digne, toutes les parties de sa puissance, organisé son royaume, voulut savoir qui, quels princes

վերայ աշխարհիս Հայոց մինչև ցնա . զքաջաց ար-
դէւք եթէ զվատաց անցեալ ունիցի զտեղի : Այլ զը-
տեալ զոմն Մտորի Սար Մբաս Ատախնայ, այր ուշիմ
և վարժ քաղղէացի և յոյն գրով, զոր յղէ առ մեծ
եղբայրն իւր Մբշակ արժանի ընծայիւք, բանալ նմա
զդիւանն արքունի : Այլ զրէ առ նա ձև բանից օրի-
նակ զայս :

Թ.

Թուղթ վաղարշակայ արքայի Հայոց առ մեծն Աբշակ արքայ
Պարսից :

ՄԲՇԱԿ Թագաւոր երկրի և ծովու, որոյ անձն և
պատկեր որպէս և է իսկ մեր աստուածոց, իսկ բախա
և պատահումն 'ի վեր քան զամենայն Թագաւորաց,
և մտաց լայնութիւն՝ որչափ երկնի 'ի վերայ երկրի .
Աղարշակ կրտսեր եղբայր քո և նիղակակից, որ 'ի
քէն կարգեալ արքայ Հայոց . ողջ լեր ամենայն յաղ-
թութեամբ :

Վանզի պատուէր ընկալայ 'ի քէն՝ քաջութեան և
խմաստութեան հոգ տանել, ոչ երբէք անփոյթ արա-
րեալ զքոյոյն խրատու, այլ խնամ տարեալ հոգացայ
ամենայնի, որչափ միտք և հասողութիւն բաւեցին .
Այլ այժմ 'ի քումմէ խնամակալութենէ զետեղեալ
Թագաւորութիւնս, խորհուրդ 'ի մտի եզի գիտել,
թէ ո՞ր ոմանք յառաջ քան զիս իցեն տիրեալ աշխար-
հիս Հայոց, և ուստի նախարարութիւնքս՝ որ աստ
կան : Օր ոչ կարգք ինչ լեալ աստ յայանի, և ոչ մե-
հենից պաշտամունք . և ոչ գլխաւորաց աշխարհիս սե-
ւաջինն յայանի է և ոչ վերջինն, և ոչ այլ ինչ օրինա-
ւոր, այլ խառն 'ի խուռն ամենայն և վայրենի :

Այսն որոյ աղաչեմ զքո տէրութիւնդ, հրամայ-

avaient exercé l'autorité sur le pays des Arméniens jusqu'à lui ; si de princes généreux, ou de princes sans vertu il occupait la place. Ayant trouvé un Syrien, Mar Apas Gadina, homme profond et très versé dans les lettres chaldéennes et grecques, ill'envoie avec de riches présens vers son frère aîné, Archag, pour le prier d'ouvrir ses archives royales à ce même Mar Apas Gadina.

Vagharchag écrit à son frère une lettre ainsi conçue :

IX.

Lettre de Vagharchag roi des Arméniens, au grand Archag,
roi des Perses.

« ARCHAG, roi de la terre et de la mer, toi, de qui la personne et l'image sont comme celles-même de nos dieux, la fortune et les destinées audessus de celles de tous les rois, l'étendue des conceptions aussi vaste que l'étendue du ciel sur la terre, Vagharchag ton frère puiné et ton compagnon d'armes, par ta grace roi des Arméniens, salut, santé, victoire.

« L'ordre que tu m'as donné d'allier les soins de la sagesse aux soins de la valeur, jamais je ne l'ai oublié ; j'ai porté sur tout ma sollicitude, autant que me l'ont permis mes moyens et ma capacité. A présent que ce royaume est bien établi par tes soins, j'ai conçu la pensée de savoir, quels princes avant moi ont commandé au pays des Arméniens, d'où viennent les satrapies qui existent ici. Car ici point de relemens connus, point de fonctions des temples déterminées ; on ne sait, quel est le premier des notables, quel est le dernier du pays, rien n'est légal : tout est confus, à l'état sauvage.

« C'est pourquoy, j'en supplie ta Majesté, fais ouvrir

ես բանալ զգիւանդ արքունի ընդդէմ առնդ եկելոյ առաջի քոյոյ հզօր տէրութեանդ . զի գտեալ զբղձալին եղբօր քօ և որդւոյ, բերցէ զստոյգն փութապէս . և զմեր հեշտութիւն, որ 'ի կամահատարութենէ լեալ, քաջ գիտեմ ինդութիւն քեզ լեալ : Աղջ լեր երևելիդ բնակութեամբ 'ի մէջ դից :

Եւ ընկալեալ Ղաչակայ մեծի զգիրն 'ի ձեռաց Սար Ղաչայ Ատախնայ, մեծաւ լրջմտութեամբ հրամայէ առաջի առնել նմա զգիւանն արքունի՝ որ 'ի Աինուէ, միանգամայն և ուրախացեալ այսպիսի միասունեւ եղբօր իւրոյ, որում զկէս թագաւորութեան իւրոյ հաւատացեալ էր : Եւ խուզեալ սորա զամենայն մատենան, գտանէ մատենան մի հեղին զբով, յորոյ վերայ էր, ասէ, վերնագիրն այսպիսի :

Սկիզբն մատենին :

Ղաչա մատենան հրամանաւ Ղաչքսանդրի 'ի քաղաքէացւոց բարբառոյ փոխեալ 'ի յոյնն, որ ունի զբուն հնոց և զնախնեացն բանս :

Արոյ սկիզբն լեալ ասէ զՕջրուանն և զՏիտանն և զՅապետոսթէ, յորում և զիւրաքանչիւր ոք 'ի ծընընդոց երից նախարարականացս այսոցիկ արանցս՝ զարս անուանիս կարգաւ շարագասէլ յիւրաքանչիւր տեղիս մինչև ջրազումամս :

Յայտմ մատենէ Սար Ղաչաս Ատախնայ զմերոյ աղգիս միայն հանեալ զպատմութիւն հաւաստի, բերէ առ արքայ Աղաբշակ 'ի Սժրին յոյն և ասորի գրով : Օ որ առեալ անձնագեղոյն և քաջաղեղան աւրին Աղաբշակ, կորովաբանոյն և հանձարեղի, առաջին իւրոյ դանձուն համարելով դնէր յարքունիսն ի սահեատի մեծաւ զգուշութեամբ . և զմասն ինչ ի յարձանի հրամայէ զբողմել : Յորմէ մեր հաւաս-

tes archives royales à celui qui se présente devant ton auguste Majesté : après avoir trouvé ce que désire ton frère, ton fils, il s'empressera de lui apporter des pièces véridiques. Notre satisfaction née du succès de nos désirs, est, je le sais, pour toi-même un sujet de joie. Salut, héros qui habite au milieu des immortels » .

Le grand Archag ayant reçu la lettre des mains de Mar Apas Gadina, ordonne avec plaisir et empressement de déployer devant lui les archives de Ninive, très satisfait d'ailleurs, qu'une si noble pensée soit venue à son frère, à qui il a remis la moitié de son empire. Mar Apas Gadina ayant examiné tous les livres, en trouve un en caractères grecs, sur le quel, dit-il, était cette inscription :

Commencement du livre.

« Ce livre fut, par l'ordre d'Alexandre le Macédoine, traduit du chaldéen en grec; il contient l'histoire des anciens, des ancêtres ».

Le commencement de ce livre traite, dit Mar Apas, de Zerouan, Titan et Japhétos; chacun des individus célèbres des trois lignées de ces trois chefs princiers y est inscrit par ordre, chacun à sa place, pendant de longues années.

De ce livre, Mar Apas Gadina ayant extrait seulement l'histoire véridique de notre nation, la porte au roi Vagharchag à Medzpine, en caractères grecs et syriens. Le beau, l'habile tireur d'arc, Vagharchag, ce prince éloquent, spirituel, estimant cette histoire comme l'objet le plus précieux de son trésor, la met dans son palais pour y être conservée avec grand soin, et en fait graver une partie sur une colonne. Par

տի՛ի վերայ հասեալ կարգի զուցացս, երկրորդեմք այժմ՝ քոյ հարցասիրութեանդ, ձգելով զմեր բնիկ նախարարութիւնս մինչև ցբաղղէացւոց Սարգանա պաղղայ, և ևս մօտագոյն. յորում է սկիզբն բանիցս այսպիսի :

Ահազք և երևելիք առաջինքն՝ի դիցն, և աշխարհի մեծամեծ բարեաց պատճառք, որ սկիզբն աշխարհի և բազմամարդութեան : Այլ՝ի սոցանէ հասեալ գտան ազգ սկայիցն, անհեղեղք, յողթանդամք մարմնով և վիթխարիք, որք յղացեալ ամբարտաւանութեամբ ծնան զամբարիշտ խորհուրդ աշտարակաշինութեանն, և ՚ի նոյն լինելին՝ի գործ անկեալք. յոր հողմ՝ ահագին իմն և աստուածային շնչեցեալ՝ի դիցն ցասմանէ, ցրէ զամբարտակն. և մարդկանն անլուր բարբառս իւրաբանիւր ումեք բաշխեալ, ազմուկ շիտթի՛ի մէջ արկանելին : Յորոց մի էր և յապետութեանն Հայկ, անուանի և քաջ նախարարն, կորովաձիգ և հաստաղեղն :

Այս կարգ զուցաբանութեան դադարումն առցէ. զի հանդէս է մեր, ոչ զպատմութեանն ողջաբանութիւն գրել, այլ ջանալ ցուցանել զառաջինսն մեր և զըուն հին նախնիս : Արդ՝ի նոյն մատենէ սխեալ ասացից. Յապետութէ, Սերոզ, Սիրաթ, (Ժ)ակլադ. որ է Յաբեթ, Վոմեր, (Ժ)իրաս, (Ժ)որգոմ : Յետ որոյ նոյն ժամանակագիր յառաջ մատուցեալ ասէ. Հայկ, Արմենակ, և զայնն՝ի կարգի, զորոյ յառաջագոյն ասացաք :

là, assuré de la réalité et de l'ordre des événemens, nous les reproduisons ici, pour satisfaire ta noble curiosité; l'histoire de nos satrapies indigènes y est prolongée jusqu'au Sardanapale des Chaldéens, et même plus avant; voici dans ce livre le commencement des récits :

« Terribles, extraordinaires étaient les premiers dieux, auteurs des plus grands biens dans le monde, principes de l'univers et de la multiplication des hommes. De ces dieux se sépara la race des géans, êtres monstrueux, d'une force invincible, d'une stature colossale, qui dans leur orgueil, conçurent et enfantèrent le projet impie de la construction de la tour; déjà ils étaient à l'œuvre: un vent terrible et divin, soufflé par la colère des dieux, disperse l'édifice. Les dieux distribuant à chacun de ces hommes, un langage inintelligible aux autres, jetaient entr'eux le trouble et la confusion; l'un de ces hommes était Haïg fils de Japhétos, prince renommé, brave, puissant, habile au tir de l'arc ».

Ce mode de narration doit s'arrêter ici; car notre but n'est pas d'écrire la totalité de l'histoire, mais de nous efforcer de montrer nos premiers ancêtres, nos anciens et véritables aïeux. Ainsi d'après ce livre, je dirai d'abord: Japhétos, Mérod, Sirat, Taglat; c'est à dire Japhet, Gomer, Thiras, Thorgom; puis, le même chroniqueur poursuivant, mentionne Haïg, Arménag, et les autres par ordre, comme nous avons dit précédemment.

Ժ

Յազազս ապստամբութեանն Հայկայ :

ՄԵՍ, ասէ, Հայկ գեղապատաշաճ և անձնեայ, բա-
 ջազանգուր, խայտակն և հաստարազուկ. սա՛ի մէջ
 սկայիցն քաջ և երևելի լեալ, ընդդիմակայ ամենե-
 ցուն, որք ամբառնային զձեռն՝ միապետել՛ի վերայ
 ամենայն սկայիցն և զիւցազանց : Սա խորխտացեալ
 ամբարձ զձեռն ընդդէմ բռնաւորութեանն Մեղայ,
 ՚ի տարածանել ազգի մարդկան ընդ լայնութիւնս և
 մենայն երկրի ՚ի մէջ բազմակոյտ սկայիցն, անհուն
 խօլաց և ուժաւորաց : Վանդի անդ մոլեղնեալ այր
 իւրաքանչիւր սուր ՚ի կող ընկերի իւրոյ ձգելով, ջա-
 նային տիրել ՚ի վերայ միմեանց. ուր պատահմունք ՚ի
 դէպ ելանէին Մեղայ՝ բռնամալ ունել զամենայն եր-
 կիր : Սրում ոչ կամեցեալ Հայկայ՝ հնազանդ լինել
 Մեղայ, յետ ծնանելոյ զորդի իւր զՄքմենակ ՚ի Մա-
 բելունի, չու արարեալ գնայ յերկիրն Մքարադայ, որ
 է ՚ի կողմանս հիւսիսոյ, հանդերձ որդւովք իւրովք
 և դստերօք և որդւոց որդւովք, արամբք զօրաւորօք՝
 թուով իբրև երեք հարեւր, և այլովք ընդօժնօք, և
 եկօք յարեցելովք ՚ի նա, և բոլոր աղխիւ : Արթեալ
 բնակէ ՚ի լեռնոտին միում՝ ՚ի դաշտավայրի, յորում
 սակաւք ՚ի մարդկանէ յառաջագոյն ցրուելոցն դա-
 դարեալ բնակէին. զորս հնազանդ իւր արարեալ
 Հայկ, շինէ անդ տուն բնակութեան կալուածոց, և
 տայ ՚ի ժառանգութիւնս Վաղմեայ որդւոյ Մքմանե-
 կայ : Մյս արդարացուցանէ զանգիր հին ասացեալ
 զրոյցս :

Աւ ինքն խաղայ, ասէ, այլով աղխիւն ընդ արև-
 մուտս հիւսիսոյ, գայ բնակէ ՚ի բարձրաւանդակ դաշ-
 տի միում, և անուանէ զանուն լեռնադաշտակին

X.

De la rébellion de Haïg.

« Haïg, ce prince connu par sa beauté, sa force musculaire, ce prince aux cheveux frisés, à l'œil gris, au bras vigoureux, ce prince brave et renommé entre les géans, s'opposa à tous ceux qui levaient une main dominante sur les géans et les héros. Haïg, plein d'une noble audace, arma donc son bras contre la tyrannie de Bel, lorsque le genre humain se répandit sur toute la surface de la terre, au milieu d'un peuple de géans, êtres furieux, d'une force démesurée; car chaque homme, poussé par sa frénésie, enfonçait son glaive dans le flanc de son compagnon, tous s'efforçaient de dominer les uns sur les autres; cependant la fortune aidait Bel à usurper toute la terre. Haïg ne voulant pas obéir à Bel, après avoir engendré son fils Arménag à Babylone, s'en va en la terre d'Ararat, aux contrées du nord, avec ses fils, ses filles, les fils de ses fils, hommes vigoureux, au nombre de trois cents environ, avec les fils de ses serviteurs, les étrangers attachés à lui, et tout son train, s'établit au pied d'une montagne, où quelques uns des hommes précédemment dispersés, s'étaient arrêtés, établis: Haïg les soumet à ses lois; batit des établissemens sur cette terre, qu'il donne en héritage à Gatmos, fils d'Arménag ». Ceci justifie les anciennes traditions.

« Quant à lui, Haïg, il s'en va, est-il dit, avec le reste de sa suite au nord-ouest, s'établit sur une plaine élevée, nomme ce plateau Hark (pères), c'est à dire

Հարք . այս ինքն , աստէն բնակեալքս՝ ազգի տանն
 (Ժորգումայ : Շինէ և զիւղ մի , և անուանէ յիւր ա-
 նուն Հայկաշէն : Յիշի և աստանօր պատմութիւնս .
 հարաւոյ կողմանէ զաշտիս այսորիկ առ երկայնա-
 նախ միտլ լերամբ բնակեալ յառաջագոյն արք
 սահաւք՝ ինքնահամ հնազանդեւ զիւցազինն : Աք-
 դարացուցանէ և այս զասացեալ զրոյցս անգիրս :

ԺԱ

Յարգա պատերազմն և մահուանն Քելայ :

Եւ յառաջ մատուցեալ զբանս իւր ասէ , թէ 'ի
 հաստատել տիտանեանն Քելայ զթագաւորութիւն
 իւր առ ամենեւեան , առաքէ 'ի կողմն հիւսիսոյ զմի
 ոմն յորդոց իւրոց առ Հայկ արամբք հաւատարմօք ,
 զալ նմա 'ի հնազանդութիւն և կեալ խաղաղու-
 թեամբ : Բնակեցեր , ասէ , 'ի մէջ ցրտութե սառնաւ
 մանեաց . այլ ջեռուցեալ մեղկեա զցրտութիւն սա-
 ռուցեալ քո հպարտացեալ բարուցդ , և հնազան-
 դեալ ինձ՝ կեաց 'ի հանդարտութեան , ուր հաճոյ է
 քեզ յերկիրս իմում բնակութեան : Այւ 'ի բաց դար-
 ձուցեալ Հայկայ զպատգամաւորսն Քելայ , խտու-
 թեամբ պատասխանեաց : Վառնայ առաքեալն անդ-
 րէն 'ի Քաբէլոմն :

Այլա զօրաժողով լինի 'ի վերայ նորա տիտանեանն
 Քելամբոխիւ հեռեակ զօրաց , զայ հասանէ 'ի հիւ-
 սիսի յերկիրն Աքարադայ մերձ 'ի տունն Աղամեայ :
 Փախտաական լինի Աղամնս առ Հայկ , քաջ ընթա-
 ցիկս առաջի իւր առաքէ . Վիտեա , ասէ , ուլ մեծդ
 զիւցազանց , զի զիմեալ զայ 'ի վերայ քո Քել յա-
 ւերթիւք քաջօք , և երկայնագիւղօք հասակօք սկայ-
 իւք մըցողօք : Այւ իմացեալ իմ զմերձ լինելն նորա 'ի

d'ici sont sortis les habitans de la race de la maison de Torgom : il batit un village, qu'il nomme Haïgachène ». L'histoire rapporte encore : « Au sud de cette plaine, près d'une montagne à large base, s'étaient antérieurement établis quelques hommes; ils se soumirent d'eux-mêmes au héros » : ceci justifie les anciennes traditions.

XI.

De la guerre et de la mort de Bel.

POURSUIVANT ses récits, Mar Apas dit : « Le titanien Bel, ayant établi sa domination sur tous, envoie au nord un de ses fils, avec des hommes fidèles, vers Haïg, pour l'engager à se soumettre à lui, Bel, et à vivre en paix : Tu as habité, dit-il à Haïg, au milieu des glaces et des frimats; réchauffe, tempère le froid glacial de tes mœurs hautaines, et soumis à moi, vis en paix là où il te plait, sur la terre de mon habitation. Mais Haïg renvoyant les messagers de Bel, répondit avec dureté : l'envoyé retourna à Babylone ».

« Dès lors rassemblant ses forces, Bel le titanien avec une armée d'infanterie marche contre Haïg, arrive au nord de l'Ararat près de la maison de Gatmos. Celui-ci s'enfuit vers Haïg, et envoie en avant de bons coureurs. Apprends, dit Gatmos, ô le plus grand des héros, que Bel vient fondre sur toi avec ses braves immortels, ses guerriers colosses, ses géans. Dès que j'ai su qu'il approchait de ma maison, j'ai fui, me voici,

սուն իմ, փախեայ, և զամ աւատիկ տագնապու :
 Ըրդ աճապարեա խորհել որ ինչ գործելոց ես :

Իսկ Մէլն, յանդուզն և անձոննի զօրութեամբ
 ամբոխին՝ որպէս յորձան ինչ սաստիկ ընդ զառ ՚ի վայր
 հեղեալ, փութայր հասանել ՚ի սահմանս բնակու-
 թեան Հայկին, ՚ի սիրտ և ՚ի մարմին վստահացեալ
 արանց զօրաւորաց : Ըստ ուշիմ և խոհեմ սկայն,
 քաջագանդուրն և խայտաին, աճապարեալ հաւաքէ
 զորդիս իւր և զթոռունս, արս քաջս և աղեղնաւորս,
 թուով յոյժ նուազունս, և զայլ ևս որ ընդ իւրով
 ձեռամբ . հասանէ յեզր ծովակի միոյ, որոյ աղի են
 ջուրքն, մանունս ունելով ձկունս յինքեան : Եւ կո-
 չեցեալ զօրս իւր, ասէ ցնտս . Յելանելն մեր հան
 դէպ ամբոխին Մէլայ, զիպեալ ջանասցուք տեղոյն՝
 ուր անցեալ կայ ՚ի մէջ խռան քաջացն Մէլ : Օ ի
 կամ մեռցուք, և աղի մեր ՚ի ծառայութիւն Մէլայ
 կացցէ . կամ զաջողութիւն մատանց մերոց ՚ի նա ցու-
 ցեալ, ցրուեսցի ամբոխն, և մեք եղիցուք յաղծու-
 թիւն ստացեալք :

Եւ յառաջ կոյս անցեալ բովանդակ ստգորէզս,
 հասանեն ՚ի միջոց ինչ գաշտաձև լերանց բարձրա-
 գունից . և յաճմէ ջուրցն հոսանաց ՚ի բարձրաւան-
 դակումն կուռ կալով ՚ի տեղոջ : Ի վեր զերեւս
 ամբարձեալ, երևեցաւ նոցա բազմութիւն անկարգ
 հոսակի ամբոխոյն Մէլայ ցան և ցիր յանդուզն յար-
 ձակմամբ ընդ երեսս երկրին սուբալովիսի Մէլ հեց
 և հանդարտ ամբոխիւ մեծաւ ՚ի ձախմէ ջուրցն ՚ի
 վերայ ստոյ միոյ իբրև ՚ի դիտանոցի : Նսանեաւ
 Հայկ զխումբ վառելոյ ջոկատին, յորում Մէլ առա-
 ջի ամբոխին եկեալ հասեալ ընտրիւք և վառելովք
 սմամբք . և երկար միջոց ճանապարհին ընդ նա և
 ընդ ամբոխն . և ինքն գլխանոց աղուցեալ երկաթի,
 նշանաւորօք վերջօք, և տախտակս սղնձիս թիկանց և
 լանջաց, և սրահպանակս բարձից և բազկաց . գօտե-

« j'arrive en toute diligence ; hâte-toi de songer à ce que tu dois faire ».

« Or, Bel avec son armée audacieuse, gigantesque, comme un torrent impétueux qui se précipite du haut d'une montagne, se pressait d'arriver sur les terres de Haïg. Bel se confiait dans la valeur et la force de ses soldats ; mais le géant sage et réfléchi, aux cheveux frisés, à l'œil vif, rassemble aussitôt ses fils, petits-fils, guerriers intrépides, armés d'arcs, très peu nombreux, et les autres hommes sous sa dépendance ; il arrive au bord d'un lac dont les eaux salées contiennent de petits poissons : là, convoquant aussitôt ses troupes, il leur dit : En marchant au devant de l'armée de Bel, efforçons-nous d'arriver là où il se tient au milieu de la multitude de ses guerriers ; ou nous mourrons, et notre train tombera au pouvoir de Bel, ou signalant contre lui l'adresse de nos mains, nous disperserons son armée et nous serons maîtres de la victoire ».

« Aussitôt franchissant tout l'espace, les soldats de Haïg arrivent à une plaine située entre de hautes montagnes ; puis à la droite des eaux du torrent se retranchent sur une hauteur : alors levant les yeux, ils virent la multitude confuse de l'armée de Bel poussée çà et là par une audace farouche, répandue comme une mer sur toute la surface du pays. Bel, tranquille, confiant, avec un fort détachement se tenait à la gauche des eaux, sur un tertre, comme en un lieu d'observation. Haïg reconnut le détachement où était Bel en avant de son armée, avec des soldats d'élite : un long espace de terrain était entre lui et son armée. Bel portait casque de fer à riche crinière, cuirasse d'airain, cuisards, brassards, épée à deux tranchants au côté gauche du ceinturon, bonne lance à la main droite, à la

ւորեալ զմէջնս, և յահեկէ զստինն երկայրի . և նի զակն արի 'ի ձեռին իւրում աջոյ, և յահեկումն վահանս, և ընտիրք յաջմէ և 'ի ձախմէ : Այլ տեսեալ չայկին զտիտանեանն կուռ վառեալ, և զարս ընտիրս ընդ նմա աջինս և ահեկինս, կարգէ զՎրմեհակ երկու եղբարքք ընդ աջմէ, և զՎագմոս և զայլս երկուս յորդոց իւրոց 'ի ձախմէ, զի արք կորովիք էին յաղեղն և 'ի սուսեր . և ինքն առաջի, և զայլս հրոսակին զինի իւր կարգեաց . երեքանգիւնի իմն կարգեաց ձեռով, հանգարտ յառաջ մատուցանելով :

Այլ հասեալ երկոցունց կողմանց սկայիցն 'ի միմեա նրս, ահագին գորդիւն 'ի վերայ երկրի առնէին շահատակելովն, և ահա պակուցանողս տարազուք յարձակմանցն զմիմեամբք արկանէին : Անդ ոչ սակաւք յերկոցունց կողմանց սկայիցն արք յաղթանդամք բերանոյ սրոյ դիպեալք, տապալ յերկիր կործանէին . և մարտն յերկոցունց կողմանց մնայր անպարտելի :

Օյայտպիտի անակնունելի դիպուած տարակուսանաց տեսեալ արքայն տիտանեան զարհուրեցաւ, և 'ի նոյն բլուր ուստի էջն՝ վերջստնեալ ելանէ . քանզի խորհէր 'ի միջոցի ամբանալ ամբոխին, մինչև հասցէ բովանդակ զօրն, զի միւսանգամ ճակատ յօրինեացէ :

Օյայտ իմացեալ աղեղնաւորին չայկայ, յառաջ վարէ զինքն, մօտ հասանէ յարքայն, լի քարչէ պինդ զլայնալիճն, դիպուցանէ զերեքթեանն կրծից տախտակին, և շեշտ ընդ մէջ թիկանցն թափանցիկ լեալ յերկիր անկանի սլաքն . և այտպև ճոխացեալն տիտանեան կործանի՝ յերկիր զարկուցեալ, և փչէ զօգին : Ասկ ամբոխն տեսեալ զայտպիտի ահագին գործքաջութեանն, փախեան իւրաքանիւր դէպ երեսաց իւրեանց : Այլ վասն այտորիկ այտչափ բովանդակ լիցի տակ :

Բայց զտեղի ճակատուն շինէ դաստակերտ, և առնուն կոչէ չայք, վասն յաղթութեան պատերազմին .

gauche solide bouclier ; à sa droite et à sa gauche étaient des troupes d'élite. Haïg voyant le Titanien ainsi armé de toutes pièces, des troupes d'élite à sa droite et à sa gauche, place Arménag avec ses deux frères à la droite, Gatmos et deux autres de ses fils à la gauche ; car c'était des hommes habiles à manier l'arc, à manier le glaive ; pour lui, se portant en avant, il rangea derrière lui en triangle, le reste de ses troupes qu'il fit avancer tranquillement ».

« Arrivés des deux côtés les uns sur les autres, les géans par leur choc mutuel faisaient retentir la terre d'un bruit effroyable, jetaient entr'eux la crainte et l'épouvante par la fureur de leurs attaques ; grand nombre de robustes géans de part et d'autre, atteints par le glaive, roulaient à terre : cependant le combat des deux côtés restait indécis. A la vue d'un événement aussi inattendu, le Titanien tout effrayé, remonte sur la colline d'où il était descendu ; car il pensait à se fortifier au milieu de sa troupe, jusqu'à ce que toute l'armée étant arrivée, il pût reformer son front de bataille. Comprenant cette manœuvre, Haïg, l'arc en main, se porte en avant, arrive près du roi, tire son arc à la longue portée, envoie une flèche à trois ailes droit à la poitrine de Bel, et le trait traversant de part en part, sort par le dos, tombe à terre. C'est ainsi que le superbe Titanien abattu, renversé, expire. Ses troupes, à la vue de ce terrible exploit, s'enfuirent, chacun courait tout droit devant soi ». Assez parler sur ce sujet.

Haïg couvre de batimens le lieu du combat et l'appelle Haïk, à cause de la victoire remportée ; pour cela

այսորիկ աղագաւ և գաւառն այժմ անուանի Հայոց ձոր : Իսկ բլուրն , ուր քաջամարտիօրն անկաւ Ռէլ , անուանեաց Հայկ Ղաերեզմանս . որ այժմ տաին Ղաերեզմանք : Իսկ զղիակն Ռէլայ պաճուճեալ իմն դեղովք , ստէ , հրամայէ Հայկ տանել 'ի Հարք , և թաղել 'ի բարձրաւանդակ տեղւոջ , 'ի տեսիլ կանանց և որդւոց իւրոց : Իսկ աշխարհս մեր կոչի յանուն նախնւոյն մերոյ Հայկայ՝ Հայք :

ԺԲ

Յազազս որ 'ի Հայկայ աղքէ և ծնունդք . և թէ զինչ իւրաքանչիւր որ 'ի նոցանէ գործեաց :

Ի ԱՆՁՈՒԹ ինչ զկնի այսորիկ պատմի 'ի մատենին . այլ մեք , որ ինչ պիտոյն մերոյ հաւաքմանս է , շարեացուք :

Օ կնի այսորիկ դառնալ ստէ Հայկին 'ի նոյն տեղի բնակու թեան , և Ղաղմեայ թուին իւրում բազում ինչ յանկածէ պատերազմին պարգևեաց , և յիւրոց ընդոծնացն արս անուանիս : Հրամայէ զնոյն տեղի բնակու թեան ունել նմա զառաջնոյ իւրոյ տանն , և ինքն երթեալ դադարէ յանուանեալ տեղին Հարք : Սա կեցեալ ամս , ծնաւ զՂըմենեակ 'ի Իսաբեւնի , որպէս վերագոյն ասացար : Յետ որոյ կեցեալ և այլ ևս ամս ոչ ստիաւս՝ մեռանի , յանձն առնելով զըռվանդակ ազնն Ղըմենեակայ որդւոյ իւրոյ :

Իսկ նորա թողեալ երկուս յեղըարոց իւրոց զՄասու և զՍանաւազ ամենայն աղխիւն իւրեանց 'ի կոչեցեալն Հարք , և զորդի Սանաւազայ զԻսաղ . յորոց Սանաւազ ժառանգէ զՀարք , իսկ որդի նորա Իսաղ՝ յարեմաից հիւսիսոյ զեզը ծովուն աղւոյ , և զգաւառն և զծովն անուանէ իւրով անուամբն : Եւ 'ի սոցանէ ստեն լեալ զնահապետութիւն մանաւաղեանս

le canton, même à présent, se nomme Haïotz tzor (vallée de Haïk). Quant à la colline où Bel succomba avec ses braves guerriers, Haïg la nomma Kérezmank (lestombeaux) et l'on dit encore à présent Kérezmank. Le corps de Bel étant embaumé, orné, dit Mar Apas, Haïg le fait porter à Hark, et enterrer sur une hauteur à la vue de ses femmes et de ses enfans. Or, notre pays est appelé Haïk, du nom de notre ancêtre Haïg.

XII.

Races et lignées issues de Haïg. — Ce que chacun de ses descendans a fait.

UNE foule de faits, après ces événemens, sont racontés dans ce livre, mais nous n'inscrirons ici que ce qui est nécessaire à notre compilation.

Après cette expédition, Haïg retourna, dit le livre, au même lieu d'habitation, et donna à Gatmos son petit-fils une grande partie du butin fait dans la guerre, ainsi que plusieurs des plus valeureux de ses gens. Il lui enjoit de conserver sa première habitation. Quant à lui, Haïg, s'en étant allé, il s'arrête au lieu appelé Hark. Il engendra son fils Arménag à Babylone, comme nous l'avons dit plus haut ; après quoi, ayant encore vécu grand nombre d'années, il meurt, remettant à son fils Arménag le soin de toute sa nation.

Arménag laisse deux de ses frères, Khor et Manavaz, avec tout leur train, dans le lieu appelé Hark, ainsi que Paz, le fils de Manavaz. Celui-ci reçoit en partage Hark ; son fils, au nord-ouest, le littoral de la mer salée, qu'il appelle de son propre nom, ainsi que le canton. De Manavaz et de Paz sont issues, dit-on, les races satrapales Manavazien, Peznouni, Ouortouni,

և զրզնունեաց, և որդունին անուանեալ, որք աստ ուրեմն յետ սրբոյն Տրդատայ բարձեալ ասին 'ի միմեանց պատերազմաւ : Իսկ Խոռն 'ի կողմանս Տիւսիսոյ բազմանայ, կարգէ զչէնս իւր. և 'ի նմանէ ձգեալ ասի մեծ նախարարութիւն ազգին խոռխոռունեաց, որք քաջք և անուանիք, որպէս և որք աս մեւք են այժմ երեւելիք :

Իսկ Մամեհակայ առեալ զամենայն բազմութիւնն, խաղայ յարեւել Տիւսիսոյ, և երթեալ իջանէ 'ի խորին դաշտավայրի մի 'ի բաճրագագածանց պարբուպեալ լերանց, գետս կարկաջասահ 'ի յարեմտից ընդ մէջ անցանելով, և զգաշան արեւելից իմն զոզցես իբր որսայսեալ, ձիգ յարեգակն կոյս զերկայնութիւն պարզեալ, և ստորոտովք լերանցն բազում ահանակիտ բղիսեալ աղբերք, որ գետոց հաւաքումն եղեալ հեզաբար առ սահմանօք նոցա, ծնիւք լերամբք և եղերօք դաշտին՝ պատանիք ոմանք իբր երիտասարդուհիք ձեմիցին : Մյլ հարաւայինն արեգակնաձեմ լեառն, սպիտակափառ ունելով զագածըն, ուղղորդ 'ի յերկրէ բուսեալ, երեքօրէիւ, որպէս ասաց ոմն 'ի մերոցն, քաջազօտոյ առնն շրջապատեալ ձանապարհաւ, և առ փոքր փոքր 'ի շէշտումն անկեալ, ծեր ոմն արդարեւ լեառն 'ի մէջ երիտասարդացեալ լերանց : Յայսմ խորութեան դաշտի բնակեալ Մրամեհակայ, շինէ զմասն ինչ 'ի Տիւսիսոյ կողմանէ դաշտին, և զոտն լերինն 'ի նոյն կողմանէ, և զլեառն անուանէ յանգագոյն յիւր առնուն Մրագած, և զկալուածն՝ ոտն Մրագածու :

Իայց սքանչելի իմն ասէ պատմագիրն, թէ 'ի յուրով տեղիս գտան բնակեալ 'ի մարդկանէ, յերկրիս մերում ցան և ցիր սակաւք յառաջ քան զգալուստ բընկին մերոյ նախնւոյն հայկայ :

Մյս Մրամեհակ կեցեալ ամն, ծնաւ զՄրմայիս և

qui après saint Dertad se sont détruites, dit-on, l'une l'autre dans les combats. Khor multiplie au septentrion, fonde des villages. De lui descend la grande sa- trapie de la race des Khorkhorouni, hommes braves et célèbres, comme le sont les Khorkhorouni de notre temps.

Arménag, prenant avec lui toute la multitude de ses gens, se dirige au nord-est, arrive, descend à une plaine profonde, entourée de hautes montagnes, traversée par des fleuves dont les eaux murmurantes viennent de l'occident : cette plaine située à l'est, s'étend au loin sous les rayons du soleil. Au pied des montagnes jaillissent quantité de sources limpides, qui réunies en fleuves à leurs confins, à la naissance des montagnes, au bord de la plaine, jeunes encore, se promènent comme de jeunes filles. Mais le côté sud de la montagne, qui regarde le soleil, avec son blanc sommet, s'élève à pic, ne peut être parvenu qu'en trois jours par un voyageur muni d'une bonne ceinture, et se termine doucement en pointe : c'est vraiment une vieille montagne au milieu de montagnes adolescentes. Dans cette plaine profonde s'établit Arménag, il couvre de batimens une partie du terrain au côté nord, et nomme conformément à son nom, le pied de la montagne du même côté, Arakadz, et ses possessions, le pied d'Arakadz.

Le même historien rapporte un fait merveilleux : « Sur beaucoup de points, dit-il, se trouvaient établis quelques individus du genre humain, dispersés çà et là en notre pays, avant l'arrivée de notre ancêtre national, Haïg ».

Cet Arménag engendra Armaïs ; ayant encore vé-

յետոյ կեցեալ ամս շատ, մեռաւ : Իսկ որդի նորա Մը մայիս շինէ իւր տուն բնակութե՛ն 'ի վերայ ստոյ միոյ առեղերք գետոյն, և անուանէ զնա յիւր անուն Մը մաւիր . և զանուն գետոյն յանուն թռաին իւրոյ Մըրասայ՝ Արասի : Այլ զորդին իւր զՇարայ, զյորդ վաճին և զշատակեր, առաքէ ամենայն աղիսիւ իւրով 'ի դաշտ մի մօտաւոր, արդաւանդ և բարի, յորում զնան ջուրք ոչ սահաւք, 'ի թիկունս հիւսիսոյ լերինն, որ անուանեցաւ Մըրագած . յորոյ անուն և զգաւտուն ասէն անուանել Շիրակ : Այնն որոյ արդարանալ թռի առասպելին, որ ասի 'ի մէջ գեղջկաց . իսկ քո Շարայի որդորն է, ասէն, մեր Շիրակայ ամբարքն շէն : Մյս Մըմայիս կեցեալ ամս, ծնանի զորդի իւր զՄմասիայ . 'ի վերայ որոյ կեցեալ և այլ ևս ամս, մեռաւ :

Մմասիայ բնակեալ յՄըմաւիր, յետ ամաց ծնանի զՎեղամ, և յետ Վեղամոյ զՓառսի սրի և զՀոլակ : Այլ յետ ծնանելոյ զստա՝ անցանէ զգետալն մերձ 'ի լեռունն հարաւոյ, և շինէ անդ առ խորշիւք լեռնա տինն մեծապէս ծախիւք երկուս տունս . զմին յարեւելս կոչս մօտ յակունս աղբերցն՝ որ առ ստորոտով լերինն ելանեն . իսկ զմիւսն յարեմուտս կոչս նորին տանն, բացազոյն իբր մեծօր հասարակօրոյ միոյ հեւեակագնացի աւնն ճանապարհի : Այլ ետ զնոսա 'ի ժառանգութիւն երկուց որդւոյ իւրոց, արւոյն Փառսիսի և կայտաւին Հոլակայ . յորս բնակեալ յիւրեանց անուն զաեղիսն կոչեցին, 'ի Փառսիայ՝ Փառսիստ, և 'ի Հոլակայ՝ Հոլակերտ : Իայց զլեռան՝ Մմասիայ անուանէ իւր անուամբ Մասիս . և ինքն զարձեալ յՄըմաւիր, եկաց ամս սահաւս, և մեռաւ :

Իսկ Վեղամ յետ ամաց անցանելոյ ծնաւ զՀարմայ յՄըմաւիր . և թողեալ զՀարմայ յՄըմաւիր՝ հանդերձ որովք բնակէրն, և ինքն զնաց զմեւս լերամբն արեւելեան հիւսիսոյ, յեզր ծովակի միոյ :

un grand nombre d'années, il mourut. Or, son fils Armaïs batit son habitation sur une colline au bord du fleuve, la nomme de son nom, Armavir, et le fleuve du nom de son petit-fils Arasd, Eraskh. Quant à son fils Chara, qui multipliait beaucoup, mangeait beaucoup, il l'envoie avec toute sa suite dans une plaine voisine, très productive, que traversent quantité d'eaux derrière le nord de la montagne, appelée Arakadz. Du nom de Chara, dit-on, le canton est nommé Chirag; ainsi paraît justifiée la fable, qui a cours parmi les villageois: « Si tu as le gosier de Chara, disent-ils, nous n'avons pas les greniers de Chirag ». Cet Armaïs engendra son fils Amassia; ayant encore vécu plusieurs années, il mourut.

Amassia établi à Armavir, engendre Kégham; après Kégham, le vaillant Parokh, et Tzolag; puis passant le fleuve, s'en va près de la montagne du sud, au pied de la quelle il batit dans des enfoncemens, deux maisons à grands frais; l'une à l'orient, près des sources qui jaillissent au pied de la montagne, l'autre maison à l'occident de la première, distante d'une demie journée de chemin à pied. Il donna ces maisons en propriété à ses deux fils, le vaillant Parokh et le joyeux Tzolag, qui s'y fixant, appellèrent ces lieux de leur propre nom, Parakhod, du nom de Parokh; Tzola-guerd, du nom de Tzolag. Quant à la montagne, Amassia l'appela du son propre nom, Massis; puis étant retourné à Armavir, il vécut peu d'années et mourut.

Or, Kégham engendra Harma à Armavir, et l'y laissant avec les siens, s'en alla à l'autre montagne au nord-est au bord d'un lac, en batit les rives, y laisse des habitans, de son nom appelle la montagne Kegh,

Ընկ զեզր ծովակին, և թողու անդ բնակիչս . և յիւր անուն և սա զլեւանն անուանէ Վեղ, և զէն սըն՝ Վեղաբունի, որով կոչի և ծոփն : Ըստ ծնաւ զորդի իւր զՍիսակ, զայր սէգ և անձնեայ, բարեգեղ, կորովաբան և գեղեցկազէզն : Սմա զմեծ մասն յըն յից իւրոց տուեալ, և ծառայս՝ անձինս բազումս, սահմանս հասանէ նմա ժառանգութեան ՚ի ծովէն ընդ արեւելս մինչև ցղաշտ մի, որ գեան Երասիս հասեալ զքարանձաւս լեբանց՝ անցանէ ընդ խոխո մաձիգս և նեղս, ահագին դընդընչմամբ իջանէ ՚ի դաշան : Ըստ բնակեալ Սիսակ, ըսու շինութեամբ զսահմանս բնակութեան իւրոյ . և զաշխարհն կոչէ իւրով անուամբն Սիւնիք . այլ Պարսք յտակագոյն իսկ Սիսական կոչեն : Ի սորա ծննդոց աստ ուրեմն Սաղարշակ, որ առաջին ՚ի Պարթևաց արքայ Հայոց, գտեալ որս անուանիս, տեսրս աշխարհին կարգէ, որ է սիսականդ ազգ . և զայս առնէ Սաղարշակ ՚ի պատմութենէն ստուգեալ : Ըսլայս թէ որպէս է, յիւրում ժամու պատմեսցուք :

Իսոյց ինքն Վեղամ դառնայ անդրէն ՚ի դաշտ անդր, և առ ոտամբ նորին լեզբինն ՚ի ձորակի մի ամբողջինէ ձեռակերտ մի, և կոչէ զանուն նորս Վեղամի, որ յետոյ ՚ի Վառնկայ թողանէ նորս անուանեցաւ Վառնի : Ի սորա ծննդոց, աստ ուրեմն առ Ըրտաշիսի թողամբ Սաղարշակայ, ոմն Սարժանուն պատանի լեալ, աջող յորս եղջերուաց և այծեմանց և վարագուց, գիպածգութեամբ նետից կորովի, զոս ՚ի վերայ որսոց արբունեաց կարգէ, և շէնս պարգեէ նմա առ եզերք գետոյն, որ անուանեալ կոչի Հրազդան : Եւ ՚ի սմանէ ասեն լինել զտունն վարածնունի : Ըսլս Վեղամ, որպէս ասացար, յետ ամաց կենաց իւրոց ծնաւ զՀարմայ . յետ որոյ և այլս ևս, և մեռաւ : Եւ հրամայեաց որդւոյ իւրում Հարմայ բնակել յԸրմաւիք :

et les villages Keghakouni, ainsi s'appelle aussi la mer. Ici, il engendra son fils Sissag, personnage connu par son noble orgueil, sa force, sa beauté, son éloquence, son adresse à tirer l'arc. Il lui donne une grande partie de ses biens, grand nombre d'esclaves, et pour territoire tout le pays depuis la mer à l'orient, jusqu'à une grande plaine, où le fleuve Éraskh, après avoir coupé les cavernes des montagnes, traversé les vallées boisées, les gorges resserrées, descend dans la plaine avec un bruit terrible. Là, s'arrêtant, Sissag remplit de batimens les terres de son habitation; il appelle le pays de son propre nom, Siounik, mais les Perses l'appellent bien plus proprement Sissagan, Vagharchag, premier roi parthe d'Arménie, ayant trouvé là des hommes célèbres, issus de la lignée de Sissag, les institue seigneurs du pays, c'est la race Sissagan; ce que fait Vagharchag d'après les renseignemens positifs de l'histoire; comment? nous le dirons en temps et lieu.

Kégham retourne à la plaine, au pied de la montagne, dans un vallon fortifié il batit un village qu'il appelle de son propre nom, Kéghami, et qui dans la suite fut appelé par son petit-fils Karnig, Karni. De sa lignée provenait, sous Ardachès, petit-fils de Vagharchag, un jeune homme nommé Varj, adroit à la chasse des cerfs, des chèvres, et des sangliers, habile à lancer le javelot; Ardachès le fait intendant des chasses royales, lui donne des villages sur les bords du fleuve appelé Hraztan; de Varaj, dit-on, descend la maison Varajnouni. Ce Kégham, comme nous l'avons dit, engendra Harma, d'autres enfans encore, et mourut, enjoignant à son fils Harma d'habiter à Armavir.

Ըստ Հայկ որդի (Թորգոմայ, որդւոյ Թիրատայ, որդւոյ Գամուրայ, որդւոյ Յարեթի, նախնի Հայաստանեայց . և այս ազգք նորա և ծնունդք և աշխարհ բնակութեան . և յայսմ հեռէ սկսան, ստէ, բազմա նալ և ընուլ զերկիրն :

Իսկ Հարմայ կեցեալ ամն, ծնաւ զՂքամ: Ղքամայ բազում գործք քաջութեան սրատմին մարտիք նահատակութեան, և ընդարձակեալ զսահմանս Հայոց յամենայն կողմանց. յորոյ անուն և ամենայն ազգք զաշխարհս մեր անուանեն, որպէս Յոյնք՝ Ղքմէն, և պարսիկք և Ղսորիք՝ Ղքմիք: Իայց զընդարձակութիւն պատմութեան սորա և զգործս քաջութեան, [Թէ զխորհ կամ որով ժամանակաւ, [Թէ կամիցիս՝ արտաքոյ այսորիկ գրոցս կարդեսցուք, և կամ [Թողցուք . սպա [Թէ ոչ՝ ի սմին :

ԺԳ

Յազգս ընդ սրեկէ այս պատերազմն և յաղթութեանն, և մահուան Վեքայն Մազեայ:

Իսկ վասն զի հաճոյ [Թուեցաւ մեզ զաշխատութիւնն, որ ՚ի վերայ քո հրամանիդ, համարել հեշտութիւն, քան զառ ՚ի յայլոցն՝ որ ՚ի կերակրոց և յրմակէլեաց լինին խրախճանութիւնք, հաւանեցաք անցանել սակաւութ և ընդ կարգ բանից պատերազմաց որ ՚ի հայկեանն Ղքամայ: Սա այր աշխատասեր և հայրենասեր եղեալ, որպէս ցուցանէ նոյն պատմագիր, լաւ համարէր զմեռանէն ՚ի վերայ հայրենեացն, քան [Թէ տեսանել զորդիս օտարածնաց կոխելով զսահմանս հայրենիս, և հարազատից արեան նորա աիրել արանց օտարածնաց :

Ըստ Ղքամ, սակաւութ ամօք յառաջ քան զտիրէն Վինտի ասորեստանեաց և Վինուէի, նեղեալ յաղ-

Voici cet Haïg fils de Torgom, fils de Tiras, fils de Gomer, fils de Japhet, ancêtre des Haïciens (Arméniens): Voici ses races, ses lignées, le pays de son habitation. Dès lors sa postérité commença, dit l'historien, à se multiplier, et à remplir le pays.

Or, Harma engendra Aram, Aram dont on raconte une foule d'actions d'éclat, de valeur dans les combats, Aram qui étendit le territoire d'Arménie de tous côtés. C'est de son nom que tous les peuples appellent notre pays, les Grecs l'appellent Armène, les Perses et les Syriens Armeni. Mais quant à rapporter son histoire tout entière, ses traits de courage, en disant comment, dans quel temps, si tu veux, nous le ferons hors de ce livre, ou nous laisserons de côté ces détails, ou bien, nous les consignerons ici.

XIII.

Guerre d'Aram contre les Orientaux, sa victoire.

— Mort de Nioukar Matès.

Puisqu'il nous a paru agréable de regarder le travail entrepris par ton ordre, comme une source de jouissances plus grandes, que ne le sont pour les autres, les somptueux festins, avec leurs mets et leurs boissons, nous avons consenti à rappeler en peu de mots les combats d'Aram le Haïcien. Ce guerrier, ami des fatigues, ami de son pays, comme nous le montre le même historien, aimait mieux mourir pour sa patrie, que de voir les fils de l'étranger fouler le sol natal, commander à ses compatriotes, à ses frères.

Cet Aram, peu d'années avant l'empire de Ninus en Assyrie, à Ninive, inquiété par les nations circon-

գացն՝ որ շուրջ զիւրեաւ, և ժողովէ զբազմութիւն
ընդանի արանց քաջաց և ազեղնաւորաց, և որ 'ի տեղ
նիզակի կամակարողք, նորաաիք և հարուստք յոյժ
և յաջողաձեռնութիւն խեղ և երեսաւորք, որ 'ի սիրա
և 'ի պատրաստութիւն իբր թէ բեւրս հինգ : Աւ
տասէ մեղացւոցն երիտասարդաց, որոց աւաջնոր
գէր՝ Ալիքար ոմն ասացեալ Ա՛ադէս, այր հպարտ և
պատերազմասէր, որպէս ցուցանէ նոյն ինքն պատ
մագիրն, յեզերս սահմանացն հայոց : Արոց միան
գամ քուշանաբար հինիւ սմբակակոխ արարեալ ըզ
սահմանս հայոց, ծառայեցոյց ամս երկուս : Արուժ
յանկարծօրէն 'ի վերայ հասեալ Ա՛քամ յառաջ քան
զծագել արեգակնն սատակեաց զբազմութիւն ամ
բոխիցն . և զնոյն ինքն զԱլիքարն կոչեցեալ Ա՛ադէս
ձերբակալ արարեալ ածէ յԱ՛քմաւիր, և անդ ուրեմն
'ի ծայրս աշտարակի պարսպին ցից վարեալ երկաթի
ընդ ճակատն, յորմն վարսել հրամայէ, 'ի տեսիլ ան
ցաւորաց և ամենայն եկելոց անդր . և զաշտարհն
նորա մինչև ցլեառն անուանեալ Օ՛արասպ 'ի ծա
ռայութիւն հարկի կալաւ մինչև ցլթագաւորութիւ
նն Ա՛ինոսի 'ի վերայ ասորեստանի և Ա՛ինուէի :

Իսկ Ա՛ինոս թագաւորեալ 'ի Ա՛ինուէ, յիշատակ
քինու զնախնւոյն իւրոյ զԱ՛ւելայ ունէր 'ի մտի, 'ի
զրուցաց ուսեալ . և զայս խորհէր հատուցանել յամս
ձիգսնկատել որսալ զյաջողութիւն աւուրց, բառնալ
ջնջել զամենայն ճեռ սերմանեալ յարանց քաջին
հայկայ : Ա՛յլ երկեւղ կասկածանաց խորդաւանակ
լինելոյ իւրոյ թագաւորութեանն՝ զայսպիսիս հա
մարեալ իրադործութիւն, ծածկէ զչարութիւնն . և
հրամայէ նմա զայն իշխանութիւն անկասկածաբար
ունել . և համարձակութի տայ նմա վարսակալ ածել
մարգարտէ, և երկրորդ նորա կոչել : Ա՛յլ այս շա
տասցի ասել այսչափ, քանզի չթողացուցանէ զմեզ որ
աւաջնիկայս է իր՝ յեզերումն յամել այսր պատմութե :

voisines, rassemble toute la multitude de ses gens, hommes braves, habiles à manier l'arc, à lancer le javelot, jeunes, très nobles, doués d'une grande dextérité, d'une beauté remarquable: troupe valant pour le courage et pour l'action cinquante mille hommes. Aram rencontre sur les frontières d'Arménie la jeunesse des Mèdes, sous la conduite de Nioukar, dit Matès, guerrier superbe, belliqueux, comme nous le montre l'historien lui-même. Déjà, à l'exemple des Kouchans, Matès foulant le sol de l'Arménie, l'a tenue deux ans esclave. Aram fondant sur lui à l'improviste avant le lever du soleil, extermina toute la multitude de ses gens. Quant à Nioukar, appelé Matès, Aram l'ayant fait prisonnier, l'amène à Armavir; là, au sommet de la tour des murailles, le front percé avec un long clou de fer, Nioukar est, par l'ordre d'Aram, cloué au mur, à la vue de tous les passans. Tout le pays de Matès jusqu'à la montagne appelée Zarash, est soumis au tribut jusqu'au règne de Ninus en Assyrie, à Ninive.

Or, Ninus devenu roi à Ninive, avait en son cœur un souvenir de haine, à cause de son ancêtre Bel; car il était instruit du passé par la tradition. Il songeait depuis longues années à la vengeance, il songeait à épier le moment d'exterminer, d'anéantir toute la race, jusqu'au dernier rejeton, des enfans du brave Haïg. Mais la crainte de se voir lui-même dépouillé de son royaume, en se livrant à une telle entreprise, le retient; il cache ses perfides projets, il ordonne à Aram de conserver la puissance sans inquiétude, lui donne le droit de porter le bandeau de perles, le nomme son second. Mais, c'est assez; car notre affaire présente ne nous permet pas de nous arrêter au bord de cette histoire.

ԺԴ

Յազագոս ընդ ասորեստանեայս կուռոյն և յաղթութեանն, և Պայա պոյն Քաղեպն, և Կեսարու, և առաջին և այլոց անուանեալ Հայոց :

ԱՐԲԵՍՏՈՒՔ գոյզն յիշատակօք բանից և որ ինչ զինի այսորիկ սորա գործք քաջութեան պատմի յարեմուտս՝ի նոյն մատենի, և որ ընդ ասորեստանեայս կուռն . զպատճառս և զզօրութիւն իրացն միայն յայանելով, և զերկարութիւն գործոյն Համառօտ բանիւ յանդիման կացուցանել :

Նոյն այս Ղրամ, յետ վճարելոյ ճակատոյն՝ որ ընդ արեւելեայս, խաղայ նոյն զօրութեամբ զկողմամբ ասորեստանի . գտանէ և անդ զոմն ապականիչ երկրին իւրոյ՝ չորիւք բիւրովք վառելովք հեռեակօք, և հինգ հազար հեծելազօրու, Քարչամ անուն՝ յազգէ սկայիցն . որոյ սաստկագոյն նեղեալ հարկաց խրատութեամբ անապատ զբովանդակ շրջակայն իւր անէր : Սմա ճակատու պատերազմի՝ի գիմի հարեալ Ղրամ, հալածական ընդ մէջ Աորդուաց ՚ի գաշան ասորեստանի արկանէ, զբազումս ՚ի նոցանէ սատակելով . իսկ Քարչամ առաջի զինակրացն նորա պատահեալ՝ մեռաւ : Աւ զայս Քարչամ վասն արութեան իւրոյ բազում գործոց՝ աստուածացուցեալ պաշտեցին Ղսորիք ժամանակս յոլովս : Իսկ զմեծ մասն գաշտացն ասորեստանի կալաւ ՚ի ծառայութեան հարկի Ղրամ բազում ժամանակս :

Այլ որ ինչ յարեմուտս կոյս ընդ տիտանեանցն է սորա գործ քաջութեան՝ ասել կայ մեզ առաջի : Ղստ յարեմուտս շարժեալ ՚ի վերայ առաջնոյն չորիւք բիւրու հեռեակաւ զօրու, և երկու հազար հեծելովք հասանէ ՚ի կողմանս կապագոյլկացուց, ՚ի տեղի մի՝ որ այժմ ասի Աեսարիա : Աւ բանդի զարեւե-

XIV.

Différends d'Aram avec les Assyriens, sa victoire.—Baïabis Kaghia.—Césarée. — Première Arménie, et autres contrées appelées Arménie.

Nous rappellerons en peu de mots ce qu'Aram fit ensuite de glorieux en occident, actions rapportées dans le livre, et ses différends avec les Assyriens, signalant seulement les causes et l'importance des faits, montrant rapidement toute l'étendue de l'œuvre.

Ce même Aram, après avoir terminé sa guerre contre l'occident, marche avec son armée en Assyrie. Il y trouve un homme qui ruinait sa patrie, avec quarante mille fantassins et cinq mille cavaliers, un nommé Parcham, de la race des géans. Cet homme à force de pressurer le pays, de l'accabler d'impôts, faisait un désert de toute la contrée qui l'entourait. Aram lui livre combat, le jette fugitif au milieu du pays des Gortouk, dans la plaine d'Assyrie, extermine grand nombre d'ennemis; Parcham mourut sous les traits des soldats d'Aram. Déifié à cause de ses nombreuses actions de valeur, il fut adoré long-temps par les Syriens. Une grande partie des plaines de l'Assyrie fut soumise au tribut d'Aram pendant longues années.

Nous avons à parler maintenant de toutes les actes de valeur d'Aram en occident contre les Titans. Il marche ensuite vers l'occident avec quarante mille cavaliers, deux mille fantassins, arrive en Cappadoce, en un lieu dit à présent Césarée. Comme il avait soumis l'est et le sud, qu'il en avait confié la garde à deux

լեայնն և զհարաւայինն նուաձեալ, 'ի ձեռն յանձնեալ էր երկուց ցեղիցս այսոցիկ, սխակեանցն զարևեալ, և որք 'ի Ապղմեայ տանէն՝ զասորեստանին, ոչ ինչ այնուհետև կասկած չփոթից ուստեք ունէր:

Ասն որոյ յերկարեալ ժամանակս լինել յարևմուտս՝ պատահէ նմա Պայտպիս Վաղեայ տիտանեան՝ պատերազմաւ, որ բռնացեալ ունէր զմիջոց երկուց ծովուց մեծամեծաց, զՊոնդուն և զՍիկիա նու: Արուժ 'ի դիմի հարեալ վանէ, փախաաական արկանելով 'ի կղզի ինչ ասիական ծովուն: Այլ ինքն թողեալ զունն Սչակ անուէն յազգէ իւրմէ, և բեր մի 'ի զօրաց իւրոց 'ի վերայ աշխարհին, և ինքն դառնայ 'ի Հայս:

Բայց հրաման տայ բնակչաց աշխարհին՝ ուսանել զխօսս և զլեզուս հայկական. վասն որոյ մինչև ցայս օր ժամանակի անուանեն զկղիմայն զայն Պառտին Բրմենիան, որ թարգմանի առաջին Հայք: Այլ զգաւ տակերան, զոր շինեաց յանուն իւր Սչակ կողմնապէսն Բրամայ՝ փոքրագունիւք պարսպեալ որմովք, անուանելին հինք աշխարհին՝ Սաժաք, որպէս ոչ կարելով ուղղախօսել, մինչև յետոյ յամանց ընդարձակագոյն շինեալ՝ անուանեցաւ Աեսարիա: Բայտ նմին օրինակի 'ի տեղեացն այսոցիկ մինչև ցրուն իւր սահմանն, զբազում անբնակ երկիր ելից բնակչօք, որք երկրորդ և երրորդ անուանեցան Հայք, այլ և չորրորդ: Բայտ է առաջին և ճշմարիտ պատճառն վասն անուանելոյ զարևմտեան մեր կողմն առաջին և երկրորդ, այլ և երրորդ և չորրորդ Հայք: Բակ որ այլ 'ի յամանց ասի 'ի յունական կողմանն, մեզ ոչ է հաճոյ. այլոց որչափ կամք իցեն:

Բքդ այսպէս հզօր և անուանի եղեալ, յանուն սուրա մինչև ցայսօր, որպէս ամենեցուն յայսնի է, որ շուրջ զմեք ազգ զաշխարհս մեր անուանեն: Բաւ

familles, savoir l'orient à celle des Sissagans, l'Assyrie à ceux de la maison de Gatmos, il n'avait dès lors aucune crainte de troubles.

Pour cela, Aram s'arrête long-temps en occident. Le titanien Baïabis Kaghia lui livre combat ; ce Baïabis tenait envahi tout le pays situé entre les deux grands mers, le Pont et l'océan : Aram fond sur lui, le défait, le jette fugitif dans une île de la mer asiatique. Puis, laissant un de ses proches, nommé Mechag, et dix mille hommes de ses troupes, pour garder le pays, il retourne en Arménie.

Aram ordonne aux habitans du pays d'apprendre à parler la langue arménienne : c'est pourquoi jusqu'à ce jour, ils nomment cette contrée, *Proti Arménia*, qu'on traduit ainsi : première Arménie. Le village que le gouverneur établi par Aram, et nommé Mechag, batit, ceignit de petites murailles, et auquel il donna son nom, les anciens habitans du pays le nommaient *Majac*, ne pouvant bien prononcer ; jusqu'à ce qu'ensuite, agrandi par d'autres, ce village fut nommé *Césarée*. C'est ainsi que depuis ces lieux jusqu'à son propre empire, Aram remplit d'habitans beaucoup de terres inhabitées, et ce pays fut nommé la deuxième, la troisième, et même la quatrième Arménie. C'est là, la première, la véritable raison pour nommer notre pays occidental, première, seconde, troisième, quatrième Arménie. Mais ce que disent quelques personnes dans l'Arménie grecque, ne nous plait nullement : que les autres fassent ce qu'ils veulent !

Tellement puissant et célèbre est le nom d'Aram jusqu'à ce jour, comme à tous il est évident, que les nations qui nous entourent le donnent à notre

զում և այլ գործ քաջութեան 'ի սմանէ գտանին կատարեալ, այլ մեզ բաւական լիցի ստացեալս :

Բայց թէ ընդէր այսոքիկ 'ի բուն մատեանս թագաւորացն կամ մեհենիցն ոչ յիշատակեցան, մի որ ընդ այս երկբայացեալ տարակուսեցի: Ա'ի, զի յառաջ քան զՂինոսի ժամանակս թագաւորութեանն է, յորում ոչ որ այսպիսի իրաց փոյթ յանձին ունէր երկրորդ, զի ոչ հարկ ինչ և ոչ պէտք կարեորք էին նոցա՝ զազգաց օտարաց և զաշխարհաց 'ի բացեայ, և զհամբաւս հինս և զգրոյցս նախնականս յիւրեանց թագաւորաց կամ մեհենից մատեանս գրել. մանաւանդ զի և ոչ պարծանք ինչ նոցա և ոչ բարգաւաւանք՝ օտար ազգաց քաջութիւն և գործք արութեան: Բայց թէպէտ և ոչ 'ի բուն մատեանսն, սակայն որպէս Ա'ար Աբաս Ատինայ պատմէ, 'ի փոքունց ոմանց և յաննշանից արանց 'ի գուսանակունէն այս գտանի ժողովեալ 'ի դիւանի արքունեաց: Ա'սէ և այլ իմն պատճառսնոյն այր, թէ որպէս ուսայ՝ հպարտ և անճնասէր գող Ղինոս, կամելով զինքըն միայն աշխարհակալութեան և ամենայն քաջութեան և լաւութեան ցուցանել սկիզբն, հրամայէ զբազում մատեանս և զգրոյցս առաջնոցն՝ ըստ տեղեաց տեղեաց և ոյր ուրուք գործոց քաջութեան՝ այրել. իսկ որ առ իւրովք ժամանակօք՝ զաղարեցուցանել, և որ ինչ վասն իւր միայնոյ՝ գրել: Այլ զայս աւելորդ եղև մեզ երկրորդել:

Բայց Աբամյետ ամի կենաց իւրոց ծնաւ զԱբայն զկնի որոց և այլս բազումս կեցեալ ամաց, մեռաւ:

pays. Aram fit encore bien d'autres actions d'éclat, nous en avons dit assez.

Mais pourquoi ces faits ne furent-ils pas mentionnés dans les livres des rois ou des temples? que personne ne conçoive à ce sujet ni doute ni inquiétude: 1.º c'est qu'Aram est avant les temps du règne de Ninus, époque où nul ne se chargeait de tels soins: 2.º c'est qu'il n'y avait pour les peuples, ni intérêt, ni besoin pressant de s'occuper des nations étrangères, des pays lointains, d'inscrire les anciennes traditions, les récits des premiers âges dans les livres de leurs rois ou de leurs temples; c'est surtout parce qu'il n'y avait pour eux aucun sujet de vanité, d'orgueil dans la valeur et les exploits des nations étrangères. Mais quoique non consignés dans les livres des peuples, les faits cependant, comme le rapporte Mar Apas Gadina, extraits des ballades et des chants populaires par quelques écrivains obscurs, se trouvent recueillis dans les archives royales. Il y a encore une autre raison, dit le même historien: « C'est que, comme je l'ai appris, le superbe, l'égoïste Ninus, voulant se donner lui seul comme le principe, le premier auteur de toute conquête, de toute qualité, de toute perfection, fait brûler quantité de livres, d'annales des premiers âges, annales qui existaient en différens lieux et relataient les actions d'éclat de tels ou tels personnages; il fait également supprimer les annales relatives à ses contemporains, voulant que l'histoire n'écrive que pour lui seul ». Mais il était superflu de répéter tout cela.

Aram engendra Ara; puis, ayant encore vécu grand nombre d'années, il mourut.

*cf. les Chron.
Hans*

ԺԷ

Յաղագս Արայի, և մահուան նորա պատերազմու 'ի Շամիրամայ :

ԱՐԱՅ սակաւ ամօք յառաջ քան զվախճանն ըն 'Ալի նոսի իննամակալեաց իւրոց հայրենեայն, նոյնպիսում շնորհի արժանաւորեալ 'ի 'Ալինոսէ՝ որպէս և հայրն իւր Աքրամ : Աայց վաւաշն այն և բորբորիտն Շամիրամ 'ի բազում ամաց լուեալ զգեղեցիութենէ նորա, ցանկայր հասանել այլ ոչ ինչ յայտնապէս զայս պիտիս իշխէր գործել : Իսկ յետ վախճանելոյն կամ փախտապան լինելոյ 'Ալինոսի 'ի Արիտէ՝ որպէս հաւանեալ էմ, համարձակ պատուելով Շամիրամայ զախտըն, առաքէ հրեշտակս առ Աքրայն գեղեցիկ՝ ընծայելիք և պատարագօք, բազում աղաչանօք և խոստմամբ պարգևաց, զալ առ նա 'ի 'Ալինուէ, կամ առնուլ կնութեան և թագաւորել 'ի վերայ ամենայնի՝ որոց տիրէր և 'Ալինոս, և կամ կատարել զկամս ցանկութեան նորա և դառնալ մեծաւ պարգևօք և խաղաղութեամբ 'ի տեղի իւր :

Այլ բազում անգամ երթեկելութիւն հրեշտակագնացութեանն լինելոյ՝ և ոչ հաւանել Աքրային, 'ի սաստիկ ցասման լեալ Շամիրամայ, 'ի վախճանի պատգամաւորութեանն առնու զբազմութիւն զօրաց իւրոց, և փութայ երթալ հասանել յերկիրն հայոց 'ի վերայ Աքրայի : Աայց որչափ դիմաց էր նշանակել, ոչ այնչափ ինչ 'ի սպանանել զնա և 'ի հալածել փութայր, քան թէ 'ի նուաճել կամ զբռամբ ածել, զի լցցէ զկամս ցանկութեան իւրոյ - զի առ 'ի յոյժ ցանկականի մոլեղնութեան, 'ի բանսն՝ որ զնմանէ՝ որպէս 'ի տեսութիւն շամշութեամբ վառեալ էր : Աայ հասանէ տագնապաւ 'ի դաշտն Աքրայի, որ և յանուն նորա անուանեալ Աքրարատ : Այլ 'ի լինել ճակա-

XV.

Ara. — Sa mort dans une guerre suscitée par Sémiramis.

ARA, peu d'années avant la mort de Ninus, obtint le gouvernement de sa patrie, jugé digne par Ninus de cette faveur, comme autrefois son père Aram. Mais l'impudique, la voluptueuse Sémiramis, ayant entendu parler depuis longues années de la beauté d'Ara, brûlait du désir de se satisfaire ; cependant elle ne pouvait agir ouvertement. Mais après la mort, ou plutôt après la fuite de Ninus en Crète, comme j'en suis persuadé, Sémiramis caressant librement sa passion, envoie des messagers au bel Ara avec de riches présents accompagnés d'instances multipliées, de promesses magnifiques, pour l'engager à venir la trouver à Ninive, à l'épouser et à régner sur tout l'empire de Ninus, ou bien à satisfaire ses désirs, et à retourner ensuite en paix dans ses propres états, chargé de présents.

Déjà il y avait eu députation sur députation, et toujours refus de là part d'Ara. Alors Sémiramis, furieuse en voyant l'issue de ses messages, prend toute la multitude de ses troupes, se hâte d'arriver en Arménie et de fondre sur Ara. Mais, comme tout l'indiquait, ce n'était pas tant pour tuer Ara ou le mettre en déroute, qu'elle se pressait ainsi, que pour le subjuguier, s'emparer de lui afin de satisfaire ses désirs ; car, tombée dans toute la délire de la passion, au simple récit qu'elle avait entendu faire d'Ara, comme si elle l'eût vu, elle brûlait de feux dévorans. Elle accourt se précipiter dans la plaine d'Ara, de son nom appelée Ararat. Au moment du combat, elle ordonne à ses ca-

տուն՝ պատուէր տայր զօրապետաց իւրոց, թէ՛ դէպ ընկիցի, հնարել ապրեցուցանել զՂքայն : Իսկ ՚ի ընկել մարտին՝ հարկանի զօրն Ղքայի, մեռանի Ղքոյ ՚ի պատերազմին ՚ի մանկանցն Շամիրամայ : Ղիահապուտս առաքէ տիկինն յետ յաղծութեանն ՚ի սեղի ճահատուն, խնդրել ՚ի մէջ դիականցն անկելոց զըզձալին իւր և զտարփածուն : Ղտանեն զՂքայն մեռեալ ՚ի մէջ քաջամարտիացն . և հրամայէ դնել զնա ՚ի վերնատանն ապարանից :

Իսկ ՚ի գրգռել միւսանգամ զօրացն Հայոց ՚ի մարտ պատերազմի ընդ տիկնոջն Շամիրամայ՝ քինախնդիր ընկել մահուանն Ղքայի, ասէ . հրամայեցի աստուածոցն իմոց լեզուլ զվերս նորա, և կենդանացի : Սէանգամայն և ակն ունէր դիւթութեամբ վճկութեան իւրոյ կենդանացուցանել զՂքայ, ցնորեալ ՚ի տոփական ցանկութեանն : Իսկ իբրև նեխեցաւ դի նորա, հրամայեաց ընկենուլ ՚ի վիհ մեծ և ծածկել . զմի ոմն ՚ի հոմանեաց իւրոց զարդարեալ ունելով ՚ի ծածուկ, համբաւէ զնմանէ այսպէս . Վիզեալ աստուածոցն զՂքայ և կենդանացեալ լցին զփափագ մեր և զհեշտութիւն . վասն որոյ առաւել յայտ հետէ պաշտելիք են ՚ի մէնջ և փառաւորեալք, իբրև հեշտացուցիչք և կամակատարք : Վանդնէ և նոր իմն պատկեր յանուն դիւաց, և մեծապէս զոհիւք պատուէ . ցուցանելով ամենեցուն, իբր թէ այս զօրութիւն աստուածոցն կենդանացին զՂքայ . և այսպէս համբաւեալ զնմանէ ՚ի վերայ երկրիս Հայոց, և հաւանեցուցեալ զամենեսեան, դադարեցուցանէ զխազմն :

Եւ որ ինչ յազազս Ղքայի՝ կարճառօտիւ և այսչափ շատ լիցի յիշատակել : Սա կեցեալ ամս, ծնու զՎարդոս :

pitaines de faire en sorte, s'il est possible, d'épargner les jours d'Ara. Mais, au fort de la mêlée, la troupe d'Ara est mise en pièces, Ara meurt dans l'action, sous les coups des soldats de Sémiramis; la reine envoie après la victoire au lieu du combat, ceux qui dépouillent les cadavres, chercher entre les morts, l'objet de ses desirs, de sa passion. On trouve Ara sans vie au milieu de ses braves compagnons d'armes: Sémiramis le fait déposer à l'étage supérieur de son palais.

Comme les troupes arméniennes se ranimaient au combat contre la reine Sémiramis, pour venger la mort d'Ara, elle dit: « J'ai ordonné à mes dieux de sucer les plaies d'Ara, et Ara sera sauvé ». Elle espérait par la vertu de ses enchantemens magiques ressusciter Ara, tant elle était aveuglée par la fureur de sa passion; mais quand le cadavre fut en putréfaction, elle le fit jeter dans une fosse profonde et dérober ainsi à tous les regards. Puis, ayant déguisé en secret un de ses amans, elle publie cette nouvelle sur le compte d'Ara: « Les dieux en suçant les plaies d'Ara, l'ont rendu à la vie, et ont ainsi comblé nos vœux les plus chers: aussi, désormais ils doivent être par nous encore plus adorés et glorifiés, comme auteurs de notre félicité ». Sémiramis érige une nouvelle statue aux dieux, et lui prodigue des sacrifices, comme si la puissance de ces dieux avaient sauvé Ara. A l'aide de ces bruits propagés en Arménie sur le compte d'Ara, Sémiramis persuadant tous les esprits, fait cesser la guerre.

Pour tout ce qui regarde Ara, il doit suffire de le rappeler en ce peu de mots. Ara engendra Gartos.

Ժ. Զ.

Թե որպէս յեա մահուանն Արայի Համբրամ շինե զբաղարն և զամբարտակ զեռայն և զիւր տունն :

ԻՍԿ զինի այսպիսի իրաց աջողութեանց դատարեալ Համբրամայ աւուրս ինչ սակաւս'ի դաշտին, որ անուանեալ կոչի յանուն Մարայի Մարարատ, ելանէ'ի լեառնակողմանս երկրի հարաւակողմանն, քանզի ժամանակ ամառնային էր, զբօնուլ կամեւով'ի հօզիտս և'ի դաշտս ծաղկառէտս : Այւ տեսեալ զգեղեցկութիւն երկրին և զօրոցն մարբութիւն և զաղբերացն յստակագոյն բղխմունս և զկարկաջասահանութիւն զետոց բարեզնացից, Պարտ է մեզ, սակ, յայսպիսումբ բարեխառնութեօրոց և մարբութեան ջուրց և երկրի, քաղաք և արբունիս շինել բնակութեան, որպէս զի զորրորդ մասն'ի բոլորմանէ տարւոյն, որ է ամառնայինն եղանակ, ըստ ամենայն բարեվայելչութեան անցուցանեմք'ի հայս . և զայն ևս երիս որոշմունս օրոցն զովութեան տածիցեմք'ի' Ախնուէ :

Այւ անցեալ ընդ բազումս'ի տեղեաց, զայ հասունէ յարեւելից կողմանէ յեզր ծովակին աղւոյ . և տեսեալ առ եզերբ ծովուն երկայնաձև բլուր մի, որոյ նիստ երկայնութեանն'ի մուտս կոյս արեգականդ' սակաւ ինչ առ'ի կողեալ'ի հիւսիսոյ, իսկ'ի միջօրէ կողմանէ' գէտ ուղիղ առ երկին հայեւով, քարանձաւ կանդուն անշեղ . և'ի սմանէ զհարաւով բացագոյն հովիտ իմն դաշտաձև երկայնաձիգ յարեւելից կողմանէ լերինն, իջանեւով յեզր ծովուն' ընդարձակ և գեղեցիկ ձորաձև . որոց ընդ մէջն հասանք ջուրց բարեհամոց'ի լեռնէն իջանեւով, 'ի ձորձորոց և'ի հովտաց ձորեալք, և'ի հիմանց փեղկից լերանց մի աւորեալք'ի ծաւալումն զետոց պերճանային . և

XVI.

Comment après la mort d'Ara, Sémiramis batit-elle sa ville,
la chaussée du fleuve, et son palais?

Après ces succès, Sémiramis s'étant arrêtée peu de jours dans la plaine, appelée du nom d'Ara, Ararat, passe au midi de la montagne, car c'était alors l'été, voulant se promener dans les vallons et les plaines fleuries. En voyant la beauté du pays, la pureté de l'air, les sources limpides qui jaillissent de toutes parts, le cours majestueux des fleuves au doux murmure, « Il nous faut, dit-elle, dans un pays où l'air est si sain, les eaux si pures, bâtir une ville, une résidence royale, pour passer en Arménie, au milieu de tous les agrémens, la quatrième partie de l'année, la saison de l'été; quant aux trois autres saisons plus froides, nous les passerons à Ninive ».

Sémiramis, après avoir parcouru beaucoup de sites, arrive du côté de l'est, au bord du lac salé, elle voit sur ces bords une colline de forme oblongue, exposée dans sa longueur au couchant, quelque peu oblique vers le nord; au midi, un antre s'élevant droit et perpendiculairement vers le ciel; à quelque distance vers le sud, une vallée plate, allongée à l'est de la montagne; vallée qui en descendant au bord du lac, devient large, superbe et profonde. A travers ces lieux, des eaux savoureuses, tombant de la montagne dans les creux et les vallées, réunies à la large base des montagnes, formaient de véritables fleuves. De nombreux villages dans cette profonde vallée s'élevaient

շէնք ոչ սակաւք 'ի հովտաձև ճորակին՝ յաջմէ և յա-
հեկէ ջուրցն յորինեալք . 'ի յարևելից կողմանէ հա-
ճեցեալ բլրոյն՝ լեառն մի փոքրագոյն :

Աստ իմն անսակաւոյց լեալ այրասիրան այն և կա-
թանն Շամիրամ, հրաման տայ բիւրուց և երկու
հազար արանց անարուեստից գործաւորաց յասորեւ
տանեաց և յայլոց իշխեցեալոց, և վեց հազար իւրոց
ընտրեալոց յամենայն արուեստաւոր գործաւորաց փոյ-
տի և քարի, սղնձոյ և երկաթոյ, որք ամենեքին կա-
տարեալք իցեն 'ի յարուեստագիտութեան, ածելան-
խտփան 'ի փտփագեալ տեղին . և գործն հաւասար
հրամանին առնոյր զկատարումն : Այլ վաղվաղակի
ածեալ լինէին բազմութիւն խառնիճաղանճ՝ գոր-
ծաւորացն և բազմարուեստից հանձարեղաց իմաստ-
նոցն : Այլ հրամայէ նախ զամբարտակ զեառոյն ա-
պառաքիւրք և մեծամեծ վիմօք շինել, կրով և աւա-
զով մածուցեալս, անբաւ լայնութեամբ և բարձրու-
թեամբ . որ կայ հաստատուն, որպէս ասեն, մինչև
ցայտօր ժամանակի : Այլ 'ի պատառուածս նոյն ամ-
բարտակի զեառոյն՝ այժմ, որպէս լսեմք, մարդիկ աչ-
խարհին 'ի հէն և 'ի գաղթականս փախստեամբ ամ-
բանան, իբր 'ի ծայրս քարանձաւաց լերանց ամբա-
ցեալք : Այլ թէ զփորձ առնուլ գէպ ումեք լինիցի, և
ոչ իբր պարսատակաց քար մի արժանաւոր 'ի շինուա-
ծոյ ամբարտակին խլել որ զօրեցի, թէ և մեծաւ
աշխատութեամբ ջանայցէ : Այլ 'ի հեղուածս արուես-
տին՝ որ զքարամբք՝ հայեցեալ ուրուք, որպէս ճար-
պոյ ինչ հեղման հայեցողացն երևեցուցանէ կար-
ծիս : Այլ պայպէս ընդ բազում ասպարէզս անցու-
ցեալ զամբարտակն, հասուցանէ 'ի նկատեալ տեղի
քաղաքին :

Այդ հրամայէ զամբարտակն 'ի բազում դասս որոշել
և 'ի վերայ իւրաքանչիւրոց դասուց զընտիրս 'ի ճար-
տարացն վարդապետս կարգել և այնպէս 'ի սաստիկ

à droite et à gauche des eaux. A l'orient de cette riante colline, était une petite montagne.

Ici, l'active, l'impudique Sémiramis, après avoir tout bien examiné, fait aussitôt venir de l'Assyrie, des autres parties de son empire, et rassembler sur ce point douze mille manouvriers et six mille ouvriers maîtres de tout état, pour travailler le bois, la pierre, le cuivre, le fer, consommés, chacun dans leur art. Tout s'exécutait suivant les ordres de la reine. On voyait arriver, accourir des nuées d'ouvriers et de maîtres-ouvriers, de tout état. Sémiramis fait d'abord construire la chaussée du fleuve en quartiers de roche, en grosses pierres liées entr'elles avec du ciment, ouvrage d'une largeur et d'une hauteur considérable, qui subsiste, comme l'on dit, jusqu'aujourd'hui. Dans les fentes de cette chaussée, nous le savons par ouï-dire, fuient, se retranchent à présent les voleurs et les vagabonds du pays comme aussi en sûreté que dans les antres retirés des montagnes. S'il plait à quelqu'un d'en faire l'essai, il ne pourra pas même arracher de cette construction une pierre propre à la fronde, quelques efforts qu'il fasse ; en examinant la parfaite liaison des pierres entr'elles, on croirait que cette liaison est formée avec de la cire coulée. Cette chaussée, longue de plusieurs stades, arrive jusqu'à la ville.

Sémiramis fait partager ce peuple d'ouvriers en plusieurs classes ; à la tête de chaque classe elle établit maîtres, l'élite des artisans. Ainsi à force d'efforts

Ճգնութեան պահեալ, յետ սակաւ ամաց կատարել շրջալսին ամրագոռնիւք պարսպօք, հանդերձ զբրամբք պղնձակերտիւք: Շինէ և ընտիր ընտիրս և բազումս 'ի մէջ քաղաքին տպարանս 'ի պէս պէս քարանց և 'ի գունից զարդարեալս, կրկնայարկս և եռայարկս. և ըստ պատեհի իւրաքանչիւք՝ արեգակնակս. և գեղեցիկ գունիւք և ընդարձակ փողոցիւք զկողմանս քաղաքին որոշելով: Շինէ զչքնաղս ոմանս և զզարմանաղոյ արժանաւորս ըստ պիտոյից 'ի միջոցաց քաղաքին լուարիս: Այլ զմասն ինչ գետոյն ընդ մէջ քաղաքին բաշխեալ գնացուցանէ 'ի պէտս ամենայն պիտոյից, և յարբուցմունս բուրաստանաց և ծաղկոցաց. և զայն զեզերք ծովակին յաջմէ և յահեկէ, քաղաքին և բովանդակ շրջակային յարբուցումս: Այլ զամենայն արևելեան և զհիւսիսային և զհարաւային կողմունս քաղաքին զարդարել զաստակերտօք, և սաղարթիւք ծառոց վարսաւորաց՝ զանազանեալք 'ի պտուղս և 'ի տերևս. և բազումս բազմաբերս և գինեբերս 'ի նմա տնկեաց ուխտս: Այլ ամենայնիւ հոյակապ և հռչակաւոր զպարսպեալն յօրինէր. և անթիւ բազմութիւն մարդկան 'ի ներքս բնակեցուցանէ:

Իսկ զծայր քաղաքին և որ ինչ 'ի նմանէ գործոյ հրաշակերտութիւնք, բազմաց 'ի մարդկանէ ոչ հասու լեալ, և ոչ պատմել է կարողութիւն: Օրոյ զպարսպեալ զգագաթն՝ դժուարամուտս ոմանս և դժոխելանելիս 'ի նմա՝ յօրինէ շինուածս արքայանիստս, և ծածուկ իմն ահագին: Արոյ որպիսութիւն գրութեանն յօրինուածոյ ոչ 'ի լեւիս մեր հասեալ ճմարտութեամբ յումեքէ, և ոչ մեք 'ի պատմութիւնս հիւսել հաւանիմք. այլ ասեմք միայն, թէ ամենայն թագաւորականաց գործոց, որպէս լուար, առաջին և վեհագոյն համարեալ:

continus, elle achève en peu d'années ces merveilleuses constructions, qu'elle ceint de fortes murailles avec des portes d'airain. Elle batit aussi dans la ville de nombreux et magnifiques palais, ornés de différentes pierres, de diverses couleurs, à deux à trois étages, chacun, comme il convient, exposé au soleil ; elle distingue par de belles couleurs les quartiers de la ville, les divise en larges rues ; elle construit avec un art admirable des égouts selon les besoins, sur les places de la ville. Distribuant dans la cité une partie des eaux du fleuve, elle les amène partout où il en faut, et pour l'arrosement des jardins, des parterres ; quant à l'autre portion des eaux près les bords du lac, elle la destine aux besoins de la ville et de tous ses environs. Toutes les parties de la ville, à l'est, au nord, au sud, elle les orne de beaux édifices, d'arbres touffus, portant des fruits, un feuillage différens ; elle plante quantité de vignes productives et fertiles en vin. De tous côtés elle entoure la ville de magnifiques, de célèbres murailles, et met dedans une immense population.

Quant à l'extrémité de la ville et aux merveilleuses constructions qui s'y trouvent, bien des gens ignorent l'état des choses : les rapporter est donc impossible. Sémiramis garnit le sommet de murailles, pratique des entrées difficiles, d'un accès pénible, élève un palais royal avec de terribles secrets. La description du plan, de l'économie de ces constructions, ne nous a été faite par personne avec vérité : nous ne pouvons donc la présenter dans cette histoire. Nous dirons seulement, que de tous les ouvrages royaux, comme nous l'avons entendu dire, c'est le premier, le plus grandiose.

Իսկ զընդգէմ՝ արեգական կողմն անձաւին, որ և ոչ գիծ մի երկաթոյ այժմ՝ վերագրել որ կարէ, զայս պիտի կարծրութիւնս նիւթոյ՝ պէս պէս տաճարս և սենեակս օթից և տունս գանձուց և վիհս երկարս, ոչ գիտէ որ՝ թէ որպիսեաց իրաց պատրաստութիւնս հրաշակերտեաց : Իսկ զամենայն երեսս քարին իբր գրչաւ զմոմ՝ հարթել, բազում գիրս՝ ի նմա գրեաց : որոյ հայեցուածն միայն զամենայն որ ՚ի զարմանս ածէ : Եւ ոչ միայն այս, այլ և ՚ի բազում տեղիս յաշխարհին հայոց արձանս հաստատեալ, նովին գրով յիշատակ ինչ հրամայէ գրել. և ՚ի բազում տեղիս սահմանս նովին գրով հաստատէր :

Եւրդ, որ ինչ յաղագս Շամիրամայ գործոց՝ որ ՚ի հայս, ասացեալ է :

ՃԷ

Յաղագս Շամիրամայ, թէ էր աղագաւ կոտորեաց զորդիս իւր. և թէ որպէս փախստական լինի ՚ի Զբաղաշտե մոզէ ՚ի հայս, և մեռանի ՚ի նինուասայ որդւոյ իւրոյ :

Ս և հանապաղ յամառնայինանս ՚ի խաղալն իւր ՚ի կողմանս հիւսիսոյ ՚ի քաղաքն ամարստանի, զոր շինեաց ՚ի հայս, կողմնապէտ ասորեստանի և ՚ի նուէի թողու զՕքազաշտ մոզ և նահապետ Սաբաց : Եւ ՚ի բազում ժամանակս զայս այսպէս կարգեալ Շամիրամայ, ամենեւեմը հաւատոյ նմա արգարեւ զիւր իշխանութիւնն :

Եւ բազում անգամ յանդիմանեալ յորդւոց իւրոց վասն սաստիկ և վաւաշ պոռնկական բարուց իւրոց, կոտորէ զամենեւեան, և տարի կրսերագոյնն միայն, որ է՝ Նինուաս : Իարեկամացաւ հոմանեաց իւրոց՝ պարգևելով զամենայն իշխանութիւնս և զգանձս, ոչ ինչ վասն որդւոց իւրոց ունեւով փոյթ յանձին :

Au côté oriental de la caverne, sur lequel on ne peut à présent tracer une seule ligne avec le fer, tant est dur le silex, sont pratiquées des chapelles, des chambres, des trésoreries, de longues cavités. Personne ne sait comment ont pu s'élever des constructions si merveilleuses. Sur toute la surface de la pierre, comme sur de la cire avec une plume, sont tracées quantité de pages : la vue de ce prodige seul, jette tout le monde dans l'étonnement, mais ce n'est pas tout. En bien d'autres endroits de l'Arménie, Sémiramis fait élever des colonnes, et graver aussi sur ces colonnes le souvenir de quelque fait : sur plusieurs points, elle établit des bornes-termes avec des inscriptions tracées de même.

Quant à ce qui est des ouvrages de Sémiramis en Arménie, c'est assez.

XVII.

De Sémiramis, pour quelle raison fait-elle périr ses enfans? — Comment s'enfuit-elle du mage Zoroastre, en Arménie? — Elle meurt de la main de son fils Ninyas.

SÉMIRAMIS, voulant toujours aller passer l'été au nord, dans la ville qu'elle a bâtie en Arménie, laisse pour gouverneur de l'Assyrie et de Ninive Zoroastre, mage et prince des Mèdes ; pendant long-temps les choses étant ainsi réglées, Sémiramis remet vraiment toute sa puissance à Zoroastre.

Souvent reprise par ses enfans, au sujet de sa conduite déréglée, voluptueuse, libertine, Sémiramis les fait tous périr, excepté le plus jeune, Ninyas. Dans son amour pour ses favoris, elle leur donne toute sa puissance, ses trésors, et ne prend aucun soin de ses enfans. Son époux Ninus n'était pas mort, comme on

Քանզի և այրն նորա Վինոս՝ ոչ որպէս ասի մեռեալ
Թաղեցաւ 'ի նմանէ 'ի Վինուէ յարքունիս , այլ ի-
մացեալ զախտասէր բարս նորա և զչարասէր , Թո-
ղեալ զԹագաւորուԹիւնն՝ փախտտական անկանէր
'ի Արիտէ : Իսկ 'ի Հասակ և 'ի տիս Հասեալ որդւոց
նորա , յիշեցուցանեն նմա զայս ամենայն , կարծելով
ցածուցանել զնա 'ի դիւական մրցական տափանա-
ցրն , և աւանդել զիշխանուԹիւն և զգանձս որդւոց
իւրոց : Ինչ որ առաւել զայրագնեալ , սատակէ զա-
մենեսեան . և մնաց Վինուաս միայն , որպէս վերա-
դոյն ասացաք :

Իսկ 'ի լինել ինչ սխալանաց Օրադաշտի առ տի-
կինն , և ՀակառակուԹեան 'ի ներքս անկանելոյ , սպա-
տերազմի 'ի վերայ նորա Շամիրամ . քանզի բռնա-
նալ 'ի վերայ ամենայնի խորհէր այրն : Այլ 'ի սատա-
կանալ սպտերազմին փախտտական լինի Շամիրամ
յերեսաց Օրադաշտի 'ի Հայս : Իստ ժամանակ
վրէժխնդրուԹեան սպտեհի գտեալ Վինուաս , սպա-
նանէ զմայրն . և ինքն Թագաւորէ 'ի վերայ ասորես-
տանի և Վինուէի : Ինչ ասացաք յաղագս մահուա
նրն Շամիրամայ՝ Թէ ուստի և որպէս :

ԺԸ

Յաղագս Թէ հաւաստի նախ լեալ սպտերազմն Շամիրամայ 'ի հնդիկս ,
և զինի մահուան նորա որ 'ի Հայս :

ՈՒՆԻՄ 'ի մտի և զՎեփաղիոնին , վասն ոչ տալ
զմեզ բազմաց ծաղրել . զի ասէ 'ի բանից այլոց նախ
յաղագս ծննդեանն Շամիրամայ , և ապա ուրեմն
զսպտերազմն հնդկաց : Իսլ Հաւաստի մեզ Թուե-
ցաւ որ 'ի Սար Բբայն Ատախնայէ քննուԹիւն քաղ-
ղէական մատենից քան զայստսիկ . քանզի ոճով իմն
ասէ , և զսպտաճառս սպտերազմին յայտնէ : Իսկ առ

le dit, et enterré à Ninive, au palais, par les soins de Sémiramis; mais Ninus voyant la corruption et la perfidie de sa femme, avait laissé l'empire et s'était enfui en Crète. Les enfans de Sémiramis, parvenus en âge, lui rappellent toute sa conduite, croyant la faire rougir de ses habitudes vicieuses, criminelles, infâmes, et la déterminer à leur résigner son autorité et ses trésors; Sémiramis ne devient que plus furieuse, et fait périr tous ses enfans; Ninyas fut seul épargné, comme nous l'avons dit ci-dessus.

Par suite des torts de Zoroastre envers la reine, et de leur différend, Sémiramis prend les armes contre lui; car Zoroastre songeait à établir partout sa tyrannie. Au fort du combat, Sémiramis fuit devant Zoroastre, en Arménie. Ninyas trouve le moment favorable pour la vengeance, tue sa mère, et règne sur l'Assyrie et Ninive. Nous avons dit au sujet de la mort de Sémiramis, la cause, et les circonstances.

XVIII-

D'abord, guerre de Sémiramis dans les Indes, puis, sa mort arrivée en Arménie.

J'AI en vue Céphalion pour ne pas donner à rire sur nous; il parle d'après d'autres histoires, d'abord de la naissance de Sémiramis, ensuite de sa guerre dans les Indes. Mais les documens qui résultent de l'examen fait par Mar Apas Gadina des livres chaldéens, nous ont paru plus certains que toutes ces données; car il parle convenablement, il expose les causes de la guer-

այսօրիւք՝ և աշխարհիս մերոյ առասպելք զբազմահա-
մուտ Մտորին արդարացուցանեն . առաւուրեմն զմահահան-
ասել Շամիրամայ, և զհետեակ փախուսան, և
զպարուսն և զիզձս ջրոյն և զարբուսն, այլ և ՚ի մծա
հասանել սուսերաւորաց, և զյուութան ՚ի ծով, և
բան ՚ի նմանէ՝ Ուլունք Շամիրամայ ՚ի ծով: Մ. յԼ
թէ ասորժես առասպել, և Շամիրամքար առաջին
քան զԱխորէ: Մրդ այլ շատ է . բայց մեք որ ինչ
զինի այսօրիկ:

ԺԹ

Որ ինչ զինի մահուանն Շամիրամայ:

ՅԱՐՄԱՐԵԱԼ զամենայն կարգեցից քեզ ՚ի գիրս
յայտոսիկ զազգիս մերոյ զաւագագոյն զարս և զնախ-
նիս, և որ ինչ վանս սոցա զրոյցք և իրակութիւնք
իւրաքանչիւր, ոչ ինչ կամամտածական և ոչ ինչ
անպատշաճ ՚ի սմա յարմարելով բան, այլ որ ինչ ՚ի
գրոց . իսկ ըստ նմանեաց ապա և որ ինչ ՚ի բանից
արանց իմաստնոց և յայտոսիկ քաջախոհակաց, յորոց
մեք արդարապէս ջանացաք հաւաքել զհնազարու-
թիւնս: Այլ ասեմք լինել արդարաբան ՚ի պատմու-
թեանս յայսմիկ ըստ մերոյ յօժարութեան և ուղղա-
մտութեան . իսկ ըստ որոց հաւաքուսն, Մտուծոյ
լինել յայանիս, և մարդկան գովելիս կամ բասրելիս,
և մեք այնոցիկ օտար և բացակացեալ: Բայց զու-
գութիւն բարբառոյ և հաւատարութիւն թուոյ կար-
գի պատանեաց՝ զճմարտութիւն աշխատասիրու-
թեանս մերոյ ակնարկէ: Այլ այսոցիկ այսպէս կար-
գելոց, կամ հաւատտի կամ դոյզն ինչ կասեալ յար-
դարոյն, սկսայց քեզ և որ ինչ զինի այսոցիկ ՚ի հիւս-
մանս պատմութեանէ պիտոյից:

Մրդ յետ մահուանն Շամիրամայ ՚ի Օյամասեայ

re; ajoutons à cela que même les fables de notre pays justifient le savant Syrien, en disant qu'ici eurent lieu la mort de Sémiramis, sa fuite à pied, sa soif dévorante, son désir de trouver de l'eau, son empressement à se désaltérer; lors de l'arrivée des soldats, le jet du talisman dans la mer, d'où vient ce dicton: Les perles de Sémiramis jetées dans la mer. Si tu aimes les fables, écoute celle-ci: Sémiramis est changée en pierre avant Niobée. Assez sur ce sujet; occupons-nous des faits postérieurs.

XIX.

Événemens arrivés après la mort de Sémiramis.

Je vais tout te montrer avec ordre dans cet ouvrage; les auteurs, les ancêtres de notre nation, toutes les traditions qui les concernent, chacun de leurs faits et gestes, sans mettre rien d'imaginaire ou d'inconvenant dans nos récits, rien autre chose que ce qui est dans les livres, ce qui se trouve, par exemple, dans les discours des hommes sages et profonds d'où nous avons justement tâché de rassembler, tirer nos documens archéologiques; nous dirons que nous sommes demeuré juste, véridique dans cette histoire, par goût, par conscience. C'est avec ces dispositions qu'est faite notre compilation, Dieu le sait; louable ou blâmable aux yeux des hommes, nous sommes indifférent à leurs jugemens. Mais l'égalité de notre diction, l'ordre régulier de la chronologie, indiquent assez la véracité de notre travail. Les choses ainsi établies, assuré ou à peu près de la vérité, je commencerai à t'exposer les faits postérieurs, d'après la suite de l'histoire.

Après la mort de Sémiramis, tuée par son fils Za-

որդւոյ իւրմէ, որ է՝ Աինոււաս, որ եղև յետ սպանաւ ներլոյն զԱբայն, այսպէս հաւատեալ գիտացուք զկարգ բանից: Թաղաւորէ՝ Աինոււաս սպանեալ զմայրն հեշտասէր, և խաղաղական կեցեալ. և առ սովաւ Աբրահամու աուրք բաւեալք:

Համեմտութիւն ծննդարանութեան անցիս մերոյ ընդ կրրայեցոցն և ընդ քաղղեացոցն մինչև ցարգամնապաղտ, որ կոչէր Թանս Կան կոչեալս:

ԵՐԲԱՅԵՑԻՈՅ ՔԱՂԴԷԱՅԻՈՅ ՀԱՅՈՅ

Իսահակ . Աբիսո . Աբայ .
 Յակոբ . Առալիսո . *

* Իսկ մերոյն Աբայի որդի՝ Աբայ ՚ի Շամիրամայ կոչեցեալ, և զգործ վերակացութեան աշխարհիս նմա հաւատացեալ:

Վեւի . Սուսանիս . Անուշաւան .
 Ասահաթ . Վսէսքսեր . Պարէտ .
 Ամրամ . Վաղէոս . Աբրակ .
 Սովսէս . Առամիթուէոս . Օււան .
 Յեսու . Բեւրթոս . Փառնաս .

* Ի սմանէ յառաջ՝ ոչ ըստ ազգի, այլ ըստ յառաջադիմութեան արանց . զի և ամենեքեան յԱբրահամէ: Ի սատակել սորա զքանանացիս՝ անցին ՚ի սմանէ փախտականք յԱգուաս, նաւելով ՚ի Թարսիս . և յայնի զրոշմամբն, որ յարձանան սիրիկեցւոց աշխարհին, գրեալ կան մինչև ցայսօր ժամանակի արդարապէս այսպէս .

Ի ՅԵՍՈՒԱՅ ԳՈՂՈՅ

ՓԱՍՈՒՅԵԱԼ ՄԵՔ ՆԱԽԱՐԱՐՔ ՔԱՆԱՆԱՅԻՈՅ

ԵԿԱՔ ԲՆԱԿԵԼ ԱՍՏ:

massis, le même que Ninyas, né postérieurement au meurtre d'Ara, nous savons avec certitude l'ordre des faits: Ninyas règne, après avoir fait périr sa mère voluptueuse, et vit paisible. Sous Ninyas fin des jours d'Abraham.

Comparaison de la généalogie de notre nation avec celle des Hébreux et des Chaldéens jusqu'à Sardanapale, appelé Tonos-Concholéros.

HÉBREUX.	CHALDÉENS.	ARMÉNIENS.
Isaac.	Arius	Ara.
Jacob.	Aralius.	*

*Fils de notre Ara, appelé Ara par Sémiramis, qui lui confie l'administration de notre pays.

Lévi.	Sosares.	Anouchavan.
Cahat.	Xerxes.	Bared.
Amram.	Galcus.	Arpag.
Moïse.	Armamitres.	Zavan.
Josué *.	Bélochus.	Parnas.

* Depuis Josué, ce n'est plus par ordre de filiation, mais de prééminence de personnages; car tous descendent d'Abraham. Lors de leur défaite par Josué, les Chananéens, fuyant leur exterminateur, passèrent en Afrique, naviguant sur Tharsis; fait constaté par une inscription gravée sur des colonnes en Afrique, inscription conservée jusqu'aujourd'hui, vraiment ainsi conçue:

MIS EN FUITE PAR LE BRIGAND JOSUÉ,
 NOUS, PRINCES DES CHANANÉENS,
 NOUS SOMMES VENUS HABITER ICI.

Յորոց մի և Վանանիդաս պատուականագոյն մեր'ի
 Հայս : Այլ ստուգեալ հաւասարի գտար զսերունդս
 ազգին զնթունեաց 'ի սմանէ : առանց հակառակու
 թեան լեալ : զայս և բարբ արանց ազգի յայսնեն'
 քանանացի գող :

ԵՒՐԱՅԵՑԻՈՑ

ԲԱՂԴԵԱՑԻՈՑ

ՀԱՅՈՑ

Պթննիէլ .

Ղտագոս .

Սուբ .

Ղուղ .

Սամիդոս .

Հաւանակ .

Րարակ .

Սաքաղէոս .

Սաշակ .

Պեղէոն .

Օփառոս .

Հայկակ * .

Սամիդոս .

Սպառեթոս .

Սկատաղէս .

Ղմինտէս .

Րեւրբոս .

* Օ Հայկակ ասեն լինել առ Րեւրբոսիւ , և ամբոխս
 իմն արարեալ անխորհուրդս , և մեռանել 'ի նմին :

Ղբիմելէբ .

Րաղոսառէս .

Ղմսակ .

Թոլղայ .

Պամպառիտէս .

Ղնակ .

Յայիր .

Սուսառիս .

Շաւարչ .

Սփթայի .

Պամբառիս .

Սորայր .

Սսերոնի .

Պանիաս .

Ստասկար .

Սղալի .

Սոսամաս .

Պոռակ .

Պաբգոն .

Սիթուէոս .

Հրանա .

Un des princes chananéens était notre illustre Chananitas en Arménie; vérification bien faite, nous avons trouvé que la lignée de la race des Kentouni descend de lui, sans aucune contradiction: le caractère des hommes de cette race montre bien qu'ils sont chananéens.

HÉBREUX.

CHALDÉENS.

ARMÉNIENS.

Godoniel.	Altadas.	Sour.
Avod.	Mamithus.	Havanag.
Barac.	Machaleus.	Vachdag.
Gédéon.	Sphærus.	Haïgag *.
	Mamylus.	
	Sparethus.	
	Ascatades.	
	Amynthas.	
	Bélochus.	

* Haïgag, qui, dit-on, vivait sous Bélochus, périt dans émeute inconsidérément soulevée par lui.

Abimélech.	Balatores.	Ambag.
Thola.	Lamprides.	Arnag.
Jaïr.	Sosares.	Chavarch.
Jephtée.	Lampares.	Noraïr.
Éséphon.	Panyas.	Vesdasgar.
Aglon.	Sosarmus.	Korag.
Labdon.	Mithreus.	Hrand.

ԵՐԲԱՅԵՑԻՈՅ

ՔԱՂԴԻԱՑԻՈՅ

ՀԱՅՈՅ

Սամիսոն .

Տեւտամն .

Րհնձար .

Հեղի .

Պղակ .

Սամուէլ .

Հօրոյ .

Սաւուղ .

Օարմայր * .

Պաւելթ , և որ

'ի կարգին :

* Սա օգնական Պախամու 'ի Տեւտամնայ առաքեալ ընդ եթովպացի զօրուն , մեռանի 'ի քաջացն ելլենացոց :

ՔԱՂԴԻԱՑԻՈՅ

ՀԱՅՈՅ

Տեւտէոս .

Պերճ .

Թինեւս .

Մբուն .

Ղեռկիւղոս .

Րազուկ .

Նւպաղմոս .

Հոյ .

Ղաւոսթէնիս .

Յուսակ .

Պախիաճիս .

Կայպակ .

Սփռաաւէս .

Սկայօրդի :

Փռաափնիս .

Մկաղանիս .

Սարդանապաղոս .

Ի

Վասն արայեան Աբայի , և թէ սորա որդի Անուշաւանն , որ Սոս աւուանիբ :

Մննդբէնիակ 'ի կենդանութեան իւրում Շաւմիրամ զճնեալն 'ի Առարդայ սիրելոյ կնոջէն Աբայի ,

HÉBREUX.	CHALDÉENS.	ARMÉNIENS.
Samson.	Teutamus.	Entzak.
Héli.		Keghag.
Samuël.		Horo.
Saül.		Zarmaïr*.
David, ainsi de suite.		

* Zarmaïr envoyé au secours de Priamus par Teutamus avec une armée d'Éthiopiens, meurt de la main des braves Hellènes.

CHALDÉENS.	ARMÉNIENS.

Teuteus.	Berdj.
Tineus.	Arpoun.
Dercylus.	Pazoug.
Eupalmeus.	Ho.
Laosthenes.	Houssag.
Prietiades.	Gaïbag.
Ophrateus.	Sgaïorti.
Ophratanes.	
Acrazanes.	
Sardanapale.	

XX.

Ara fils d'Ara. — Son fils Anouchavan, surnommé Sos.

SÉMIRAMIS, à cause de sa première passion pour le bel Ara, nomme Ara, le fils né de lui et de sa bien ai-

որ էր երկօտասան ամաց մնացեալ ՚ի մահուանն Մարայի, վասն առաջին իւրոց խանդաղատանացն՝ որ առ Մարայն գեղեցիկ, կոչէ զանուն նորա Մարայ. և կարգէ զնա ՚ի վերակացութիւն աշխարհիս, մտերմութեամբ հաւատացեալ ՚ի նա. զորմէ և մեռեալ ասէն զնա ընդ Շամիրամայ ՚ի պատերազմին :

Մայցյարէ զկարգ բանիցս զինի այսորիկ օրինակ զայս : Մարայեանն Մարայ մեռանի ընդ Շամիրամայ ՚ի պատերազմի, [Թողլով արու զաւակ ամենահաւրուստ և շատահանճար յիւր և ՚ի բան զՄուշաւանն, որ Սոս անուանիւր. քանզի ձօնեալ էր ըստ պաշտօմանց ՚ի սօսինն Մարամանեկայ, որ յՄարմաւիւր. զորոց զսաղարթունցն սօսաւիւն, ըստ հանդարտ և կամ սաւաթիկ շնչելոյ օգոյն և եթուստ շարժումն, սովորեցան ՚ի հմայս աշխարհիս հայկազանց. և այս բազում ժամանակս :

Մյս Մուշաւան բաւական ժամանակս արհամարհութիւն կրեալ ՚ի Օւմեսեայ, տուայտի ՚ի դրան արքունի. իսկ օգնեալ ՚ի բարեկամաց, շահի զմասն ինչ աշխարհիս՝ հարկահանութեամբ ինամեւ. զինի ապա և զըտորս : Մյլ կարի շատ լինի, [Ե զամենայն՝ որ ինչ արժան է՝ ասիցեմք ՚ի ճառիս զնա իսկարգելոց արանց զբանս և զգործս :

ԻԱ

Որ ՚ի Սկայորդւոյն Պարոյր՝ առաջին ՚ի հայս [Թագաւորէ. օգնական լինի Վարբակայ Մարի՝ բառնալով զ[Թագաւորութիւնն ՚ի Սարգանաւ պալայ :

[ԹՈՂԱՆՈՎ զոչ կարեորագոյնն ՚ի բանից, ասասցուք որ ինչ հարկաւորն է : Ա երջին սոցա՝ որք առ ասորեստանեաց [Թագաւորութեամբն, և որք ՚ի Շամիրամայ կամ [Ե ՚ի Նինոսէ, զմերն ասեմ՝ Պարոյր առ Սարգանաւալու : Աս ոչ փոքր ինչ օգնականութիւն

mée femme, Nouart, enfant âgé de douze ans à la mort d'Ara; Sémiramis, pleine de confiance en ce jeune prince, le met à la tête de notre pays: Ara meurt, dit-on, dans la guerre contre Sémiramis.

Voici l'ordre des faits postérieurs: Ara, fils d'Ara, meurt dans la guerre contre Sémiramis, laissant un enfant mâle, d'un rang auguste, d'une grande capacité pour l'action comme pour le conseil. Cet enfant était appelé Sos (platane), car il était voué aux fonctions sacrées, dans les forêts de platanes d'Aramaniag, à Armavir. Le tremblement des feuilles de platane, selon le souffle léger ou violent de l'air, était objet de science magique en Arménie, et le fut longtemps.

Cet Anouchavan, pendant de longues années ayant à souffrir le mépris de la part de Zamassis, languissait à la cour. Aidé par ses amis, il parvient à obtenir le gouvernement d'une partie de notre pays, puis du pays tout entier, moyennant tribut; mais c'est trop de rapporter dans cette histoire tout ce qui est digne de mention, les paroles, les faits et gestes des personnages précités.

XXI.

Barouïr, fils de Sgaiorti, est le premier roi couronné en Arménie. — Il aide Varbace le Mède à s'emparer du royaume de Sardanapale.

LAISSANT les faits les moins considérables, nous dirons ce qui est important. Le dernier de ceux qui vécurent sous l'empire des Assyriens, depuis Sémiramis ou Ninus, est, je le dis, notre Barouïr sous Sardana-

գտեալ 'ի Սարբակայ Սարէ, բառնալով զԹագաւորութիւնն 'ի Սարդանապալայ :

Եւ այժմ ահա զուարճացայ՝ ոչ փոքր ինչ կրելով ինչգութիւնս, հասանելով 'ի տեղիս մերում իսկ բնկի նախնւոյն, յորում սերունդք Թագաւորութեան հասանեն յաստիճան : Սան որոյ արժան է մեզ աստանօր մեծ գործ կատարել, և բազումս ասել առարկութիւնս ճառից . զորոց մեզէն իսկ հիմունս այսպիսեաց բանից ընթեռնուլ արժանաւորեցաք 'ի չորս հազներգութիւնս զարգատաւորին 'ի բանս և զիմաստնոյն իսկ և զմէջ իմաստնոյն իմաստադունի :

Վանզի Սարբակէս գաւառաւ մեղացի, 'ի փոքուէ կողմանց ծագաց գաւառին ամրագունի, խորամանկագոյն 'ի կենցաղավարութեան և 'ի մարտն երեսաւոր, ծանուցեալ զանմարդի բարս և զհեշտասէր Թուլամտութիւն յուլութեան Թուլոյն Աոնկողիոյ, խտացուցանէ բարուցն և ձեռացն առատութեամբ 'ի քաջացն և 'ի պիտանեաց արանց բարեկամս . որով և աշխարհակալութիւնն ասորեստանի առ այնու ժամանակաւ վարիւր յայտնապէս մեծաւ հաստատութեամբ : Յինքն և զքաջն մեր նախարար յանդուցանէ զՍարոյր, Թագաւորութեան ձև և շուք խոստանալով նմա . և բազմամբոյսս յարի արանց, և որ 'ի տեղ նիզակի և յաղէղն և 'ի սուսեր աջողա ձեռք : Եւ այսպէս զԹագաւորութիւնն 'ի Սարդանապալայ յինքն առեալ, տիրէ ասորեստանի և Վինուէի : Բայց այլ վերակացուս կարգեալ ասորեստանի, փոխէ զԹագաւորութիւնն 'ի Սարս :

Բայլ այս եթէ առ այլս այլազգաբար պատմի, մի ինչ սքանչանար : Օչի որպէս վերագոյն ուրեմն յառաջին ճառսն ամբաստանեցաք զառաջին նախնեացն մերոց անիմաստասէր բարուց ախորժակս, այս հանդիպի և աստանօր : Վանզի և որք 'ի հօրէն Աբուգողոմոսորայ գործք, գրեցան յուրեանցն յիշս

pale. Barouïr aidé puissamment par Varbace le Mède, ravit le royaume de Sardanapale.

A présent j'éprouve une grande, très grande joie, en arrivant à notre ancêtre national, dont les descendans furent élevés au rang de rois; pour cela nous avons une grande tâche à remplir, bien des sujets à traiter. Nous avons cru devoir lire par nous-mêmes les preuves de ces faits dans quatre rapsodies composées par cet homme sage et fécond en paroles, le plus sage d'entre les sages.

Varbace d'un canton de Médie, à la petite extrémité du canton le plus fortifié, personnage très fin et rusé, célèbre dans les combats, voyant la vie efféminée, la mollesse voluptueuse du faible, du lâche Concholéros, s'attire par sa conduite, ses libéralités, beaucoup d'amis parmi les hommes braves et puissans qui, en ces temps là, tenaient évidemment et avec grande fermeté l'empire de l'Assyrie: il se concilie l'amitié de notre brave ancêtre Barouïr, en lui promettant la couronne et tout l'éclat de la royauté, il s'attache aussi grand nombre de braves guerriers habiles à manier le javelot, l'arc, le glaive. Ainsi Varbace s'emparant des états de Sardanapale, commande à l'Assyrie, à Ninive; mais il y établit des gouverneurs, et transporte aux Mèdes l'empire des Assyriens.

Si ces faits chez les autres historiens sont rapportés différemment, n'en sois point étonné; car comme plus haut dans les premiers chapitres, nous avons blâmé les goûts nullement philosophiques de nos premiers ancêtres, il arrive encore ici la même chose. En effet, les actes et gestes du père de Nabuchodonosor ont

զուժեանցն վերակացուաց . իսկ մերոցն ոչ այսպիսի ինչ խորհեցելոցն , մնացին նշանակեալ 'ի վերջինսն : Ըստ էթէ ասիցեն , ուստի մեզ և զնախնեացն մերոց բազմաց այսպէս գտանել զանուանս և զգործս , ասեմ . 'ի հնոցն դիւանաց քաղղէացւոց , ասորեստանեաց և Պարսից , վասն մտելոց անուանց և գործոց նոցա 'ի քարաէս արքունի , իբր գործակալաց և վերակացուաց աշխարհիս 'ի նոցանէ կացելոց , և մեծաց կողմնակալաց :

ԻԲ.

Կարգ թագաւորաց մերոց և համար նոցունց որդի 'ի հօրէ առնելով :

Ըստ այժմ անցից 'ի թիւ մերոց արանց , մանաւանդ թագաւորաց , մինչև ցտերու թիւնն Պարթեւաց : Վանդի ինձ այսոքիկ արք 'ի մերոյ թագաւորէն սիրելիք , որպէս բնիկք և իմոյ արեան առուք , և հաւաստի հարազատք : Եւ սիրելի էր ինձ յայնժամ գալ Վրկին և զիս զնել , և առնորօք յաշխարհ զմուտն իմ լինել , և նոցա տեսու թեամբն խրախճա նալ , և յարդեացս վտանգից ապրիլ : Եւ վաղ ուրեմն փախեալ 'ի մէնջ պատահումն այն , թէ արդեւք և վիճակ : Բայց արդէն առ Սարաց թագաւորութեամբն կեցեալ բնիկք պսակաւոր արք այսոքիկ , զորոց և զանուանսն 'ի ներքոյ դրոյմեմք :

Եւ զի արդարեւ զայնու ժամանակաւ էր ազգիս մերոյ թագաւորութիւն , վկայէ և Երեմիա մարգարէ 'ի բանս իւր , հրաւիրելով ընդդէմ Բաբելոնի 'ի պատերազմ . հրաման տուր , ասէ , այրարատեան թագաւորութեանն և սաքանազեան զնդին : Եւ այս հաւաստի գորոյ մերոյ թագաւորութեանն առ

été consignés dans les annales et registres de ses historiographes. Or, nos princes n'ayant pas pensé à de telles mesures, il n'est resté de consigné que les faits arrivés dans les derniers temps. Si l'on dit: où avons-nous trouvé ainsi les noms, les faits et gestes de beaucoup de nos ancêtres? je dirai: dans les anciennes archives des Chaldéens, des Assyriens, des Perses, à cause de la mention faite dans les papiers des rois, des noms et des faits de nos ancêtres considérés comme officiers administrateurs de notre pays, institués par les rois comme gouverneurs généraux des provinces.

XXII.

Suite de nos rois. — Leur nombre de père en fils.

Je vais compter nos grands hommes, surtout nos rois, jusqu'à l'empire des Parthes; car ils me sont chers, ces descendans de notre roi, comme mes compatriotes, mes proches parens, mes frères. Qu'il m'eût été doux, si le Sauveur fût alors venu me racheter, d'entrer dans le monde sous ces rois, de jouir du bonheur de les voir, et d'échapper aux dangers du temps présent! mais cette fortune, ce doux sort a fui loin de nous. Sous le règne des Mèdes, vivaient ces hommes, rois indigènes, dont nous inscrivons ci-dessous les noms.

En ce temps-là existait vraiment le royaume de notre nation, comme le témoigne le prophète Jérémie, en appelant aux armes contre Babylone: « Donne ordre, dit-il, au royaume d'Ararat et à la troupe d'Ascanaz ». Il est donc certain que notre royaume existait en ce

այնու ժամանակաւ : Ի՞նչ մեք զկարգն կանոններով ,
առ ընթեր և զՍ'արաց թագաւորոն :

Ս'արաց առաջին	Իսկ մեր առաջին 'ի Ս'ար-
	բակայ սրահեալ
Ս'արբակիս .	Պարոյր , որդի Ս'կայ-
Ս'օղակիս .	որդւոյ .
Ի՞նչակիս .	Հրաչեայ .
Վ'էտիկիս .	Փառնուսա .
Փռաւորաիս .	Պաճոյճ' .
Կլաբս .	Կուճակ .
Ի՞ժգահակ :	Փաւոս .
	Ս'եւս Հայկակ .
	Երուանդ սահաւակեաց .
	Տիգրան :

Վ'անգի և վերջին Երուանդս և Տիգրան 'ի սո-
ցանէ ըստ յուսոյ կոչեցեալ ասեմ' արդեւք . ոչ կարի
հեռագոյն գոլով ժամանակին , յիշեցուք զանուանս
զայստիկ :

Հրաչեայ սա կոչի վասն առաւել պայծառերես և
բոցակնագոյն իմն լինելոյ : Ի՞նչ սովաւ ասեն կեցեալ
զՍ'աբուգոդոնոսոր արքայ բարկիւացւոց , որ գերեաց
զՀրեայս : Եւ սորա ասեն զմի 'ի գլխաւորաց երբայե-
ցւոցն գերելոց խնդրեալ 'ի 'Ս'աբուգոդոնոսորայ'
Շամբաթ անուն , ածեալ բնակեցոյց մեծաւ պա-
տուով . և 'ի սմանէ ասէ պատմագիրն լինել զազգն
բազրատունի , և հաւաստի է : Ի՞նչ թէ որպիսի
ջան եղեալ թագաւորացն մերոց՝ զնոսա 'ի պաշտօն
կռոցն խոնարհեցուցանել , և կամ թէ քանիք և ո՞ր
ոմանք 'ի սոցանէ՝ որք աստուածապաշտութեամբ վճա-
րեցին զկեանս , յետոյ պատմեցուք ոճով : Վ'անգի
ասելն ոմանց անհաւաստի մարդոց , ըստ յօժարու-
թեան և ոչ ըստ ճշմարտութեան , 'ի Հայկայ զՅա-
գազիր ազգի լինել բազրատունեաց : Ս'ան որոյ ա-

temps-là; mais en réglant la succession de nos rois, nous mettrons à côté celle des rois des Mèdes.

Premier roi des	Notre premier prince cou-
Mèdes,	ronné par Varbace fut
Varbace,	Barouïr fils de Sgaïorti,
Maudaces,	Hratchia,
Artysias,	Parnouas,
Déjoces,	Badjouïdj,
Phraortes,	Gornag,
Ciaxares,	Pavos,
Astyages.	Un autre Haïgag,
	Érouant, qui vécut peu,
	Dicran.

Du nom des deux derniers personnages furent appelés les derniers Érouant et Dicran, sans doute à cause des espérances qu'ils donnaient. Le temps n'est pas fort éloigné, où nous rappellerons leurs noms.

Hratchia (yeux de feu) est ainsi appelé à cause de la vivacité de ses traits, et de l'éclat de ses yeux. Sous lui, dit-on, vivait Nabuchodonosor, roi de Babylone, qui fit les Juifs captifs. On rapporte que Hratchia, lui ayant demandé un de ces principaux captifs hébreux du nom de Champat, le conduisit dans ses états et l'y établit magnifiquement : de Champat, dit l'historien, descend la race Pacradouni; cela est certain. Mais quels furent les efforts de nos rois pour amener cette famille au culte de leurs dieux, combien et quels furent ceux des Pacradouni qui ont terminé leur vie dans le sein de la religion? c'est ce que nous rapporterons après, avec détail. Quelques hommes indignes de croyance, par pur caprice et non selon la vérité, disent que, de Haïg provient la race des Pacradouni, race qui a

սեմ. մի այսպիսեաց յիմար բանից հաւանիր. զի և ոչ մի շաւիղ կամ ցուցումն գոյ նմանութեան յասացեալդ՝ որ զարդարութիւն ակնարկէ. զի ՚ի բայ բանից և անոճ՝ իմն յաղագս հայկայ և նմանեացն կակազէ : (Կայց ծանիր զԱ) մբատդ անուն, զոր յաճախ բազրատունիք ՚ի վերայ պատանեաց կուէն, ճշմարիտ Շամբաթ է՝ ըստ նախնի իւրեանց խօսիցն, որ է երբայեցի :

ԻԳ

Յաղագս որդւոցն Սենեքորիմայ, և թէ արծրունիք և գնունիք և բղէջին անուանեալ Ազնեաց՝ ՚ի նոցանէ սերեալք. և ՚ի նոյն Ճառի՝ Եթէ Մն. գեղ տունն ՚ի Պարթամայ :

ԸրԳ յառաջ քան զձեռնարկելն մեր ՚ի բանս՝ որ յաղագս մեծին Տիգրանայ, որ իններորդ ՚ի նախնեաց մերոց սոսկաւորաց էր, հուժկու, անուանի և յաղթողս ընդ այլաշխարհակալս, ճառեսցուք որ ինչ կարեւորագոյնն է ոճոյ բանիս : Այլ ՚ի մոռացումն եկն արդեւք յաղագս Սենեքերիմայ. քանզի ութսուն աւմօք, աւելի կամ պակաս, յառաջ քան զթագաւորութիւնն՝ Վաբուգոդոնտորայ էր և Սենեքերիմս կացեալ արքայ ասորեստանի, որ զԱրուսաղէմ պաշարեաց առ Ազեկիայիւ հրէից առաջնորդաւ. զոր սպանեալ որդւոց նորա Ղարամելայ և Սանասարայ, եկին փախստական առ մեզ :

Յորոց զմինն յարեմտից հարաւոյ աշխարհիս մերոյ, մերձ ՚ի սահմանս նորին ասորեստանի, բնակեցուցանէ Սկայորդին մեր քաջ նախնին, այս ինքն զԱնասարն. և ՚ի սմանէ սերեալ լցին զԱրմն ասացեալ լեառն : Իսկ պերճքն և գլխաւորքն ՚ի նոցանէ, յետոյ ուրեմն մտերմութիւն վաստակոյ առ թագաւորսն մեր ցուցեալ, բղէջութիւն կողմանցն արժաւ

le privilège de mettre la couronne sur la tête des rois; à cela je dis : ne crois pas de pareils contes, car il n'y a aucune trace de vérité, aucun signe de ressemblance avec elle, dans ce qui t'a été dit, rien qui dénote la vérité; ce sont discours absurdes, incohérens, balbutiés touchant Haïg et ses pareils. Apprends que le nom Sempad, que les Pacradouni donnent souvent à leurs fils, est vraiment Champat, d'après leur langue primitive, qui est l'hébreu.

XXIII.

Des fils de Sennéchérim. — Les Ardzrouni, les Kenouni, et le prince d'Aghtznik en sont issus. — Montrer dans le même chapitre que la maison Ankegh vient de Baskam.

AVANT d'entreprendre l'histoire du grand Dicran, le neuvième de nos ancêtres couronnés, prince vaillant, renommé et victorieux entre tous les conquérans, nous rapporterons ce qu'il y a de plus important à dire. Ce qui concerne Sennéchérim a été mis en oubli. En effet, quatre-vingt ans, plus ou moins, avant le règne de Nabuchodonosor, vivait Sennéchérim, roi d'Assyrie, Sennéchérim qui assiégea Jérusalem sous Ézéchiass, prince des Juifs. Ayant tué leur père, les fils de Sennéchérim, Atramèle et Sannassar vinrent se réfugier chez nous.

Quant à l'un d'eux, c'est à dire à Sannassar, notre brave ancêtre Sgaïorti l'établit au sud-ouest de notre pays, près des confins de l'Assyrie. Les descendans de Sannassar ont rempli la montagne appelée Sim. Les premiers, les principaux d'entre eux par la suite ayant signalé leur dévouement envers nos rois, furent jugés dignes d'obtenir la principauté de ces contrées. Ar-

նաւորեցան առնուէ : Իսկ Մարգամուզանն յարեւելից
հարաւոյ նորին կողմանն բնակեալ , 'ի սմանէ ասէ :
պատմագիրն լինել զարծրունիս և զգնունիս : Մարգ
յիշէլցն մեր զՍենեքերիմ այս էր պատճառն :

Իայց զՄնգեղտունն ասէ նոյն պատմագիր 'ի Պաւ
քամայ ումեմնէ 'ի հայկակայ Թոռնէ լինել :

ԻՎ

Յաղագս Տիգրանայ , Թէ որպիսի ամենայնի :

ԻԱՅՅ անցյուք այսուհետև և որ ինչ յաղագս
Տիգրանայ , և որ 'ի նմանէ գործք : Վանզի սա ամե-
նեցունց Թագաւորացն մերոց հարստագոյն և խոհե-
մագոյն , և արանցն այնոցիկ և ամենեցուն քաջ : Որ
և Աիւրոսի աջակցեալ , զՍարացն 'ի բաց բառնա-
լով զիշխանութիւնն . և զՅոյնս ոչ սակաւ ժամա-
նակս ընդ իւրև նուաճեալ հնազանդէր : Այլ զսահ-
ման մերոյ բնակութեանս ընդարձակեալ 'ի հինսն
մեր հասուցանէ յեզերս ծայրից բնակութեանց : և
ամենեցունց՝ որ առ իւրովքն էին ժամանակօք՝ նա-
խանձելի , և յետնոցս ըղձալի ինքն և ժամանակ իւր :

(Ն) 'ի ո՞րք 'ի ճշմարիտ արանց , և որոց 'ի բարս ա-
րութեան և խոհականութեան սիրելութիւն կացցէ ,
սորա յիշատակօքն ոչ զուարճացի , և յորդորիցի այս
պիսի այր լինել : Մրանց կացեալ գլուխ , և արու-
թիւն ցուցեալ , զաղգս մեր բարձրացոյց . և զընդ
լծով կացեալս՝ լծադիրս և հարկապահանջս կացոյց
բազմաց . մթերս ոսկւոյ և արծաթոյ և քարանց պա-
տուականաց և զգետուոց և պէս պէս դունոց և ան
գուածոց՝ արանց հասակաց և կանանց միանգամայն
բազմացոյց . որով ազեղագոյնքն իւրև զգեղաւորս
երևէին սքանչելիք , և գեղաւորքն ըստ ժամանակին
առ հասարակ զիւցազնացեալք : Հետևակամարտքն

kamozan se fixa au sud-est du pays; de lui, dit l'historien, descendent les Ardzrouni et les Kenouni. C'était pour nous une raison de rappeler Sennéchérim.

La maison Ankegh, dit le même historien, est issue d'un certain Baskam, petit-fils de Haïgag.

XXIV.

De Dicran, tel qu'il fut en tout.

PASSONS à présent à ce qui regarde Dicran, à ses faits et gestes. C'est de tous nos rois le plus puissant, le plus sage, le plus brave de ces princes, et même de tous les guerriers. Il aida Cyrus à renverser l'empire des Mèdes, retint longtemps les Grecs sous son obéissance, étendit notre territoire jusqu'à nos anciennes limites. Objet d'envie pour tous ses contemporains, il fut aussi, lui et son siècle, enviés de la postérité.

Quel est celui des vrais guerriers, des hommes chez lesquels se trouve l'amour de la valeur et de la sagesse, qui ne tressaille au souvenir de Dicran, qui ne s'excite à devenir un si grand homme? Chef et modèle des guerriers, signalant partout son courage, il éleva bien haut notre nation. Elle était courbée sous le joug, et il la mit en état d'imposer son joug, tribut à plusieurs nations. Partout des monceaux d'or, d'argent, de pierres précieuses, d'habillemens de toute couleur, de toute façon, pour hommes, pour femmes; la laideur comme la beauté paraissait merveilleuse, et la beauté, selon l'esprit du temps, était déifiée. On

'ի վերայ ուսոյ ձիոց բերեալք, և պարսաւորքն առ
հասարակ զխաղեղունք, և շերտաւորքն 'ի սուսեր
և 'ի տէգ նիզակի վառեալք. մերկքն վահանօք և
զգեստիւք երկաթոյ պարածածկեալք: Արոց 'ի մի
վայր հասելոց բաւական էր տեսիլն միայն, և որ 'ի
նոցայցն պահպանակաց և զինուոց փայլմունք և շո-
ղիւնք, զթշնամինն արտահայլածել: Այազաղութեան
և շինութեան բերող, իւղով և մեղու զհասակս ա-
մենեցուն պարարեալ:

Օ այս, և որ այլ այսպիսիք բազումք, եբեր մերոյ
արխարհիս խարտեաշս այս և աղէբեկ ծայրիւ հերաց
երուանդեանս Տիգրան, երեսօք գունեան և մեղու
ակն, անձնեայն և թիկնաւէտն, առոյգաբարձն և
գեղեցկոսն, պարկեշան 'ի կերակուրս և յլմպեղիս, և
'ի խրախճանութիւնս օրինաւոր. զորմէ ասէին 'ի
հինան մեր, որք բամբուամբն երգէին, լինել սմա և
'ի ցանկութիւնս մարմնոյն չափաւոր. մեծիմաստն և
պերճաբան, և յամենայն որ ինչ մարդկութեան պի-
տանի: Այլ զինչ ինձ 'ի գիրս յայս արդեւք իցէ բան
սիրելի, քան թէ որ յաղագս սորա էին գովեստք և
պատմութիւնք յերկարել: Արդարադատ և հաւա-
սարասեր կրիս ունելով յամենայնի, զամենայն ու-
րուք կենցաղ մտացն լծակաւ կռէր: Այլ ընդ լուա
գոյնն խանդայր, և ոչ զնուաստան արհամարհէր, այլ
ամենեցուն հասարակաց հնարէր զինամոյն իւրոց 'ի
վերայ տարածել զգեստս:

Աս նախ յառաջագոյն դաշնաւոր եղեալ Աշղա-
հակայ, որ 'ի Մարաց էր, տայ նմա զքոյր իւր Տիգ-
րանուհի կնութեան, ըղձիւք խնդրելով զնա Աշղա-
հակայ: Վրանջի ասէր, կամ 'ի ձեռն այսպիսոյ մեր
ձաւորութեան սեր հաստատուն առ Տիգրան ունել,
կամ զիւրաւ այսպէս դաւաճանել զնա 'ի սպանումն:

voyait les fantassins portés sur des chevaux, les frondeurs devenus archers, les hommes auparavant armés de pieux manier le glaive et la lance, les gens autrefois sans armes couverts de boucliers, d'armures de fer. La vue seule des soldats rassemblés, le feu, l'éclat qui jaillissait de leurs armures et de leurs armes, suffisait pour mettre l'ennemi en fuite. Dicran apporte la paix, multiplie les constructions, féconde tout le pays par des flots d'huile et de miel.

Tels sont les bienfaits et beaucoup d'autres encore qu'apporta Dicran à notre pays, Dicran fils d'Érouant, prince aux cheveux blonds et argentés par le bout, au teint coloré, aux yeux gris, aux membres robustes, aux larges épaules, aux jambes alertes, au pied bien fait, toujours sobre dans le boire et dans le manger, réglé dans les plaisirs. On disait de lui chez nos anciens qui chantaient au son des cymbales, qu'il était prudent, mesuré dans les désirs de la chair, plein de sagesse, éloquent, utile en tout ce qui est de l'humanité. Quoi de plus agréable pour moi, que de prolonger des récits qui à son égard sont des éloges et des vérités historiques? Toujours juste en ses jugemens, dans des balances égales pour tous, il pesait avec impartialité la conduite de chacun. Il ne portait point envie aux grands, ne méprisait pas les petits, mais il ne cherchait qu'à étendre sur tous le manteau de ses soins paternels.

Dicran déjà antérieurement lié par les traités avec Astyage, roi des Mèdes, lui donne en mariage sa sœur Dicranouhi, qu'Astyage recherchait avec empressement. Car, se disait le prince mède, au moyen de cette alliance, j'aurai pour Dicran un véritable attachement, ou je lui tendrai avec toute facilité des embûches pour le faire périr. Pour lui il était un nouveau sujet de

Օ ի էր նմա խելթ կամաց իւրոյ , մարդարեւութիւնս իմն յոչ կամաց լեալ նմա առաջիկայ գիտուածն իւր :

ԻԵ

Վասն երկիւզի կասկածանացն Աշգահայ 'ի միաբանութենէ սիրոյ
Ախրոսի և Տիգրանայ :

ԻԱՅՅ էր նիւթ այսպիսւոյ խոհականութեան գաշնաւորութիւն մտերմութեանն՝ որ 'ի Ախրոսէ առ Տիգրան . յորմէ բազում անգամ և ախտ քնոյ 'ի բաց փախուցեալ լինէր Մշգահայ յիշատակաւս այսուիկ . և խորհրդակցաց իւրոյ անդուլ առնէր զհարցուածս , վասն այսպիսւոյ պատճառի . Արպիտի հնորիւք լուծանել կարասցուք , ասէ , զկապ սիրոյ պարտկոյնոյն և հայկազինն բազմաբիւրաւորի : Այլ յայսպիսի շփոթման խորհրդոյ հասանէ նմա առաջիկայիցն յայտնութիւն 'ի ձեռն անրջականաց իմն նախաաւետութեանց , օրինակաւս այսուիկ որ պատմէն :

ԻԶ

Թէ որպէս 'ի խիժի լինել լով Աշգահայ , զառաջակայ իւր գիտուածն
աւսանէ որանչելի երազով :

ԻԲ , ասէ , յաւուրնս յայնս ոչ սակաւ ինչ վտանգ՝ որ 'ի Արաքնս Աշգահայ , 'ի միաբանութենէ Ախրոսի և Տիգրանայ : Վասն որոյ և 'ի սաստկութենէ ծփանաց խորհրդոյն լինել նմա 'ի տեսլենէ երազոյն երկութանալ 'ի քուն գիշերոյ , զոր ոչ երբէք յարթութեան ետես աչօք , և ոչ 'ի լուր ականջաց լուա : Աւստի և ընդոտա 'ի քնոյն լինել լով , ոչ յամէ ըստ սովորութեան կարգին 'ի ժամ խորհրդականութեանն . այլ այն ինչ գիշերոյն ժամն ունել լով ոչ սակաւս , ձայ-

haine ; c'était prophétie indépendante de sa volonté, l'événement présent qui lui était arrivé.

XXV.

Crainte et soupçons d'Astyage, nés à la vue de l'étroite amitié de Cyrus et de Dicran.

LA première cause de ces pensées était l'alliance, l'amitié de Cyrus pour Dicran. Aussi souvent le sommeil fuyait loin d'Astyage, il y avait pour lui insomnie produite par l'effet de ces souvenirs. Astyage faisait sans cesse là-dessus des questions à ses conseillers : Par quels moyens pourrons-nous, disait-il, rompre les liens d'amitié entre le Perse et le fils de Haïg, dont les gens sont si nombreux ? Au milieu du trouble de ces pensées se présente à lui le tableau explicatif de sa position, dans les prévisions d'un songe qu'il raconte ainsi.

XXVI.

Comment déjà la haine dans le cœur, Astyage voit-il sa destinée présente au moyen d'un songe merveilleux ?

Il y avait alors, dit l'historien, un grand danger pour le mède Astyage, résultant de l'union de Cyrus et de Dicran. C'est pour quoi, de l'agitation, de l'effervescence de ses pensées lui vint dans le sommeil de la nuit, une apparition, un songe, où il vit ce qu'en état de veille il n'avait jamais vu, ni entendu. Il se réveille en sursaut : sans attendre, selon la coutume établie, l'heure du conseil, car il y avait encore bien des heures de nuit, il appelle ses conseillers ; le visage triste,

նէ զխորհրդակիցան . և տրտում երեսօք յերկիր հայե-
լով 'ի խորոց սրտին մանչէ յողւոցհանու թեամբ : Այւ
'ի զվանն էրն 'ի խորհրդակցացն հարցանիլ՝ յերկարէ
ժամն ինչ զպատասխանինն . և ուր ուրեմն հեծու-
թեամբ սկիզբն արարեալ յայանէ զամենայն , որ 'ի
ծածուկ սրտին խորհուրդ և կասկած , ընդ նմին և
զիրս ահագին տեսեանն :

Այր ինձ , ասէ , ով սիրելիք , լինել այսօր յերկրի
անծանօթում , մերձ 'ի լեառն մի երկար յերկրէ բար-
ձրութեամբ , որոյ գագաթն սաստկութեամբ տառ-
նամանեաց թուէր պատեալ . և ասէին գոգցես յերկ-
րին հայկազանց զայս լինել : Այւ 'ի նայել ինձ յերկա-
րագոյն 'ի լեառնն , կին ոմն ծիրանազգեստ՝ երկնագոյն
ունելով զիւրեաւ տեռ , նստեալ երևեցաւ 'ի ծայրի
այսպիսոյ բարձրութեան , աչեղ , բարձրահասակ և
կարմրայտ , երկանց ըմբռնեալ ցաւով : Այւ յերկա-
րագոյն նայելն իմ յայսպիսի երևումն և 'ի հիացման
լինել , ծնաւ կինն յանկարծ երիս կատարեալս 'ի գիւ-
ցազանց հասակաւ և բնութեամբ : Առաջինն զե-
րանսն ածեալ 'ի վերայ առիւծու՝ սլանայր յարեւմու-
տըս , և երկրորդն 'ի վերայ ընծու՝ 'ի հիւսիսի հայե-
լով 'իսկ երրորդն զվիշապն անարի սանձեալ , 'ի մե-
րոյս վերայ շահատակեալ յարձակէր տէրութեանս :

Այւ 'ի մէջ այսպիսեաց խառն երազոց , թուէր ինձ
կալ 'ի վերայ տանեաց իմոց արբունեացս , և զնոյն
ինքն վերին երեսս յարկացս տեսանել գեղեցիկ և
բազմագոյն շատրուանօք զարդարեալ , և զպակողն
զմեզ զգիսն մեր հրաշատեսիկ տեսեամբ 'ի վերայ կա-
ցեալ . և զիս ձեւք հանդերձ զնոսս պատուեալ զոհիւք
և խնկովք : Այւ յանկարծ 'ի վեր նայեցեալ , զայն որ
'ի վերայ վիշապին հեծեալ կայր , արծուանման սլա-
ցեալ թեօք տեսի յարձակեալ . որ մօտ հասեալ՝ խոր-
հէր կործանել զգիսն : Իսկ ես Աշտահակ խորոց ընդ
մէջ անկեալ , և յիս զայնպիսի եղեալ յարձակումն

les yeux fixés vers la terre, il gémit du fond de son cœur, il soupire. Pourquoi cette douleur? demandent ses conseillers. Astyage reste plusieurs heures, sans répondre; enfin, commençant avec grande peine, il découvre toutes les pensées secrètes, les soupçons de son cœur, et de plus les détails de cette horrible vision.

« Harriva, dit-il, ô mes amis, que j'étais aujourd'hui sur une terre inconnue, près d'une haute montagne dont le sommet paraissait enveloppé de glaces et de frimats; on disait que c'était le pays des fils de Haïg; je regardé au loin vers la montagne. Une femme vêtue de pourpre, enveloppée d'un voile bleu de ciel, m'apparut, assise au plus haut de la montagne. Elle avait de beaux yeux, une taille élevée, un teint vermeil, elle était dans les douleurs de l'enfantement. Comme je continuais à regarder cet étonnant spectacle, cette femme accoucha tout à coup de trois héros accomplis pour la taille, pour la force. Le premier, porté sur un lion, prit son essor en occident; le second sur un léopard, s'élança vers le nord; le troisième sur un énorme dragon, vint fondre, se ruer sur notre empire ».

« Au milieu de ces songes confus, il me semblait être debout sur le toit de mon palais, en voir le comble orné d'une foule de superbes tentes; nos dieux, à qui nous devons notre couronne, là présens dans toute leur majesté, et moi avec vous, leur offrant des sacrifices et de l'encens. Tout à coup levant les yeux, je vis le héros qui était monté sur le dragon, prendre son essor avec des ailes d'aigle; il croyait venir exterminer nos dieux; mais, moi Astyage, me jetant en travers, je soutins le redoutable choc, et je combattis avec le héros merveilleux. D'abord nous nous perçames l'un l'autre à coups de lance

ընկալայ, մարտ ընդ սրանչելոյն առնելով դիւցազանն : Եւ նախ 'ի ակդ նիզակաց զմարմնս երկաքանչիւրոցս յօշկելով, վտակս արեան 'ի վայր հոսեցուցար, և զարեզակնատես երեսս ասարանիցս՝ արեան հոսեալ ցուցար ծով : Ըյալսէս և զկնի այլովք զինուք ժամս ոչ սակաւս :

Բայց զինչ օգուտ ինձ և խօսից երկարութիւն, զի վախճան գործոյն՝ իմն էր կործանումն. ուստի և 'ի քրտան սաստիկ վտանգի եղեալ, փախեալ յինէն քունն. և այսուհետև ոչ թուիմ կենդանի : Օչ ոչ այլ ինչ նշանակէ երեւութիցս շարժումն, եթէ ոչ որ 'ի հայկազնեանն Տիգրանայ հասանելոց է մեզ բռնութեան յարձակումն : Բայց ով արդեւք յետ սատուածոցն օգնականութեան, բանիւ և գործով մեզ յօգուտ խորհէլով, ոչ զինքն կարծիցէ : Թագաւորակից մեր լինէլ :

Եւ բազում ինչ 'ի խորհրդակցացն լուեալ օգտութեան մտածութիւն, չորհակալութեամբ պատուէ զնոսա :

Ի՛:

Ծարագս որ 'ի խորհրդակցացն բան. զնի սորս և իւր որ ինչ մտածութիւն, և 'ի նոյն նետացն գործն :

ԲԱՇԱՐԻՄ ինչ հանձնարով և իմաստութեամբ 'ի մէնջ լուեալ, սակ, ով սիրելիք, առացից և որ ինչ իմ յետ սատուածոցն օգնականութեան յայտասիկ օգտուկար բան և մտածութիւն : Վանգի ոչ ինչ առ թնա մեացն զգուշութիւն՝ վեհազոյն բերէ օգնականութիւն, և ծանօթութիւն նոցայցն առաջի արկելոցն գործոց, բան թէ որ 'ի մեռն սիրոյն զգուեին որ խորհիցի : Եւ զայս գարմեալ ոչ 'ի մեռն գանձուց, և ոչ 'ի մեռն բանից պատրուաց այժմ առ մեզ հարաւ

nous répandimes des ruisseaux de sang. De la surface du palais, tout éclairée des rayons du soleil, nous fîmes une mer de sang. Ainsi continuant avec d'autres armes, nous combattimes des heures entières ».

« Mais à quoi bon prolonger ce récit, puisque la fin de tout, était marquée? Une sueur violente produite par l'impression du danger me saisit, le sommeil s'enfuit loin de moi, et depuis ce jour, je ne suis presque plus au nombre des vivans. Car que signifie le tableau mouvant de ces visions, si ce n'est que de la part de Dicran, le fils de Haïg, il doit nous arriver violence et invasion? Mais quel homme, après le secours de nos dieux, nous venant en aide, par ses conseils et ses actions, ne croirait pas partager le trône avec nous? »

Astyage après avoir écouté de la bouche de ses conseillers plusieurs sages et utiles avis, les honore de remerciemens.

XXVII.

Des opinions émises par les conseillers d'Astyage, puis ses propres réflexions, et projets : leur exécution immédiate.

« APRÈS avoir entendu de vous bien des avis sages et ingénieux, ô mes amis, je dirai, moi ce qui, en fait de conseils, de réflexions, après le secours des dieux, me paraît utile ici: il n'est pas contre un ennemi, rien de plus utile, voire même la connaissance de ses projets, que la présence d'une personne qui, au moyen de l'amitié, lui dresse des embûches. Ce n'est ni avec des trésors ni avec des paroles trompeuses que nous pouvons exécuter nos ruses; ce n'est qu'en agissant

ւորութիւն է կատարել, եթէ ոչ որպէս կամք են ինձ
այժմ գործել: Այլ այն է նիւթ կատարման խորհրդոյս
և հնարք որոգայթից, գեղեցիկն 'ի կանայս և խոհեմ,
քոյր նորա Տիգրանուհի: Օ՛հ այսպիսի իսկ արտա-
քուստ և եկամուտ հարազատութիւնք համարձակ
զգաւելն 'ի ձեռն երթ-և-եկութեան անյայտաբար
ընդարձակ մարթացուցանեն վարժել. կամ յանկար-
ծօրէն իւրոց մտերմաց, ընչիւք և խոստմամբ պա-
տուոց, տալ հրաման սրով խողխողել և կամ գեղոց
հնարիւք, և կամ զմտերիմս նորա և զկուսակալս
զանձիւք 'ի նմանէ՞ 'ի բաց մերկանալ. և այսպէս
իրբև զանզօր տղայ 'ի բունս առցուք:

Այլ ազգօղ համարեալ բարեկամացն զայսպիսի
խորհուրդ, նիւթեն և զգործն. 'ի ձեռն միոյ որումն
'ի խորհրդակցացն տուեալ բաղմութիւն զանձուց,
և 'ի ձեռն թղթոյ օրինակաւս այսուիկ յուղարկէ:

ԻԸ

Թուղթ Աշգահակոյ. յետ որոյ և յօթարութիւն Տիգրանայ, և յուղար-
կումն Տիգրանուհեայ 'ի Մարս:

ՊԻՏԵ սիրելի եղբայրութիւնդ քո, ոչ ինչ օգտա-
կարագոյն 'ի կեանս աշխարհիս 'ի գիցն մեզ պար-
գեւեալ քան զսիրելեաց բաղմութիւն, և այս՝ իմաստ
նոց արդեւք և հզօրագունից. զի այսպէս և արտա-
քուստ ոչ 'ի վերայ համարձակին խռովութիւնք, և
եկեալքն վաղվաղակի հերքին. իսկ 'ի ներքս ոչ զմուտն
յուժնքէ՞ զտեալ այսպիսուոյ չարութեան, հալածեալ
լինին: Արդ զայսպիսի շահ օգտութեան, որ 'ի բա-
րեկամութենէ լինի, տեսանելով, խորհեցայ ևս հաս-
տատուն և խորագոյն զսերն՝ որ է 'ի մէջ մեր՝ հաս-
տատել. զի երկոքեանս յամենայն կողմանց ամբա-
ցեալք ողջ և անշարժ զտերութիւն մեր կալցուք:

comme je veux. Quels sont ces moyens d'exécution? des pièges; qui doit les tendre, ces pièges? la sœur de Dicran, la belle et prudente Dieranouhi; car de tels rapports de parenté, à l'étranger comme ici, lui donnent toute facilité pour pratiquer, sans être découverte, des ménées insidieuses au moyen d'allées et venues, ou bien à l'improviste et à force de trésors, de promesses, pour engager quelqu'un des amis de Dicran à le poignarder, à l'empoisonner; ou pour séduire au moyen de l'or, détacher de lui ses partisans, les gouverneurs de provinces. Ainsi comme d'un faible enfant, nous nous saisisons de Dicran ».

Les amis d'Astyage regardant ce projet comme efficace, en machinent l'exécution. Astyage envoie un de ses conseillers près de Dicran avec de nombreux présens et une lettre ainsi conçue.

XXVIII.

Lettre d'Astyage. — Puis, dispositions favorables de Dicran. —
Envoi de Dieranouhi en Médie.

« MON bien aimé frère le sait : Rien ne nous a été donné par les dieux, de plus utile dans cette vie, qu'un grand nombre d'amis, j'entends, d'amis sages et puissans : car ainsi du dehors il ne vient point de troubles fondre sur nous, en dedans aucune perfidie ne peut trouver entrée : toute perturbation est chassée, prévenue. Or, en voyant tout l'avantage qui résulte de l'amitié, j'ai songé à rendre stable et profonde celle qui est entre nous. Ainsi fortifiés de tous côtés, nous maintiendrons notre empire ferme et inébranlable. Tout cela, tu peux le faire, en me donnant la fille de la noble Arménie, ta sœur Dieranouhi, en mariage. Plaise

Եւ այս լինի 'ի տալն քում զօրիորդն Հայոց մեծաց՝
զքոյր քո Տիգրանուհի՝ ինձ կնուծեան. թէ արդեւք
և բարի համարեցիս դմա, զի թագուհեաց թա-
գուհի լիցի: Ողջւեր թագակից մեր և սիրելի եղբայր:

Եւ առանց յերկարելոյ զբանս ասացից: Գայ ա-
ռաբեալն և կատարէ յաղաքս օրիորդին գեղեցկի.
զի յանձն առեալ Տիգրանայ, տայ զքոյր իւր Տիգ-
րանուհի Մշգահայ կնուծեան: Ոչ ևս գիտելով
զառ 'ի նմանէ դաւաճանութիւն, յուղարկէ զքոյր
իւր որպէս օրէն է թագաւորաց: Օր առեալ Մշ-
գահայ, ոչ միայն վասն նենգին՝ որ 'ի սրախն իւ-
րում, այլ վասն գեղեցկութեանն, առաջին կարգէ
կանանց իւրոց, և զչարութիւնն 'ի ներքոյ ոստայն
հինու:

ԻԹ

Եթէ որպէս յայտնեցաւ նենգութիւնն, և գրգռեցաւ մարտն. յորում
և մահն Մշգահայ:

Օրն յայտրիկ ասէ, թէ 'ի հաստատել Մշգա-
հայ զՏիգրանուհի 'ի տիկնութիւն, ոչ ինչ ա-
ռանց կամաց նորա 'ի թագաւորութեանն իւրում
գործէր. այլ բերանով նորա կարգէր զամենայն, և
հրամանի նորա ամենեցուն հնազանդ լինել հրա-
մայէր: Եւ յօրինեալ զայս այսպէս, սկսանի մեղմով
մատուցանել նմա սպարանս. Ոչ գիտես, ասէ, եթէ
եղբայր քո Տիգրան խանդացաւ զտիկնութիւնդ քո
'ի վերայ Մրեաց, 'ի կնոջէ իւրմէ 'ի Օարուհեայ
զբոլեալ: Եւ զինչ լինիցի այն, եթէ ոչ նախ ինձ
մեռանել, և ապա լինել զՕարուհի 'ի վերայ Մ-
րեաց, և զաստուածուհեաց ունել զտեղի: Գայց արդ
ընտրելի է քեզ այժմ զմի յայտցանէ. կամ լինել եղբայ-

aux dieux que tu regardes ce parti avantageux pour ta sœur ; afin que Dicranouhi devienne la reine des reines ! Porte-toi bien, notre bien aimé frère ».

Sans prolonger ce récit, je dirai : l'envoyé arrive et mène à bien la négociation au sujet de la belle et jeune princesse ; car Dicran consent à donner sa sœur Dicranouhi en mariage à Astyage : ne sachant rien des ruses tramées par le prince mède, Dicran envoie sa sœur, comme c'est la coutume des rois. Astyage ayant reçu la princesse, non seulement pour le succès des ruses qu'il médite en son cœur, mais aussi à cause de la beauté de Dicranouhi, la fait la première de ses femmes, mais en dedans de lui il trame ses perfides projets.

XXIX.

Comment fut découverte la perfidie d'Astyage, et s'engagea le combat dans lequel périt ce prince ?

Après ces faits, dit l'historien, Astyage, établissant Dicranouhi en possession de sa qualité de reine, ne faisait rien dans le royaume sans sa volonté ; il réglait tout par elle, et donnait ordre à tous de lui être soumis. Les choses ainsi disposées, il commence doucement à lui insinuer ses paroles trompeuses : « Tu ne sais pas, dit-il, que ton frère Dicran, excité par sa femme Zarouhi, est jaloux de te voir commander aux Arik. Qu'arrivera-t-il ? Il arrivera d'abord que je mourrai, et qu'ensuite Zarouhi règnera sur les Arik, et occupera la place des déesses. Ainsi donc, il te faut choisir à présent l'une de ces deux alternatives : ou, par amour pour ton frère, d'accepter aux yeux des Arik,

բասէր և կործանուումն խայտառակելի յանդիման Մբեաց յանձն առնուլ, և կամ զանձին իմանալով զբարի՛ խորհուրդ օգտակար ՚ի մէջ բերել և յաղագս առաջիկայիցն հոգալ :

Բայց էր ՚ի մէջ այսպիսւոյ խորամանկութեան թագուցեալ և զմեռանեւն Տիգրանուհեայ, եթէ ոչ ինչ ըստ կամաց խորհեսցի մարապարսացոյն : ԲՆԼ իմացեալ խորագիտոյ գեղեցկին զայսպիսի դաւաճանութիւն, պատասխանի առնէ սիրոյ բանս ԲՂԳԱ հակայ . և արագագոյն ՚ի ձեռն մտերմաց պատմէ եղբօրն զնենգութիւնն :

Եւ ձեռնարկէ այնուհետև ՚ի գործն ՚ի ձեռն պատգամաւորութեան, զալնոցա ՚ի միաբանութիւն տեսութեան, ՚ի տեղի միջոց սահմանաց երկոցունց թագաւորութեանց . իբր բան ինչ և գործ հարկաւոր հասեալ, որ ՚ի ձեռն գրոյ և հրեշտակութեան կատարել ոչ է կարողութիւն, եթէ ոչ և դէմք երկուցունցն հանդէպ լինիցին : ԲՆԼ գիտելով Տիգրանայ զառաքելոյ իրին կատարումն, ոչ ինչ յորոց խորհէրն Բժդահակ՝ ծածկէր . այլ ՚ի ձեռն գրոյ յայանէ որ ինչ ՚ի նորայն խորութեան սրտին : Եւ ՚ի յայտնել այսպիսւոյ չարութեանն՝ ոչ ինչ այնուհետև էր բան և խորամանկութիւն, որ զայսպիսիս առազաստէր զչարութիւն . այլ յայանի այնուհետև գրգռէր խազմն :

Եւ ժողովէ արքայն Հայոց ՚ի սահմանացն կասաւ դովկացւոց, և որչափ ընտիրք Վրաց և Բղունից աչխարհին, և զամենայն ընտիրս Հայոց մեծաց և փոքունց : Եւ խաղայ ամենայն զօրութեամբ իւրով ըգկողմամբ մեղացւոց : Վտանգ հասանէ այնուհետև ԲՂգահակայ պատահել պատերազմաւ հայկազինն՝ ոչ փոքր ինչ ամբօսիւ : Եւ երկայնէր հակառակութիւնն մինչև ցամիսս հինգ . քանզի հիւանդանայր գործն արագ և առողջ, յորժամ զմտաւ ածէր Տիգրան յաղագս քեռն իւրոյ սիրելոյ : Եւ այսպէս զերս

la ruine et l'infamie, ou bien consultant ton propre intérêt, de proposer quelque utile projet, et pourvoir ainsi aux conjonctures présentes ».

Mais au milieu de ces détours perfides, se cachait le projet de faire périr Dicranouhi, si elle ne pensait pas selon la volonté du Médo-perse. La prudente et belle princesse, devinant l'artifice, fait une réponse pleine de tendresse à Astyage : mais aussitôt, par l'entremise de ses confidens, elle fait connaître à son frère, les perfides ruses d'Astyage.

Le fourbe, dès ce moment, se met à l'œuvre : il tâche par la voie des messages, de déterminer une entrevue entre Dicran et lui, aux frontières des deux royaumes, sous prétexte d'une affaire importante qu'il est impossible de traiter, de conclure par écrit ou par la voie des ambassades, si les deux souverains ne sont en présence l'un de l'autre. Dicran, qui savait par l'envoyé le but proposé, ne cacha rien de ce que pensait Astyage, mais il lui déclara par lettre, connaître toute la perfidie de son cœur ; cette perfidie une fois découverte, dès lors il n'y avait plus ni paroles, ni fourberies qui pussent pallier tant de noirceur, dès lors une collision se préparait évidemment.

Le roi d'Arménie rassemble des frontières de la Cappadoce, de l'Ibérie et de l'Aghouank, des troupes d'élite ainsi que toutes celles de la grande et de la petite Arménie. Il marche avec toutes ses forces contre le pays des Mèdes. Le danger arrive dès ce moment pour Astyage, d'avoir à se mesurer avec le fils de Haïg, ce qu'il ne peut faire sans une immense armée. Mais la lutte traîna en longueur cinq mois entiers ; car la vivacité, l'ardeur de l'action se ralentissait lorsque Dicran réfléchissait sur le sort de sa sœur bien aimée ;

իրացն հնարէր յարդարել զի ապրելոյ ճար լիցի Տիգրանուհեայ : Ի պատահման այսորիկ և ժամ մարտին մերձենայ :

Բայց գովեմ զքաջահասակն զիմ և զնիզակաւորն և զամենեկին բոլոր անդամովք համեմասն և ՚ի գեղեցիութիւն աւարտեալ հասակի . քանզի առոյգ աւմենայնիւ ըստ իրեարս պատշաճեալ, և ուժով ոչ զոր իւր ունելով զոյգ : Այլ զի երկայնեմ զըսանս . քան զի ՚ի լինել պատերազմին, նիզակաւ որպէս զջուր հերձեալ զերկաթի ամուր հանդերձն, շամիրէ զՂշդահակ յըդարձակ տէգ նիզակին, և յամիրօփել միւսան գամ զձեռն՝ արտաքս զկէս մասն թորիցն հանդերձ զինսան ՚ի դուրս բերէ : Բայց մարտն էր սքանչելի . զի քաջք դիպեալ քաջաց, ոչ վաղվաղակի թիկունս ՚ի միմեանց դարձուցանէին . վասն որոյ յերկարեալ քարշէր գործ պատերազմին ժամն ձիգս : Իսկ վախճան գործոյն առնէր մահն Ղշդահակայ . և այսպիսի դիպուածս ՚ի բարեբախտութիւն յաւելեալ, յաճախէր փառս Տիգրանայ :

L

Յազգս թէ էր ազգաւ յարկեաց զքոյր իւր Տիգրանուհի ՚ի Տիգրանակերտ . և վասն Անուշայ, առաջին կնոջն Աշգահակայ, և բնակութեան գերեզն :

ՊԱՏՄԻ և այս, թէ զինի այսպիսի իրաց կատարման՝ յուղարկէ թաղաւորապէս զքոյր իւր Տիգրանուհի մեծ ամբոխիւ ՚ի Հայս, յաւանն՝ զոր շինեաց իւրով անուամբ Տիգրան, որ է Տիգրանակերտ, և զգաւառնն զայնոսիկ ՚ի ծառայութիւն նմա հրամայէ : Այլ զոստանն անուանեալ կողմանցն այնոցիկ ազատութիւն՝ ՚ի զարմից սորա ասէ լեալս իբր թագաւորական զարմն :

Իսկ զՂնոյզ զառաջին կինն Ղշդահակայ, և զբա

ainsi, il cherchait à combiner l'issue des choses de manière à sauver les jours de Dicranouhi: cependant l'heure du combat approche.

Je ne puis trop louer mon cher Dicran, sa taille majestueuse, son adresse à manier la lance, la belle proportion de ses membres, la beauté parfaite de sa personne; car agile, en tout bien conformé, il n'avait point d'égal en force, en courage. Pourquoi prolonger ce récit? Le combat engagé, le héros d'un coup de lance, fendait l'épaisse armure de fer d'Astyage, comme une lame d'eau, le perce avec le fer de sa longue lance; puis retirant la main en arrière, il amène avec l'arme meurtrière la moitié des poumons d'Astyage. Le combat était merveilleux; car c'était des braves contre des braves, qui ne se tournaient pas promptement le dos les uns aux autres; aussi l'action se prolongea-t-elle plusieurs heures; mais ce qui mit fin au combat, fut la mort d'Astyage. Cet exploit ajouté à tous les succès de Dicran, augmenta sa gloire.

XXX.

Pour quelle raison Dicran envoya-t-il sa sœur Dicranouhi à Dicranaguerd.—Anouich, première femme d'Astyage.—De l'habitation assignée aux captifs.

On rapporte aussi qu'après l'issue glorieuse de cet événement, Dicran, d'une manière toute royale, envoie sa sœur Dicranouhi avec une puissante escorte en Arménie, au bourg qu'il appelle de son nom, Dicranaguerd; il ordonne à tout le canton d'obéir à la princesse. Dans ces contrées, la noble famille, nommée Osdan, dit l'historien, descend de la race de Dicranouhi, comme race royale.

Quant à Anouich, la première des femmes d'Astyage,

զուամս'ի սերմանէ՝ Մշգահայ աղջկունս՝ հանդերձ պատանեկօք և այլ բազում գերեօք, որչափ թէ աւելի քան զբեր մի, բնակեցուցանէ՝ յարևելեայ ուսոց մեծի լերինն՝ մինչև 'ի սահմանս Վոդթանն, որ են Տամբատ, Սոկիողայ, Վաժգոյնք, և որ այլք աւելզերք գետոյն դաստակերտք, յորոց մինն է Սլանջունիք, մինչև հանդէպ ամրոցին՝ Վախջաւանու. և զերիս աւանսն զՍլրամ և զՍուղայ և զՍոշակունիս Սոկ 'ի մեւս կողմանէ՝ գետոյն զբոլոր գաշան, որոց զլուինն Մժգանական, մինչև ցնոյն ինքն ամուրն՝ Վախջաւանոյ : Վայց զնախասացեալ կիինն Մնոյշ բնակեցուցանէ՝ որդւովքն իւրովք յանդորրութեան սպառուածի փլածի մեծի լերինն, զորմէ լեալ ասեն յահագին իմն շարժմանէ : զոր պատմեն՝ որք բազմաչք բլութեամբ հրամանաւ Վոդթմեայ ասպարիսօք զբնակութիւն մարդկան չափեցին, այլ մասն ինչ և զծով և զանբնակ 'ի յայրեցածէն մինչև ց՝ Սիմուռոն : Սոկ պաշտօնեայս տայ Մնուշայ 'ի նոյն Սարաց, որ առոտամբ լերինն բնակեցան :

Հայտնեն զայս ճշմարտապէս և թուելեացն երգք, զոր պահեցին ախորժելով, որպէս լսեմ, մարդիկ կողմանն գինաւէտ գաւառին Վոդթան . յորս շարին բանք երգոցն զՄրտաշիսէ և զորդւոցնորա, յիշելով այլաբանաբար և զզարմիցն Մշգահայ՝ վիշապազունս զնոսա կուէլով . զի Մժգահայ 'ի մեր լեզուս է վիշապ : Մյլ և ճաշ ասեն գործել Մրդաւանայ 'ի պատիւ Մրտաշիսի, և խարդաւանակ լեալ նմին 'ի տաճարին վիշապաց : Մյլ և Մրտաւազդայ ոչ գտեալ ասեն, քաջի որդւոցն Մրտաշիսի, տեղի ասպարանից՝ 'ի հիմնանալն Մրտաշատու . նա անց, ասէ, զնաց և շինեաց 'ի մէջ Սարաց զՍարակերտ, որ է 'ի գաշտին՝ որ անուանեալ կոչի Շարուրայ : Մյլ և տենչայ,

ainsi que grand nombre de jeunes princesses ses filles, avec des jeunes garçons et beaucoup d'autres captifs, au nombre de plus de dix mille, il les établit dans le pays situé depuis l'est de la grande montagne jusqu'aux contrées de Koghten, pays qui comprend Dampad, Osguiogh, Tajkouïnk; leur concède aussi sur les bords du fleuve, les autres villages, dont l'un est Vrandchounik, jusqu'en face du fort de Nakhdjavan, les trois bourgs Khram, Dchongha, et Khochagounik; de l'autre côté du fleuve, toute la plaine qui commence à Ajtanagan jusqu'à ce même fort de Nakhdjavan. Mais quant à la princesse susdite elle-même, Anouïch, Dicran l'installe avec ses fils sur un terrain étendu au pied des ruines de la grande montagne, ruines formées, dit-on, par l'effet d'un horrible tremblement de terre, que racontent les voyageurs qui, par l'ordre de Ptolémée, allèrent mesurer non seulement l'habitation des hommes, mais aussi en partie la mer et les pays inhabités, depuis la zone torride jusqu'à Cimmérium. Dicran donne à Anouïch des serviteurs pris parmi ces mêmes Mèdes établis au pied de la montagne.

C'est ce que prouvent bien les chants chroniques, que se sont plu à conserver, comme je le sais, les hommes de la partie vignoble du canton Koghten; il est fait mention dans ces chants d'Ardachès et de ses fils, et d'une manière allégorique, des descendants d'Astyage, sous le nom de descendants du dragon, car Astyage dans notre langue est dragon. On dit aussi qu'Arkavan donna un repas en l'honneur d'Ardachès, et lui dressa des embûches dans le temple des dragons. Ardavazt, le vaillant fils d'Ardachès, n'ayant pas trouvé un emplacement convenable pour son palais, lors de la fondation d'Ardachad, s'en alla bâtir au milieu des Mares (Mèdes), Maraguerd, situé dans la plaine

ասեն , Սարթէնիկ տիկին տենչանս՝ զարտախուր խաւարաւ և զտից խաւարծի 'ի բարձիցն Մըգուանայ :
Եւ արդ սչ առաւել աստանօր զարմասցիս 'ի վերայ մերոյ ճշմարտապատմութեանս , թէ որպէս յայտնեցաք զանյայտ իրս վիշապաց , որք են յազաան 'ի վեր 'ի Սասիս :

Ա

Թէ զք ոմանք սորա զարմք , և զք 'ի սմանէ որոշեալ ցեղք :

ՏԱՒԱՍՏԻ պատմել զբուն և զառաջին Տիգրանն , և որ ինչ 'ի նմանէ գործք , սիրելի՛ որպէս ինձ պատմողիս 'ի մէջ իմոց բանիցս , որ ինչ յաղաղս երուանդեանս Տիգրանայ բանք , եղիցի և քեզ ընթերցողիդ . որպէս այրն և գործք , այսպէս և զնմանէ բանք : Սասն որոյ սիրեմ հոչել այսպէս ըստ քաջութեան , Հայկ , Մըբամ , Տիգրան . քանզի ըստ իմ՝ քաջաց ազգք քաջքն . իսկ միջոցքն՝ որպէս գէպ ումք թուիցի հոչել : Բայց ըստ գիւցազնութեանն կարծեաց՝ ճշմարիտ է և ասելս մեր . ոչ Մըբամազգ որ , այլ 'ի կամեցողսն լինել Մըբամազգ , չորից ևս այլոց անուանեցելոց Մըբամազգ . յորոց մի է և Աունդ ոմն Մըբամազգ : Մյսպէս և բազումք անուանեալ Տիգրանք , մի է և միայնակ 'ի Հայկազանցս , որ զՄըգուահակ սպան , և զտուն նորա 'ի գերութիւն վարեաց , և զՄընոյժ մայրն վիշապաց . օժանդակ կամօք և յօժարութեամբ զԱլիւրոս ունելով , զիշխանութիւնն Սարաց և Պարսից յինքն յափշտակեաց :

Սորա որդի Բաբ , Տիրան , Սահազն , զորմէ ասեն առասպելք . Արկնէր երկին և երկիր , երկնէր և

appelée Charoura. La princesse Sartinig convoite, dit-on, avec ardeur des herbes... d'Arkavan.

N'admires-tu pas encore plus ici notre véracité historique ? n'admires-tu pas comment nous avons pu découvrir les secrets des dragons qui habitent sur le noble Massis ?

XXXI.

Quelles sont les races issues de Dicran ? quelles sont les branches de ces races ?

PEINDRE exactement un héros national, Dicran Ier, rapporter tous ses faits et gestes, est pour moi historien, une tâche bien chère, au milieu de mes récits ; tous ces discours sur Dicran, fils d'Érouant, seront aussi pleins de charmes pour toi, lecteur studieux. Comme le héros et ses actions nous sont chers, son histoire nous l'est pareillement. C'est pourquoi j'aime à nommer, appeler de suite, pour la valeur : Haïg, Aram, Dicran ; car selon moi, les fils des braves sont les braves. Quant aux individus intermédiaires, qu'on les appelle comme on voudra. D'après l'opinion reçue en fait de héros, notre assertion est vraie ; il n'y a pas d'Aramazt, mais il y a des gens qui veulent qu'il y en ait plusieurs, même quatre individus nommés Aramazt, dont l'un est un certain Gount Aramazt. Ainsi beaucoup de princes se nomment Dicran : un seul est descendant de Haïg, c'est celui qui, tua Astyage, traîna sa maison en captivité, ainsi qu'Anouïch la mère des dragons ; et avec le consentement, l'appui de Cyrus, s'empara de l'empire des Mèdes et des Perses.

Ses fils furent Pap, Diran, Vahakn, touchant lequel la fable dit : « Le ciel et la terre enfantaient ; la mer

Տիրանի ծով երկն 'ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղեգ-
նիկն . ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր , ընդ եղե-
գան փող բոց ելանէր . և 'ի բոցոյն սրատանեկիկ վա-
ղէր , նա հաւր հէր ունէր . ապա թէ բոց ունէր մու-
րուս , և աշկունքն էին արեգակունք : Օսյս երգե-
լով ոմանց բամբուամբ , լուսք իսկ ականջօք մերովք ,
Յէտ որոյ և ընդ վիշապաց ստէին յերգն կուռել նմա
և յաղթել , և կարի իմն նմանագոյնս զհերակլեայ
նահատակութեանցն նմա երգէին : Բայլ ստէին զսա
և սատուածացեալ . և անդ յաշխարհին Սբաց զսո-
րա չափ հասակի կանգնեալ սրատուէին զոհիւք : Եւ
սորա են զարմք Սահնունիք 'ի սորա կրտսեր որդւոյն
Բաւանայ առաւենեանք : Սորա Բաւան , սորա
'Աերես , սորա Օարես . 'ի սորա զարմից և զարես-
նաւանիցն որ կարդան ազգք : Իսկ առաջին սորա
Բրմոգ , սորա Բագամ , սորա Սան , սորա Սահէ .
սա ընդվզեալ , մեռանի յ'ընթացանդրեայ մակեդո-
նացւոյ :

Յայսմ հետէ մինչև ցթագաւորութիւնն Սողար-
չակայ 'ի հայս՝ ոչ ինչ ճշմարտագոյն ունիմ սրատու
քեզ . քանզի չփութ իմն ամբոխից լեալ , այր զարամբ
ելանէին տիրել աշխարհիս . և վասն այսորիկ դիւրա-
մուտ 'ի հայս լեալ Բրչակ մեծ , թագաւորեցուցանէ
զեղբայր իւր Սողարչակ 'ի վերայ աշխարհիս հայոց :

purpurine enfantait; dans la mer naquit un roseau rouge, de son tuyau sortait de la fumée, sortait de la flamme, et de cette flamme s'élançait un jeune homme; ce jeune homme avait une chevelure de feu, une barbe de flamme, ses petits yeux étaient des soleils ». On chantait ses louanges au son des cymbales, nous les entendimes de nos propres oreilles; puis on redisait dans les chants ses combats, ses victoires contre les dragons, ses exploits égalant, surpassant ceux d'Hercule; on le disait même au rang des dieux. Dans le pays des Ibériens, on lui éleva une statue, à la quelle on offrit des sacrifices. De lui descendent les Vahnouni: de son fils puiné Aravan, viennent les Aravénian. De Vahakn est né Aravan, d'Aravan Nerseh, de Nerseh Zareh: des lignées de Zareh proviennent les races dites des Zarehnavan: Armok premier fils de Zareh, Pakam fils d'Armok, Van fils de Pakam, Vahé fils de Van; Vahé périt en combattant contre Alexandre de Macédoine.

Depuis cette époque jusqu'au règne de Vagharchag en Arménie, je n'ai rien de plus certain à te rapporter; car au milieu du conflit des bandes révoltées, on voyait guerriers contre guerriers vouloir commander à notre pays. C'est pourquoi le grand Archag étant entré facilement en Arménie, fait son frère Vagharchag roi du pays des Arméniens.

ԼԲ

Թե եղիական պատերազմ առ Տեւտամեաւ . և մեր Զարմայր ընդ եթով-
պացի զբուն լինել սակաւութ . և 'ի նոյն մահ :

Եւրպոսի կեն, որք աշխատութիւն տաղ-
նապաւ մեզ 'ի վերայ 'ի բումմէդ հասանեն հար-
ցատիրութենէ : Համառօտատիրութիւն, արագարա-
նութիւն : Եւ այսորիկ պերճ և պայծառ, պղատո-
նականք իբր եղանիլ բանք . հեռի 'ի ստութենէ, և
լի որ ինչ ընդդէմ ստութեան : Եւ զայստիկ յառա-
ջին մարդոյն մինչև քրեղ առ ժամայն պատմել . և
այսոցիկ 'ի միասին պատահել անհնարին է : Վրան-
զի որ զամենայն ստեղծ, կարող գոլով ակնարկու-
թեամբ 'ի քթթել ական զամենայն կացուցանել, ոչ
այսպէս հաստատէ, այլ առուրս որոշէ և կարգս 'ի
ստեղծուածս . քանզի են ոմանք առաջնոց և ոմանք
երկրորդի և երրորդի և այլոց առուրց ստեղծուածք :
Եւ այսու մեզ այսպիսի իմն ակնարկէ վարդապե-
տութիւն հոգւոյն կարգս : Իսկ զքո փափաք արտա-
քոյ այսպիսի իմն անսանեմք սահմանի . զի արդար
և բնաւն և առ ժամայն ամենայնքն քեզ եղիցին ա-
սացեալքն : Եւ առ 'ի մէջ այսորիկ կամ յերկար, և
քեզ ըստ կամաց . կամ փոյթ, և քեզ ոչ հաճելիք :
Օ ի այսպէս 'ի քո հապ ձեպերոյ ահա ոչ ինչ յաղագս
մակեղոնացւոյն, և ոչ վասն իղիականին 'ի կարգին
նշանակեցաք, այլ զօղեմք աւաստիկ : Այ ունիմք ա-
սել, իմաստուն կամ անհանձար աստանօր լինել մեզ
հեւան պատկանաւոր, կամ ոչ զայնտիկ այժմ ուրեմն
զկնի հեղուսելով բանս, զկարեւորան և մերոյս ար-
ժանի շարագրութեանս :

Եւ ոչք արդէւք այսպիսեաց ճառից առաջինք, եթէ
ոչ որք 'ի հովերոնէ պատմին . թէ այն արդէւք, որ

XXXII.

Guerre d'Ilion sous Teutamus. — Notre roi Zarmaïr avec une faible troupe se joint aux Éthiopiens. — Sa mort.

IL est deux conditions imposées par ta studieuse ardeur, qui font peser sur nous une tâche bien difficile: exposition abrégée, rapide, mais aussi éloquente, lumineuse, style platonique, éloigné du mensonge, plein de vérité; tu veux à l'instant même, une histoire suivie depuis le premier homme jusqu'à toi. Il est impossible de réunir toutes ces conditions; car, celui qui a tout créé, quoique pouvant d'un seul regard, d'un clin d'œil, tout former, ne fait point ainsi; il assigne des jours différens, des classes distinctes à l'ordre de ses créations: les unes sont pour le premier jour, d'autres pour le second, pour le troisième, et autres jours encore: ici la même marche nous est indiquée par la doctrine de l'esprit saint. Tes désirs, nous le voyons bien, ne reconnaissent pas de telles règles. Il faut te dire tout avec exactitude, intégralement, sur l'heure; mais il y aura de notre part ou longueur, si l'histoire est développée selon tes désirs, ou précipitation, et alors aucune satisfaction pour toi. Ainsi pour te plaire, voici que nous n'avons rien dit en temps et lieu au sujet du Macédonien, ni au sujet de la guerre d'Ilion nous rappelons ici ces faits. Nous ne saurions dire, s'il eut été d'un habile ou d'un mauvais menuisier, de travailler alors, ou plus tard, ces pièces importantes et dignes d'être rassemblées.

Quel doit être le premier sujet de ces discours, si ce n'est ce qui est rapporté par Homère, ce qui

վան եղիականի պատերազմին պատմի առ Տևտա-
մաւ ասորեստանեաց, և մեր Օւրմայր 'ի ծառայ-
ութեան ասորեստանեայց սակաւութ ընդ եթովպիա-
ցի զօրուն օգնական Պո.իամու : Այլ անդ 'ի քաջացն
Հելենացւոց վիրաւորեալ մեռանի . այլ կամիմ յԱ-
բիլեայ, և մի յայլ ումեքէ 'ի քաջացն :

ԿԱՏԱՐԵՑԱՆ ԳԻՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԵՆՆԵԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԱՑ

est raconté touchant la guerre d'Ilion sous Teutamus, roi des Assyriens, ce qui est dit de notre Zarmaïr qui, soumis à la puissance des Assyriens, marche, suivi d'une faible troupe, avec l'armée des Éthiopiens au secours de Priam: Zarmaïr meurt blessé par les braves Hellènes, par Achille même, je le veux, et non par quelqu'autre guerrier.

ICI FINIT LE PREMIER LIVRE DE LA GÉNÉALOGIE
DE LA NOBLE ARMÉNIE.

Յարգութիւնով Միջակայ :

ԻՍՅԵ զինչ արդեւք տարփանք քեզ՝ և Ի իւրտայի
 Միջակայ փծուն և անճոռնի առասպելքն իցեն .
 և կամ էր սակս զմեզ Պարսից անյարմար և անոճ
 բանից , մանաւանդ թէ առաւել վասն անբանու-
 թեան , առնես աշխատ , և անբարի առաջնոյ նորա
 բարերարութե՛ն , և դիւաց նմա սպասուորութեան ,
 և ոչ վրիպեցուցանել կարելոյ զվրիպեալն և զսուսն .
 և ուսոցն համբուքումն , և անդուստ զվիշտայացն
 ծնունդս . և յայնմ հետէ չարութեան յաճախութիւն ,
 ծախել զմարդիկ ՚ի պէտս որովայնի : Իսկ ապա և
 Հրուդենայ ումեմն կապեալ զնա սարեօք պղնձիք ,
 և ՚ի լեառն տանել՝ որ կոչի Ղարմաւընդ : Ի՞՞՞ և ՚ի
 ճանապարհի զննջելն Հրուդենայ , և Ի իւրտայեայ
 քարշէլն ՚ի բլուրն , և զարթւելն Հրուդենայ , և տու
 նել զնա յայրս ինչ լերինն և կապել , և զինքն անդրի
 ընդդէմ նորա հաստատել . յորմէ պակուցեալ , հնա-
 զանդեալ կայ շղթայիցն , և ոչ զօրէ ելանել և ապա-
 կանել զերկիր :

Օ ինչ քեզ առ այսորիկ կարօտութիւն առաս-
 պելք սուտք , կամ զինչ պէտք անմիտ և անհանձար
 բանից յարմարանք : Ս՛ի արդեւք յունական պերճ և
 ողորկ առասպելքն իցեն հանդերձ պատճառաւ , որք
 զձձմարտութիւն իրացն այլարանարար յինքեանս ու-
 նին թաքուցեալ : Ի՞՞՞ ասես , մեզ պատճառս տալ
 անբանութեան նոցա , և զարդարել զանզարդան :
 Ի՞՞՞ տացուք զայսոսիկ մանկականի բոյոց աիոց և ան-
 հասութեան խակութեանդ լեալ տարփանք : Ս՛ ասն
 որոյ եղիցի և աստանօր լուլմեզ զփափագ կամացբոց :

DES FABLES DES PERSES

Au sujet de Piourasb Astyage.

QUEL est donc chez toi ce goût, cet amour pour les fables grossières et insensées de Piourasb Astyage? pourquoi nous occuper aux contes ridicules, incohérens, insensés et surtout absurdes des Perses touchant sa première et perfide bonté, l'assistance que lui prêtent les démons, le pouvoir qu'il possède de ne pas faire manquer l'erreur et le mensonge, l'embrassement des épaules, de là la naissance des dragons; puis, dès ce moment, l'excès toujours croissant de sa méchanceté, qui lui fait sacrifier les hommes aux appétits de son ventre? Un certain Hrouène, l'ayant chargé de chaînes d'airain, le mène sur la montagne qui s'appelle Dembavend: mais dans le chemin, Hrouène s'endort, et Piourasb l'entraîne vers la colline; Hrouène se réveille, conduit Piourasb dans une caverne de la montagne, l'enchaîne, se pose devant lui comme un terme; ainsi terrifié, Piourasb reste soumis à ses fers, et n'a pas la force d'aller corrompre la terre.

Quel besoin as-tu de ces fables mensongères, de ces ramassis de contes absurdes et insensés? Est-ce là ces fables grecques si nobles, si pleines de sens et de raisons, qui cachent en elles la vérité des choses, sous la forme de l'allégorie? Mais tu nous dis de donner des causes, un sens à ces contes, d'orner ce qui est sans ornement: nous ferons ces concessions à ta jeunesse; c'est bien là la fantaisie d'un enfant encore loin de la maturité. Pour cela il nous faut ici satisfaire tes désirs, tes caprices.

Մտորագրութիւն, որ ինչ սակս Բիւրասպեայ հաւաստին :

Օ ՊՂԱՏՈՆԱԿԱՆՆ համարձակագոյն այժմ բարբառիմ. իսկ արդ արդեւք իցէ՞ սիրելւոյ այլ ոք ես . քանզի և չէ իսկ ոք : Օ ի՛ ի վերայ այլոց անհնարիցն՝ հնարաւոր վասն քո արարելոց մեր, կատարեմք և զայս . զի զորոց ատեմք զբանս և զգործս, և այնոցիկ մանաւանդ թէ լուրն զսելիս մեր տաղտկացուցաներ, այսօր ձեռամբ իմով շարագրեմ զայնասիկ, միտս անմտութեան նոցա տալով, և զկարի վաղուց նոցա իրս և նոցա անհասանելիս աւասիկ յայտնեմ. միայն թէ և քեզ յայտոսիկ ուրախութիւն և կամ շահօգտութեան : Եւ ծանիր զատելութիւն մեր առ այս պիտի բան, զի ոչ յառաջինսն մեր ատացեալ գիրս, և ոչ ի վերջին բանս արժանաւորեցաք շարել, այլ զաս և որիչ : Եւ սկսայց այսպէս :

Եսացեալն ՚ի նոցանէ Բիւրասպի Բժգահակայ՝ առ Վերբութաւ նախնի նոցա : Բանզի ՚ի բաժաւ նել լեզուացն ընդ ամենայն երկիր, ոչ խառն ՚ի խուռն և ոչ անառաջնորդ կամ անգլխաւոր այս լինէր . այլ աստուածայնով իմն ակնարկութեամբ գլխաւորք և ցեղապետք որոշեալք գիւրաքանձիւր սահմանս ժառանգեցին կարգաւ և զօրութեամբ : Եւ զայս Բիւրասպեայ հաւաստի անուն ճանաչեմ ես, Աննտորոս Պիւռիզայ ՚ի քաղզէականի գտեալ մատենի : Սա ոչ քաջութեամբ քան թէ հարստութեամբ և ճարտարութեամբ զցեղապետութիւն ազգին իւրոյ սնէր հնազանդեալ Վերբութայ և հասարակաց զկենցաղս կամէր ցուցանել ամենեցուն, և ասէր՝ ոչ ինչ իւր առանձին ուրուք պարտ լինել, այլ հասարակաց և ամենայն ինչ յայտնի և բան և գործ . և ՚ի ծածուկ ինչ ոչ խորհէր, այլ զամենայն յանգիմանս արտաքս բերէր լեզուով զժածուկս սրտին : Եւ զէլ և

Description de tout ce qu'il y a de vrai touchant Piourasb.

Je dirai hardiment cette parole de Platon : « Est-il pour un ami un autre soi-même ? non assurément. » Comme, pour l'amour de toi, nous avons déjà rendu possible ce qui était impossible, nous faisons encore ici de même ; car nous abhorrons ces récits, ces faits ; en entendre parler fatiguait nos oreilles, et voici qu'aujourd'hui de ma propre main, je les retrace, donnant un sens à ces contes qui n'en ont pas ; j'expose ici des choses anciennes, incompréhensibles aux Perses eux-mêmes, pourvu qu'il y ait là pour toi plaisir ou avantage. Mais n'oublie pas notre aversion pour de telles folies, nous n'avons pas cru convenable de les insérer dans notre premier livre, pas même dans les dernières lignes : leur place est tout à fait séparée. Je commencerai ainsi.

Le personnage appelé par les Perses Piourasb Astyage, leur auteur, vivait sous Némrod. Lors de la division des langues sur toute la terre, il n'y avait pas confusion, absence de directeurs, de chefs ; mais désignés par un clin d'œil de la volonté divine, des princes, des chefs de races, eurent chacun des états réglés, puissans. Je connais bien ce nom de Piourasb, c'est le Centaure Pyrète, trouvé dans un livre chaldéen. Piourasb, non par l'effet de sa bravoure, mais plutôt par son rang, son habileté, possédait le gouvernement de sa nation, sous l'autorité de Némrod. Il voulait montrer à tous qu'il menait la vie de tous ; il disait que rien ne doit être particulier à un individu ; que tout doit être commun à tous, toute parole, toute action connue. Il ne pensait rien en secret, mais sa langue révélait tous les secrets de son cœur : il

զմուտ բարեկամացն որպէս 'ի տուրնջեան նոյնպէս
և գիշերի սահմանէր : Այս քառ քառ անջին նորա ա-
սացեալն և անբարի բարերարութիւնն :

Այլ քանզի աստեղարանութեամբ հզօր եղեալ,
յօժարեցաւ ուսանել զկատարեալ չարութիւնն, և
այսք անկարելիք նմա . որպէս վերադոյնն ասացաք,
սովորութիւն ունէր պատրանաց ազադաւ առ բա-
զումս ոչ ինչ 'ի ծածուկ գործել, և այնպիսի վերջին
և կատարեալ չարութիւն յայանի ուսանել կարողու-
թիւնն ոչ էր, հնարի այսպիսում ուսման գառնու-
թեան, և հնարս և ցաւս ինչ յորովայնի ունել, և
բաղբաղել չարաչարս, որ ոչ այլով իւր, քան թէ բա-
նիւ իմն և անուամբ սոսկալեաւ բժշկիցի, զոր ումեք
վայրասպար լսել ոչ է կարողութիւն : Այս քառ, որ զսու-
վորեալ չարութիւն նիւթէր, ուսուցանէր նմա 'ի ասն
և 'ի հրապարակս, անկասկած զգլուխ 'ի վերայ ու-
սոց Ռիւբասպեայ դնելով, և խօսելով յահանջան՝ ու-
սուցանէր զանբարի արուեստն . զոր յառասպելին՝
մանուկ սատանայի, ասէն, սպասաւորելով լինէր կա-
մակատար . և ապա վասն որոյ սարգև 'ի նմանէ
ինդրեալ, համբուրէր զուսան :

Իսկ վիշապացն բուսումն, կամ կատարելապէս վի-
շապանալն Ռիւբասպեայ, որ ասի, է այս : Բանզի ան-
բաւ մարդիկ սկսաւ զոհել դիււաց . մինչև տաղտիւս
նալ 'ի նմանէ բազմութեանն և հալածել, և փախ-
լել նմա 'ի նախասացեալ վերին կողմանն . և 'ի սաւ-
տիկ վարելոյն զնա՝ թօթափեցաւ ամբօխ նորա 'ի
նմանէ : Այս վատահացեալ վարողացն զնա, հան-
գեան առւերս ինչ զտեղեօքն : Իսկ Ռիւբասպեայ ժո-
ղովեալ զգրուեալն, յանկարծօրէն հասանէ 'ի վերայ՝
փաս սաստիկ առնելով . այլ յաղթէ բազմութիւնն,
և փախտաւհան լինի Ռիւբասպ . և հասեալ ապա-
նանէն զնա մերձ 'ի լեառնն, և ընկենուն 'ի վիհ մեծ
ծծմբոյ :

donnait à ses amis le droit d'entrer, de sortir, la nuit comme le jour. Cette conduite est ce qu'on appelle sa première, sa perfide bonté.

Comme il était fort en astrologie, il voulut aussi apprendre l'art des maléfices, mais cela lui était impossible; car, comme nous l'avons dit ci-dessus, il avait coutume, même par esprit d'artifice, de ne rien faire en secret. Or, apprendre publiquement toute la science infernale, était chose impossible; il feint, pour pouvoir se livrer à cette étude d'abomination, d'avoir des douleurs de ventre; il prétexte des souffrances qui ne peuvent se guérir que par la vertu de quelque parole, de quelque nom horrible, que personne ne peut ouïr facilement. Le malin esprit, qui pratiquait la science infâme, la lui apprenait dans la maison et même dans les lieux publics, et mettant la tête sur les épaules de Piourasb, sans lui faire aucun mal, lui parlant à l'oreille, lui enseignait l'art sacrilège. Celui que dans leurs fables, les Perses appellent l'enfant de satan, servait Piourasb dans toutes ses volontés. Pour cela il lui demandait un présent, et il lui baisait les épaules.

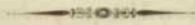
Quant à la naissance des dragons, ou à Piourasb devenu un véritable dragon, voici ce qui est dit: Piourasb se mit à sacrifier aux démons des hommes à l'infini, jusqu'à ce qu'enfin, fatiguée de lui, la multitude le chassa; alors il s'enfuit dans les hautes contrées précitées; comme on le poursuivait vivement, sa troupe se détacha de lui. Alors pleinement rassurés, ses ennemis se reposèrent quelques jours en ces mêmes lieux. Piourasb ayant rassemblé ses gens dispersés, fond à l'improviste sur ses ennemis, et leur fait beaucoup de mal. Mais le grand nombre l'emporte, et Piourasb est mis en fuite. Arrivé près de la montagne, il est tué, jeté dans une grande fosse de soufre.

Գ Ի Բ Ի Բ Ե Բ Կ Բ Ո Ր Դ

ԲԱՆ

Մ Ի Զ Ա Կ Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Մ Ե Բ Ո Յ Ն Կ Ե Խ Ն Ե Ը Յ

Ա

Գ Ի Բ Ե Մ քեզ այժմ՝ և որ ինչ առանձին մերոյ աշխարհիս գործք, երկրորդ առնելով գիրս, սկսեալ ՚ի թագաւորութենէն Բլեքսանդրի, մինչև ցթագաւորութիւնն սրբոյ և քաջի առնն մեծին Տրդատայ, կարգաւ, որ ինչ եղեալ աստ գործ քաջութեան և արութեան, իմաստից և կարգաց միոյ միոյ ուրուք ՚ի նոցանէ, որք յարքայէն Պարսից Բաշակայ և Վաղարշակայ եղբօրէ նորա, զոր մերոյ ազգիս թագաւորեցոյց . և ինչ որ յետ նորա եղէն թագաւորք աշխարհիս մերոյ ՚ի նորին սերմանէ, որդի ՚ի հօրէ առնելով զտէրութիւնն՝ անուանեցան արշակունիք յՎաղարշակայ . աւելորդքն յազգ և ՚ի բազմութիւն աճեցեալք, և միակն ըստ կարգի հետեանայ ՚ի թագաւորութիւն : Բայց գրեմ կարճ՝ ՚ի կարճոյ որ ինչ մեզ անկ է, և զաւելորդն թողում : Բանգի բաւական է, յաղագս այլոց ազգաց որ ինչ ՚ի բազմաց սասցեալ եղև :

LIVRE SECOND.

HISTOIRE

DES TEMPS INTERMÉDIAIRES

DE NOS ANCÊTRES.

I.

JE vais maintenant te décrire, dans un second livre, l'histoire particulière de notre pays, depuis le règne d'Alexandre jusqu'au règne du saint, du vaillant, du grand Dertad; je vais te décrire successivement les actions de valeur et d'éclat, les actes, réglemens, institutions de chacun des princes, depuis Archag, roi des Perses, et Vagharchag, son frère, établi par lui roi de notre pays. Je vais te décrire tous les faits et gestes des rois de sa race, qui lui ont et se sont succédé sur le trône de père en fils, rois nommés Archagouni, du nom d'Archag. Ses descendans se multiplient à l'infini; mais selon l'ordre établi, un seul prince est appelé au trône. D'ailleurs, j'écris rapidement ce qui nous est nécessaire, et je laisse le reste; car il suffit au sujet des autres nations, de ce qui a été dit par une foule d'historiens.

Յէտ տիրելոյն ամենայն տիեզերաց Ղըեքսանդրի մակեդոնացւոյ, որդւոյ Փիլիպպեայ և Ուրմալիադայ, որ էր քսան և չորրորդ յՂըիզայ, բազմաց տալով զտէրու թիւնն կտակաւ, զի ամենեցուն իշխանու թիւն՝ մակեդոնացւոցն անուանեսցի, ինքն մեռանի : Օ կնի որոյ թագաւորեալ Ղաբելովնի Սելեկիոս, զյօլովնց կորզելով զիշխանու թիւն . ուստի և զՊարթևս հնազանդեաց մեծաւ սրատերազմաւ, և կոչեցաւ Ղիկանովր այնորիկ աղագաւ : Սորա տիրեալ ամս երեսուն և մի, թողու զթագաւորու թիւնն որդւոյ իւրում Ղնտիոքայ անուանեցելոյն Սաւաթր ամս իննևտասն : Օ սա յաջորդէ Ղնտիոքոս, ասացեալն Սելեոս, ամս տասն . և ՚ի մետասաներորդին ազատամբէն Պարթևք ՚ի ծառայութենէ մակեդոնացւոցն : Ուստի և թագաւորեաց Ղըչակ քաջ, որ է ՚ի զաւակէ Ղըբահամու, ՚ի քետուրական ծննդոց, առ ՚ի հաստաակէ բանին Տեառն առ Ղըբահամ, թէ թագաւորք ազգաց ՚ի քէն ելցեն :

Բ

Թագաւորեալ Ղըչակայ և որդւոցն, սրատերազմ ընդ մակեդոնացիս, և սեր ընդ հռովմայեցիս :

Որ Պիլս ասացաք, յէտ վաթսուն ամի մահուանն Ղըեքսանդրի՝ թագաւորէ ՚ի վերայ Պարթևաց Ղըչակ քաջ ՚ի քաղաքին, որ կոչի Ղահղ Ղըաւատին, յերկրին Ղուշանաց : Եւ տայ սրատերազմ սասաիկ յոյժ, թափելով յինքն զամենայն արևելեայս : Հաւածէ և ՚ի Ղաբելովնէ զմակեդոնացւոց իշխանու թիւնն : Եւ զգործնանն հռովմայեցւոց ՚ի վերայ արևմտից և ծալու, և թէ ՚ի սարանիացւոցն թափեցին զբովն, ուստի ոսկի և արծաթն հաստանի . և զգաղատացիս հարեալ ընդ հարկիւ կայոյց, և զթաւ

Alexandre de Macédoine, fils de Philippe et d'Olympias, vingt-quatrième descendant d'Achille, après avoir commandé à tout l'univers, léguant son empire à plusieurs, de manière que l'empire de tous s'appelle encore l'empire des Macédoniens, Alexandre meurt. Après quoi, Séleucus, régnant à Babylone, ravit les états de ses copartageans. Il soumit les Parthes par la force des armes, et fut appelé pour cela Nicator. Séleucus, ayant régné trente et un ans, laisse la couronne à son fils Antiochus, surnommé Soter, qui règne dix-neuf ans. Antiochus, dit Théus, lui succède l'espace de dix ans; mais la onzième année de son règne, les Parthes secouent le joug des Macédoniens, et par suite, la couronne advint au brave Archag, de la race d'Abraham, de la lignée céturienne, en accomplissement de la parole du Seigneur à Abraham: « De toi sortiront les rois des nations. »

II.

Règne d'Archag et de ses enfans. — Guerre contre les Macédoniens — Amitié avec les Romains.

COMME nous l'avons dit, soixante ans après la mort d'Alexandre, on voit régner sur les Parthes le brave Archag, dans la ville appelée Pahl Aravadine, au pays des Kouchans. Il fait une guerre terrible, s'empare de tout l'Orient; il chasse de Babylone la puissance des Macédoniens; il apprend que les Romains sont maîtres de l'occident et de la mer, qu'ils ont enlevé aux Hispani les mines d'où l'on tire l'or et l'argent, qu'ils ont fait tributaires les Galates et l'Asie; il envoie des ambassadeurs, et demande un traité d'alliance qui re-

գաւորութիւնն ասիացւոց : Հրեշտակս առարեալ ,
ինդրէր զգաշնաւորութիւն , զի մի օգնեցէ մակե-
ղոնացւոյն . ոչ տալով հարկս , այլ պատարագս միայն
ամի ամի հարիւր քանքարոյ :

Մասկէս տիրեալ ամն երեսուն և մի , և յեա նորա
Մքտաշէս որդի նորա ամն քսան և վեց , զսա պայա-
զատէ նորին որդի Մքշակ , որ կոչեցաւ մեծ . սրտե-
րազմի ընդ Ղաւմեար և որդւոյն Ղաւմեարեայ Մնախ
զոնեայ . քանզի 'ի վերայ նորա եկն 'ի Ռաբելըն մա-
կեղոնական զօրու , և պատերազմեալ 'ի գերութիւն
ըմբռնեցաւ . զոր կալեալ Մքշակայ տարաւ 'ի Պար-
թևս երկաթեղէն կապանօք , ուտի և Սիրիային-
դէն կոչեցաւ : ՄյԼ իմացեալ եզբօր նորին սիդիա-
ցւոյ Մնախօքայ զգնալն Մքշակայ , գայ ունի զՄտ-
րիս : Իսկ Մքշակ երկոտասան բիւրեաւ անդրէն զար-
ձեալ , և Մնախօքոս 'ի սաստիկ ձմերայնոյ հերքեալ ,
սրտաճի նմա պատերազմաւ յանձուկ տեղիս , և կո-
րընչի հանդերձ զօրօքն . և Մքշակ տիրէ երրորդ մա-
սին աշխարհիս , որպէս յիրականացն պատմութեանց
հերոգատեայ և ուսանել 'ի չորրորդէ , որ յազագս
բաժանելոյ զբոլոր երկիրս յերիս մասունս , և կոչեալ
զոմն Աբրայիէ , և զոմն Արիէ , և զոմն Մսիայ , ո-
րում և տիրեաց Մքշակ :

Դ.

Թագաւորեցուցանել զԱղաբրշակ Հայոց աշխարհիս :

Ի ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ յայնմիկ Թագաւորեցուցանէ զեղ-
բայր իւր Աղաբրշակ մերոյ աշխարհիս , զհիւսիսի
և զարեւմուտս տալով նմա սահմանս : Սա , որպէս
յառաջնում մերում մատենին գրեցաք , այր քաջ և
խոհեմ ընդարձակեաց 'ի վերայ սահմանաց իւրոց .
և կարգս կենցաղականս , որչափ մարթէր , սահմա-

fuse tout secours aux Macédoniens. Il ne paie pas tribut aux Romains, il leur donne chaque année un présent de cent talens.

Archag règne ainsi trente et un ans; son fils Ardachès vingt-six; puis vient le fils d'Ardachès, Archag, qui est appelé le Grand. Ce dernier fait la guerre à Démétrius et à Antigone, fils de Démétrius. Antigone vint fondre sur Archag à Babylone, à la tête d'une armée macédonienne; fait captif par Archag, il fut conduit chez les Parthes, chargé de fers, d'où lui vint le surnom de Sidéritès. Mais son frère Antiochus Sidètès, averti de la marche d'Archag, prend la Syrie. Archag revient contre lui avec cent vingt mille soldats. Antiochus, pressé par les rigueurs de l'hiver, dans les défilés, obligé d'accepter le combat, périt avec toutes ses troupes. Alors Archag commande en maître dans la troisième partie du monde, comme nous l'apprend le quatrième livre des histoires positives d'Hérodote, qui traitent de la division de l'univers en trois parties, savoir: l'une appelée Europe, l'autre Lybie, la troisième Asie, sur laquelle règne Archag.

III.

Archag établit Vagharchag roi d'Arménie.

EN ce temps là, Archag établit son frère Vagharchag roi de notre pays, lui donnant pour états le nord et l'occident. Vagharchag, comme nous l'avons dit dans notre premier livre, prince aussi vaillant que sage, étendit bientôt son empire; organisa, autant qu'il pût, un système d'institutions civiles; créa des sa-

նեաց աշխարհիս . և նախարարութիւնս , և նոցին նախարարութեանցն նահապետութիւնս հաստատեաց զարս պիտանիս , որ 'ի զաւակաց նախնւոյն մեր հայկայ և յայլոց :

Վանզի յետ սանձահարելոյ զմակեդոնացիս և դադարելոյ պատերազմացն , սկիզբն առնէ բարեգործութեանց Պարթևն քաջ . նախ և առաջին փոխարէն բարեաց հատուցանելով առնն զօրաւորի և իմաստնոյ , որ 'ի հրէիցն՝ Շամբայ Ռազարատ . տալ նմա իշխանութիւն ազգաւ թագադիր լինել արշակունեաց . և որ 'ի նմանէ ծնեալ ազգ՝ լինել յանուն նորա կոչմամբ բազրատունի , որ և այժմ մեծ նախարարութիւն 'ի մէջ աշխարհիս : Վանզի այս Ռազարատ նախաձեռն ընծայ ըստ կամաց մատոյց զինքն Սաղարշակայ յառաջ քան զպատերազմն Ղրշակայ ընդ մակեդոնացիսն , և սա 'ի զբան արբունի : Իսկ 'ի ծայրս հայերէն խօսից կողմնակալ իշխան բիւրուց և հազարաց յարեմտից կուսէ :

Րայց դարձցուք անդրէն 'ի վեր պատմելով յազգս պատերազմին Սաղարշակայ ընդ պոնդացիս , և որ 'ի Պաւլգիայ , և վասն յաղթութեանն :

Դ

Եթէ որպէս միաբանեալ Սաղարշակայ զքաջս հայոց 'ի կարգ զօրու , խաղայ 'ի վերայ մակեդոնացւոց մտերմաց :

Յետ պատերազմին Ղրշակայ ընդ մակեդոնացիս և ունելոյ զՌաբրէլն և զարևելք և զարեմուտս ասորեստանի , միաբանէ և Սաղարշակ զօր բազում Մտրպատականէ և 'ի հայոց , որ 'ի միջոցի աշխարհիս , արս անուանիս և քաջս , և զկոչեցեալն Ռազարատ , և որ ընդ նովաւ քաջք , և զծովեղերեայնս մանկունս , որք 'ի Վեղամայ և 'ի քանանացւոց , և

trapiés, établit chefs dynastiques de ces satrapies des hommes habiles issus de la race de notre ancêtre Haïg et des autres patriarches.

Après avoir dompté les Macédoniens, mis fin aux combats, le Parthe généreux commence le cours de ses bienfaits. D'abord, il songe à récompenser les services d'un guerrier aussi valeureux que sage, du Juif Champa Pacarad; il lui confère, à lui et à sa race, le privilège de poser la couronne sur la tête des Archagouni. Il accorde à sa race le droit de s'appeler Pacradouni, satrapie considérable encore aujourd'hui en Arménie. Ce Pacarad s'était dévoué volontairement au service de Vagharchag, avant la guerre d'Archag contre les Macédoniens. Il est créé dignitaire de la Porte, gouverneur de province à l'extrémité de l'Arménie, chef, prince de onze mille hommes à l'occident.

Mais revenons sur nos pas, et parlons de la guerre de Vagharchag contre les habitans du Pont, contre les habitans de la Phrygie, et de sa victoire.

IV.

Vagharchag, à la tête de l'élite des Arméniens, marche contre les alliés des Macédoniens.

APRÈS la guerre d'Archag contre les Macédoniens, après la conquête de Babylone, de l'Assyrie orientale et occidentale, Vagharchag lève dans l'Aderbadagan et l'Arménie centrale de nombreux guerriers, tous renommés et intrépides. Sous ses drapeaux sont rangés Pacarad et ses braves, la jeunesse du littoral, les descendans de Kégham, des Chananéens, de Chara,

Շարայի ծնունդը և Գուշարայ, և առ թեր սիսա կեանան, և զկաղմեանան և զնոցա մերձաւորան, որպէս թէ զկէս մանն աշխարհիս : Հասանէ 'ի միջոց աշխարհիս վերագոյն քան զակունս մօրին մեծի յափն Արատխայ, մօտ յԱրմաւիրն որ առի բլուր . աւուրս շատս առնելով անդ, որպէս պարտ է ասել . զի ոչ զիտէին զկարգս ինչ :

Աւ աստի միաբանեալ զբոլոր կողմ աշխարհիս, հասանէ առ սահմանօքն Ապղտեայ : Վանդի Վազիկայ, Պոնդոս, Փոլիզիայ, Սաթար և այլք, ոչ զիտելով զհամ պատերազմին Արշակայ, առ մակեդոնացւոց պետութիւնն զմիաբանութիւն զաշանցն հաստատուն պահէին : Ասան որոյ ոմն Սորբիզիկեայ միաբանեալ զասացեալ կողմանս զայստիկ, և զբզուի 'ի պատերազմ ընդ Ապղարշակայ : Բայց պատահեն միմեանց առ բարձրաւանդակի միջբլրով քարազագաթնիւ, որ այժմ առի Աղոնիայ, և մտեալք 'ի միմեանս ձեռնապարիսօք միջոցացն, ամբա նան երկուքն կողմանքն բովանդակ աւուրս :

Ե

Պատերազմ Սորբիզիկեայ և մկնդահար մահ :

Օրսի անցանելոյ բազում աւուրց ամբանալոյ կողմանցն երկոցունց, զբզուի պատերազմ 'ի մերմէ կողմանէս զիմեալ . վասն որոյ յարդարէ կամաւ կամ աւ կամայ և Սորբիզիկեան զիւրոյ կողմանս ճակատն, հասանէ յանդուզն յարձակմամբ : Վանդի այր սրբտեայ էր, և անդամովք երկար և ընդ իրեարս պատշաճ, զոյգ մարմնոյն և ոյժ սաստիկ ունելով, Արաւցեալ պղնձով և երկաթով, և այլովք ընտիր վառելովք, ոչ սաստիկ ինչ թուով, տապաստ յերկիր ար-

de Couchar, de Sissag, de Gatmos, avec leurs alliés, enfin près de la moitié du pays. Vagharchag arrive en un lieu au-dessus des sources du grand marais, au bord de l'Éraskh, près de la colline d'Armavir. Là il s'arrête bien des jours, comme il faut le dire, car ses troupes ne savaient pas les manœuvres.

Après avoir levé des troupes dans tout le pays, il arrive en Chaldie; car Lazig, le Pont, la Phrygie, Majag et autres provinces, ne sachant rien de la guerre d'Archag, soumises à la domination des Macédoniens, gardaient les traités d'alliance. C'est pourquoi, un certain Morphylig, soulevant ces contrées, marche au combat contre Vagharchag. Les deux partis se rencontrent près d'une colline au sommet calcaire, appelée aujourd'hui Colonia, et, s'approchant l'un de l'autre de plusieurs stades, ils se fortifient des deux côtés, durant plusieurs jours.

V.

Combat de Morphylig. — Il meurt d'un coup de lance.

Après plusieurs jours passés à se fortifier des deux côtés, le combat présenté par nous va s'engager. Morphylig, bon gré malgré, range son armée, se précipite avec impétuosité; car c'était un guerrier magnanime, de haute stature, aux membres vigoureux et bien proportionnés, d'une force énorme répondant à sa conformation. Tout couvert de fer et d'airain, Morphylig avec ses soldats d'élite, sans être en grand nombre, abattait, renversait les plus valeureux guerriers de

կաններ արս ընտիրս և քաջս 'ի մանկանցն Վ աղարշա-
կայ և ջանայր անցանել հասանել յարքայն Հայոց
'ի մէջ խմբի մեծի և զինու ամրացելոց : Այլ մտ ան-
ցեալ աջողեցաւ ձգել զաւինն . քանզի էր կորովի և
երկայնածիգ , հեռի զաշտան արձակեալ՝ որպէս 'ի
Թռիչս սրաթե հաւուց : Այլ ոչ ինչ կարի յամեցին
ընդ մէջ անցանել արք քաջք և անուանիք 'ի զարմից
Հայկայ և ասորեստանոյն Սենեքերիմայ . և աշտեիւ
հարեալ սատակեն զքաջն , և զգորն առաջի ար-
կեալ 'ի փախուստ դարձուցանելին . բազում վտակս
արեան հեղեալ , զերկիրն ոռոգանելին իբրև հեղեղք
անձրեաց : Այլ յայնմ հետէ դադարեալ խաղաղէր
երկիրն , նուաձեալ ընդ ձեռամբ Վ աղարշակայ , և
մականգնացոյցն դադարեալ գունն :

Զ

Եթե որպէս կարգեաց Վ աղարշակ զարեմուս և զհիւսիսի մերոյ աշ-
խարհիս :

Այս այսպէս կատարեալ , կարգէ զկողմանս
Սաժաբայ և զպոնդացիս և զեգերացիս . գառնայ
առ ստորոտոյն Պարխարայ ընդ մէջ Տայոց 'ի գի-
ջին և 'ի մառախլուտ տեղիս մայրեայն և 'ի լուա-
ւէտս . զեղեցիկ իմն կարգելով զերկիրն , հաւասա-
րելով զլեռնայինն և զջերմահոսն 'ի բարեխառն և
'ի զուգագեղեցիկ վայելութիւն իւրոյ Թաղաու-
րութեանն . ամառնային ժամանակին հովանոցս սա-
տրաստելով , յորժամ զհիւսիսով երթիցէ : Վոմն
զերկուս տափարակն անտառախիտս հանդերձ լե-
րամբքն կազմելով , և որսոց տեղիս . և զջերմութիւնն
Վողայ 'ի մարմանդս այգեաց և բուրաստանեաց :
Այլ խորեմ աստ վասն սիրելի առնն յայանի գրեւ
զամենայն և մանրատուում . զի անցի միայն զտեղինն

Vagharchag. Le chef ennemi s'efforçait de pénétrer jusqu'au roi d'Arménie, au milieu d'un fort bataillon de soldats bien armés; arrivé près de Vagharchag, il parvient à brandir sa longue et redoutable lance, qui fendait l'air comme fait l'aile effilée des oiseaux. Mais les braves et célèbres enfans de Haïg et de Sennéchérîm l'Assyrien, ne tardèrent pas à se jeter en travers. D'un coup de lance ils abattent le fier Morphyg, et mettent ses troupes en fuite. Des flots de sang arrosaient la terre, semblables à des torrens de pluie. Dès ce moment le pays fut en paix, soumis à Vagharchag : toute attaque cesse de la part des Macédoniens.

VI.

Vagharchag organise l'occident et le nord de notre pays.

L'EXPÉDITION terminée, Vagharchag organise les contrées de Majag, du Pont, des Ékératzi; il s'en va au pied du Barkhar, dans le Daïk, en des lieux humides, pleins de brouillards, couverts de sapins et de mousse; il donne au pays une forme toute nouvelle, aplatit les terrains montagneux; il change la brûlante chaleur en une douce température, le pays en un lieu de délices, le plus agréable de son royaume, se préparant de frais ombrages pour la saison de l'été, quand il ira au nord. Il transforme en parcs deux plaines boisées, à la suite des montagnes, pour le plaisir de la chasse. Il destine le climat chaud de Gogh aux plants de vignes et aux vergers. Je voudrais ici, pour un prince si cher, décrire tout avec détail.

Egeratzi?

նշանակելով, զհաւաստին և զոճն՝ ի բաց թողեալ,
վասն զկապ սիրոյ զհրաշալոյն անխղելի պահելոյ :

Աւաստ կոչեցեալ զվայրենի եկամուտ աղքն,
որ ՚ի դաշտին հիւսիսոյ և որ զստորոտով մեծի լերինն
Աաւկասոյ, և որ ՚ի հովիտս կամ ՚ի ձորս երկայնա-
գոգս խորացեալս, ՚ի լեռնէն՝ որ զհարաւով իջեալ
մինչ ՚ի դաշտաբերանն մեծ. պատուէր տալով զաւա-
զակութիւն և զմարդագաւութի ՚ի բաց քեցել յին
քեանց, և հրամանաց և հարկաց արքունի հպատակ
լինել. որպէս զի միւսանգամ տեսեալ զնոսա, առաջ
նորդս և իշխանս հանդերձ գեղեցիկ կարգօք հաս-
տատեսցէ : Աւ արձակէ զնոսա հանդերձ արամբք
իմաստնովք և վերակացուօք յիւրմէ : Աւ ինքն ար-
ձակեալ զարեւմտեայ բազմութիւնն, իջանել ՚ի տեղիս
խոտաւէտ մերձ ՚ի սահմանն Շարայի, զոր հինքն
Մնփայտ և վերին Րասեան կոչէին. իսկ յետոյ վասն
հատուածին Վ զընդուր Րուղկարայ Վ նոյայ բնա-
կելոյ ՚ի տեղիս, յանուն նորա անուանեցաւ Վ ա-
նանգ. և անուանք շինիցն յանուն եղբարց և զարմից
նորա անուանեալ կոչին մինչև ցայժմ :

Իսկ ՚ի ցրտանալ հիւսիսոյ ՚ի դաւանահոտ փլելոյ,
խաղայ իջանէ ՚ի դաշտն մեծ. և անդ զափամբ մօրին
մեծի բանակի ՚ի տեղւոջ, ուր գեան մեծ ՚ի ծովա-
կէն հիւսիսոյ սկիզբն առեալ իջանէ և խառնի ՚ի
մօրն մեծ : Աւ անդ կարգեալ զգօրս աշխարհիս, և
թողեալ յինքենէ վերակացուս, և իւր առեալ զա-
մենայն գլխաւորսն՝ չուէ ՚ի Վժբին :

Je n'ai fait que signaler les lieux, laissant de côté les détails et les formes du style, conservant indissolubles les liens de mon amour pour ce prince merveilleux.

Ici, Vagharchag convoque les peuplades sauvages, étrangères, celles au nord de la plaine, celles au pied de la grande montagne de Caucase, celles enfoncées dans les vallées, dans les larges cavités, en descendant de la montagne qui est au sud jusqu'à l'entrée de la grande plaine; Vagharchag ordonne à cette multitude de renoncer à ses brigandages, à ses ruses, et de se soumettre aux lois et aux tributs royaux, afin que, la revoyant, il puisse lui donner des chefs, des princes, et une sage organisation; il renvoie ce peuple sous la conduite d'inspecteurs de son choix. Ayant ainsi congédié les hommes de l'occident, il descend dans les prairies, près des possessions de Chara, que les anciens appelaient Pasène supérieure et déboisée. Dans la suite, à cause de la colonie Veghentour Poulgar de Vount, établi dans ces contrées, de son nom le pays fut appelé Vanant; du nom de ses frères et de ses descendants les villages s'appellent jusqu'à présent.

Vagharchag, pour se soustraire au vent glacial du nord, se retire dans une grande plaine; là, au bord du grand marais, il campe à l'endroit où le grand fleuve, partant du lac nord, descend se mêler au grand marais; Vagharchag organise les milices du pays, laisse des inspecteurs, et prenant avec lui tous les notables, s'en va à Medzpine.

է

Յորմուած Թագաւորութեանն, և թէ ուստի զնախադարձութեանն
բազմացոյց, որպէս և զնորդ կենցաղաւորել հրամայեաց :

Մ Ե Ս դրուակ մեծ, և հաւաստի պատմութեամբ
լի, և արժանի բանից ողորկագունից և յոլովից, Վան
զի բազում ինչ աստ կարգաց և յօրինուածոց, տանց,
ազգաց, քաղաքաց, շինից, դաստակերտաց, և հա-
մայն ասել օրէն Թագաւորութեան, և որ ինչ շուրջ
զԹագաւորութեամբն. զօրաց, զօրապետաց, կող-
մանց կողմնակալաց, և որ նման այսոցիկ :

Մ Ե Ր գ նախ և առաջին օրինադրէ Թագաւորն զին
քրն և զտուն իւր, սկիզբն առնելով ՚ի գլխոյն իւրմէ
և ՚ի Թագէ : Մ Ե Ղ զկոչեցեալն Մագարատ, որ ՚ի Շը-
րէիցն, շնորհակալութիւն նմա վասն յառաջագոյն
անձնատուր ձեռնտուութեան առ Թագաւորն և
միամտութեն և քաջութեանն, զյառաջատացեալ
տանուտերական պատիւն ազգին պարգևելով. և իչ
խել նմա Թագ ՚ի գլուխ զնել Թագաւորին, և կո-
չել Թագադիր և ասպետ. և առանց սկիւոյ և ականց
զկրտսեր մարգարիան երեքտակէն վարսակալ ածել
յորժամ յարքունիս և ՚ի տան Թագաւորին շրջիցի :

Մ Ե Ղ Ղ զգեցուցանողս իւր զձեռէս ՚ի զաւակաց քա-
նանացոց. անուն կոչէ ազգին զնթունիս : Մ Ե Ղ Ղ թիկ
նապահս իւր, զինու հանդերձ, ՚ի զաւակացն Ստուայ
հայկազնոյ՝ արս ընտիրս և քաջս, նիզակաւորս և սու-
սերաւորս. և գլուխ նահապետ նոցա զ]]՝ աղիւսազ ոմն :
Մ Ե Ղ Ղ յայ անուն ազգին զնախնականն պահէ : Մ Ե Ղ Ղ յաս
՚ի զաւակէ Սառնկայ, որ ՚ի Սեղամայ, ՚ի վերայ որսոց
արքունականաց կարգէ : Ս Ե Ղ Ղ որոյ որդի եղեալ Ս արժ,
յանուն նորա անուանի ազգն. բայց այս զկնի, յա-

VII.

Organisation du royaume.—D'où Vagharchag tire-t-il ses nombreuses satrapies? — Comment règle-t-il son système d'institutions?

Voici un grand chapitre, tout rempli de détails historiques, dignes de sérieux, de nombreux développemens; car il y a beaucoup à dire sur les institutions, les réglemens, les maisons, les races, les villes, les villages, les établissemens, tout le système constitutif du royaume, tout ce qui se rapporte au royaume, les capitaines, les gouverneurs de provinces et autres officiers de ce genre.

D'abord Vagharchag règle ce qui regarde sa personne royale, sa maison: il commence par sa tête et par sa couronne. Voulant récompenser le juif Pacarad pour son ancien dévouement, sa fidélité et sa valeur, il lui confère, comme nous l'avons dit, à lui et à sa race, le titre de prince et seigneur, le privilège de mettre la couronne sur la tête du roi et de s'appeler Tacatir (qui pose la couronne), chevalier, de porter le petit bandeau à trois rangs de perles, sans or ni pierreries, pour aller à la Porte et dans le palais du roi.

Vagharchag choisit parmi les descendans des Chananéens les officiers chargés de lui mettre ses gants; il donne à leur race le nom de Kentouni; il tire ses gardes du corps, ses gens d'armes, de la race de Khor, descendant de Haïg, tous guerriers d'élite, habiles à manier la lance et l'épée; il leur donne pour chef Maghkhaz, et conserve le nom de leur race primitive. Tad de la race de Carnig, sorti de Kégham, est préposé à la vénerie royale; son fils est Varj, de son nom est appelée

ւուրս Մքաաշխի : Այլ զՎարաղ ոմն 'ի վերայ կուտից, և զՄքէլ սպասարար և գահաւոր. և շէնս սպարգեէ նոցա, յորոց և անուն կոչին . սապէս և նախարարու թիւնքն՝ արեղէն և գարեղէն :

Այլ զարծրունիսդ գիտեմ՝ ոչ արծրունիս, այլ արծիւ ունիս, որք արծուիս առաջի նորա կրէին : թու դում զառասպելեացն բաջաղանս, որ 'ի Հագամակերտին պատմին . մանկան նիրհելոյ անծրե և արեհակառակեալ, և հովանի թռչնոց պատանւոյն թալկացելոյ : Վիտեմ զգնունիսդ գինի ունիս, որ առաջի թագաւորին պատրաստէր զըմպելինս . որ սքանչելի իմն գիպեալ ևղև ըստ գործոյն և անունն . քանզի պատրաստէր զըմպելինս արքայի յընտիր և համեղ գինեաց, ունէր և կոչումն անուանն Վին . ընդ որ կարի զուարճացեալ, ասեն, Սաղարշակ, կարգէ 'ի թիւ նախարարու թեան ազգաց մեծապէս : Այլ են այս երկու տունքս 'ի զաւակէ Սենեքերիմայ, արծրունիս և գնունիս :

Մտեմ և զսպանդունիսդ 'ի վերայ զենարանաց, և զհաւենունիսդ՝ բազէակիրս և բազէակալս յաղագս 'ի մայրիս բնակելոյ : Այլ և թէ առ ցոփս ոչ ունիցիս, զծինականդ՝ ամարսյնոցաց պահակս և ձիւնակիրս, և յառաջադիմութենէ ազատացեալս, որպէս ընտանիք թագաւորաց :

Այլ գունդս և պահապանս դրան արքունի սպասրաստէ զչորսս, զմի մի իւրաքանչիւր վառելովք 'ի նոյն հին զարմից թագաւորացն՝ որ 'ի Հայկայ, որ ընդ ժամանակս ժամանակս ժառանգութեան 'ի հաբանց ստացեալ գեւղս և դատտակերտս : Սակ աստ ուրեմն Վարսից թագաւորութենն, որպէս լսեմ, յայլոց յարուցեալ գունդս և ոստան անուանել . ոչ գիտեմ

la race, mais ce n'est que postérieurement et du temps d'Ardachès. Capagh a l'inspection des haras, et Apel est nommé chambellan, valet de chambre. Vagharchag leur donne des villages qui prennent leur nom : ainsi se forment les races apéghène et capéghène.

Ce n'est pas Ardzrouni, je le sais, mais Ardzivouni, ceux qui portaient des aigles devant Vagharchag. Je laisse de côté les contes, les fables publiées à Hata-maguerd : Un enfant dormait exposé à la pluie, et au soleil ; un oiseau couvrit de ses ailes les membres défaillans de cet enfant. Je sais que le mot Kenouni vient des mots kini (vin), ouni (il a), celui qui préparait les boissons du roi. Voici un fait curieux touchant la fonction, la dénomination : celui qui choisissait parmi les vins les plus savoureux et les meilleurs, ceux destinés au roi, avait pour nom Kine ; Vagharchag, dit-on, ravi de cette coïncidence singulière, élève Kine au rang des grandes satrapies ; ce sont là les deux maisons sorties de la race de Sennéchérîm, les Ardzrouni et les Kenouni.

Je dis encore : les Sbantouni étaient préposés aux immolations, les Havénouni des oiseleurs, des fauconniers, qui habitaient les sapinières ; et si tu ne me prends pas pour un conteur, je dis : les Tzunagan étaient les gardiens des résidences d'été, et les glaciers du roi ; ils furent annoblis pour leurs services, comme gens de la maison du roi.

Vagharchag forme quatre compagnies de gardes du palais, compagnies recrutées parmi les anciennes races des rois successeurs de Haïg, qui à différentes époques ont hérité de leurs pères des villages, des établissemens. Ici, sous la domination des Perses, comme je l'ai ouï dire, il s'éleva des compagnies formées d'autres individus sous le nom d'Osdan. Je ne sais si c'est

Թէ վասն սպասելոյ ազգին առաջնոյ, թէ վասն բնոյ
 գիմն թեան իրիք լինելոյ շխապեալ և 'ի բաց ընկե-
 ցեալ զազգն, զայլս 'ի տեղիս նոցա յարտ ցին գոնոցս
 անուամբ արքունի: Բ. Ե առաջինն հաստատ 'ի զար-
 մից թագաւորացն առաջնոյ, որպէս և այժմ 'ի Ա. բաց
 աշխարհին, որ Սեփմուզն կոչի: Գ. և ներքինիս
 հրամայել 'ի նոյն ազգէ խզել, և նախապէս նոցա
 զհայր իշխանն մասին յարպատականէ մինչև զբ-
 ճուստ և Վարձաւան: Բայց թէ որպէս և և մ. բ
 սորա իրք անցին անյիշատակելի, ևս ոչ գիտեմ:

Ը.

Երկրորդ թագաւորութեան լինելի զուսակէ Աշտահաւոյ Մարաց թա-
 գաւորին:

ԲԱՅՅԵԱ կարգելոյ զառն թագաւորին, երկրորդ
 թագաւորութեանն լինել 'ի զուսակէ Բշտահաւոյ՝
 Մարաց եղևոյ թագաւորի, որ այժմ Մ. Բացմուզ
 կոչեն: Բ. անգի ոչ ասեն նախապէս ազգին՝ Մու-
 բացան տեր, այլ մարացոցն տեր: Գ. թագու 'ի վե-
 բայ նորա զամենայն շնո, որ 'ի գերութեանն Մա-
 բաց: Գ. յարևելից կողմանէ զեղերս հայկական խ-
 սից կողմակալս, զերկու ցեղից նախապէս առ թեանոյն՝
 սխաակեան և կազմեայն, զարոց զանուսնան յառաջ-
 նում՝ ճառին կարգեցաք:

{Յեա սորա մեծ և անուսնի և բազմաբեր զարևե-
 լից հիւսիսոյ կողմանն կարգել կողմակալութիւն՝
 զայս անուսնի և յամենայն գարձ մտաւորութեան
 և հանձարոյ առաջին, զԲ. Բ. և առ մեծ գեամիւն,
 որ հաստանէ զգուշան մեծ, որ անուսնի Այուր: Բայց
 զայս գիտեա, զի զցեղս զայս մեծ և անուսնի՝ մն.

à cause de l'extinction de la première race, par esprit d'opposition à ces races rejetées et proscrites, qu'on forma en leur place d'autres compagnies avec le titre de royales: les premières descendent bien des premières races des premiers rois, comme encore à présent en Ibérie, la race appelée Mepédzoul. Vagharchag fait aussi eunuques des individus descendans des mêmes races, et leur donne pour chef Hair-Ichkhan prince du pays depuis l'Aderbadagan jusqu'à Djouvach et Nakhdjavan. Mais comment cela se fit-il, où sont passés les actes de ce chef, actes oubliés? je ne sais.

VIII.

Second dignitaire du royaume, choisi parmi les descendans d'Astyage roi des Mèdes.

Après la formation de la maison du roi, le second dignitaire du royaume fut pris parmi les descendans d'Astyage, ancien roi des Mèdes, appelés à présent Mouratzan; car on ne dit pas, du chef de cette race, Mouratzan-der, mais Maratzonotz-der (seigneur des Mèdes). Vagharchag laisse à ce prince tous les villages pris sur les Mèdes. Il établit en orient, sur les frontières du pays où était parlée la langue arménienne, pour gouverneurs les chefs des descendans des deux maisons dynastiques, de Sissag et de Gatmos, dont nous avons signalé les noms dans la première partie.

Vagharchag donne le gouvernement de la grande, célèbre et fertile contrée du nord-est à un homme illustre et supérieur par sa sagesse et son esprit, à Aran; cette contrée est située près du fleuve qui traverse la grande plaine, et ce fleuve s'appelle Gour. Tu sauras que nous avons oublié de mentionner dans le pre-

աւարունն եղև մեզ յառաջին մասենին յիշատակել, զգունդս սխտական՝ որ ժառանգեաց զգաշան Մշու ա նից, և զԷռնակողմն նորին գաշտի, ՚ի զեաոյն Ար աստաց մինչև ցամուրն՝ որ ասի Հնարակերա. և աշխարհն յանուն քաղցրութեան բարուց նորա կու շեցան Մշուանք. զի ազու ձայնէին զնա: Այլ ՚ի սու բա ծննդոց այս Մշան անուանի և քաջ կարգեցաւ ՚ի պարթևէն Աղաբաշակայ կողմնակալ բխբաւոր: Ի սորա զաւակէ ասեն սերեալ զազգ աւեակացոց և զարդամնացոց և ծովգէացոց և զարգարացոց իշխանութիւնն:

Իսկ Վուշարայ, որ յորդոցն Շարայի, ժառանգեաց զԷաուն մթին, որ է Ամնգարք, և զկէս մասինն Վաւախայ, զԱողք, զԱոր, զՉոր՝ մինչև ցամուրն Հնարակերա: Բայց զտերութիւնն Մշուցայ, և զսեպհականութիւնն Տաշայ՝ կարգէ Աղաբաշակ ՚ի զաւակայն Վուշարայ հայկազնոց: Իսկ ընդդէմ լերինն Աաւիտայ կողմնակալ հիւսիսոց կարգէ զմեծ և զհզոր ազգն. և նահապետութեանն ա նուն կարգայ՝ բզեշն գուգարացոց. որ եր լեալ ՚ի զաւակէ Սիհրգատայ Վարեհի նախարարի, զոր ածեալ Մղեքսանդրի, թողեալ իշխան ՚ի վերայ գերութեան ՚ի վերիացոց ազգայն, զորս էաձ Վաբուգոգանոսոր, որպէս Մբիդենոս պատմէ այսպէս ասելով. Սեծաղորն Վարուգոգանոսոր բռնազոյն էր քան զԱրակէս լերիացոց. զորաժողով լեալ հասաներ ՚ի վերիացոց աշխարհն, և վսնեալ խորտակեալ ընդ ձեռամբ նուաձէր. և զմասն մի ՚ի նոցանէ յաջակողմն Պանդոս ծովու յարեմուտս տարեալ բնակեցուցանէր: Իսկ ՚ի հովանն մեծի Մասենոց կարգէ նահապետութիւն զորդունին անուանեալ, որ ՚ի զաւակայն Հայկոց:

Իսկ զայր խոժոռագեղ և բարձր և կապարանձն և տախարիթ, խորակն և դմահայեաց, ՚ի զաւակէ:

mier livre cette grande et illustre maison, cette famille de Sissag, qui possédait la plaine des Aghouank et la partie montagneuse de cette plaine, depuis l'Éraskh jusqu'à la forteresse dite Henaraguerd. Le pays, à cause de la douceur des mœurs de Sissag, fut appelé Aghouank, car lui-même était surnommé Aghou (doux). De la race de Sissag descend l'illustre et brave Aran, fait gouverneur et chef de dix mille hommes par le parthe Vagharchag. De la race d'Aran sont issues, dit-on, les races des Oudéatzi, des Cartmanatzi, des Dzotéatzi, et la dynastie des Carcaratzi.

Couchar, l'un des descendans de Chara, a pour sa part la montagne couverte de brouillards, Gankar, la moitié de la contrée de Dchavakh, Gogh, Dzop, Tzor, jusqu'à la forteresse Henaraguerd. Quant aux états d'Achotz, aux propriétés de Daclir, Vagharchag en investit les enfans de Couchar, descendant de Haïg. En face du Caucase, Vagharchag institue, pour gouverner la partie nord, cette grande et puissante race: le titre de la principauté est Ptiachkh (prince) des Coucaratzi; race sortie de Mhrdate, satrape de Darius, qu'Alexandre avait emmené et laissé pour commander aux captifs qu'avait faits Nabuchodonosor en Ibérie, comme le rapporte Abydène qui s'exprime ainsi: « Le puissant Nabuchodonosor était encore plus terrible que l'Hercule des Lybiens. Ayant rassemblé ses troupes, il fondit sur les Ibériens, les défit, les réduisit sous sa puissance, en transplanta une partie à la droite de la mer du Pont en occident ». Dans une grande vallée de la Pasène, Vagharchag crée une satrapie nommée Ouortouni, descendant de Haïg.

Un homme au visage rébarbatif, à la taille haute, mais difforme, au nez camus, à l'œil creux, à l'air fé-

Պարբանայ, 'ի Հայկակայ թոռնէ, Տորք սնուն
 կուեցեալ, որ վասն առաւել ժաճագ թմն թեանն ձայ
 նէին անգեղեայ, վիթխարի հասակաւ և ուժով, հա
 տաակ կուսակալ արեմտից, և յերեսացն անպիտա
 նութենէ կուէ զսնուն ազգին Մնգեղ սուն: Մայց
 էթէ կամիս, ստեմե ևս յազազսնորա անյաջ և փշուն,
 որպէս պարսիկք վասն Սասանայ Սաղաթի հարեւր
 և քսան փղոց ոյժ տսն ունել, Վանգի կարի իմն
 անյարմար թուէին նմա երգ բանիցն վասն ուժե
 զութեանն և սրեայ վնելոյն: որում ոչ Սամանի
 և ոչ Արակէայ և ոչ Սաղաթին յարմարեն այս զրոյցբս:
 Վանգի երգէին նմա բունն հարկանել զորձարար
 վիմայ ձեռար, ուր ոչ զոյր գեղութիւն, և ձեղքել
 ըստ կամայ մեծ և փոքր և քերել ըզննգամբ և կազ
 մել որպէս տախտակ, և գրել նոյնպէս ըզննգամբ
 իւրովք արձուիս և այլս այսպիսիս: Աշ յեղերս ծո
 վուն Պանդոսի գիպեալ նաւայ թնամեայ, գիմէ 'ի
 վերայ, և 'ի խաղալն նոցա 'ի խորն իբրև ստպարէզս
 ութ, և սա ոչ ժամանեայ նոցա, սունու, տսն, վէմն
 բլրաձեւ, և ձգէ զկնի, և 'ի սաստիկ պատամանէ
 ջուրցն ընկզմն նաւք ոչ սակաւք, և ամբարձունն ա
 լեացն, որ 'ի պատամանէ ջուրցն, վարէ զմնացեալ
 նաւն բազում մղնոս: Ահ, կարի է առասպելս, այլ
 և առասպելաց առասպել: Վայց բեզգի է: քանգի էր
 արդարեւ սաստիկ հզոր, և այսպիսեայ զրուցաց
 արժանի:

Վայց զկնի գորա հաստաակ զմեծ նաճապետու
 թիւնն Նոսիայ 'ի չորրորդն կուեցեալ Հայս: Մտ
 և զնախարարութիւնն սպահանեայ և զմնառա
 զեանն և զբնունն սնն 'ի նոյն զուակացն Հայկայ:

roce, de la race de Baskam, petit-fils de Haïgag, appelé Dork, surnommé pour sa laideur Ankéghia (le laid); cet homme, d'une taille et d'une force colossale, est établi par Vagharchag gouverneur de l'occident. A cause de la laideur de Dork, sa race a le nom de maison Ankegh. Mais, si tu veux, je vais débiter sur le compte de Dork mille faussetés et extravagances, comme ont fait les Perses pour Rosdom Sakdjig, disant qu'il avait la force de cent vingt éléphants; car il y a eu des chants tout à fait déraisonnables touchant la force, la valeur de Dork, qualités que l'on ne pourrait pas attribuer au même degré ni à Samson, ni à Hercule, ni à Sakdjig; on disait dans ces chants qu'il saisissait dans ses mains des pierres très dures, sans aucune fente, qu'il les taillait à volonté grandes ou petites, les polissait avec ses ongles, en formait des tablettes sur lesquelles il traçait également avec ses ongles des figures d'aigles et autres objets semblables. Des vaisseaux ennemis étant arrivés sur le rivage de la mer du Pont, il court sus; mais les vaisseaux avancent de huit stades dans la haute mer, et il ne peut les joindre; il prend, dit-on, des pierres grosses comme des collines et les lance sur l'ennemi. Par suite du déchirement des eaux, grand nombre de vaisseaux sont engloutis, et le soulèvement des flots produit par le déchirement des eaux, pousse à plusieurs milles au loin le reste des navires. Oh! que cette fable est extraordinaire, c'est bien la fable des fables! mais que t'importe? Dork était vraiment d'une force merveilleuse, digne de tels récits.

Vagharchag établit encore la grande satrapie dynastique de Dzop dans la quatrième Arménie, ainsi que les satrapies Abahouni, Manavazian, Pèznou-nian, issues de la même descendance de Haïg. Des prin-

'ի բնակչաց գտեալ պերճագոյն , տեարս կարգէ , յանուն շինից և գաւառաց կոչելով :

Ըստ մոռացաք և զդժնեայ Սլաքն անուանեալ այր , զոր ոչ կարեմ հաւատտեաւ ասել , 'ի հայկայ եթէ յառաջագունից քան զնա եղելոց յաշխարհին , զոր հին զրոյցքն պատմեն լինել . բայց էր այր քաջ : Օսա կարգէ սակաւ արամբք պահէլ զլեառնն , որ սալ զքօշն . որք անուանեցան Սղկունիք : Ըստպէս և 'ի նոյն իրս և զՍիւսնգակն անդառնալի . և 'ի սմանէ մանդակունիք :

Բայց յորդուոցն Սահագնի գտեալ արս , որք ինքնակամ ինդրեցին զմեհենիցն պաշտամունս , պատուէ մեծապէս , 'ի ձեռն տալով նոցա զքրմութիւնն . և կարգէ ընդ առաջին նախարարութիւնն , և անուն կոչէ վահուանիս : Սպէս և զառաւելնեանն և զարեհաւանեանն գտեալ 'ի զարմից առաջին թագաւորացն , կարգէ 'ի նոյնանուանս աւանս :

Եւ զՇարաշան 'ի տանէ Սանասարայ հաստատէ բղեշխ մեծ և կուսակալ յարեմտից հարաւոյ , յեզեր սահմանացն ասորեստանի , առ արն Տիգրիս գետոյ , գաւառս պարգեւելով զՄքճն , որ շուրջ զնովաւ , և զլեառն Տաւրոս , ուր և Սիւս , և զՍղեւուրն ամենայն :

Իսկ զմոկացին 'ի նոյն գաւառէ գտեալ այր , որ ունէր ընդ իւրեաւ սրիկայս բազում , նախարարութիւնս հաստատէ : Սոյնպէս և զկորդուացիս , զանձեացիս , զակէացիս 'ի նոյն գաւառաց : Իսկ զաբշտունիս և զգողժնեցիս գտի պատմեալ 'ի սիսականէն արգարեւ հասուած . ոչ գիտեմ , թէ յանուն արանցն զգաւառն անուանեն , և թէ յանուն գաւառացն զնախարարութիւնն կոչեցեալ :

Իսկ յետ այսր ամենայնի մեհեան շինեալ Սլքմաւիք , անդրիս հաստատէ արեգական և լուսնի և իւ-

cipaux habitans il fait les seigneurs des villages et des cantons, leur en donne le nom.

Nous avons oublié le terrible Slak ; je ne saurais dire avec certitude s'il descend de Haïg ou des individus établis dans le pays avant son arrivée, dont parlent les anciennes traditions. C'était un homme intrépide : Vagharchag le commet avec un petit nombre d'hommes à la garde de la montagne et pour chasser les chamois. Ces hommes furent appelés Selgouni ; Miantag l'invincible est préposé aux mêmes fonctions : de lui sortent les Mantagouni.

Parmi les enfans de Vahakn, il s'en trouva plusieurs qui demandèrent d'eux-mêmes les fonctions sacrées ; Vagharchag les comble d'honneurs, en leur confiant le sacerdoce ; il constitue au premier rang leur satrapie qu'il nomme Vahnouni. C'est ainsi que les races aravénian et zaréhavian, issues des premiers rois, sont établies par Vagharchag dans les bourgs de leurs noms.

Charachan, de la maison de Sannassar, est créé grand prince et gouverneur de la partie sud-ouest, sur les frontières d'Assyrie, au bord du Tigre, et reçoit le canton d'Artzn, le pays environnant, le mont Taurus, y compris le Sim et toute la Cœlé-Syrie.

Quant aux Mogatzi, Vagharchag trouvant un homme du canton de Mog, qui était chef d'une foule de brigands, établit la satrapie des Mogatzi ; il en est de même des Gortouatzi, des Antzévatzi, des Aguéatzi, issus des mêmes cantons ; quant aux Rechdouni et aux Coghtnéatzi, j'ai vu rapporté quelque part que c'est vraiment des branches sorties de la race sissaguian ; je ne sais si l'on appelle les cantons du nom de ces hommes, ou leurs satrapies du nom des cantons.

Après toutes ces dispositions, Vagharchag bâtit un temple à Armavir où il met les statues du soleil, de

րոյ նախնեաց : Այլ աղերսեալ որ 'ի Հրեիցն Շամբայ Ռազարատ , որ և թագադիր և անպետ , հանգերձ հարկեցուցանող բանիւք , թողուլ զօրէնս հրեութեան , և պաշտել զմեհեանս . զոր չառեալ յանձն , ըստ կամաց թողու զնա արքայն Աղաբաշակ :

Հրաման տայ և զքաղաքն Շամիրամայ նորոգել , և յայլ քաղում տեղիս շինել քաղաքս բազմաբնակս , և շէնս գլխաւորս և մարդախիտս :

Այլ օրէնս իմն հաստատէ 'ի տան թագաւորութեան իւրոյ , և ժամս որոշէ ելլամտից և խորհրդոց և խրախճանութեանց և զրօսանաց : Այլ կարգս զինուորութեանց , և նոցունց առաջինս և երկրորդս և երրորդս , և որ 'ի կարգին : Այլ յիշեցուցանողս երկուս 'ի ձեռն գրոյ . այլ ոմն զբարի յիշողութիւնն առնելով , և այլ ոմն զվրէժինդութեանցն : Այլ բարւոյ յիշեցուցանողին հրաման տայ 'ի բարկութեան արքայի և յանիրաւ հրամանս՝ յիշեցուցանել զիրան և զմարգասիրելն : Իրաւարարս 'ի տան արքունի , իրաւարարս 'ի քաղաքս և յաւանս : Հրաման տայ քաղաքացեաց մարդկան արգոյ և պատիւ լինել քան զգեղջկաց , և գեղջկաց պատուել զքաղաքացիս որպէս զիշխանս . և քաղաքացեաց մի կարի առ գեղջկօքն պերճանալ , այլ եղբայրաբար վարիլ , վասն բարեկարգութեան և աննախանձոտ կենաց , որ է շինութեան և խաղաղութեան կենաց պատճառք . և որ ինչ նման այսոցիկ :

Այլ քանզի բազում ունէր ուստերս , պատշաճ վարկաւ ոչ ամենեցուն առ իւր կալ 'ի Սճբին . վասն որոյ առաքէ զնոսս բնակել 'ի գաւառս Հաշտենից , և 'ի ձօրն նորին սահմանակալ , որ է արտաքոյ Տարօնոյ . 'ի նոսա թողուլ զշէնս ամենայն , հանգերձ յաւելուածով մտից առանձինն և ռոճկաց կարգելոց յարքունուստ : Այլ միայն զառաջին որդին իւր ,

la lune, et celles de ses ancêtres. Champa Pacarad, Juif de nation, investi de la dignité de chevalier avec le privilège de poser la couronne sur la tête du roi, est invité, pressé même d'abandonner les lois du judaïsme et d'adorer les idoles; sur son refus, le roi Vagharchag le laisse libre.

Vagharchag fait rebâtir la ville de Sémiramis et construire sur différens points des villes pour grand nombre d'habitans, des bourgs peuplés.

Il met dans son palais un ordre parfait, règle les heures des entrées, des conseils, des festins, des plaisirs; établit des classes dans les milices, première, deuxième, troisième classe, ainsi de suite. Il institue deux secrétaires chargés de rappeler au roi par écrit, l'un, le bien à faire, l'autre, les vengeances à exercer; il ordonne à celui qui doit faire souvenir du bien, de rappeler au roi, dans sa colère, lorsqu'il donne des ordres injustes, de lui rappeler et la justice et la philanthropie. Il crée des justiciers à la cour, des justiciers dans les villes, dans les bourgs. Il enjoint aux citadins, de tenir un rang supérieur à celui des paysans, aux paysans d'honorer les citadins, comme des supérieurs, aux citadins de ne pas être hautains envers les paysans; mais de se conduire en frères, pour le maintien du bon ordre, de l'harmonie sans jalousie, ce qui est la cause du bonheur, de la tranquillité de la vie; il établit encore bien d'autres institutions semblables.

Comme Vagharchag avait plusieurs fils, il juge convenable de ne pas les garder tous, près de lui, à Medzpine. En conséquence, il les envoie demeurer au canton de Hachdiank, et dans la vallée frontière, hors de Daron, leur laissant tous les villages avec une addition de revenus particuliers, et de traitemens assignés sur le trésor royal. Vagharchag ne garde près

որ կողեր Մըշակ, պահէ առ իւր 'ի համար թագաւորութեան, և զնորին ուսար՝ զոր անուանեաց Մըտաշէզ, և յոյժ սիրեցեալ. քանզի էր արդարեւ տղայն կայտառ և հզօր մարմնով. որպէս զի կարծիս հայեցողացն տալ՝ որ 'ի նմայն աճելոց էին արութիւնք: Եւ եղև այս յայնմ հետէ և առ յապայ օրէնք 'ի մէջ արչակունեաց, միոյ որդւոյ բնակել ընդ արքայի՝ փոխանորդ լինել թագաւորութեանն, և այլ ուստերաց և դատերաց գնալ 'ի կողմանս հաշտենից՝ յազգին ժառանգութիւն:

Իայց Սաղարչակ յետ այսպիսեաց արութեանց և բարեկարգութեանց մեռանի 'ի Սճբին, թագաւորեալ ամս քսան և երկուս:

Թ.

Յազազս մերոյ Արշակայառաջնոյ, և նորին գործոց:

ԻՐԸԱԿ որդի Սաղարչակայ թագաւորէ 'ի վերայ հայոց ամս երեքտասան. նախանձաւոր և հետևող հայրենի առաքինութեանցն լեալ, բազում կարգս ուղղութեանց գործեաց, պատերազմելով ընդ պոնդացիս, և նշանակ եթող յեզեր ծովուն մեծի. զնիւզակն իւր զըտլորատէզ, որ էր արեամբ զեռնոց մըխեալ, ձգեալ 'ի հետևակուց՝ խորագոյնս նստոյց յերկանաքար արձանին, զոր կանգնեաց 'ի ծովեզերն: Օայս արձան բազում ժամանակս պատուեցին պոնդացիք որպէս զառ 'ի յաստուածոց գործ: Իսկ 'ի գոռալթ Մըտաշիսի միւսանգամ ընդ պոնդացիս, ընկեցեալ ասէն զարձանն 'ի ծով:

Ի սորա աւուրս աղմուկ մեծ լեալ 'ի գօտիս մեծի լերինն Վաւկասու յաշխարհին Իուրղարայ, և բազումք 'ի նոցանէ հաստուածեալք եկին յաշխարհս

de lui que son fils aîné, appelé Archag, comme héritier présomptif, ainsi que le fils de son fils, nommé Ardachès, qu'il aime tendrement; car c'était vraiment un enfant bien éveillé, bien constitué, qui donnait les plus grandes espérances de courage et de sagesse. Ce fut dès lors une loi chez les Archagouni, qu'il ne demeurât près du roi qu'un seul fils, comme agrégé et successeur au trône, que les autres fils et filles allassent aux contrées de Hachdiank, héritage de leur race.

Vagharchag, après tous ces hauts faits et ces belles dispositions accomplies, meurt à Medzpine, ayant régné vingt-deux ans.

IX.

De notre Archag Ier. — Ses faits et gestes.

ARCHAG, fils de Vagharchag, règne treize ans sur l'Arménie. Jaloux de suivre les traces des vertus paternelles, il fonda beaucoup de sages institutions, fit la guerre aux habitans du Pont, laissa sur les bords de la grande mer une marque de sa victoire: Prenant sa lance arrondie par le bout, qu'il avait plongée dans le sang des reptiles, il la brandit d'un bras vigoureux, quoiqu'étant à pied, l'enfonça profondément dans une colonne de pierre très dure qu'il érigea au bord de la mer; colonne adorée long-temps par les habitans du Pont, comme une œuvre des dieux; mais dans une incursion d'Ardachès contre les habitans du Pont, cette colonne, dit-on, fut jetée dans la mer.

A cette époque surviennent de grands troubles dans la chaîne de la grande montagne du Caucase, au pays des Poulghares, et grand nombre d'habitans,

մեր, և բնակեցան ներքոյ Ասղայ՝ յարդաւանդ և ՚ի հացաւէտ տեղիս բազում ժամանակս :

Ի սմանէ նեղեալ որդիք Ռագարատայ վանն զիւռըս պաշտելոյ, երկու ՚ի նոցանէ սրով կատարեցան արիաբար ՚ի վերայ հայրենի օրինացն. զորս ոչ պատկառեմ ատել հետեող լինել անանխանցն և եղիազարանց : Բայց այլքն յանձն առնուն այսչափ միայն, ՚ի շաբաթու հեծանել յորս և ՚ի պատերազմունս, և զմանկունս թողուլ անթլփատս, յորժամ լինիցին. քանզի անկին էին : Եւ հրամայեցաւ յԱքշակայ մի տալնոցա կանայս յամենայն նախարարու թեանցն, և թէ ոչ ուխտ պայմանի հաստատեցեն՝ թողուլ ըզթլփատու թիւնն : Օրս յանձն առնուն զերկուսս զայս միայն, այլ ոչ զերկրպագութիւն կռոցն :

Ըստանօր սպառին բանք ծերունւոյն Սար Աբաս Աստինայ :

ժ.

Եթէ ուստի և գիտազատու թիւնն զինի մատենիցն Սար Աբաս Աստինայ :

ՍԿԻՋԲՆ արասցուք պատմել քեզ ՚ի հինգերորդ գրոցն Մփրիկանոսի ժամանակագրի, որում վկայէ Յովսէպոս և Նիւպողիտայ և այլք բազումք Յունաց : Բանզի նա բովանդակ փոխադրեաց և որ ինչ ՚ի քարտէսս դիւանին Եդեսիայ՝ որ է Ուռհայ, որ յաղագս թաղաւորացն մերոց պատմէր. որ մատեանքն ՚ի Սժբնայ էին փոխեալ անդր. և ՚ի Սինոպայ Պոնդոսէ ՚ի մեհենական պատմութեանցն : Սի սքանհաւատացի, քանզի մեզէն իսկ ականատես եղաք այն դիւանին : Եւ վկայ քեզ ՚ի մծտոյ երաշխաւորեսցէ Եկլէսիաստէ դիրք Եւսեբի կեսարացւոյ, զորս

quittant leurs foyers, vinrent en notre pays, s'établirent au-dessous de Gogh, sur des terres très fertiles et très abondantes en blé, y restèrent long-temps.

Les enfans de Pacarad furent tourmentés par Archag pour adorer les idoles; deux d'entre eux périrent vaillamment martyrs de la foi de leurs pères. Je n'hésite pas à dire qu'ils ont imité l'exemple des Ananias et des Éléazar. Les autres fils de Pacarad consentent seulement à monter à cheval le samedi pour aller à la chasse et à la guerre, et à laisser incirconcis leurs enfans à naître. Comme ils étaient sans femmes, défense fut faite par Archag, dans toute les satrapies, de leur donner des femmes en mariage, s'ils ne s'engageaient par serment à abandonner la circoncision. Ils ne se soumettent que sur ces deux points, mais ils refusent d'adorer les idoles.

Ici se termine le récit du vieux et respectable Mar Apas Gadina.

X.

D'où cette histoire est-elle tirée après le livre de Mar Apas Gadina ?

Nous commencerons à te faire le récit des événemens d'après le cinquième livre d'Africanus le chronologiste, dont le témoignage est confirmé par Joseph, Hippolyte et beaucoup d'autres auteurs grecs; car Africanus a extrait des cartulaires et des archives d'Édesse, c'est-à-dire Ourha, tout ce qui était de l'histoire de nos rois: ces livres avaient été apportés de Medzpine; Africanus se servit aussi des histoires des temples de Sinope du Pont; que personne n'en doute, car nous avons vu nous-mêmes de nos propres yeux ces archives. En témoignage et garantie te vient encore l'histoire ecclésiast.

և տ [Թարգմանել Երանելի վարդապետան Սաշտոց 'ի հայ լեզու : Խնդիր արասցես 'ի Վեղաբունի 'ի գուլառին Սիւնեաց , և գացես յառաջին հագներդու [Թեանն յերեքտասաներորդ [Թուին , զի վկայէ յ] գետիայ դիւանին լինել ամենայն գործոց առաջին [Թագաւորացն մերոց մինչև յՄքգար , և զինի Մքգարու մինչև յ] շրուանդ : Որ այժմ կարծեմ գտանի պահեալ 'ի նոյն քաղաքի :

ԺԱ

Յազագս մերոյ առաջնոյ Արտաշիսի , և յափշտակելոց զնախագահու [Թինն :

ՄԻՏԱԸԻՍ [Թագաւորէ հայոց փոխանակ Մքշահայ հօր իւրոյ 'ի քսան և 'ի չորրորդ ամի Մքշահանայ Պարսից արքայի . և յառաջադէմ եղեալ , ոչ զերկրորդ գահանն ունի գահ , այլ զաւագու [Թեան [Թեկն ածէ . որում հաւանեալ , յանձն առնու Մքշահան տալ նմա զնախագահու [Թինն : Քանզի էր այր հպարտ և պաւտերազմասէր . որ և արբունիս իւր 'ի Պարսից աշխարհին շինեաց , և դրամ առանձին զիւր պատկերն հարկանէր . և զՄքշահան ընդ իւրով ձեռամբ կացուցանէր [Թագաւոր Պարսից , որպէս զՏիգրան որդի իւր՝ հայոց :

Իայց տայ զՏիգրան որդի իւր ցպատանի ոմն Սաբաթ անուն , որդի Վատայ , որ 'ի զաւակէ Վառնըկայ՝ որ 'ի Վեղամայ , քանզի էր պատանին նշաւակ 'ի նետաձգու [Թին կորովու [Թեան , ուսուցանել զՏիգրան : Օնա իշխան արբունականացն արարեալ որսոց , և շէնս պարգեւեալ նմա առ հրազդան դետով , յանուն նորա կռիւ ազգն վարաճնունի : Իայց ըզդուստր իւր զՄքտաշամայ տայ կին Սիհրդատայ ումեմն Սրաց բղէշիս մեծի , որ էր 'ի զաւակէ Սիհրը

stique d'Ensebe de Césarée, que le bienheureux docteur Machdotz fit traduire en arménien; cherche à Kéghacouni, au canton de Sunik, et tu trouveras, première rapsodie, N^o treize, l'assurance que dans les archives d'Édesse est l'histoire de tous les faits et gestes de nos derniers rois jusqu'à Abgar, et après Abgar jusqu'à Érouant; documens qui, je pense, se trouvent encore conservés dans cette ville.

XI.

De notre premier Ardachès. — Il s'empare de la suprématie royale.

ARDACHÈS succède sur le trône d'Arménie à Archag son père, la vingt-quatrième année du règne d'Archagan, roi des Perses. Vu l'agrandissement de sa fortune, il ne veut plus le deuxième trône, il veut le premier rang; Archagan consent à lui donner la suprématie royale. Ardachès était un guerrier superbe, ami des combats. Il se bâtit un palais en Perse, fit frapper monnaie à son effigie. Il tint Archagan, roi des Perses, sous sa puissance; et fit Dicran, son propre fils, roi d'Arménie.

Ardachès confie l'éducation de Dicran, son fils, à un jeune homme nommé Varaj, fils de Tad, de la race de Carnig, descendant de la race de Kégham. Varaj était un jeune homme célèbre par son adresse et sa force au tir de l'arc; créé intendant des chasses royales, Varaj reçoit encore des villages près du fleuve Hraztan; de son nom s'appelle sa race, Varajnouni. Ardachès donne sa fille Ardachama en mariage à Mihrdate, grand prince des Ibériens, issu de la race

դատայ՝ Վարեհի նախարարի, զոր կացուցեալ էր Մէրեքսանգր ՚ի վերայ գերութեանն վերիացւոց, որպէս յառաջագոյն սրտմեցաք. և հաւատայ սմա ըզկողմնակալութիւն հիւսիսային լերանցն և Պոնդոս ծովու:

ԺԲ

Խաղաչն Արտաշիսի յարեմուտս, և ձերբակալ առնել զԿրիստոս, և աւարել ընձեռել հայոց զսրտկերս կսոց:

ՅԱՅՆ ԺԱՄ հրաման տայ Մարտաշէս զոր յարուցանել յարեւելից և ՚ի հիւսիսոյ բազում յոյժ, մինչև ոչ գիտել նմա զհամարն, այլ յանցս և յիջևանս քար ըստ մարդաթուի կարկառ՝ նշան բազմութեանն թռչուէ: Խաղայ յարեմուտս, և ձերբակալ արարեալ զԱրիստոս թագաւոր լիւղացւոց:

Եւ գտեալ յՄսիայ սղոնձածոյլ սակեղծ սրտկերս զՄրտեմիդեայ և զՆերակլեայ և զՄսողոնի, տայ բերել յաշխարհս մեր, զի կանգնեցեն յՄրմաւիր: Օր առեալ քրմապետացն, որ էին յազգէ վահուսնեաց, զՄսողոնին և զՄրտեմիդայն կանգնեցին յՄրմաւիր. իսկ զՆերակլայն զառնապատկերն, զոր արարեալ էր ՚ի Սկիւղեայ և ՚ի Վիպինոսէ կրեացւոյ, զՍահազն իւրեանց վարկանելով նախնի, կանգնեցին ՚ի Տարօն յիւրեանց սեփհական գեւղն յՄշտիշատ, յետ մահուանն Մարտաշիսի:

Իայց Մարտաշիսի նուաճեալ զցամաքս միջոցաց ծովուցն երկոցունց, ըսու զՍկիւրանոս բազմութեամբ նաւաց, ծառայեցուցանել կառելով զքոլոր արեմուտս: Վանգի մեծ յոյգք խռովութեան եղեալ ՚ի Նոովմէ, ոչ որ ընդ գիմանայ նմա հզօրապէս: Մյլ ոչ գիտեմ ասել յորպիսի ազգմանէ, ահագին իմն աղմուկ

de Mihrdate, satrape de Darius, qu'Alexandre plaça à la tête des captifs Ibériens, comme nous l'avons rapporté plus haut. Ardachès confie à Mihrdate le gouvernement des montagnes septentrionales et de la mer du Pont.

XII.

Ardachès s'en va en occident, fait Crésus captif, donne à l'Arménie les idoles qu'il a pillées en Asie.

ARDACHÈS fait lever en orient, au nord, une si grande masse de troupes, qu'il n'en sait pas le nombre; mais il ordonne de laisser aux lieux de passage et de halte une pierre par chaque homme, pierre servant à former un monceau en signe de cette multitude. Ardachès va à l'occident; il fait captif Crésus, roi des Lydiens.

Ayant trouvé en Asie les statues de bronze doré d'Artémis, d'Hercule et d'Apollon, il les fait porter en notre pays pour les ériger à Armavir. Les pontifes qui étaient de la race Vahnouni, élevèrent à Armavir les statues d'Artémis et d'Apollon; quant à la statue virile d'Hercule, faite par Scyllis et Dipénus de Crète, la prenant pour leur ancêtre Vahakn, ils l'élevèrent en la contrée de Daron, dans leur propre village Achdichad, après la mort d'Ardachès.

Mais Ardachès, après avoir soumis le continent situé entre les deux grandes mers, remplit l'Océan de la multitude de ses voiles, pour asservir tout l'occident; car le trouble et l'anarchie étant à Rome, personne n'oppose une vive résistance à Ardachès. Je ne saurais dire par quelle funeste influence, un effroyable dé-

լեալ շփոթից , բազմութեան զօրացն զմիմեանս կոտորեալ . իսկ Մ. քտաշէս փախուցեալ մեռանի , որպէս ասեն յիւրոց զօրաց . թագաւորեալ ամբասան և Տինգ :

Բայց և յԱլլադայ առեալ պատկերս զՎիտտի , զՄ. քտեմիդայ , զՄ. թենայ , զԱ. փեսաու , զՄ. փրոդիտեայ , տայ բերել 'ի Տայս . որ ոչ ժամանեալ միջամուտ լինել յաշխարհս , լեն զթթ մահուանն Մ. քտաշխի . և փախուցեալ ընկենուն զպատկերսն յամբոցն յԱնի . և քուրմք զնոցին զհեա լինելով , զագարեն առ նոսա :

ԺԳ

Վհայութիւնք փեղբակալութեանն Արտաշիսի և կապելոյն զՎրիստոս , յայլոց պատմագրաց :

Օ ԱՅՍ ասացեալ պատմագրացն Յունաց , ոչ միոյ կամերկուց , այլ բազմաց . ընդ որ տարակուսեալ մեր՝ բազում խոյզ խնդրոյ արարաք : Վանդի լեւաք 'ի պատմութեանց ոմանց՝ Վիւրոսի սպանեալ զՎրիստոս , և բարձեալ զթագաւորութիւնն լիւդէացւոց : Եւ զարձեալ պատմի առարկութիւնն Վրիսեայ և Վեքտանեբայ . և Վեքտանեբոսս այս վերջին թագաւոր է եգիւպտացւոց 'ի Սանեթոսէ պատմեալ , զոր ոմանք հայր Մղեքսանդրի ասացին : Եւ զտանեմք զժամանակս Վրիսոսի երկերիւր ամառ յառաջ քան զՎեքտանեբայ , իսկ զՎեքտանեբայ ժամանակս աւելի ևս երկերիւր ամառ յառաջ եղեալ քան զառաջին Մ. քտաշիսի թագաւորի Տայոց :

Բայց քանզի բազումք են , որ ասեն զՎրիստոս մերոյ Մ. քտաշիսի կալեալ , և ոճով իմն պատմեն , ես հաւանիմ : Վանդի ասէ Պոլիկրատէս այսպէս . Վեհինձ Մ. քտաշէս պարթև քան զմակեդոնացին Մղեք-

sordre s'étant élevé, ces troupes innombrables s'exterminèrent mutuellement. Ardachès fuit et meurt, dit-on, de la main de ses propres soldats, après avoir régné vingt-cinq ans.

Ardachès ayant pris dans l'Hellade les statues de Jupiter, d'Artémis, d'Athéna, d'Epheste, d'Aphrodite, les fait transporter en Arménie. Ces statues ne sont pas encore arrivées au centre du pays, que déjà on apprend la nouvelle de la mort d'Ardachès. On fuit, on jette ces statues dans le fort d'Ani; mais les prêtres, s'attachant à ces idoles, restent près d'elles.

XIII.

Preuves des grands conquêtes d'Ardachès et de la captivité de Crésus, d'après les autres historiens.

Ces faits sont rapportés par les historiens grecs, non par un seul ou deux historiens, mais bien par un grand nombre. Doutant encore de la vérité, nous avons fait beaucoup de recherches; car nous avons appris de quelques histoires que Cyrus avait fait périr Crésus, et s'était emparé du royaume de Lydie; on rapporte aussi les combats de Crésus et de Nectanébis. Ce Nectanébis est le dernier roi d'Égypte, selon Manéthon, et serait, au dire de quelques uns, père d'Alexandre. Nous trouvons l'époque de Crésus deux cents ans avant l'époque de Nectanébis, et celle de Nectanébis plus de deux cents ans avant Ardachès premier roi d'Arménie.

Mais puisqu'il est plusieurs écrivains qui disent que notre Ardachès prit Crésus, ce qu'ils rapportent avec assez de détails, je veux bien le croire; car Polycrate s'exprime ainsi: « Ardachès le Parthe, me paraît supérieur

տանդր , զի կալով յիւրում աշխարհին , իշխեաց
 թեքաց և Նարեկունի . և չև ընդ Միլաս գետ ան-
 ցեալ , զլիւդականն սատակեաց զզօրս , և կալաւ
 զԱրիւսոս . և յառաջ քան յՍիւայ հասանէին՝ յԱտ-
 տիկէ՛ դղէկին քարոզեցաւ : Լ՛ւսնդ բախտին . միայն
 թէ՛ ՚ի տէրութեանն և ոչ՝ ՚ի փախստեան էր վախ-
 ճանեալ :

Հանգոյն դմին ասէ Նւագարոս . Փոքր Մղեքսան
 դրի և՛ Նարեհի պատերազմաւ Նւրտաշխին բազդաւ
 տեալ . քանզի նոցայն ոչ փոշոյն մաքուր երևէր լոյս
 տուրնջեանն , այլ սա ծածկեաց նետաձգութեամբն
 և ստուերացոյց զարեգակն , ձեռագործ զիշեր զմի-
 ջօրէիւ արարեալ : Այ՛ փախստեայ համբաւաբեր լիւ-
 դացւոցն թողեալ . այլ և զթագաւորն նոցին զԱրիւ-
 սոս ՚ի տապակի հրամայեաց կացուցանել : Ա՛սան
 սորա և ոչ ուխք զգեան ստուարացուցին , արբամմբն
 ՚ի ձմեռնայիննուազութիւն իջուցանելով . վասն զի և
 զթուոցն եցոյց տկար՝ բազմութեամբ զօրացն , մինչ
 զի չափոյ պէաքէղէն առաւել քան զհամարոյ : Լ՛նդ
 այս ոչ հպարտացեալ , այլ արտասուեաց ասելով . Լ՛-
 լւսնդ փառացս անցաւորի :

Պարէ և Աամադրոս այսպէս . Խյաբկանք լինէին
 հարատացելոցն լիւդացւոց , Արիւսեայ Պիւթիայ
 հարցուին պատասխանելով . Արիւսոս անցեալ ընդ
 Միլաս գետ քակեցէ՛ զիշխանութիւնս : Օ՛ր նո-
 րա զօտարաց կարծեցեալ , զինքն քակէ . քանզի կա-
 լեալ զնա պարթեւին Նւրտաշխի , հրամայեաց հա-
 նել յերկաթեղէն տապակ : Իսկ Արիւսոսի յիշեալ
 զբան Սողոմի աթենացւոյ , ասէ յիւր լեզուն . Ս՛վ

à Alexandre de Macédoine, parce que, tout en restant dans son pays, il commanda à Thèbes et à Babylone ; sans traverser le fleuve Alys, il tailla en pièces les troupes lydiennes, et prit Crésus ; avant son arrivée en Asie, son nom était connu, publié dans l'Attique. Malheur à sa destinée ; si du moins il était mort sur le trône, et non en état de déroute ! »

Évagrus parle dans le même sens : « La guerre d'Alexandre et de Darius est peu de chose, comparée aux guerres d'Ardachès ; car la poussière soulevée par la marche d'Alexandre et de Darius obscurcissait la clarté du jour, mais Ardachès cacha le soleil par la multitude des flèches tirées, et produisit les ténèbres, faisant ainsi, par l'œuvre des mains de l'homme, la nuit au milieu du jour. Il ne laisse pas un seul des Lydiens fuir et porter la nouvelle de leur défaite, il fait mettre leur roi Crésus dans une poêle de fer. A cause d'Ardachès les torrens ne grossirent pas le fleuve : ses eaux absorbées en grande partie par les soldats, étaient descendues au point de décroissance où elles sont en hiver. Ardachès rendit vaine toute la puissance des chiffres devant la multitude de ses troupes, au point qu'il fallût avoir recours aux mesures, plutôt qu'aux nombres. Loin de se glorifier de tout cela, Ardachès pleurait, disant : « O malheur ! ma gloire est une gloire passagère ! ».

Camadrus s'exprime ainsi : « Les Lydiens dans leur orgueil se laissèrent tromper par la réponse de l'oracle de Pythe à Crésus : « Crésus en passant le fleuve Alys, brisera la puissance ». Crésus entendait la puissance des étrangers, il se brise lui-même ; fait captif par le Parthe Ardachès, il est jeté dans une poêle de fer. Alors Crésus, se rappelant les paroles de Solon, l'Athénien, dit en sa langue : « O Solon, Solon ! tu avais bien

Սողոմն Սողոմն, գեղեցիկ բարբառեցար, ոչ երանեւ զբարեբախտութիւն մարդոյ մինչև ցլախճան: Եւ լուեալ որ մերձն կային, պատմեցին Մքտաշիսի, եթէ զնոր ոմն աստուած կարգայ Արիւսոս: Եւ զթացեալ Մքտաշիսի, հրամայեաց ածել, և հարցեալ և ուսեալ, թէ զինչ է որ աղաղակեացն, հրամայեաց ներել զտանջանսն:

Գրէ և Փղեդոնիոս. Մմենայն թագաւորաց հուժկու եղեալ պարթևն Մքտաշէս, և ոչ միայն զլիւզացիս վանեալ և զԱրիւսոս կապեալ, այլ Մշէսպոնտոս և ՚ի Թրակիէ զտարերացն փոխեաց զնուժիւն. ծովագնաց ընդ երկիր բերեալ լինէր, և ընդ ծով հետեւակելով. թետեղացոցն սպառնալով, և համբաւն հիացուցանէր զհեղեղեանսն: Աործանեաց զլակեղեմոնացիս, փախոյց զփոկեացիս, զովկրացիք անձնատուրք եղէն, բիւտացիք մասն են ՚ի կազմածոյ նորա. առ հասարակ նմա Ելլադայ մատուցանէր զահն: Յետ փոքու ժամանակի աղէտք անցին զամենեքումբք. ոչ այնքան թշուառացաւ Աիւրոս ընդ Սասքութս պատերազմելով, ոչ այսպիսի կիրս կրեաց Վարեհ ՚ի սկիւթացոցն պահուստ, և ոչ Աամբիւսէս յեթովպացիս. փոքր և Վսերքսին Մշլադայ զօրու երթաին, թողլով նոցա զգանձս և զխորանս, միայն կենդանի փախուցեալ մաղապուր: Եւ յսա մեծամեծ յաղթանակօք պանծացեալ, ՚ի յիւրոց զօրացն խողխողի:

Ըրդ էս հաւատարմութեան արժանի համարիմ զայսոսիկ պատմութիւնս. և զայն Արիւսոս, որ առ Աիւրոսիւ և կամ Վեքտանեբաւն պատմին, կամ սուտ լեալ, և կամ միով անուամբ բաղում թագաւորաց վարեալ, որպէս յովոյից է սովորութիւն:

raison de ne pas vouloir proclamer le bonheur d'un homme jusqu'au moment de sa fin». Ce qu'ayant entendu les plus proches spectateurs, ils rapportèrent à Ardachès que Crésus invoquait quelque nouveau dieu. Ardachès, touché de compassion, se fit amener le captif, l'interrogea, et ayant appris ce que signifiaient ces cris, il suspend, arrête les tourmens.

Phlédon écrit aussi : « Le Parthe Ardachès, le plus puissant de tous les rois, non seulement défit les Lydiens, enchaina Crésus, mais encore, dans l'Hellespont, dans la Thrace, il changea la nature des élémens: sur terre il marchait à pleines voiles, sur mer il marchait à pied. Il menaça la Thessalie, le bruit de son nom remplit toute la Grèce d'étonnement; il défit les Lacédémoniens, mit en fuite les Phocéens; les Locriens se donnèrent à lui, les Béotiens font partie de ses peuples; l'Hellade en général tremblait devant lui, et peu après tous les malheurs surpassèrent pour lui tous les malheurs. Cyrus en combattant contre les Massagètes, Darius chez les Scythes, Cambyse chez les Éthiopiens, n'éprouvèrent pas tant d'infortune; Xerxès, dans son expédition en Hellade, abandonnant ses trésors, ses tentes, échappe au moins sain et sauf; mais lui, Ardachès, si fier de ses grandes victoires, est assassiné par ses propres troupes ».

Je regarde ces récits comme dignes de croyance. Je regarde le Crésus qui, dit-on, vivait sous Cyrus ou Nectanébis, comme un personnage imaginaire, ou bien plusieurs rois auraient eu le même nom, ainsi que c'est la coutume pour la plupart.

ԺԳ

Յազազս թագաւորութեանն Տիգրանայ միջնոյ և ընդդէմ կալոյ շարացն
Յունաց, և զմեհեանն շինելոյ, և արչաւանս առնելոյ ՚ի Պաղեստինէ :

Յէ՛Տ Լճրտաշխտի առաջնոյ թագաւորէ Տիգրան
որդի նորայինն և տասներորդ ամի Լճրչականայ թա-
գաւորի Պարսից, ԼԵ ժողովեալ զգորս Հայոց, ընդ-
դէմ երթայ զօրացն Յունաց . որք յետ մահուանն
Լճրտաշխտի հօրն իւրոյ և ցրուելոյ զօրացն՝ հետա-
մուտ լեալ դիմեալ զային յաշխարհս մեր : Արոյ ընդ-
դէմ պատահեալ Տիգրանայ, արգելեալ ՚ի վերջնու
հանջէ : ԼԵ ՚ի քեռայր իւր Սիհրդատ հաւատա-
ցեալ զՍաթաք և զՏոգս մէջերկրայցն, և զօր բա-
զում թողեալ նմա, դառնայ յաշխարհս մեր :

Լճաջին գործ զմեհեանսն շինել կամեցաւ : Իսկ
քրմացն, որ եկեալ էին ՚ի Յունաց, զմտաւ ածեալ
զի մի ՚ի խորագոյն Հայս վարիցին, պատճառեցան
ըղձութիւնս, իբր թէ դիքն անդէն կամին զընակիլն :
Արում հաւանեալ Տիգրան, կանգնեաց զոլումպիա-
կան պատկերն Ղիտտի յամուրն յԵնի, և զԹեհաս
՚ի Սիլ, և զԼճրտեմիդայ զմեւս պատկերն յԵրիզայ,
և զԵփեստոն ՚ի Մազայառինջ : Լայց զՄիթրոդիտայ
զպատկերն իբրև Լճրակղեայ տարփաւորի՝ առ նորին
պատկերին Լճրակղեայ հրամայեաց կանգնել յաշտից
տեղին : ԼԵ ցատուցեալ ընդ վահանիսն, եթէ ընդ-
էր յիւրեանց սեպհականին իշխեցին կանգնեցին
զպատկերն Լճրակղի առաքեալ ՚ի նորին հօրէ, ընկե-
նու զնոսա ՚ի քրմութենէն, և զգեւզն յարքունիս
առնու, յորում պատկերքն կանգնեցան :

ԼԵ այսպէս մեհեանս շինեալ, և առաջի մեհենիցն
բազինս կանգնեալ, զոհս ամենայն նախարարացն

XIV.

Règne de Dicran II. — Résistance contre les troupes grecques. — Construction des temples. — Invasion de Dicran en Palestine.

APRÈS Ardachès Ier, monte sur le trône Dicran, son fils, la dix-neuvième année du règne d'Archagan, roi des Perses. Dicran, à la tête des troupes arméniennes, s'avance contre l'armée des Grecs, qui, après la mort d'Ardachès, père de Dicran, et la dispersion de ses troupes, par une marche progressive étaient arrivés en notre pays. Dicran vient s'opposer à leurs incursions, qu'il arrête enfin ; il remet alors à son beau-frère Mihrdate le gouvernement de Majag et des provinces méditerranées, lui laisse quantité de troupes, et retourne en notre pays.

Son premier soin fut de bâtir des temples ; mais les prêtres venus de Grèce, craignant de se voir rélégués au fond de l'Arménie, prétendirent que leurs idoles voulaient se fixer en ces lieux. Dicran, accédant à ces vœux, érige la statue de Jupiter Olympique dans la forteresse d'Ani ; la statue d'Athéna, à Til ; la statue d'Artémis, à Érizza, et celle d'Épheste, à Pacaïarindch. Quant à la statue d'Aphrodite, comme amoureuse d'Hercule, il la fit placer près de la statue d'Hercule, à Achdichad. Irrité contre les Vahnouni, qui avaient érigé dans leur propre domaine la statue d'Hercule envoyée par son père, il les dégrade du sacerdoce, et confisque au profit de la couronne le village où ils avaient érigé la statue.

Les temples construits, et devant ces temples les idoles posées, le roi ordonne à tous les satrapes d'of-

հրամայէ մատուցանել հանդերձ երկրպագութիւնը . զոր չառեալ յանձն ազգին բազրատունեաց , ըզմիոյ զլեզուն հատեալ , որում անուն էր Մուրդ , վասն պատկերացն անարգութեան , և ոչ այլ իւր խոշտանգէ : քանզի յանձն առին ուտել'ի զօհիցն և զմիս խոզի , թէպէտ և ոչ ինքեանք զօհեցին երկրպագութեամբ : Ասն որոյ առնու 'ի նոցանէ'ի բայ զիշխանութիւն զօրուն . բայց միայն զթագակապ ասպետութիւնն ոչ հանէ : Ինքն իջանէ 'ի Սիջագեաս , և գտեալ անդ զՆարշամինայ զպատկերն , զոր 'ի փղակրոյ և 'ի բիւրեղէ կազմեալ էր արծաթով , հրամայէ տանել կանգնել յաւանին իմորդան :

Եւ նոյնհետայն դիմէ յաշխարհն պաղեստինացոց վրէժ պահանջել 'ի Պտղոմայիդ Աղէսպատրոյ յազագս 'Իսնիսի որդւոյ նորա առ հայր իւր յանցանաց : Բռեալ գերի բազում և 'ի շրէիցն , նստի շուրջ զՊտղոմայիդ քաղաքաւ : Իսկ դշխոյն շրէից Մեքսանդրիայ , որ և Սեսաղինայ , որ էր լեալ կին Մեքսանդրի , որդւոյ Յոհաննու , որդւոյ Շմաւնի , եղբոր Յուդայ Սակարէի , որ զայնու ժամանակառան էր զթագաւորութիւնն շրէից , ինչա բազումն տալով դարձոյց զնա անտի : Բանզի էր լուեալ և համբաւ , թէ Սայկուն ոմն անուն յեղուզակ խոսովէ զերկիրն Նայոց , զլեառն ամուր կալեալ . որ և այժմ յանուն յեղուզակին կոչին վայկունիք :

ԺԷ

Դիմունն 'ի մեզ Պոմպիոսի հռոմայեցոց զօրապետի , և անունն զՄաթ , և մահն Միհրդատայ :

ՅԵՅՆՄ ժամանակի Պոմպիոս հռոմայեցոց զօրավար զօրօք բազմօք եկեալ հասեալ 'ի մէջերկրայս ,

frir des sacrifices aux dieux, de les adorer : la famille Pacradouni s'y refuse ; un de ses membres, nommé Assout, a la langue coupée pour avoir méprisé les idoles. Il n'éprouve pas d'autres tourmens, car les Pacradouni consentirent à manger de la viande des victimes, et de la chair de porc, quoiqu'ils ne sacrifiasent pas eux-mêmes, et n'adorassent pas les idoles. Pour cela, Dicran leur ôte le commandement des troupes, mais il ne leur ôte pas leur chevalerie qui jouit du droit de mettre la couronne sur la tête des rois. Dicran va en Mésopotamie, il y trouve la statue de Barchamine, faite d'ivoire, de cristal et d'argent ; il la fait emporter, ériger au village Tortan.

Aussitôt Dicran marche sur la Palestine, pour demander à Cléopâtre Ptolémaïde vengeance des injures faites par Denis son fils à Ardachès, père de Dicran ; il fait un grand nombre de Juifs prisonniers, investit la ville de Ptolémaïde. La reine des Juifs, Alexandra, c'est-à-dire Messaline, femme d'Alexandre, fils de Jean, fils de Simon, frère de Juda Machabée, Alexandra qui tenait alors le trône de la Judée, obtint, à force de trésors le départ de Dicran : car ce prince avait reçu la nouvelle qu'un brigand nommé Vaïgoun désolait l'Arménie, s'était emparé d'une montagne forte, du nom du brigand appelée à présent Vaïgounik.

XV.

Arrivée chez nous de Pompée, général romain. — Prise de Majag. —
Mort de Mihrdate.

En ce temps-là, Pompée, général des Romains, arrive avec une armée considérable sur les terres mé-

զՍկաւրոս սպարապետ իւր յԱսորիս առաքէ՝ տալ պաւտերազմ ընդ Տիգրանայ : Արոյ եկեալ, և ոչ պատու հեալ Տիգրանայ, քանզի էր դարձեալ յիւր աշխարհն վասն խուճապանաց յեղուզակին, անցեալ Սկաւրոս 'ի Ղամասկոս, և տեսեալ զքաղաքն առեալ 'ի Սեւեղայ և 'ի Ղուղայ, զնոսա հալածեալ անտի, ինքն 'ի հրէաստան փութայր հասանել 'ի վերայ Արիստարուզի օգնականութեամբ եղբօր նորա երիցու՝ Նիւրկանու քահանայապետի, որդւոյ Աղեքսանդրի : Իսկ Պոմպիոս պատերազմեալ ընդ Սիհրդատայ, տեսանէ սաստիկ ընդդիմակացութիւնս և ահագին մարտս, և վտանգի յոյժ սակայն բազմութեանն յազթեալ, փախստական լինի Սիհրդատ 'ի կողմանս Պոնդոսի : Յորմէ իբր թէ զերծեալ Պոմպիոս, որումակն ոչ ունէր, և առեալ զՍաթաք, և կալեալ զորդի նորա զՍիհրդատ, նստուցանէ զօր 'ի քաղաքին . և ինքն ոչ հետամուտ լինի նմա, այլ ընդ Ասորիս 'ի հրէաստան փութայ հասանել : Եւ 'ի ձեռն հօրն պոնդացւոյ Պիղատոսի զՍիհրդատ սպանանէ թունաւոր դեղովք : Ակայէ այսմ բանիս և Յովսէպոս 'ի Ճառին, որ վասն Ալլարսամին պատմէ, այսպէս ասելով . Պոմպէի հուպ յԱլլարիքով հասանեն աւետիք մահուանն Սիհրդատայ :

ԺԶ

Ետզայս յարձակեանն Տիգրանայ 'ի վերայ զբոցն հռոմայեացոյ, և իոյստալ Գարբանոսի, և արձակելոյ զմեծութն Միհրդատ :

ԻՍԿ թագաւորն Նայոց Տիգրան զգերութիւն Նրէիցն նստուցեալ 'ի Արմաւիր և 'ի յաւանին Ալարդգէտի, որ 'ի վերայ Վասաղ գետոյ, և զյեղուզակն բնաջինջ արարեալ 'ի լեռնէն, և զսուգն Սիհրդատայ կատարեալ, խաղայ գնայ յԱսորիս 'ի

diterranéés, envoie Scaurus, son lieutenant en Syrie, livrer combat à Dicran. Scaurus n'ayant pu joindre Dicran, car ce prince était retourné dans ses états à cause des déprédations du brigand, Scaurus passa à Damas, trouva cette ville au pouvoir de Métellus et de Lollius. Après les avoir chassés, il se hâta d'arriver en Judée, et de fondre sur Aristobule avec le secours de son frère aîné Hyrcanus, grand-prêtre, fils d'Alexandre.

Pompée, dans sa guerre contre Mirdate, trouve une vigoureuse résistance, d'affreux combats, de grands périls. Cependant le nombre l'emporte, Mirdate est jeté fugitif dans les contrées du Pont. Pompée, comme délivré de tout péril par l'effet d'un bonheur inespéré, ayant fait captif Mirdate, fils de Mirdate, pris Majag, y met garnison; au lieu de poursuivre le vaincu, il se hâte d'arriver en Judée par la Syrie. Il fait empoisonner Mirdate par le père de Ponce-Pilate; c'est ce que confirme Joseph, lorsque, en parlant d'Abersam, il dit: « Pompée, près de Jéricho, reçoit l'heureuse nouvelle de la mort de Mirdate ».

XVI.

Dicran foud sur l'armée des Romains. — Fuite de Gabinus. —
Délivrance du jeune Mirdate.

LE roi d'Arménie Dicran, ayant installé les Juifs captifs à Armavir et au bourg Vartkès sur le fleuve Casagh, exterminé les brigands de la montagne, fait le deuil de Mirdate, marche en Syrie sur l'armée des Romains, pour en tirer vengeance. Contre Dicran

վերայ զօրացն հռոմայեցւոց՝ առ ՚ի վրէժս պահանջել: Ընդդէմ նորա գայ Պարխանոս սպարապետն հռոմայեցւոց, զոր թողեալ էր Պոմպիոս ՚ի դառնալն իւրում ՚ի հռոմ. և Պարխանոս ոչ իշխեաց ՚ի դիմի հարկանել Տիգրանայ, դառնայ յԱփրատայ յԱզիպտոս, զՊտղոմէոս ունելով պատճառս: Եւ գաղտնի հաշտութիւն խօսեցեալ ընդ Տիգրանայ, տայ զքեռորդին նորա զպատանին Սիհրգատ, զորդին Սիհրգատայ, զոր կալեալ էր Պոմպիէի ՚ի Սաժաք, ասելով թէ՛ գաղտ գնաց:

ԺԷ

Պատեալով Արատոսի, և սատակումն նորին ՚ի Տիգրանայ:

Օ ՎԵՍՎԵՍՆ առեալ հռոմայեցւոցն, զՊարխանոս փոխեն, և զԱրատոս փոխանակ առաքեն. որոյ եկեալ և առեալ զամենայն գանձս գտեալս ՚ի տաճարին Եւտուծոյ յԱրուսաղէմ, խաղայ ՚ի վերայ Տիգրանայ: Եւ անցեալ ընդ Եփրատ, սատակի ամենայն զօրօքն հանդերձ ՚ի պատերազմելն ընդ Տիգրանայ: Օ որոյ ժողովեալ Տիգրանայ զգանձան, դառնայ ՚ի հայս:

ԺԸ

Թէ որպէս պատիոս ընդդիմեաց կզն Տիգրանայ, և սպտամբելն Միհրգատայ, և շինելն զԿեսարիայ:

Օ ՋԱՐԵԱՆ հռոմայեցւոց, առաքեն զՎասսիոս անթիւ զօրօք: Սա եկեալ և ընդդէմ կացեալ, չտայ թոյլ զօրացն հայոց անցանել ընդ Եփրատ և սպտակել յԱսորիս:

s'avance Gabinius, général romain, que Pompée avait laissé à sa place, pour retourner à Rome. Gabinius, qui ne peut résister à Dicran, retourne par l'Euphrate en Égypte, sous prétexte de marcher contre Ptolémée. Par un traité secret avec Dicran, Gabinius lui rend le fils de sa sœur, le jeune Mitrdate, pris autrefois par Pompée, à Majag, et dit que le prisonnier s'est échappé.

XVII.

Combat de Crassus. — Sa défaite par Dicran.

LES Romains, soupçonnant Gabinius, le changent, et envoient Crassus à sa place. Le nouveau général, à son arrivée, s'empare de tous les trésors qu'il trouve dans le temple de Dieu, à Jérusalem, et marche contre Dicran; mais après avoir passé l'Euphrate, il est défait avec toutes ses troupes, par Dicran, qui tout chargé des trésors et des dépouilles de Crassus, retourne dans ses états.

XVIII.

Comment Cassius résista-t-il à Dicran? — Révolte de Mitrdate.
— Reconstruction de Césarée.

LES Romains, indignés de leurs défaites, envoient Cassius, avec des troupes innombrables. Ce général, à peine arrivé, oppose une vigoureuse résistance et ne laisse pas aux troupes arméniennes le pouvoir de passer l'Euphrate et de faire incursion sur les terres de la Syrie.

Օ այսու ժամանակաւ թերահաւատութիւն լեալ Տիգրանայ 'ի պատանին Սիհրդատ, շխարժեւով ինքեան քուեր որդի, չտայ նմա մասն ինչ իշխանութեան, այլ և ոչ զիւր աշխարհն Սրաց: Եւ Սիհրդատայ արհամարհութիւն կրեալ 'ի քեռւոյն իւրմէ Տիգրանայ, ապստամբութեամբ անկանի առ Աեսար. իշխանութիւն գտեալ 'ի նմանէ զՊերդեայ քաղաքի, զօրավիգ օգնականութեան լինի Միգիպատրոսի հօր Տերովդի, Աեսարու հրամանաւ: Սա շինէ զՍաթաբ ընդարձակագոյն և պայծառ շինուածովք, և անուանէ Աեսարիայ 'ի պատիւ Աեսարու: Եւ յայնմ հետէ բարձեալ լինի իշխանութիւն Տայոց 'ի քաղաքէն յայնմանէ:

ԺԹ

Յաղագս միարանութեան Տիգրանայ և Արտաշիի, և առաքեալասպատակ 'ի Պաղեստինէ, և գերութիւն Հելլիսմու քահանայապետի և այլ բազմութեան հրէից:

Յէ՛Տ այսր ամենայնի 'ի հիւանդութիւն եղեալ Տիգրան, աղերսէ 'ի սէր զԱրտաշէզ արքայ Պարսից, յաղագս հպարտութեան հօրն՝ հանելով 'ի նոցանէ զնախագահութիւնն: Իսկ սա իւրովք կամօք զերկրորդականն ունելով ըստ իրաւանց, դարձուցանէ 'ի նա զնախագահութիւնն. և 'ի հաշտութիւն ածեալ զԱրտաշէզ, առնու 'ի նմանէ զօր յօգնականութիւն ինքեան: Յայնմ ժամանակի առեալ Տիգրանայ զՍարգաթրան նահապետ ըւրջտունեացնա խարարութեանն, սպարապետ կայուցանէ Տայոց և Պարսից զօրաց, և առաքէ 'ի վերայ զօրացն հռովմայեցւոց, հրաման տուեալ զնակիչա աշխարհին Մսրուոց և պաղեստինացւոց 'ի հաշտութիւն հաւանութեան խօսել: Ամա ընդ առաջ լինի ոմն Պակարոս անուն, որոյ հայրն թագաւոր լեալ Մսրուոց,

Vers la même époque, Dicran, qui se méfie du jeune Mihrdate, ne le croyant pas fils de sa sœur, ne lui donne aucune part de souveraineté, lui refuse même ses propres états d'Ibérie. Mihrdate, accablé des mépris de son oncle Dicran, se révolte et se retire près de César, en reçoit la principauté de la ville de Perga; par l'ordre de César, il va au secours d'Antipater, père d'Hérode. Mihrdate rebâtit sur un plan plus étendu Majag qu'il nomme Césarée, en l'honneur de César. Dès lors cette ville échappe à la domination de l'Arménie.

XIX.

Alliance de Dicran et d'Ardachès. — Incursion en Palestine. — Captivité du grand-prêtre Hyrcanus, et d'une multitude de Juifs.

APRÈS tous ces faits, Dicran tombé malade, invite à une réconciliation amicale Ardachès, roi des Perses, dépouillé, par l'orgueil du père de Dicran, de la suprématie. Dicran, de sa propre volonté, reprenant le second rang, restitue le premier à Ardachès, fait amitié avec ce prince, en reçoit un secours de troupes; alors Dicran choisit Parzapran, chef de la satrapie des Rechdouni, pour général de l'armée des Arméniens et des Perses, l'envoie contre les Romains, avec ordre de traiter avec les habitans de la Syrie et de la Palestine. Vers Parzapran s'avance un certain Pacorus dont le père est roi de Syrie, et qui lui-même est parent d'Antigone, de la race d'Aristobule; il vient près de Parzapran, chef des Rechdouni, général des Arméniens et des Perses, lui promettre cinq cents fem-

և ինքն իննամի Մշտիգոնեայ արխատարուղեանց : Այլ
եկեալ առ Ռարզափրան նահապետ բարձրունեաց և
սպարապետ Տայոց և Պարսից , և խոստանայ Տինգ
Տարիւր կին գեղեցիկ և հազար քանքար ոսկւոյ , զի
օգնեսցէ նոցա՝ ընկենլով՝ ի թագաւորութենէ Տրէից
զՏիւրկանոս , և թագաւորեցուցանէ զՄշտիգոնոս :

Իբրև ետես Տիւրկանոս Տրէից քահանայապետ
և թագաւոր , և Փասայեղոս եղբայր Տերովղէի , ե-
թէ զզօրս հռոմայեցւոց փախստական արարեալ , զս-
մանս ՚ի ծով , զօմանս ՚ի քաղաքս , խաղաղութեամբ
ընդ երկիրն անցանէր Ռարզափրան , խօսին և ին-
քեանք իխաղաղութիւն առ Ռարզափրան : Այլ նո-
րա զՎնէլ ոմն տակառապետ արքային Տայոց , որ էր
յաղգէն գնունեաց , առաքէ յԱրուսաղէմ հանդերձ
հեծելազօրու , իբր թէ ՚ի պատճառս խաղաղու-
թեան . բայց ՚ի գաղտնիս՝ օգնել Մշտիգոնեայ : Այլ
Տիւրկանոս զտակառապետն ամենայն զօրօքն ոչ
ընդունէր յԱրուսաղէմ , այլ միայն Տինգ Տարիւր հե-
ծելով : Այլ տակառապետին դաւով խրատ տուեալ
Տիւրկանու՝ զի առ Ռարզափրան երթիցէ վասն ա-
ւերածոյ աշխարհին . և ինքն խոստանայր լինել բա-
րեխօս : Այլ Տիւրկանու երդումն ինդրեալ ՚ի Ռար-
զափրանայ , երդնու նմա յարեգակն և յամենայն պաշ-
տամունս իւրեանց երկնայինս և երկրայինս , և յարև
Մտաշէզի և Տիգրանայ : Մնդ որ վտտահացեալ
Տիւրկանոս , թողու զՏերովղէս ՚ի վերայ Արու-
սաղէմի , և զՓասայելոս երէց եղբայր Տերովղէի
առեալ ընդ իւր , գայ առ Ռարզափրան ՚ի ծովեզրն՝
՚ի գեօղն որ կոչի Աքաիպոն :

Այլ Ռարզափրան խորամանկութեամբ պատուէր
զնոսա . և ինքն յանկարծակի գնացեալ անտի , մնացե-
լոց զօրացն հրաման տայր՝ ՚ի բունն առնուլ զնոսա ,
և ՚ի ձեռն Մշտիգոնի մատնել : Այլ Մշտիգոնոս ՚ի
վերայ Տիւրկանու անկեալ , զականջն ատամամբքն

mes d'une grande beauté, et mille talens d'or, si Parzapran veut l'aider, en renversant Hyrcanus du trône de Judée, et y placer Antigone.

Lorsque Hyrcanus, grand-prêtre et roi des Juifs, Phasaël, frère d'Hérode, voient que Parzapran, après avoir mis en fuite l'armée des Romains, en avoir précipité une partie dans la mer, l'autre dans les villes, traversait en paix tout le pays, ils s'en vont ensemble parler de paix à Parzapran. Ce général envoie aussitôt Knel, sommelier du roi d'Arménie, de la famille Kenouni, à Jérusalem, avec de la cavalerie, comme pour traiter de la paix, mais en réalité pour secourir secrètement Antigone. Hyrcanus ne reçut pas le sommelier du roi, avec toutes ses troupes, à Jérusalem, mais seulement avec cinq cents hommes de cavalerie; Knel, par ruse, conseilla à Hyrcanus, d'aller trouver Parzapran et de s'entendre avec lui au sujet de la désolation du pays; Knel promettait même sa médiation. Hyrcanus ayant demandé un serment à Parzapran, celui-ci jure par le soleil, par leurs divinités respectives au ciel et sur la terre, par la vie même d'Ardachès et de Diran; Hyrcanus, rassuré par ce serment, laisse Hérode à Jérusalem, et prenant avec lui Phasaël, frère aîné d'Hérode, s'en va trouver Parzapran, au bord de la mer, en un village appelé Ecdippon.

Parzapran par ruse, reçut avec honneur Hyrcanus et Phasaël, puis disparaissant tout-à-coup, il donna ordre aux troupes restées là de se saisir des deux étrangers, de les livrer entre les mains d'Antigone. Antigone se jeta sur Hyrcanus et lui coupa une oreille avec les

'ի բայց կտրեր . զի թէ և այլ ժամանակ փոխեցի ,
անհնար լիցի նմա զքահանայտալետու թիւնն ունել ,
քանզի օրէնքն զողջանդամն հրամայեն կացուցա
նել քահանայս : Եւ Փասայել Եղբայր Հերովդի իւ
րովի զարկեալ զգլուխ իւր զքարի , առաքեցաւ բլ
ժիշկ յԱնտիգոնէ , իբր թէ բժշկել զնա . ելից զվերն
թունաւոր զեղովք և վախճանեցոյց :

Եւ Բարզափրանայ հրաման տուեալ տակառա
պետին Հայոց յԱրուսաղէմ զՀերովդէս որսալ . իսկ
տակառապեան ելեալ արտաքս քան զպարիսպն , զՀե
րովդէս պատրել . զոր չառեալ յանձն Հերովդի , այլ
և ոչ կալ 'ի քաղաքին , երկուցեալ 'ի պատառմանէ
անտիգոնեանցն , 'ի գիշերի 'ի ծածուկ ընդանեօքն
հանդերձ առ եղովայեցիս փախէր . 'ի Սասանդան
յամուր թողեալ զընտանիսն , ինքն 'ի Հռոմ փու
թայր հասանել : Բայց զօրքն Հայոց ձեռնտուու
թեամբ անտիգոնեանցն յԱրուսաղէմ մտանեն՝ ոչ
ինչ ումեք փնասեալ , բայց միայն զՀիւրկանու զինչն
առնուին աւելի քան զերեքարիւր քանքար : Եւ ընդ
գաւառն ասպատակեալ , զՀիւրկանեանն առեալ
աւերէին . և զմարիսացւոց քաղաքն գերի առեալ ,
թագաւոր կացուցանելով զԱնտիգոնոս : Եւ զՀիւր
կանոս կապեալ ածեն Տիգրանայ հանդերձ զերու
թեամբն . և Տիգրան հրաման տայ Բարզափրանայ
նստուցանել զգերին Հրեից՝ որ 'ի մարիսացւոց , 'ի
քաղաքն Շամիրամայ : Եւ Տիգրանայ ոչ աւելի
բաւեալ քան զերեամ յետ այնորիկ՝ վախճանի թա
գաւորեալ ամն երեսուն և երիս :

dents, afin que, si les temps changeaient, il lui fût impossible de reprendre les fonctions de grand-prêtre; car les lois ne veulent admettre pour prêtres que des hommes ayant tous leurs membres. Phasaël, frère d'Hérode, se frappe lui-même la tête contre une pierre; un médecin, alors envoyé par Antigone, comme pour soigner le malade, remplit la plaie d'une substance véneuse, et fit ainsi périr Phasaël.

Parzapran ordonna au sommelier du roi d'Arménie de se saisir d'Hérode à Jérusalem. Le sommelier s'avança jusque sous les murs de la ville, cherchant à tromper Hérode; mais Hérode ne donna pas dans le piège, et n'osant pas non plus rester dans la ville, tant il était effrayé de la faction d'Antigone, il s'enfuit secrètement la nuit chez les Iduméens, avec sa maison qu'il déposa dans le fort Masandan, puis se hâta d'aller à Rome. Mais les troupes arméniennes, avec les secours des Antigonistes, entrent dans Jérusalem sans aucun dommage pour les habitans, et se contentent de prendre les biens d'Hyrchanus, biens qui montaient à plus de trois cents talens. On fait incursion dans tout le pays, on pille tous les partisans d'Hyrchanus; la ville des Mariciens est prise, Antigone y est établi roi; Hyrchanus, chargé de chaînes, est amené devant Dicran, avec les captifs. Dicran donne ordre à Parzapran de transporter dans la ville de Sémiramis les captifs juifs mariciens. Dicran, trois ans après cet événement, meurt, ayant régné trente trois ans.

Ի

Այլ պատերազմ Հայոց ընդ զորս հռոմայեցւոց, և պարտումն Սիզոնի
և Բենդիդեայ :

Հ Ե Ր Ո Վ Դ Ի Ս անցեալ 'ի Հռովմէ առաջի Մատոնի
և Աեսարու և սինկղիտոսին, զինքեան միամտու
Թիւն առ հռովմայեցիսն պատմէ, և Թագաւոր ե-
ղեալ հրէաստանի յՄատոնինէ, առնու իւր զօրավիգ
օգնականու Թեան զԲենդիդիոս սպարապետ հռո-
մայեցւոց զօրօք, 'ի պատերազմել ընդ զորս Հայոց և
քակել զՄատիգոնոս : Որոյ հասեալ յՄարիս, փա-
խըստական առնէ զզօրս Հայոց, և զԱիզոն Թողեալ
ընդդիմակաց Հայոց մերձ 'ի յԱփրատ, և զՊակա-
րոս սպանեալ, դառնայ յԱրուսաղէմ 'ի վերայ Մա-
տիգոնի : Իսկ Հայոց միւսանգամ օգնականու Թիւն
գտեալ 'ի Պարսից, դիմեալ 'ի վերայ Աիզոնի, և փա-
խըստական 'ի Բենդիդիոս արկանեն, հեղումն ա-
րեանց առնելով անբաւս :

Ի Ա

Եթէ զհարգ Անտոնինոս իւրովի գիմեալ 'ի վերայ զբացն Հայոց, առ-
նու զՀամշատ :

Օ Չ Ա Ր Ե Ա Լ Մատոնինոս, իւրովի հասանէ ամե-
նայն զօրօք հռոմայեցւոց. և հասեալ 'ի Շամշատ,
լէ զմահն Տիգրանայ. և առեալ զքաղաքն, և Թա-
ղեալ զԱովսիոս զօրավիգն Հերովդի մարտ դնել ընդ
Արուսաղէմի 'ի վերայ Մատիգոնի, և ինքն 'ի ձմե-
րոց դնայ յԱգիսպոս : Փութայր հասանել ըստ շամ-
շու Թեան առնն կնամուրոյ, ցանկու Թեամբ վառեալ
'ի Աղէոպատրեայ դշխոյն եգիսպտացւոց : Ըստ Աղէո

XX.

Autre guerre des Arméniens contre les Romains. — Défaite de Silon et de Ventidius.

HÉRODE, arrivé à Rome, se présente devant Antoine, César et le sénat; il expose son attachement envers les Romains; rétabli roi de Judée par Antoine, il en reçoit un secours de troupes romaines sous les ordres de Ventidius pour combattre contre les Arméniens et détruire Antigone. Arrivé en Syrie, Ventidius met en fuite l'armée des Arméniens, laisse Silon pour leur résister près de l'Euphrate, et, après avoir fait périr Pacorus, retourne à Jérusalem contre Antigone; mais les Arméniens ayant reçu de nouveaux secours des Perses, fondent sur Silon, le rejettent fugitif sur Ventidius et font couler des ruisseaux de sang.

XXI.

Antoine fond lui-même sur les troupes arméniennes, prend Samosate.

ANTOINE, furieux, accourt en personne avec toute l'armée romaine. Arrivé à Samosate, il apprend la mort de Dicran, s'empare de la ville, et laissant Sosius au secours d'Hérode pour combattre à Jérusalem contre Antigone, il va prendre ses quartiers d'hiver en Égypte. Comme un homme passionné, il se hâta d'arriver, car il brûlait d'amour pour Cléopâtre, reine d'Égypte, fille de Ptolémée Denis, petite-fille de Ptolémaïde

պատրեայ դուստր է Պաղումէոս Վիոնիսի, թոռն Պաղումայիզ Աղէոպատրայ, և շէրովդի յոյժ սիրելի. վասն որոյ առաւել ևս յանձնէ Մատնինոս զշէրովդէս Սովիայ: Ար և մարտուցեալ իսկ քաջապէս, առնու զԵրուսաղէմ. և սպանեալ զՄատիգոնոս, թագաւորեցուցանէ զշէրովդէս ամենայն հրէաստանի և Վալիլեայ:

ԻԲ

Յաղագս թագաւորելոյն Արտաւազդայ, և պատերազմել ընդ հռոմայեցիս:

ՏԱՅՈՅ թագաւորէ Մարտաւազդ որդի Տիգրանայ: Սա ժառանգեցուցանէ զեղբարս իւր և զքորս ՚ի դաւառս Մղիովտի և Մուրերանոյ, թողլով ՚ի նոսս զմասն արքունի որ ՚ի շէնս այնմ դաւառաց, հանդերձ առանձին մտից և ոռձկաց, ըստ օրինակի ազգականացն՝ որ ՚ի կողմանս հաշտենից. որպէս զի լինել նոցա պատուականագոյն և առաւել թագաւորազնն քան զայնս արչակունիս. միայն օրինադրէ ոչ կեալ յԱրարատ ՚ի բնակութիւն արքայի:

Իայց այլ ոչ ինչ գործ արութեան և քաջութեան եցոյց. այլ ուտելեաց և ըմպելեաց պարապեալ, մօրից և եղեգնապուրակաց թոփառեալ շրջէր և առապարաց, զիշալայրիս և զխոզս արածելով. զիմաստութեանէ և զքաջութեանէ և զբարի յիշատակաց անփոյթ արարեալ, ծառայ և ստրուկ արդարեւ որովայնի լինելով, զազբիսս մեծացուցանէր: Սա բասրելով յիւրոց զօրացն վասն առաւել պղերդութեանն և սաստիկ որկորամոլութեանն, մանաւանդ զի և զՍիւլագէտս Մատնի հանեալ էր ՚ի նամանէ, զայրացեալ հրաման տայր զօր յարուցանել զիւրաւորս Մարտա

Cléopâtre, et amie d'Hérode. En conséquence, Antoine recommande vivement à Sosius la cause d'Hérode ; Sosius, après avoir combattu vaillamment, prend Jérusalem, fait périr Antigone et rétablit Hérode roi de toute la Judée et de la Galilée.

XXII.

Règne d'Ardavazt. — Guerre contre les Romains.

ARDAVAZT, fils de Dicran, règne en Arménie. Ce prince établit ses frères et sœurs dans les cantons d'Agghiovid et d'Arpéran, leur laisse une partie des droits royaux perçus sur les villages de ces cantons avec des revenus et traitemens particuliers, à l'exemple de ses parens établis dans les contrées de Hachdiank, pour augmenter l'éclat de leur rang et élever leur condition royale au-dessus de celle des Archagouni ; seulement il leur impose l'obligation de ne pas vivre en Ararat, lieu de la résidence du roi.

Ardavazt ne fit rien autre chose de remarquable, aucune action d'éclat. Il était occupé à manger, à boire ; il errait dans les marais, dans les roseaux, dans les rocailles, chassant les ânes sauvages et les pourceaux. Indifférent à tout ce qui est sagesse, valeur, bonne réputation, vraiment esclave de son ventre, il en augmentait sans cesse le volume. Ardavazt se voyant méprisé de ses troupes, à cause de son extrême incurie, de son infâme glotonnerie, et surtout à cause de la perte de la Mésopotamie qu'il s'était laissé enlever par Antoine, Ardavazt, indigné, donna ordre de rassem-

տական նահանգին և զընակիչս լերինն Սաւկասու
հանդերձ Մըուանիւք և Ս՛րօք . խաղայ իջանէ 'ի
Ս'իջագետս, և հալածական առնէ զզօրս հռոմայե
ցւոց :

ԻԳ

Ձերբակալ արարեալ Անտոնինոս ՂԱՐՍԱԼԱՊԷ :

Ս'ԻՆՆՁԵԱԼ, առիւծաբար գազանութեամբ Մն-
տոնինոս, առաւել ևս թունեալ 'ի Աղէոպատրայ,
քանզի քէն պահէր վասն լկանաց իւրոյ հանոյն, որ
'ի Տիգրանայ . և ոչ միայն հայոց, այլ բազում թա-
գաւորաց լինէր մահաբեր, զի նոցայոցն տիրեսցէ իչ
խանութեանց : Սակս որոյ բազում թագաւորս սպա-
նեալ Մնտոնի, 'ի Աղէոպատրայ հաւատայ զնոցա իչ
խանութիւնն, բայց 'ի Տիւրոսէ և 'ի Սիդոնիէ, և
որ միանգամ ընդ Մըատ գետոյն էին : Այլ առեալ
զբազմութիւն զօրացն, դիմէ 'ի վերայ Ղարսալազդայ .
և անցեալ ընդ Ս'իջագետս, կոտորէ անհնարին զզօրս
հայոց, և ձերբակալ առնէ զարքայն նոցա : Այլ դառ-
նայ յԱգիստոս պարգևել Աղէոպատրի զՂարսալազդ
որդի Տիգրանայ, հանդերձ բազում ընչիւք յանկա-
ծէ պատերազմին :

ԻԴ

Յաղագս թաղաւորելոյն Արշամայ . և զառաջինն մտանաւոր հարկիչ
հայոց հռոմայեցւոց, և արձակումն հիւրկանոսի և վասն նորին վտանգ
ազգին բազրատունեաց :

Ի ԲՍԱՆԵՐՈՐԻ ամի 'ի կատարումն աւուրց թա-
գաւորութեանն Մըչէղի, ժողովեալ զօրք հայոց՝
հրամանաւ նորին թագաւորեցուցին 'ի վերայ ին-
քեանց զՄըշամ, որ և Մըշամ, որդի Մըտաշիսի եղ-

blef les dix mille hommes de la province d'Aderbadagan, les habitans du mont Caucase, avec les Aghouank, et les Ibériens, puis il marche en Mésopotamie et en chasse les forces des Romains.

XXIII.

Antoine fait Ardavazt prisonnier.

ANTOINE, avec la fureur d'un lion, fureur encore envenimée par Cléopâtre, qui gardait en son cœur souvenir des persécutions subies par son aïeule, de la part de Dicran. Antoine était l'exterminateur, non seulement des Arméniens, mais aussi de beaucoup de rois, pour s'emparer de leurs états ; c'est pourquoi immolant un grand nombre de rois, il remet leur puissance à Cléopâtre ; tout subit la loi du vainqueur, excepté Tyr et Sidon¹ et les pays situés près du fleuve Éleuthère. Antoine, à la tête de ses troupes, s'avance contre Ardavazt, et, traversant la Mésopotamie, taille en pièces l'innombrable armée des Arméniens, fait leur roi captif, retourne en Égypte offrir à Cléopâtre Ardavazt, le fils de Dicran, avec quantité de richesses tirées du butin fait dans la guerre.

XXIV.

Règne d'Archam. — Pour la première fois l'Arménie se voit en partie tributaire des Romains. — Délivrance d'Hyrcanus. — Péril où se trouve pour lui la race des Pacradouni.

LA vingtième année et vers la fin du règne d'Archèz, les troupes arméniennes, rassemblées par ses ordres, se donnèrent pour roi Archam, fils d'Archèz frère de Dicran, père d'Abgar. Quelques Syriens

բօր Տիգրանայ, հայր Աբգարու : Օ՛րս ոմանք Մսորեոց կոչեցին Սանովայ, ըստ յոլովից սովորութեան կրկին ունելով անուանս . որպէս Հերովդէս Աքրիպաս, և որպէս Տիտոս Լյստոնինոս և կամ Տիտոս Յոստոս : Բայց քանզի 'ի նմին ամի վախճանեցաւ Արշէզ, թողլով զթագաւորութիւնն Պարսից որդւոյ իւրում Արշաւրի, որ էր փոքրիկ մանուկ և տղայ, ոչ որ էր որ օգնէր Արշամայ՝ ընդդէմ կալ հռոմայեցւոց . խօսի ընդ նոսա 'ի հաշտութիւն խաղաղութեան, տալով հարկս 'ի Սիջադէտաց և 'ի կողմանց Կեսարու 'ի ձեռն Հերովդի : Բայս եղև սկիզբն հայոց մասնաւոր մտանել ընդ հարկաւ հռոմայեցւոց :

Օ՛այսու ժամանակաւ եղև մեծ ցատումն Արշամայ 'ի վերայ Անանոսի ասպետի որումն թագակապի . քանզի նա արձակեաց զՀիւրկանոս Հրէից քսահանայապետ, զոր գերեալ էր Բարզափրանայ ընդ տունւոյ յաւուրս Տիգրանայ : Իսկ Անանոս պատճառի արքայի, ասելով՝ եթէ փրկանս խոստացաւ հարեւր քանքար . ակն ունելով առնուլ 'ի նմանէ . և յանձն էառ տալ : Սասն որոյ ժամագրութիւն 'ի վերայ նորա սահմանէ Արշամ : Եւ նորա առաքեալ զմի յեղբարց իւրոց 'ի հրէաստան առ Հիւրկանոս, որում անուն էր Սենեքիայ, զի տացէ ինչս վասն փրկութեան իւրոյ : Եւ երթեալ առաքեալն յԱնանոսէ, պատահէ սպանեալ Հերովդէս զՀիւրկանոս, զի մի ինչ դաւ լիցի թագաւորութեան նորա : Արդ իբրև եհաս ժամագրութիւնն և չտայ դանձս փրկանացն Հիւրկանու Անանոս, բարկանայ 'ի վերայ նորա Արշամ, և ընկեցեալ 'ի պատուոյն՝ հրամայէ դնել 'ի բանտի :

Յայնմ ժամանակի քսութիւն զնմանէ մատուցանէ արքայի Օ՛րայ նահապետ ազգին գնթունեաց, ասելով . Պիտեա, արքայ, զի ապստամբել 'ի բէն կաւ մեցաւ Անանոս, խորհուրդ ընդ իս բերելով, զի եր-

l'appelèrent Manova, selon l'usage commun à la plupart des princes, d'avoir deux noms, comme Hérode Agrippa, comme Titus Antonin, ou Titus Justus. Mais, comme cette année même mourut Archèz, laissant la couronne de Perse à son fils Archavir, encore enfant au berceau, il n'y eut personne qui soutint Archam contre les Romains. Archam traite donc de la paix avec ses ennemis, leur paye tribut pour les contrées de la Mésopotamie et de Césarée entre les mains d'Hérode. C'est là le commencement de la soumission d'une partie de l'Arménie au tribut des Romains.

Vers le même temps, Archam entra en fureur contre Énanus, chevalier jouissant du privilège de poser la couronne sur la tête des rois. Énanus avait délivré Hyrcanus, grand-prêtre des Juifs, fait autrefois captif par Parzapran Rechdouni, sous le règne de Diran. Énanus s'excuse près du roi, en disant que, Hyrcanus a promis centtalens pour le prix de sa délivrance, que lui Énanus, espère les recevoir et consent à les donner au roi. En conséquence, Archam fixe un terme à Énanus; celui-ci dépêche en Judée un de ses frères, appelé Sénéchias, vers Hyrcanus, pour lui demander le prix de sa rançon; mais, à l'arrivée de l'envoyé d'Énanus, Hérode venait de faire périr Hyrcanus, pour l'empêcher d'attenter à sa couronne. Or, quand le terme fut échu, Énanus ne peut donner l'argent, prix de la délivrance d'Hyrcanus; Archam, irrité contre lui, le dégrade de ses honneurs et le fait jeter en prison.

Sur ces entrefaites, Zora, chef de la race des Kentouni, vient porter accusation près du roi contre Énanus: « O roi, dit Zora, apprends que, Énanus a voulu se révolter contre toi; il m'a proposé que nous

դու մն խնդրեսցուք 'ի Հերովդէէ թագաւորէ Հրէ-
 աստանի, իբր ընդունել զմեզ և տալ ժառանգու-
 թիւն 'ի բնակ երկրի մերում. քանզի նորակտուտ
 ծանակեցաք յաշխարհիս յայտմ : Այլ իմ ոչ առնլով
 յանձն, ասեմ ցնա . Բնդէր պատրիմք զըուցօք վաղըն
 ջուց և պառաւեալ առասպելօք, պաղեստինացիս
 զմեզ վարկանելով : Այլ նորա անյուսացեալ յինէն,
 նմին իրի առաքեաց զքահանայապետն Հիւրկանոս,
 և առաւել ևս 'ի Հերովդէէ անյուսացաւ . այլ ոչ
 մեկնի 'ի դրժողութեան բարուցն, և թէ ոչ արքայդ
 աճապարեսցես նմա : Բայ քսութեանցս հաւատայ
 Բըշամ . հրամայեաց տանջանս պէս պէս 'ի վերայ
 Անանոսի կուտել . և վախճան գործոյն, կամ թո-
 զուլ 'ի սպառ զօրէնս հրէութեան, և երկիր պագանել
 արեգական, և պաշտել զկուռս արքայի, ընդ որով
 հարկեալ արքայ տացէ նմա զնոյն իշխանութիւնն,
 կամ կախել զփայտէ և բնաջինջ լինել ազգի դորա :
 Այլ սպանեալ մի յազգականացն առաջի նորա, որում
 անուն էր Սարիայ, և առնթեր զորդիսն մատու-
 ցեալ 'ի տեղի սպանմանն, որոց անուանքն Սափա-
 տիայ, և Բգարիայ, յերկիւղէ մահուան որդւոցն և
 'ի թախանձելոյ կանանցն կատարէ զկամս արքայի՝
 հանդերձ ամենայն ազգատոհմիւն, և յառաջին պա-
 տիւն իւր հաստատի : Սակայն ոչ ամենեւին վտա-
 հացաւ 'ի նա արքայ . այլ առաքէ 'ի Հայս, հաւա-
 տալով նմա զաշխարհն, զի 'ի Սիջագետաց միայն
 հեռացուցէ :

demandions à Hérode, roi de Judée, un serment par lequel il s'engagerait à nous recevoir, à nous donner des possessions dans le pays de nos ancêtres, parce que nous avons beaucoup à souffrir dans celui-ci; et moi, loin de consentir aux propositions d'Hyrchanus, je lui dis: « Pourquoi nous laisser tromper par d'antiques traditions, par des fables usées, en croyant que nous sommes originaires de la Palestine ». Énanus, n'espérant rien de moi, a renvoyé le grand-prêtre Hyrchanus: il a perdu, encore plus, toute espérance du côté d'Hérode. Mais il ne renonce pas à ses projets de félonie, à moins que tu ne te hâtes, ô roi, de le prévenir ». Archam, ajoutant foi à la délation, ordonne d'épuiser tous les tourmens sur la personne d'Énanus. Le but de cette persécution est de le forcer d'abandonner entièrement les lois du judaïsme, d'adorer le soleil, de rendre hommage aux idoles du roi; à ces conditions, le roi lui rendra sa première dignité, mais faute de se soumettre, Énanus doit être pendu au poteau, et sa race exterminée. On exécute même devant lui un de ses parens nommé Saria; ses fils, Saphadia et Azaria, sont amenés sur le lieu du supplice. Énanus, alors ébranlé par la crainte de voir périr ses enfans, ébranlé par les supplications de ses femmes, consent, avec toute sa famille, aux volutés du roi, et son premier rang lui est rendu. Cependant, le roi, qui n'a pas en lui une entière confiance, l'envoie en Arménie, et lui donne l'administration du pays, seulement afin de l'éloigner de la Mésopotamie.

Ի Ե

Գ ժ ա ու թ ի ն ը ն գ Հ եր ու զ ի Ա ը շ ա մ ա յ , և ա կ ա մ ա յ Հ ն ա զ ա ն զ ու թ ի ն :

Յ Ե Տ այսր եղև խոսովութիւն 'ի մէջ Հերովդի արքայի հրէաստանի և մերոյն արքայի Մըշամայ : Քանզի Հերովդէս , յետ բազում գործոց արութեանց , ձեռնամուխ լինի 'ի բարեգործութիւնս , շինուածս բազումս առնելով յորովքաղաքաց , սկսեալ 'ի հռովմէ մինչև ց' Վամասկոս : Ինդրեալ 'ի Մըշամայ բազմութիւն արանց անարուեստից գործաւորաց , որովք զՄտրւոց զԴնտիոքայ զանանց և զանկոխ հրապարական 'ի խոհերացն և 'ի տղմոցն՝ լցցէ : Օ որ չառեալ յանձն Մըշամայ , զօրս ժողովէ ընդդիմանալ Հերովդի . և 'ի ձեռն հրեշտակաց յղէ առկայսրն 'ի հռոմ , զի մի զնա ընդ իշխանութեամբ Հերովդի արասցէ : Իսկ կայսրն ոչ միայն զՄըշամ չազատէ , յիշխանութենէ Հերովդի , այլ և զամենայն միջերկրայս նմա հաւատայ :

Յ այնմ ժամանակի Հերովդէս զաներ Մըքսանդրի որդւոյ իւրոյ , որ էր 'ի հօրէ Տիմոնէ և 'ի մօրէ Թազաւորութենէ Սարաց 'ի զաւակէ Վարեհի վշտաւ պեանց , ընդ իւրով ձեռամբ Թազաւոր միջերկրեացն կացուցանէր , առեալ իւր 'ի սպասաւորութիւն տան գունդ 'ի գազատացւոց և 'ի պոնդացւոց : Տեսեալ զայն Մըշամայ , երկրպագէ Հերովդի իբրև տեառն ամենայնի , տալով զոր խնդրէրն գործաւորս . որովք լցեալ զհրապարակս անտիոքացւոց քսան վտաւանաւերկայնութեամբ , յատակեաց սպիտակ կճասալ յատակօք , զի ուխաւորք յատակացն դիւրագոյնս կարգեսցեն առ ոչ ինչ փնաս առնելքաղաքին : Իայց Մը-

XXV.

Différend d'Archam avec Hérode.—Soumission forcée d'Archam.

APRÈS ces événemens, il y eut trouble entre Hérode, roi de Judée, et notre Archam. Car Hérode, après beaucoup d'actions de valeur et d'éclat, se livre aux soins d'une bonne administration, en élevant grand nombre de constructions et d'établissémens dans la plupart des villes, depuis Rome jusqu'à Damas. Il demande à Archam quantité d'ouvriers maîtres, pour faire payer les places publiques d'Antioche, en Syrie, impraticables jusqu'alors, à cause des boues. Archam, loin de consentir à la demande d'Hérode, rassemble ses troupes pour lui résister; il envoie même des députés à Rome, vers César, pour le prier de ne point le soumettre, lui Archam, à la puissance d'Hérode; mais César, non seulement n'affranchit pas Archam de la domination d'Hérode, il confie encore au roi de Judée le gouvernement de toutes les terres méditerranées.

En ce même temps, Hérode, fit roi des provinces méditerranées, sous son autorité, le beau-père d'Alexandre, son fils, issu par son père Timon, et sa mère, du royaume des Mèdes, de la race de Darius, fils d'Hystaspe, prit à son service dix légions de Galates et d'habitans du Pont. Archam, alors, se prosterne devant Hérode comme devant son seigneur et maître, lui donne les ouvriers qu'il demandait: Hérode les emploie à remplir les voies publiques d'Antioche, la longueur de vingt stades, puis à les paver en marbre blanc, afin que les torrens, ayant un cours plus facile et mieux

չամայ վարեալ զԹագաւորութիւնն ամս քսան, վախճանեցաւ :

ԻԶ

Թագաւորութիւն Արգարու, և մտանէլ բոլորովմբ Հայոց ընդ հարկաւ հռոմայեցւոց : և պատերազմ ընդ զորս Հերովցի, և պամանէլ զէ զբոլորդի նորա զՅուսիսի :

ԹԱԿԱՒՈՐԷՒ ՄԵՂԱՐ ՈՐՂԻ ՄՃՉԱՄԱՅ՝ Ի քսաներորդ ամի ՄՃՉԱՐԻ արքայի Պարսից : ՄՍ ՄԵՂԱՐԷՍ ԿՈՋԻՐ ԱՆԱԳ ԱՅՐ՝ ՎԱՍՆ ԱՈՒԱԵԼ ՀԵՂՈՒԹԵԱՆՆ և Ի մասաութեանն . որում յետոյ և տիքն . զայս ոչ կարելով ուղղախօսել Յունաց և Մսորւոց, կոչեցին ՄԵՂԱՐԻՈՍ : Ի սորա երկրորդ ամի Թագաւորութեանն հարկին հռոմայեցւոց բոլորովմբ ամենայն կողմանքն հայոց : Վանզի հրամայեալ յՄԷՂՈՍՏՈՍ կայսերէ, որպէս ասի ՚ի ՂՈՒԿԱՅ ԱԵՏԱՐԱՆԻՆ, աշխարհազիր լինել ընդ ամենայն տիեզերս . վասն որոյ և ՚ի հայս առաքեալ գործակալք հռոմայեցւոց բերելով զպատկերն ՄԷՂՈՍՏՈՍԻ կայսեր, կանգնեցին յամենայն մեհեանս : Օայսու Ժամանակաւ լինի ծնեալ Փրկիչն մեր Յիսուս Վրիստոս որդի Մսուծոյ :

Օսմին աւուրբք լինի խռովութիւն ՚ի մէջ ՄԵՂԱՐՈՒ և ՀԵՐՈՎԳԻ : Վանզի Հերովցի հրամայեալ զիւր պատկերն հուպ ՚ի կայսերական պատկերն կանգնել ՚ի մեհեանս հայոց, զոր չառեալ յանձն ՄԵՂԱՐՈՒ, պատճառս ՚ի վերայ նորա յուզեր Հերովգէս : ՄԷՂԱՐԷ զգօրս Թրակացւոց և գերմանացւոց ասպատակաւ հինից յերկիրն Պարսից, հրաման տուեալ ընդ աշխարհն ՄԵՂԱՐՈՒ անցանել ՚իսկ ՄԵՂԱՐՈՒ ոչ հաւանեալ, ընդդիմանայ ասելով, եթէ ընդ անապատ է հրաման կայսեր անցանել զօրացրդ ՚ի յերկիրն Պարսից : Ընդ որ դառնացեալ Հերովգէս, անձամբ ինչ ոչ կարէր վճարել, պէս պէս ցաւ

réglé sur ces dalles, ne causent aucun dégât à la ville. Archam meurt après avoir gouverné vingt ans.

XXVI.

Règne d'Abgar. — L'Arménie est entièrement soumise au tribut des Romains. — Guerre avec les troupes d'Hérode. — Le fils de son frère, Joseph, est tué.

ABGAR, fils d'Archam, monte sur le trône la vingtième année d'Archavir, roi des Perses. Cet Abgar était appelé Avak-aïr (grand homme), à cause de sa grande mansuétude et de sa sagesse, et de plus, à cause de sa taille. Ne pouvant bien prononcer, les Grecs et les Syriens l'appelèrent Abgar. La deuxième année de son règne, toutes les contrées de l'Arménie deviennent tributaires des Romains. Ordre est donné par l'empereur Auguste, comme il est dit dans l'Évangile de saint Luc, de faire un dénombrement en tous lieux : pour cela envoyés en Arménie, des commissaires romains y apportèrent la statue de l'empereur Auguste, et l'érigèrent dans tous les temples. En ce même temps, vient au monde notre sauveur Jésus-Christ, fils de Dieu.

A la même époque il y a trouble entre Abgar et Hérode ; car Hérode voulait que sa statue fût érigée auprès de la statue de César, dans les temples de l'Arménie ; Abgar se refuse à cette prétention. D'ailleurs, Hérode ne cherchait qu'un prétexte pour fondre sur Abgar ; il envoie une armée de Thraces et de Germains faire incursion dans le pays des Perses, avec ordre de passer sur les terres d'Abgar. Mais Abgar loin de consentir, s'y oppose, disant que l'ordre de l'empereur est de faire passer les troupes en Perse par le désert. Hérode, indigné, et ne pouvant pas agir par lui-même, accablé de douleurs, en punition de sa coupable con-

ւոց զնա ըմբռնեալ՝ վասն որոյ 'ի Վրիստոս համար ձակեցաւ, որպէս պատմէ Յովսէպոս. առաքէ զեղբորորդին իւր, որում տուեալ էր զգուսար իւր որ էր յառաջ կին Փերուրի եղբոր իւրոյ: Այլ նորա առեալ զբազմութիւն զօրացն, զայ հասանէ յաշխարհն Սեղադետաց, պատահէ Մարգարու 'ի զօրանիստ դաւառին Ռուզնան. և մարտուցեալ մեռանի, և զօրքն փախտապահան լինին: Այն հետայն վախճանի և հերովդէս, և հրէից ազգապէտ զՄարգարայոս նորին որդի Մարգոստոս կացուցանէ:

ԻԷ

Շինուած էր Եփայ քաղաքի, և յիշատակումն ստեփանոսք ազգի մերոյ խառնորցին:

Օրհնէ ոչ բազում աւուրց վախճանի Մարգոստոս, և փոխանակնորա թագաւորէ հռոմայեցւոց Տիրեր. և Վերմանիկոս կեսար եղեալ, ձաղէ զառաքեալն 'ի հռովմ զիշխանս Մըշաւրի և Մարգարու, յաղազս պատերազմին նոցա՝ յորում սպանին զեղբորորդին հերովդի: Այդ որ խտացեալ Մարգարու, խորհի աստամբութիւն և պատրաստութիւն պատերազմի: Յայնժամ շինէ քաղաք զտեղի պահպանութեան զնդին հայոց, ուր յառաջագոյն զգուշանային Այլրատու 'ի Ասասիոսէ, որ կոչի Ադեսիայ. և փոխէ 'ի նա զարքունիս իւր՝ որ 'ի Սժբին, և զամենայն կուռքս իւր, զՍարոգ և զՏէլ և զՏաթնիքաղ և ըզմարաթայ, և զմատեանս մեհենիցն վարժարանին, և միանգամայն զգիւանս թագաւորացն:

Յետ այսր մեռեալ Մըշաւիր, թագաւորէ 'ի վերայ Պարսից Մրտաշէս որդի նորա: Մըդ թէպէտ և ոչ է կարգ պատմութեանս 'ի ժամանակի, և ոչ ըստ կարգի՝ զոր ասելա ձեռնարկեցաք, այլ քանզի սերունդք Մըշաւրի թագաւորին են, և արիւն և հա-

duite envers le Christ, comme le rapporte Joseph, envoie son neveu, à qui il avait donné sa fille, mariée d'abord à Phéror, son frère. Le lieutenant d'Hérode, à la tête d'une armée considérable, se hâte d'arriver en Mésopotamie, rencontre Abgar au camp de la province Pouknan, périt dans le combat, et ses troupes sont mises en fuite. Bientôt après, Hérode meurt : Archélaüs, son fils, est établi par Auguste ethnarque de la Judée.

XXVII.

Fondation de la ville d'Édesse. — Notice abrégée sur la race de notre Illuminateur.

PEU de temps après, Auguste meurt, et Tibère en sa place est empereur des Romains. Germanicus, devenu César, trainant à sa suite les princes du royaume d'Archavir et d'Abgar envoyés à Rome, triomphe, au sujet de leur guerre, dans laquelle ces princes avaient tué le neveu d'Hérode. Abgar, indigné, médite des projets de révolte, et se prépare aux combats. Il bâtit une ville sur le terrain occupé par l'armée arménienne d'observation, là où précédemment on gardait l'Euphrate contre les entreprises de Cassius ; cette nouvelle ville est appelé Édesse. Abgar y transporta sa cour, qui était à Medzpine, tous ses dieux, Naboc, Bel, Patnicagh et Tarata, les livres des écoles attachées aux temples, et même les archives royales.

Après quoi Archavir étant mort, Ardachès, son fils, règne sur les Perses. Quoique ce ne soit pas l'ordre de l'histoire quant aux temps, ni même l'ordre selon lequel nous avons entrepris ces annales, mais comme il s'agit des descendans du roi Archavir, du sang même

րազատութիւն Մատաշիսի որդւոյ նորա, սկիզբն աւրացուք յաղագս պատուականութեան մարդկանն, նախակարգեալ 'ի գիրսն առ ընթեր Մատաշիսի զի իմասցին որք ընթեռնունն, եթէ համազգիք քաջին են: Իսկ զինի ապա նշանակեսցուք և զժամանակ զալլատեան հարցն նոցա 'ի հայս, որք են կարենանք և սուրենանք, յորմէ սուրբն Վրիգոր, և յորմէ կամսարականք յորժամ 'ի շարի կարգին հասանիցեմք 'ի ժամանակս թագաւորին, որ զնոսա ընկալաւ:

Իայց Մեզարու ոչ յաջողեցաւ խորհուրդն աւրստամբութեան. զի խռովութիւն անկեալ 'ի մէջ ազգականաց իւրոց՝ թագաւորութեանն Պարսից, զոր ժողովեալ անդր չուէր 'ի համոզել և 'ի դադարեցուցանել զնոսա:

ԻԸ

Յաղագս երթալոյն Արգարու յարևելս և թագաւորեցուցանելոյ Պարսից զԱրտաշէս. և թէ զհարգ կարգեաց զեղբարս իւր, յորոց մեր Լուսաւորին և նորին ազգակիցքն:

ԵՐԹԵԱԼ Մեզարու յարևելս, գտանէ թագաւորեալ Պարսից զԱրտաշէս որդի Մշաւրի, և ընդդիմացեալ նմա զեղբարս իւր. քանզի նա խորհէր ազգաւ 'ի վերայ նոցա թագաւորել, և նորա ոչ առնուին յանձն: Ասնն որոյ պաշարեալ զնոսա Մատաշիսի և երկիւղ մահու եղեալ 'ի վերայ նոցա, բազում պատամունք և անմիաբանութիւնք 'ի մէջ զորացն և այլ ազգականացն լինէին: Վանդի էին Մշաւրի թագաւորի որդիք երեք և դուստր մի. առաջին՝ նոյնինքն արքայն Մատաշէս, երկրորդն Վարէն, երրորդն Սուրէն, և քոյր սոցին՝ որ անուանեալ կոչի Վոյմ, կին զորավարին ամենայն Մրեաց 'ի հօրէն կարգեցեալ:

d'Ardachès, son fils, nous allons, pour faire honneur à ces princes, les placer, par anticipation de temps, près d'Ardachès, afin que le lecteur sache qu'ils sont bien de la même race, de la race du brave Archag; puis nous signalerons le temps de l'arrivée de leurs pères en Arménie, les Garénian et les Sourénian de qui descendent saint Grégoire et les Gamsarian, lorsque, suivant l'ordre des événemens, nous arriverons au règne du roi sous lequel ils parurent.

Abgar ne réussit pas dans ses projets de révolte; car, des troubles étant survenus entre ses parens du royaume de Perse, il partit à la tête d'une armée pour apaiser et faire cesser la discorde.

XXVIII.

Abgar vient en orient, maintient Ardachès sur le trône de Perse. —
 Concilie ses frères, de qui descendent notre Illuminateur
 et ses parens.

ABGAR, étant allé en orient, trouve sur le trône de Perse Ardachès, fils d'Archavir, et les frères d'Ardachès en lutte avec lui; car ce prince pensait à régner sur eux dans sa postérité, et eux ne voulaient pas y consentir. C'est pourquoi Ardachès les cerne de toutes parts, suspend sur leur tête le glaive de la mort; les déchiremens, la discorde étaient entre leurs troupes et leurs autres parens et alliés; car le roi Archavir avait trois fils et une fille: le premier de ces fils était le roi Ardachès lui-même, le second Garène, le troisième Sourène; leur sœur nommée Gochm, était femme du général de tous les Arik, général choisi par leur père Archavir.

Իսկ Մբգարու համոզեալ զնոսա խաղաղանալ, 'ի մէջ ամենեցունց հաստատե՛ զայս ինչ սահմանելով . թագաւորել Մբտաշխի հանդերձ ծննդովք իւրովք՝ որպէս և խորհնցաւն, և զեղբարսն անուանեալ Պաշլաւս՝ յանուն քաղաքին իւրեանց և աշխարհին մեծի և քաջաբերոյ . որպէս զի լինել նոցա պատուականա . գոյն և առաջին քան զամենայն նախարարութիւնս Պարսից՝ որպէս արդարեւ զարմն թագաւորաց : Եւ զաշինս և երգմունս 'ի միջի հաստատեալ, զի թէ լիցի սպառել զարմից Մբտաշխի 'ի պատանեաց, նորա մատնիցեն 'ի թագաւորութիւնն : Եւ արտաբոյ ցեղի նորա թագաւորեցելոյ՝ ցեղս որոչել զնոսա երիս, կոչմամբ այսպիսեալ . Սարենի Պաշլաւ , Սուրենի Պաշլաւ , և զքոյրն՝ ասպահապետի Պաշլաւ , յառնն տանուտէրութենէ զանունն որոշեալ :

Եւ ասեն զսուրբն Գրիգոր 'ի սուրենեանն Պաշլաւէ, և զկամարահանս 'ի կարենեանն Պաշլաւէ : Եւ զայսր գալոյն զորպիսութիւն 'ի կարգին պատմեսցուք . միայն նշանակելով այժմ՝ առ ընթեր Մբտաշխի, զի ծանիցես զազգս զայս մեծ, թէ հաւաստի արիւն Սաղարշակայ են . այս ինքն զարմ Մբշաղայ մեծի, եղբօր Սաղարշակայ :

Եւ այսոցիկ այսպէս կարգեցելոց, և զգիր ուխտին ընդ իւր առեալ Մբգարու՝ դառնայ ոչ առողջ մարմնով, այլ չարաչար ցաւովք անտացեալ :

Ի թ .

Դարձ Աբգարու յարեւելից և տալ օգնականութիւն Արեւոյ 'ի մարտ ընդ Հերովդի չորրորդապետի :

Ի Բ Բ Ե Ի դարձաւ Մբգարիոս յարեւելից, լուաւ նա զհռովմայեցւոց, թէ 'ի կասկածանս անկեալ են վա-

Abgar persuade aux fils d'Archavir de faire la paix ; il en fixe entr'eux les conditions et stipulations : Ardachès règnera avec sa postérité comme il méditait, et ses frères seront appelés Bahlav, du nom de leur ville et de leur vaste et fertile pays, de manière que leurs satrapies soient les premières, plus élevées en rang que toutes les satrapies de Perse, comme vraiment race de rois. Des traités, des sermens stipulent que, en cas d'extinction d'enfans mâles d'Ardachès, ses frères arriveront au trône ; après la race régnante d'Ardachès, ses frères sont distingués en trois races ainsi dénommées : la race de Garène Bahlav, la race de Sourène Bahlav, et la race de leur sœur, la race Asbahabied Bahlav, race ainsi appelée du nom de la seigneurie de son mari.

On dit saint Grégoire issu de la race Sourène Bahlav, et les Gamsarian de la race Garène Bahlav. Nous rapporterons dans la suite les circonstances de l'arrivée de ces personnages, signalant seulement ici leurs noms auprès d'Ardachès, afin que tu saches que ces grandes races sont bien le sang de Vagharchag, c'est-à-dire la postérité du grand Archag, frère de Vagharchag.

Tout étant ainsi réglé, Abgar prend avec lui la lettre des traités, et retourne dans ses états, non en parfaite santé, mais en proie à de vives douleurs.

XXIX.

Abgar revient d'orient. — Il prête secours à Arête, en guerre contre Hérode Tétrarque.

QUAND Abgar fut revenu d'orient, il apprit que les Romains le soupçonnaient d'y être allé pour lever

սըն նորա, որպէս թէ զինի զօրու զնաց յարեւելս Մ.բ. գար : Ս, անն որոյ յղէ առ գործակալս հռովմայեցւոց զպատճառս երթալոյն իւրոյ 'ի Պարսս, միանգամայն և զգիր ուխտին՝ որ ընդ Մ.բտաշէս և ընդ եղբարս նորա՝ տայ տանել : Եւ նոքա ոչ հաւատացին նմա . վասն զի և թշնամիք չարախօսելին զնմանէ, Պիղատոս և Հերովդէս չորրորդապետ և իւստինայ և Փիլիպպոս : Իսկ Մ.բգարու եկեալ 'ի քաղաքն իւր յԱդեսիայ, միաբանեաց ընդ Մ.բետայ արքայի պատրիարցւոց, սատարս տալով նմա 'ի ձեռն Սոսրուսայ որումն արծրունւոյ՝ մարտնչել ընդ Հերովդէի : Վանզի նախ զգուսարն Մ.բետայ կին առեալ Հերովդէի, և անարգեալ 'ի բաց եթող . և զՀերովդէիս դայ մեկնեալ յառնէ իւրմէ Եհան կենդանւոյն, յաղագս որոյ սպանեալ զՀովհաննէս Սկրտիչ : Եւ եղև պատերազմ ընդ նա և ընդ Մ.բետ վասն անարգանաց դատերն . յորում սաստկապէս հարեալ սատակեցան զօրքն Հերովդի յօգնականու թենէ քաջացն Հայոց . որպէս յաստուածային գոգցես տեսու թենէ, վրէժս հատուցանել ընդ մահուան Սկրտչին :

Լ

Նշարումն իշխանացն Աբգարու առ Մառինոս, յորում տեսին զՊրկին մեր Քրիստոս, ուստի եղև սկիզբն հաւատոյն Աբգարու :

Ընդ այն ժամանակս եկաց 'ի գործ հազարապետութեան կայսեր 'ի վերայ փիւնիկեցւոց և պաղեստինացւոց, Մտրւոց և Սիջադետաց Սառինոս որդի Ստորգեայ . առ որ առաքեաց Մ.բգարիոս երկուս 'ի գլխաւորաց իւրոց, զՍար Իհար բղէշին Մղճնեաց, և զՀամադրամ նահապետ սպահունեաց տոհմին, և զՄնան հաւատարիմ իւր՝ 'ի քաղաքն Իւթքուբին, զպացուցանել նմա զպատճառս

des troupes ; en conséquence, il fait parvenir aux commissaires des Romains la connaissance des causes de son voyage en Perse, ainsi que le traité conclu entre Ardachès et ses frères, mais on n'ajouta aucune croyance à ses rapports ; car il était chargé par ses ennemis Pilate, Hérode le Tétrarque, Lysanias et Philippe. Abgar s'étant rendu dans sa ville d'Édesse, se ligua avec Arète, roi de Pétra, et lui donna des troupes auxiliaires, sous la conduite de Khosran Ardzrouni, pour faire la guerre à Hérode. Hérode avait d'abord épousé la fille d'Arète, puis l'avait répudiée, pris ensuite Hérodiade du vivant même de son mari, circonstance pour la quelle il avait fait périr Jean-Baptiste. Ainsi il y eut guerre entre Hérode et Arète en raison de l'injure faite à la fille d'Arète. Vivement attaquées, les troupes d'Hérode furent défaites, grâce au secours des braves Arméniens ; comme si, par la Providence divine, vengeance était tirée de la mort de Jean-Baptiste.

XXX.

Abgar envoie des princes à Marinus.— Ces députés voient notre Sauveur le Christ. — Commencement de la conversion d'Abgar.

A CETTE époque, fut élevé par l'empereur au commandement de la Phénicie, de la Palestine, de la Syrie et de la Mésopotamie, Marinus, fils de Storoge. Abgar lui envoya deux de ses principaux officiers, Marthap prince d'Aghtznik et Chamchaeram, chef de la maison des Abahouni, ainsi qu'Anan, son confident. Les envoyés se rendent dans la ville de Petkoupine pour faire connaître à Marinus les causes du voyage

երթալոյն իւրոյ յարեւելս, ցուցանելով և զգիր ուխտին՝ որ ընդ Մատաշէս և ընդ եղբարս իւր, և առնել զնա թիկունս օգնականութեան: Արոց եկեալ գրտին զնա յԱլեթերոյսօլիս: Այլ նորա ընկալեալ զնոսա խաղաղութեամբ և մեծարանօք, առնէ պատասխանի Մագարու. Սի կասկածեր՛ի կայսերէ սուկըս այնր, միայն զի զհարկեալն լիով փութասցիս:

Այլ նոցա դարձեալ անտի, ելին յԱրուսաղէմ տեսանել զՓրկիչն մեր Վրիստոս վասն լրոյ համբաւուց սքանչելագործութեանցն. որում և ականատես եղեալ, պատմեցին Մագարու: Բնդ որ զարմացեալ Մագարու, հաւատաց ճշմարտապէս իբր յարդարեւ որդի Մատուծոյ, և ասէ. Մն զօրութիւնք ոչ մարդոյ են, այլ Մատուծոյ. զի չիք ոք ՚ի մարդկանէ որ կարէ զմեռեալս յարուցանել, բայց միայն Մատուած: Այլ քանզի ապականեալ էր մարմինն իւր ՚ի չարաչար ցաւոց, որ պատահեցին նմա ՚ի Պարսից աշխարհին յառաջ քան զեւթն ամ, և ՚ի մարդկանէ ոչ եղև նմա հնար բժշկութեան, ետ տանել նմա թուղթ ազաւանաց, դալ և բժշկել զնա ՚ի ցաւոցն, օրինակ զայս:

ԼԱ

Թուղթ Մագարու առ Փրկիչն Յիսուս Քրիստոս:

ՄԳԱՐ Մտամայ իշխան աշխարհի, առ Յիսուս Փրկիչ և բարերար, որ երևեցար աշխարհի երուսաղէմացւոց, ողջոյն:

Առեալ է իմ վասն քոյ և վասն բժշկութեանդ, որ լինին ՚ի ձեռս քո առանց դեղոց և արմատոց. զի որպէս ասի, տաս դու կուրաց տեսանել և կաղաց գը-

d'Abgar en orient, en lui montrant le traité conclu entre Ardachès et ses frères, et, en même temps, pour invoquer l'appui de Marinus. Les députés trouvèrent à Éleuthéropole le gouverneur romain ; celui-ci les reçoit avec amitié et distinction, et fait cette réponse à Abgar : « Ne crains rien pour cela de la part de l'empereur, pourvu que tu aies bien soin d'acquitter entièrement le tribut ».

A leur retour, les députés arméniens allèrent à Jérusalem voir notre Sauveur, le Christ, attirés par le bruit de ses miracles. Devenus eux-mêmes témoins oculaires de ces prodiges, ils les rapportèrent à Abgar. Ce prince, saisi d'admiration, crut véritablement que Jésus était bien le fils de Dieu, et dit : « Ces prodiges ne sont pas d'un homme, mais d'un Dieu. Non, il n'est personne d'entre les hommes qui puisse ressusciter les morts, Dieu seul a ce pouvoir ». Abgar éprouvait dans tout son corps des douleurs aiguës qu'il avait gagnées en Perse, plus de sept années auparavant ; des hommes il n'avait reçu aucun remède à ses maux ; Abgar fit porter une lettre de supplication à Jésus, il le conjurait de venir le guérir de ses douleurs. Voici cette lettre :

XXXI.

Lettre d'Abgar au Sauveur Jésus-Christ.

« ABGAR fils d'Archam, prince de la terre, à Jésus, sauveur et bienfaiteur des hommes, qui as apparu dans la contrée de Jérusalem, salut :

« J'ai ouï parler de toi et des cures opérées par tes mains, sans remèdes, sans plantes ; car, comme il est dit, tu fais que les aveugles voient, que les boi-

նալ և զբորոսս սրբել, և զայսս պիղծս հանես, և որ միանգամ չարչարեալ են երկար հիւանդութեամբք՝ բժշկես . դու և զմեռեալս յարուցանես : Ալ իբրև լուայ վասն քո զայս ամենայն, եղի՛ի մտի իմում մի յերկուց աստի . կամ թէ դու Մատուած իցես , ի ջեալ յերկնից գործես զայդ . կամ թէ որդի իցես դու Մատուծոյ , և զայդ առնես : Մըդ վասն այնորիկ գրեցի ես առ քեզ՝ աղաչել զքեզ, զի աշխատ լինիցիս և եկեսցես առիս և բժշկեսցես զհիւանդութիւնս , զոր ունիմ ես : Ա, և լուայ զի հրեայք տրտնջեն զքէն և կամին չարչարել զքեզ . բայց քաղաք մի փոքրիկ և գեղեցիկ է իմ, և բաւական է մեզ երկոցունցս :

Արոց տարեալ զթուղթն , պատահեցին նմա յԱբուսաղէմ : Օ այս վկայէ աւետարանական բանն , եթէ էին ոմանք՝ի հեթանոսաց ելելոց առ նա . վասն որոյ ոչ համարձակին , որք լուանն , ասել ց՛ի սուս , այլ ասեն ց՛ի ինպարոս և ց՛ի նորէաս . և նորա ասեն ց՛ի սուս : Իսկ ինքն Վրկիչն յայնմ ժամանակի յորում կոչեացն զնա , ոչ առ յանձն . բայց թղթոյ արժանի արար զնա , որ ունի այսպէս :

ԼԲ

Պատասխանի թղթոյն Աբգարու , զոր գրեաց թումաս Առաքեալն հրամանաւ Փրկչին :

ԱՐԱՆԻ իցէ այնմ , որ հաւատայ յիս՝ իբրև ոչ իցէ նորա տեսեալ զիս . զի գրեալ է վասն իմ այսպէս . Օ ի որք տեսանենն զիս՝ ոչ հաւատասցեն յիս , և որք ոչն տեսանեն՝ նորա հաւատասցեն և կեցցեն : Իսկ վասն այնր զի գրեցեր դու առ իս գալ ինձ առ քեզ , արժան է ինձ կատարել աստ զամենայն ինչ վասն որոյ առաքեցայ ես : Ալ իբրև կատարեցից զայս , ա-

teux marchent, que les lépreux sont guéris; tu chasses les esprits immondes, tu guéris les malheureux affligés de maladies longues et invétérées; tu ressuscites même les morts. Comme j'ai ouï parler de tous ces prodiges opérés par toi, j'en ai conclu ou que tu es Dieu, descendu du ciel pour faire de si grandes choses, ou que tu es fils de Dieu, toi qui produis ces miracles. En conséquence je t'ai donc écrit, te priant de daigner venir vers moi et de me guérir des maux qui m'affligent. J'ai ouï dire aussi que les Juifs murmurent contre toi et veulent te livrer aux tourmens: j'ai une ville, petite mais agréable, elle peut nous suffire à tous deux ».

Les messagers, porteurs de cette lettre, rencontrèrent Jésus à Jérusalem, fait confirmé par ces paroles de l'Évangile: « Quelques uns d'entre les païens vinrent trouver Jésus; mais ceux qui les entendirent, n'osant rapporter à Jésus ce qu'ils ont entendu, le disent à Philippe et à André qui redisent tout à leur maître ». Le Sauveur n'accepta pas alors l'invitation qui lui était faite, mais il voulut bien honorer Abgar d'une réponse ainsi conçue :

XXXII.

Réponse à la lettre d'Abgar, réponse que l'apôtre Thomas écrivit à ce prince par ordre du Sauveur.

« HEUREUX celui qui croit en moi sans m'avoir vu ! Car il est écrit de moi: « Ceux qui me voient, ne croiront point en moi, et ceux qui ne me voient point, croiront et vivront ». Quant à ce que tu m'as écrit, de venir près de toi; il me faut accomplir ici tout ce pourquoi j'ai été envoyé, et lorsque j'aurai tout accompli, je monterai vers celui qui m'a envoyé; et

պա համբարձայց առ այն՝ որ առաքեացն զիս . և յոր
 ժամ համբարձայց , առաքելցից զմի յաշակերտաց
 աստի իմոց , զի զցաւս քո բժշկեսցէ , և հեանս քեզ և
 որոց ընդ քեզ են շնորհեսցէ :

Օ այս թուղթ եբեր Մնան սուրհանդակ Մբգա
 բու , ընդ որում և զհենդանագրութիւն փրկչական
 պատկերին , որ կայ յեղեսացւոց քաղաքին մինչև
 ցայսօր ժամանակի :

19.

Քարոզութիւն յԵգէսիայ Առաքելոյն Թագլի , և պատճեն թղթո .
 քնն հնգից :

ԲԱՅՅ յետ համբառնալոյ փրկչին մերոյ՝ թուղ
 մաս առաքեալ , մի յերկոտասանիցն , առաքեաց մի
 յեւթանասանից անտի՝ զԹադէի , ՚ի քաղաքն Ադե
 սիայ՝ բժշկել զՄբգար և աւետարանել ըստ բանին
 Տեառն : Արոյ եկեալ ՚ի տուն Տուբիայ իշխանի հը
 բէի , զոր ասեն լինել յազգէն բազբատունեաց . ու
 թոյ խուսեալ յՄբգամայ՝ ոչ ուրացաւ զհրէութիւնն
 ընդ այլ ազգականս իւր , այլ նոյն օրինօքն եկաց
 մինչև հաւատալ ՚ի Վրիստոս : Այլ ել համբառնորա
 ընդ ամենայն քաղաքն : Առեալ Մբգարու ասէ . Վա
 է վասն որոյ զբեացն Յիսուս . և իսկոյն կոչեաց զնա .
 Այլ եղև ՚ի մտանելն թադէի , տեսիլ մեծ երևեցաւ
 Մբգարու յերեսն թադէի . և յարուցեալ ՚ի գահոյ
 իցն անկաւ ՚ի վերայ երեսաց իւրոց և երկիր եզագ
 նմա . և զարմացան ամենայն իշխանքն՝ որ շուրջն
 կային , զի ոչ գիտացին զտեսիլն : Մէկ ցնա Մբգար .
 Աթէ դու իցես արդարեւ աշակերտ օրհնելոյն Յի
 սուսի , զոր ասաց առաքել ինձ այսօր , և կարող իցես
 բժշկել զցաւս իմ : Ատաախանի ետ թադէ . Աթէ
 հաւատացես ՚ի Վրիստոս Յիսուս յորդին Մատու :

quand je m'en irai, j'enverrai un de mes disciples, qui guérira tes maux, te donnera la vie à toi et à tous ceux qui sont avec toi ».

Anan, courrier d'Abgar, lui apporta cette lettre, ainsi que le portrait du Sauveur, image qui se trouve encore aujourd'hui dans la ville d'Édesse.

XXXIII.

Prédication à Édesse de l'apôtre Thadée. — Copie de cinq lettres.

APRÈS l'ascension de notre Sauveur, l'apôtre Thomas, l'un des douze, envoie un d'entre les soixante-dix disciples, Thadée, dans la ville d'Édesse, pour guérir Abgar et évangéliser, selon la parole du Seigneur. Thadée vient dans la maison de Tobie, prince juif, qu'on dit être de la race des Pacradouni. Tobie, ayant quitté Archam, n'abjura point, avec ses autres parens le judaïsme, mais en suivit les lois jusqu'au moment où il crut au Christ. Bientôt le nom de Thadée se répand dans toute la ville. Abgar, en apprenant son arrivée, dit: « C'est bien celui au sujet duquel Jésus m'a écrit »; et aussitôt Abgar manda l'apôtre. Lorsque Thadée entra, une apparition merveilleuse se peignit aux yeux d'Abgar sur le visage de l'apôtre; le roi s'étant levé de son trône, tomba la face contre terre et se prosterna devant Thadée. Ce spectacle surprit fort tous les princes assistans, car ils ignoraient le fait de la vision. « Es-tu vraiment, dit Abgar à Thadée, es-tu disciple de Jésus à jamais béni? es-tu celui qu'il m'a promis de m'envoyer, et peux-tu guérir mes maux? » — « Oui » répondit

ծոյ, տացին խնդրուածք սրտի բո: Մսէ ցնա Մքգար. Լս Տաւատացի 'ի նա և 'ի հայրն նորա . վասն որոյ կամեցայ առնուլ զզօրս իմ և գալ կոտորել զհրէայսն, որ խաչեցին զնա, եթէ ոչ էր արգելեալ վասն թագաւորութեանն հռովմայեցւոց:

Եւ յայսմ բանէ սկիզբն արարեալ թաղէի, աւետարանեաց նմա և քաղաքի նորա . և եղեալ ձեռն 'ի վերայ բժշկեաց զնա, և զՄքգիու պատագրոս իշխան քաղաքին և պատուական յամենայն տանն արքայի. նա և զամենայն՝ որ էին 'ի քաղաքին հիւանդք և ախտաժեռք, բժշկեաց: Եւ հաւատացին ամենեքեան . և մկրտեցաւ ինքն Մքգար և ամենայն քաղաքն . և զզուրս տաճարաց կռոցն փակեցին . և որ 'ի վերայ բազնին և սեանն կային պատկերքն՝ ծածկեալ պատեցին եղեգամբ . և ոչ զոր ածէր բռնութեամբ 'ի հաւատս, բայց օր ըստ օրէ յաւելեալ 'ի հաւատացեալսն բազմանային:

Իսկ Մռաբելոյն թաղէի զխոյրարար ոմն մետաքսագործ մկրտեալ, և անուն կոչեցեալ Մքգէ, ձեռնադրեալ 'ի վերայ Եղեսիայ, փոխանակ իւր թողու առ արքայի: Եւ իւր առեալ հրովարտակ Մքգարէ, զի ամենեքեան լուիցեն աւետարանին Վրիստոսի, գայ առ Սանատրուկ քեռորդի նորին, զոր կարգեալ էր 'ի վերայ աշխարհին և զօրացն: Եւ այց Մքգար յօժարեցաւ գրել թուղթ առ Տիբերիոս կայսր, որ ունի օրինակ զայս:

Թուղթ Երգարու առ Տիբերիոս:

ՄՔԳԵՐ արքայ հայոց, տեառն իմում Տիբերի կայսեր հռովմայեցւոց խնդալ:

Վիտելով իմ, թէ ոչ ինչ ծածկի 'ի բումմէ թագաւորութենէդ, այլ իբրև զմտերիմ բո՝ աւելի ևս

Thadée, « si tu crois en Jésus-Christ, fils de Dieu, les vœux de ton cœur seront exaucés. » — « J'ai cru en Jésus » dit Abgar, « j'ai cru en son père; c'est pourquoi je voulais aller à la tête de mes troupes exterminer les Juifs qui ont crucifié Jésus, si je n'avais été empêché à cause de la puissance des Romains ».

Dès lors Thadée se mit à évangéliser le roi et sa ville; posant les mains sur Abgar, il le guérit; il guérit aussi un podagre, Abdiou, prince de la ville, très honoré dans toute la maison du roi. Il guérit encore tous les malades et les infirmes de la ville, et tous crurent en Jésus-Christ. Abgar fut baptisé et toute la ville avec lui, et les temples des faux dieux furent fermés, et toutes les statues des idoles placées sur les autels et les colonnes furent cachées, voilées avec des roseaux. Abgar n'obligeait personne par la force d'embrasser la foi, mais de jour en jour le nombre des croyans se multipliait.

L'apôtre Thadée baptise un fabricant de coiffures de soie, appelé Atté, le consacre, l'établit à Édesse et le laisse au roi en sa place. Thadée, après avoir reçu des lettres patentes d'Abgar, qui veut que tous écoutent l'Évangile du Christ, s'en va trouver Sanadroug, fils de la sœur d'Abgar, que ce prince avait établi sur le pays et sur l'armée. Abgar se plut à écrire à l'empereur Tibère une lettre ainsi conçue:

Lettre d'Abgar à Tibère.

« ABGAR, roi d'Arménie, à mon seigneur Tibère, empereur des Romains, salut:

« Je sais, que rien n'est ignoré de ta majesté; mais comme ton ami, je te ferai encore mieux connaître

իմացուցանեմ՝ի ձեռն գրոյ : Օ ի Հրեայք, որ բնա
կեալ են ՚ի գաւառս պաղեստինացւոց, ժողովեալ
խաչեցին զՔրիստոս առանց իրիք յանցանաց, ՚ի վե-
րայ մեծամեծ երախտեացն՝ զոր արար առ նոսա, նը-
շանս և սքանչելիս, մինչև զմեռեալս անգամ յարու-
ցանել : Այլ գիտեա, զի զօրութիւնքս այս ոչ են սոսկ
մարդոյ, այլ Մատուծոյ : Օ ի և ՚ի ժամանակին յո-
րում խաչեցինն զնա՝ արեգակն խաւարեցաւ, և եր-
կիր շարժեալ տատանեցաւ . և ինքն յետ երից աւ-
ուրց յարեաւ ՚ի մեռելոց և երևեցաւ բազմաց : Այլ
այժմ յամենայն տեղիս անուն նորա ՚ի ձեռն աշա-
կերտաց նորա սքանչելիս մեծամեծս կատարէ . որ և
առիս ինքեան եցոյց յայտնապէս : Այլ արդ այսուհե-
տե տէրութիւնդ քո գիտէ, որ ինչ արժան է հրա-
մայել ՚ի վերայ ժողովրդեանն Հրէից, որք զայն գոր-
ծեցին, և գրել ընդ ամենայն տիեզերս, զի երկրպա-
ղեսցեն Վսի իբրև Ճմարիտ Մատուծոյ : Ողջ էր :

Պատասխանի թղթոյն Աբղարու ՚ի Տիրեկայ :

ՏԻՒԵՐԻՈՍ կայսր հռովմայեցւոց, Մբգարու թու
գաւորի Հայոց ինգալ :

Օ թուղթ մտերմութեանդ քո ընթերցան առա-
ջի իմ, վասն որոյ շնորհակալութիւն ՚ի մէնջ քեզ
հասցէ : Թէպէտ և ՚ի բազմաց մեր լուեալ զայդ յա
ռաջագոյն, եցոյց և Պիղատոս ստուգապէս վասն նը-
շանացն նորա, և եթէ յետ յարութեանն ՚ի մեռելոց
հաւատարիմ եղև բազմաց, թէ Մատուծ է : Ասն
որոյ և ես կամեցայ առնել զայդ, զոր և դու խորհե-
ցար : Մյլ քանզի սովորութիւն է հռովմայեցւոց՝
աստուած ՚ի հրամանէ թագաւորի միայնոյ ոչ նստու-
ցանել, մինչև ոչ փորձեալ քննեսցի նա ՚ի սինկղիտո-
սէն, վասն որոյ և իմ յայտնեալ զբանս զայս սինկղի-
տոսին, արհամարհեաց սինկղիտոսն, զի ոչ քննեցաւ

les faits par écrit. Les Juifs, qui habitent dans les cantons de la Palestine, ont crucifié Jésus, Jésus sans péché, Jésus après tant de bienfaits, tant de prodiges et de miracles accomplis en leur faveur, jusqu'à ressusciter les mort. Sache bien que ce n'est pas là les effets de la puissance d'un simple mortel, mais de Dieu. Pendant le temps qu'ils l'ont crucifié, le soleil s'obscurcit, la terre fut agitée, ébranlée; Jésus lui-même, trois jours après, ressuscita d'entre les morts et apparut à plusieurs. Aujourd'hui, en tous lieux, son nom seul, invoqué par ses disciples, produit les plus grands miracles: ce qui m'est arrivé à moi-même en est la preuve la plus évidente. Ton auguste majesté sait désormais ce qu'elle doit ordonner à l'égard du peuple juif, qui a commis ce forfait; elle sait si elle doit faire publier par tout l'univers l'ordre d'adorer le Christ, comme vrai Dieu. Salut et santé ».

Réponse de Tibère à la lettre d'Abgar.

« TIBÈRE, empereur des Romains, à Abgar, roi des Arméniens, salut :

« On a lu devant moi ta gracieuse lettre, et je veux que remerciement t'en soit fait de ma part. Quoique nous eussions déjà de plusieurs ouï raconter ces faits, Pilate nous a informé officiellement des miracles de Jésus. Il nous a certifié qu'après sa résurrection d'entre les morts, il a été reconnu par plusieurs pour être Dieu. En conséquence j'ai voulu, moi aussi, faire ce que tu proposes; mais comme c'est la coutume des Romains, de ne pas admettre un dieu seulement d'après l'ordre du souverain, tant que l'admission n'a pas été discutée, examinée en plein sénat, j'ai donc dû proposer l'affaire au sénat, et le sénat l'a rejetée avec mé-

նա յառաջագոյն 'ի սմանէ : Այլ մեք տուաք հրաման
ամենայն ումեք որում և հաճոյ թուեցի Յիսուս, ըն
կայցին զնա ընդ աստուածս . և մահայնոցիկ սպառ
նացեալ , որ չարախօս կայցեն զքրիստոնէից : Այլ
վասն ժողովրդեանն Հրէից , որ յանդգնեցան խաչել
զնա , զորմէ լեւմ թէ ոչ արժանի խաչի էր նա և մա
հու , այլ պատուի և երկրպագութեան , յորժամ
առից պարապումն 'ի պատերազմէս սպանխացւոց ա
պրատամբողաց յինէն , քննեալ հատուցից նոցա զար
ժանն :

Գործեալ գրէ թուղթ Արգար առ Տիրերիտ :

ԱՅԳԱՐ արքայ հայոց , տեառն իմում Տիրերի
կայսեր հռովմայեցւոց խնդալ :

Օ թուղթ գրեալ ըստ արժանի քոյոյ տէրութեա
նըդ տեսի , և ընդ հրաման մտածութեանդ քո ուրա
խացայ . և եթէ ոչ ցանուցուս ինձ , գործ սինդղիտո
սիդ յոյժ այպանելի է . քանզի առ դոսա 'ի քննու
թենէ մարդկան տուեալ լինի աստուածութիւնն :
Այլ արդ այսու հետե եթէ ոչ լինիցի հաճոյ Աստուա
ծըն մարդոյն , Աստուած լինել նա ոչ կարէ . և իբրև
յայսմանէ մարդոյն արժան է քաւել զԱստուածն :
Իայց քեզ տեառն իմոյ հաճոյ թուեցի առաքել
զայլոք յարուսողէմ փոխանակ Պիղատոսի , զի լուծ
ցի նա անարգանօք յիշխանութենէն , յոր կարգեցեր
զնա . վասն զի արար զկամն Հրէիցն , և խաչեաց
զԲքրիստոս 'ի տարապարտուց առանց քոյոյ հրամա
նի : Աղջ լինել քեզ ըղձամ :

Օ այս գրեալ Արգարու , զհաւասար թղթոյն եդ

pris, sans doute, parce qu'elle n'avait pas été examinée d'abord par lui. Mais nous avons donné ordre que tous ceux à qui Jésus conviendra, le reçoivent parmi les dieux. Nous avons menacé de mort quiconque parlerait mal des chrétiens. Quant au peuple juif, qui a osé crucifier Jésus, lequel, comme je l'entends dire, loin de mériter la croix et la mort, était digne d'honneur, digne de l'adoration des hommes ; lorsque je serai débarrassé de la guerre contre l'Hispanie révoltée, j'examinerai l'affaire, et je traiterai les Juifs comme ils le méritent ».

Abgar écrit encore une lettre à Tibère.

« ABGAR roi des Arméniens, à mon seigneur Tibère empereur des Romains, salut :

« J'ai reçu la lettre écrite de la part de ton auguste majesté, et j'ai applaudi aux ordres émanés de ta sagesse. Si tu ne te fâches pas contre moi, je dirai que la conduite du sénat est extrêmement ridicule et absurde ; car, pour les sénateurs, c'est d'après l'examen et par le suffrage des hommes que peut être donnée la divinité. Ainsi donc, si Dieu ne convient point à l'homme, il ne peut être Dieu, puisqu'il faut que Dieu soit jugé, justifié par l'homme. Il paraîtra sans doute juste à mon seigneur et maître, d'envoyer un autre gouverneur à Jérusalem en place de Pilate, qui doit être ignominieusement chassé du poste puissant où tu l'avais mis, car il a fait la volonté des Juifs, il a crucifié le Christ injustement, sans ton ordre. Porte toi bien, je le désire ».

Abgar ayant écrit cette lettre, en déposa copie, ainsi que copie des autres lettres, dans ses archives.

'ի դիւանի իւրում, որպէս և զայլն : Պարեաց և առ
'Աւերսեհ մանուկ արքայ սասորեստանի 'ի Րաբելուն :

Թուղթ Արդարու առ 'Աւերսեհ :

ՐԱԳԱՐ արքայ Հայոց, որդւոյ իմոյ 'Աւերսեհի
խնդալ :

Օ գիր ողջունի քոյոյ տեսի, և զՊերող լուծի 'ի
կապանաց, և զվնաս նորա թողի նմա . և եթէ կամ
իցէ քեզ, կարգեսցես զնա 'ի վերակացութիւն 'Աի-
նուէի, որպէս և կամիս : Բայ վասն այնր զի գրեցեր
առ իս, թէ տուր ածել զայրդ բժիշկ, որ զնշանագ
առնէ և քարողէ այլ աստուած 'ի վեր քան զհուր և
զջուր, զի տեսից և լուայց դմա, նա ոչ էր բժիշկ ըստ
արուեստի մարդկան, այլ աշակերտ էր որդւոյն Բա-
տուծոյ՝ արարչի հրոյ և ջրոյ . և վիճակ հասեալ 'ի
կողմանս Հայոց առաքեցաւ : Բայց յընկերաց նորա
գլխաւորաց Սիմոն անուն, նա 'ի կողմանս Պարսից
առաքեալ է . ինդիր արարեալ լուիցես նմա, յորժամ
և հայրն քո Բրտաշէս : Եւ նա բժշկեսցէ զամենայն
հիւանդութիւնս, և ճանապարհ կենաց ցուցցէ :

Եւ յաւել և ս գրել առ Բրտաշէս արքայ Պարսից
օրինակ զայս :

Թուղթ Արդարու առ Բրտաշէս :

ՐԱԳԱՐ արքայ Հայոց, Բրտաշիսի եղբոր իմում
Պարսից արքայի խնդալ :

Գիտեմ զի արդ լուեալ է քովսանս իսուսի Վրիս-
տոսի որդւոյն Բատուծոյ, զոր խաչեցին Հրեայքն . որ
յարեաւնի մեռելոց, և առաքեաց զաշակերտսն իւր
ընդ ամենայն տիեզերս՝ ուսուցանել ընդ հանուր :
Եւ մի յաշակերտաց նորա գլխաւորաց Սիմոն ա-
նուն է 'ի կողմանս քոյոյ տերութեանդ : Բրդ խնդիր

Il écrivit aussi au jeune Nerseh, roi d'Assyrie, à Babylone.

Lettre d'Abgar à Nerseh.

« ABGAR, roi des Arméniens, à mon fils Nerseh, salut :

« J'ai reçu ta lettre et tes hommages ; j'ai déchargé Béroze de ses fers, et lui ai remis ses offenses ; si cela te fait plaisir, donne lui le gouvernement de Ninive. Mais quant à ce que tu m'écris de t'envoyer ce médecin qui fait des miracles et prêche un autre Dieu supérieur au feu et à l'eau, afin que tu puisses le voir et l'entendre, je te dirai : Ce n'était point un médecin selon l'art des hommes, c'était un disciple du fils de Dieu, créateur du feu et de l'eau ; il a été destiné, envoyé aux contrées de l'Arménie. Mais un de ses principaux compagnons, nommé Simon, est envoyé dans les contrées de la Perse. Cherche le et tu l'entendras, toi, ainsi que ton père Ardachès. Il guérira tous vos maux et vous montrera le chemin de la vie ».

Abgar écrit aussi à Ardachès, roi des Perses, la lettre qui suit :

Lettre d'Abgar à Ardachès.

« ABGAR, roi des Arméniens, à Ardachès, mon frère, roi des Perses, salut :

« Je sais que tu as ouï parler de Jésus-Christ, fils de Dieu, que les Juifs ont crucifié, de Jésus qui est ressuscité d'entre les morts, et a envoyé ses disciples par tout l'univers pour instruire les hommes. L'un de ses principaux disciples, nommé Simon, se trouve dans les états de ta majesté. Cherche le, tu le trouveras

արարեալ գացես զնա, և նա բժշկեսցէ զամենայն
ախտս հիւանդութեանց՝ որ 'ի ձեզ, և ճանապարհ
կենաց ցուցցէ. և հաւատասցես բանի նորա, դու և
եղբարք քո և ամենեքեան, որ հնազանդին քեզ կա-
մաւոր: Օ ի ախորժեղի է ինձ, զձեզ ըստ մարմնոյ
ազգականս՝ լինել ինձ մտերիմ հարազատս և ըստ
հոգւոյ:

Եւ մինչ գեռ պատասխանի այսց թղթոց ոչ էր ըն-
կալեալ, վախճանի Ղազարիոս, թագաւորեալ ամս
երեսուն և ութ:

ԼԴ

Յաղագս վկայութեան Առաքելոցն մերոց:

ՅԵՏ մահուանն Ղազարու բաժանի թագաւորու-
թիւնն հայոց յերկուս. քանզի Ղանունն որդի նորա
կապեաց թագ՝ թագաւորել, յգետիայ, և բեռորդի
նորա Սանատրուկ 'ի հայս: Վատնի որ ինչ առ սո-
ցա ժամանակաւ՝ յառաջագոյն գրեալ յայլոց, զգա-
լուստ Ղաբելոյն 'ի հայս, և հաւատալ Սանատրու-
կոյ, և թողուլ զհաւատն յերկիւղէ նախարարացն
հայոց, և կատարումն Ղաբելոյն և որք ընդ նմա՝
'ի գաւառին Շաւարշան՝ որ այժմ կոչի Ղարտազ, և
պատառումն քարին և յիրար գալ և ընդունել զմար-
մին Ղաբելոյն, և առնուլ անտի աշակերտացն և
թագել 'ի գաշտին. և մարտիրոսանալ թագաւորի
դատերն Սանդխտոյ հուպ 'ի ճանապարհս. և աստ
ուրեմն յայտնեալ նշխարաց երկոցունց, և փոխել յա-
ռապարն: Ղա յամենայն, որպէս ասացաք, այլոց
պատմեալ յառաջագոյն քան զմեզ, ոչ ինչ կարեւորա-
զոյն համարեցաք ոճով երկրորդել: Վոյնպէս և
որ ինչ վասն կատարմանն Ղազգէի աշակերտի Ղա-

et il vous guérira de toutes vos maladies, et il vous montrera le chemin de la vie, et tu croiras à ses paroles, toi, tes frères et tous ceux qui t'obéissent volontairement. Il m'est bien doux de penser que mes parens, selon la chair, seront aussi mes parens, mes amis, selon l'esprit ..

Abgar n'avait pas encore reçu réponse à ces lettres, lorsqu'il meurt, ayant régné trente-huit ans.

XXXIV.

Martyre de nos apôtres.

APRÈS la mort d'Abgar, le royaume d'Arménie est divisé en deux: Ananoun, fils d'Abgar, règne à Édesse, et le fils de sa sœur, Sanadroug, en Arménie. Ce qui se passa de leur temps, a été décrit par d'autres antérieurement: l'arrivée de l'apôtre en Arménie, et la conversion de Sanadroug, et son apostasie par crainte des satrapes arméniens, et le martyre de l'apôtre et de ses compagnons au canton Chavarchan, appelé aujourd'hui Ardaz, et la pierre s'entrouvrant pour recevoir le corps de l'apôtre, et l'enlèvement de ce corps par ses disciples, son inhumation dans la plaine, et le martyre de la fille du roi, de Santoukhd près du chemin, et l'apparition des reliques des deux saints, et leur translation dans les rocailles; toutes circonstances rapportées par d'autres, comme nous l'avons dit, long-temps avant nous; nous n'avons pas cru important de les répéter ici. De même aussi ce qui se rapporte au martyre d'Attée, disciple de l'apôtre, à Édes-

բեղն յԱզգեսիայ յորդուոյն Մքգարու, գտանի յայլոց պատմեալ յառաջագոյն քան զմեզ:

Որ իբրև թագաւորեաց յետ մահուան հօրն, ոչ եղև ժառանգորդ հայրենի առաքինութեանն, այլ եբաց զտաճարս կռոցն և կալաւ զպաշտօն հեթանոսութեանն: Եւ յղեաց առ Մքդէ, զի արասցէ նմա խոյր բեհեզեայ անգուածով սսկւոյ, որպէս յառաջագոյն առնէր հօրն նորա: Եւ պատասխանի ընկալաւ, թէ ոչ արասցեն ձեռք իմ խոյր գազաթան անարժանի, որ ոչ երկրպագէ Վրիտոսի Մսուծոյ կենդանւոյ: Եւ խկոյն հրամայեաց միումի զինակրացն կտրել զոտս նորա սրով: Որոյ երթեալ, և տեսեալ զնա՝ զի նստէր յաթոռ վարդապետութեանն, էած սուսերաւ և ՚ի բաց կտրեաց զսրունս նորա. և նոյնժամայն աւանդեաց զոգին: Օ այս ծայրաքաղ արարեալ համառօտ յիշատակեցաք, որպէս զառ ՚ի յայլոց պատմեալ նախկին:

Իայց վիճակեցաւ հայոց և իարդուղիմէոս Մքռաքեալ, որ և կատարեցաւ առ մեզ յՄքբբանոս քաղաքի: Իսկ զՍիմոնէ, որ Պարսիցն վիճակեցաւ, ոչ զհաւաստին կարեմ պատմել թէ զինչ գործեաց և կամ ուր կատարեցաւ: Վրանզի պատմի յոմանց, Սիմոնի ումեմն Մքռաքելոյ կատարիլ ՚ի Սերիոսիւրայ. և թէ նա իցէ ճշմարտիւ, և թէ էր ազազաւ գալուստ նորա անդր, ոչ գիտեմ. այլ միայն նշանակեցի, զի գիտասցես թէ ոչ ինչ մնայ յիմմէ ջանից պատմել քեզ զամենայն, որ ինչ անկ է:

Ա:

Վասն Ստեփանոսի թագաւորութեանն, և սպանման ծննդոցն Մքգարու, և վասն Հեղինայ տիկնոջ:

ՍՆԵՆՏՐՈՒԿ թագաւորեալ, զօրս ժողովէ ՚ի ձեռն քաջացն բազրասունեաց և արծրունեաց դայեկաց

se, martyr ordonné par le fils d'Abgar, se trouve rapporté par d'autres avant nous.

Le prince qui régna après la mort de son père, ne fut pas l'héritier des vertus paternelles ; il ouvrit les temples des idoles, embrassa le culte des païens. Il envoie dire à Attée : « Fais moi une coiffure en toile tissée d'or, comme celles que tu faisais autrefois pour mon père ». Il reçut cette réponse d'Attée : « Mes mains ne feront point de coiffure pour un prince indigne, qui n'adore pas le Christ Dieu vivant ». Aussitôt, le roi d'ordonner à un de ses gens d'armes de couper les pieds à Attée. Le soldat étant allé et ayant vu le saint personnage assis dans la chaire doctorale, avec son glaive lui coupa les jambes, et aussitôt le saint rendit l'esprit. Nous mentionnons ce fait sommairement, comme un fait rapporté par d'autres depuis longtemps.

Vint ensuite en Arménie l'apôtre Barthélemi qui fut martyrisé chez nous, en la ville d'Arépan. Quant à Simon, envoyé en Perse, je ne puis pas rapporter avec certitude ce qu'il fait, ni où il souffre le martyre. On raconte qu'un Simon apôtre est martyrisé à Vériospore. Le fait est-il vrai, ou pourquoi la venue du saint en ce lieu ? je ne sais ; j'ai seulement signalé cette circonstance afin que tu saches bien que je n'épargne aucun soin, pour te rapporter tout ce qui est nécessaire.

XXXV.

Règne de Sanadroug. — Meurtre des enfans d'Abgar. —
La princesse Hélène.

SANADROUG étant sur le trône, lève des troupes avec le secours des braves Pacradouni et Ardzrouni, qui

իւրոց, իջանել աալ պատերազմ ընդ որդիսն Մ.բ.գ.ա. բու, զի բողոքին տիրեացէ թագաւորութեան: Աւ մինչ դեռ նա յայտմ էր, աստուածային իմն ակնարկու թեամբ խնդրեցաւ վրէժ մահուանն Մ.գ.դ.է.ի.յոր դւոյն Մ.բ.գ.արու: Վանզի սիւն կճեայ կանգնել տայր յԱզգեսիայ ՚ի վերնատունն ասարանից իւրոց, և ինքն ՚ի ներքոյ կալով հրամայէր զորպէսն առնել. որ զեր ձեալ յունողացն, անկաւ ՚ի վերայ նորա և խորտակեաց զոտն և սատակեաց:

Աւ իսկոյն պատգամ բնակչաց քաղաքին եկն առ Սանատրուկ, խնդրելով պայման ուխտի, զի մի վեր դովեացէ զնոսա ՚ի քրիստոնէութեան հաւատոց, և նորա տացեն զքաղաքն ՚ի ձեռս և զգանձս թագաւորին: Օ որ արարեալ յետոյ ստեաց. նա և զամենայն զաւակ տանն Մ.բ.գ.արու մաշեաց սրով, բայց յաղջկանց՝ զոր եհանն ՚ի քաղաքէն բնակել ՚ի կողմանս հաշտեանից: Սապէս և զգլուխ կանանցն Մ.բ.գ.արու, որում անուն էր հեղինէ, առաքեաց յիւրային քաղաքն բնակել ՚ի Ասառն, ՚ի վերայ թողլով նմա զտիկնութիւնն ամենայն Սիջագեաց, փոխանակ բարեացն զոր գտեալ էր ՚ի ձեռն նորա յՄ.բ.գ.արէ:

Մ.յս հեղինէ զարդարեալ հաւատովք, որպէս և զայր իւր զՄ.բ.գ.ար, ոչ հանդուրժեաց բնակել ՚ի մեջ կռապաշտիցն. այլ չոգաւ յԱրուսաղէմ յաւուրս Աղաւղեայ, ՚ի սովին՝ զոր մարդարեացաւն Մ.գ.ա.բ.ու. և տուեալ զամենայն գանձս իւր յԱզիպտոս, և զնեաց ցորեան բազում յոյժ և բաշխեաց ամենայն կարօտելոց. որում և վկայէ Յովսէպոս. որոյ և շիրիմ նշանաւոր կայ առաջի դրանն յԱրուսաղէմ մինչև ցայսօր ժամանակի:

L'ont élevé, et va faire la guerre aux enfans d'Abgar, pour se rendre maître de tout le royaume. Pendant que Sanadroug était occupé de ces affaires, comme par un effet de la Providence divine, vengeance est tirée de la mort d'Attée ; car une colonne de marbre que le fils d'Abgar faisait élever à Édesse, sur le comble de son palais, comme il était dessous pour ordonner le travail, échappa des mains des ouvriers, tomba sur lui et lui écrasa les pieds.

Aussitôt de la part des habitans de la ville vint à Sanadroug un message, pour lui demander un traité par lequel il s'engageât à ne pas les troubler dans l'exercice du christianisme, moyennant quoi ils livreraient la ville et les trésors du roi. Sanadroug promit, mais dans la suite viola son serment ; Sanadroug passa au fil de l'épée tous les enfans de la maison d'Abgar, à l'exception des filles, qu'il retira de la ville pour les établir au canton de Hachdiank. Quant à la première des femmes d'Abgar, appelée Héléne, il l'envoya dans sa ville à Kharan, et lui laissa la souveraineté de toute la Mésopotamie, en souvenir des bienfaits qu'il avait reçus d'Abgar par le moyen d'Héléne.

Héléne, pieuse comme son mari Abgar, ne voulut pas habiter au milieu des idolâtres ; elle s'en alla à Jérusalem du temps de Claude, durant la famine qu'avait prédite Agabus ; elle acheta en Égypte, avec tous ses trésors, une immense quantité de blé qu'elle distribua aux indigens, fait dont témoigne Joseph. Le tombeau d'Héléne, tombeau vraiment remarquable, se voit encore aujourd'hui devant la porte de Jérusalem.

ԼԶ

Յաղագս նորոգման Մճբին քաղաքի , և անուանակոչութեանն Սա-
նատրկոյ , և մահուան նորին :

Ը՛ 81, որ ինչ գործք եղեալ Սանատրկոյ , ոչ ինչ յիշատակաց արժանի համարեցաք բայց 'ի շինուածոց Մճբին քաղաքի : Օ ի 'ի շարժմանէ խախտեալ , քակեաց և վերստին շինեաց պայծառագոյն , և պարսպեաց կրկին պարսպով և պատուարաւ . և զինքն անդրի 'ի միջին հաստատեաց , մի գրամ 'ի ձեռն ունելով . որ նշանակէ այսպիսի ինչ , եթէ 'ի շինել քաղաքիս ամենայն գանձքս ծախեցան , և այս միայն մնաց :

Բայց եթէ ընդէր Սանատրուկ կոչեցաւ , ասելի է : Վանզի յաւուրս ձմերայնոյ ճանապարհորդեալ 'ի հայս քոյր Բքգարու ()դէ , պատահէ բքոյ 'ի լերինս կորդուաց . ջրուեաց զամենեսեան մրրիկ , մինչ ոչ գիտելով ընկեր զընկեր՝ ընդ որ վարեցաւ : Վսի գայեկին նորա Սանտայ , բեռ Բիւրատայ բազրատունոյ , կնոջ կոսրենայ արծրունոյ , առեալ զմանուկն , քանզի տղայ էր , եդ 'ի մէջ ստեանց իւրոց , մնալով 'ի ներքոյ ձեանն զերիս տիւս և զերիս գիշերս : Օ որ մէ առասպելաբանեն , եթէ կենդանի իմն նորահրաշ սպիտակ յաստուածոյն առաքեալ պահէր զմանուկն : Բայց որչափ եղաք վերահասու , այսպէս է . շուն սպիտակ ընդ ինդրակնն լեալ , սրատահեաց մանկանն և գայեկին : Բքդ կոչեցաւ Սանատրուկ , 'ի գայեկէն

XXXVI.

Restauration de la ville de Medzpine. — Dénomination de Sanadroug.
— Sa mort.

DE tous les faits et gestes de Sanadroug, nous ne jugeons digne de souvenir que la construction de la ville de Medzpine; car cette ville ayant été ébranlée par un tremblement de terre, Sanadroug la démolit, la reconstruisit plus magnifique, la ceignit de doubles murailles et de remparts. Sanadroug fit élever au milieu de la ville sa statue tenant à la main une seule pièce de monnaie, ce qui signifie: « Tous mes trésors ont été employés à construire la ville, il ne m'est plus resté que cette seule pièce de monnaie ».

Mais pourquoi ce prince fut-il appelé Sanadroug? nous dirons: C'est que, voyageant pendant l'hiver en Arménie, la sœur d'Abgar, Otée, fut assaillie par un tourbillon de neige dans les monts Gortouk; la tourmente a dispersé tout le monde, au point que le compagnon ne sait pas où a été poussé son compagnon. La nourrice du prince, Sanod, sœur de Piourad Paradouni, femme de Khosran Ardzronni, ayant pris le royal enfant, car Sanadroug était encore au berceau, le mit sur son sein et resta avec lui sous la neige trois jours et trois nuits. La fable s'est emparée de ce fait; elle raconte qu'un animal, espèce nouvelle, merveilleux, d'une grande blancheur, envoyé par les dieux, gardait l'enfant. Mais, autant que nous en avons été informés, voici le fait: un chien blanc, qui se trouvait au milieu des hommes envoyés à la recherche, rencontra l'enfant et sa nourrice; le prince fut donc appelé Sanadroug, dénomination tirée du nom de sa

զանուանակոչու թիւնն առեալ, որպէս թէ տուրք
Սանտայ :

Սա թագաւորեալ յերկոտասաներորդի ամի Ղը-
տաշխի Պարտից արքայի, կեցեալ ամն երեսուն՝ մե-
ռաւ յորսի, նեաիւ ուրուք դիպեալ փորոտեացն. իբր
թէ վրէժս հատուցեալ ընդ չարչարման սրբոյ դըս-
տերն : Վերուբնայ որդի Ղիշադարայ դպրի դրեաց
զամենայն գործս, որ ինչ յաւուրս Ղըգարու և Սա-
նատրկոյ, և եղ ՚ի դիւանին յԱշգեսիայ :

13.

Թագաւորէ Նրուանդայ և կոտորէ զորդին Սանատրկոյ, և զերծա-
նէ Ղըտաշխի փախտեամբ :

ՅԵՏ մահուանն Սանատրկոյ շիոթի թագաւորու
թիւնն : Վանդի Արուանդ ոմն, որդի կնոջ արշա-
կունւոյ, թագաւորէ յու թերորդ ամի Վարեհի վերջ
նոյ : Աւուանին զրոյցք յաղագս նորա այսպէս : Վին
ոմն յազգէ արշակունեաց, անձամբ խարստի և խո-
շորագեղ, վարար, զոր ոչ որ դիմագրաւեաց առնուլ
կնու թեան, ծնանի երկուս մանկունս յանկարդ խառ-
նակու թենէ, որպէս Պասիփայէ զՄինոտաւրոս :
Աւ ՚ի զարգանալ մանկանցն կոչեն անուանս Արու-
անդ և Արուազ : Աւ ՚ի չափ հասեալ Արուանդայ,
լինի սրտեայ և անդամովք յաղթ : Սա ՚ի բազում
իրս վերակացու առաջնորդու թեամբ առաքեալ Սա-
նատրկոյ, գտանի երևելի. մինչև ամենայն նախա-
բարացն Հայոց առաջին լինել. և խոնարհու թեամբ
և առատաձեռնու թեամբ զամենայն որ յինքն յան-
գուցանէր : Աւ ՚ի մեռանէն Սանատրկոյ, միարա-

nourrice, (et du mot arménien *dourk* don,) comme pour signifier don de Sanod.

Sanadroug, monté sur le trône la douzième année d'Ardachès, roi des Perses, ayant vécu trente ans, mourut à la chasse d'un trait qui lui perça les entrailles, comme en punition des tourmens qu'il avait fait souffrir à sa sainte fille. Ghéroupna, fils de l'écrivain Apchatar, a recueilli tous ces faits, arrivés du temps d'Abgar et de Sanadroug, et les a déposés dans les archives d'Édesse.

XXXVII.

Règne d'Érouant. — Meurtre des enfans de Sanadroug. —
Ardachès trouve son salut dans la fuite.

APRÈS la mort de Sanadroug, son royaume est dans un état de confusion. Un certain Érouant, fils d'une femme Archagouni, règne la huitième année du dernier Darius. Voici ce que portent les récits au sujet de cet Érouant: Une femme de la race des Archagouni, d'une stature colossale, d'une figure repoussante, que personne n'avait consenti à prendre en mariage, enfante deux jumeaux, par suite d'un horrible commerce, comme Pasiphaé enfanta le Minotaure. Ces enfans en grandissant prennent les noms d'Érouant et d'Érouaz. Parvenu en âge, Érouant devient courageux, intrépide, fort, robuste, invincible; dans plusieurs affaires envoyé en qualité de chef par Sanadroug, il acquiert tant de gloire, qu'il devient bientôt le premier des satrapes arméniens. Par son humilité et sa libéralité, il se gagnait tous les cœurs; à la mort de Sanadroug, tous proclamèrent d'un commun accord

նեալ թագաւորեցուցին զնա առանց արանց յազգէն
բազրատունեաց լինել թագադիր :

Լայց 'ի թագաւորելն իւրում՝ Լըուանդ, կատկած
ունելով յորդոցն Սանաարկոյ, կոտորէ զամենե-
սեան : Սուի թէ վրէժս հատուցաւ սպանման որ-
դոցն Մբգարու : Լայց մի ոմն աղայ Մբաաշէս անուն,
զոր առեալ ստընտուի նորա, փախեաւ 'ի կողմանս
Հիրայ՝ 'ի հովուավանս Սաղխազանի, լուր առնե-
լով դայեկի նորա Սմբատայ, որդւոյ Սիւրատայ բա-
զրատունւոյ, 'ի Սպեր գաւառի, 'ի շէնն Սմբատա-
ւանի : Մբգ իբրև լէ Սմբատ, որդի Սիւրատայ, զբռ-
թըն Սանաարկոյ և զգոյժ կոտորման որդւոցնորա, ա-
ռեալ զէրկուս դստերս իւր՝ զՍմբատանոյշ և զՍմբա-
տուրհի, նստուցանէ 'ի Լայբերդի, արս քաջս թող-
լով 'ի վերայ ամրոցին . և ինքն հանդերձ միով կնաւ-
իւրով և սակաւ արամբք գայ անցանէ 'ի խնդիր ման-
կանն Մբաաշիսի : Սրում իրազգած եղեալ արքային
Լըուանդայ, հետայոյզս առաքէ . վասն որոյ բովան-
դակ ժամանակս ընդ երեսս լերանց և դաշտաց այլա-
կերպեալ շրջելով հետի հանդերձ մանկամբն, սնու-
ցանէ 'ի հովուավանս և յանդէորդս, մինչև սարսպ
գտեալ ժամ, անցանէ առ Գարեհարբայ Պարսից :
Լը քանզի այր քաջ էր Սմբատ և ծանօթ յառա-
ջագոյն, պատուի մեծապէս ընդ զորագլուխնն Պար-
սից, որպէս և մանուկն ընդ որդիս թագաւորին,
տեղի բնակելոյ առեալ զՆատ և զՍզոմն կոչեցեալ
գաւառս :

Érouant roi, sans la présence d'aucun Pacradouni pour lui mettre la couronne sur la tête.

Érouant sur le trône, ayant des craintes du côté des enfans de Sanadroug, les extermine tous; il parait que vengeance fut tirée du meurtre des enfans d'Abgar. Un seul enfant, nommé Ardachès, échappe; sa nourrice s'enfuit avec lui aux contrées de Her dans les bergeries de Maghkhazan, donne avis au père adoptif du prince, à Sempad, fils de Piourad Pacradouni, au canton de Sber, dans le village de Sempadavan. Lorsque Sempad, fils de Piourad, apprend l'horrible nouvelle de la fin de Sanadroug, du massacre de ses enfans, prenant avec lui ses deux filles, Sempadanouïch et Sempadouhi, il les installe à Païperte, laissant de braves soldats à la garde de la forteresse. Pour lui, il s'en va avec une seule femme et quelques hommes de suite à la recherche du jeune Ardachès. Le roi Érouant, informé de ces menées, envoie des espions. C'est pourquoi, pendant long-temps, obligé d'errer sur les montagnes et dans les plaines avec l'enfant, sous différens déguisemens, Sempad l'élève dans les bergeries, au milieu des pâtres, jusqu'à ce que, trouvant l'occasion favorable, il passe près de Darius, roi des Perses. Comme Sempad était un homme brave et connu depuis long-temps, il est accueilli avec distinction parmi les capitaines des Perses; le jeune prince est admis parmi les enfans du roi qui assigne aux étrangers pour résidence les cantons de Pad et d'Ozom.

ԼԸ

Այլ ինչ ջան Արուանդայ վասն 'ի բուռն ամէլոյ զմանուկն Արատչէս .
և 'ի բաց թողոյ զՄիջագետս :

ԲԱՅՑ Արուանդայ զմտաւ ամէալ, թէ որպիսի
չար թագաւորու թեանն նորա սնանի 'ի Սարս, խէթ
սրտի լեալ՝ ոչ հեշտալի էր նմա քուն : Հանապազ 'ի
յարթնու թեանն յայն հոգալով, նաև 'ի քուն անուրջս
ահագինս նմին իրի տեսանէր : Ասան որոյ 'ի ձեռն
հրեշտակաց և պատարագաց խնդրէր հաշտեցուցա-
նել զարքայն Պարսից, տալ 'ի ձեռս զԱրտաշէս . ա-
սելով, թէ Միլին իմ և հարազատու թիւն, ընդէր
անուցանեսս զՍարդ Արտաշէս հակառակ ինձ և իմոյ
թագաւորու թեաննս, լսելով բանից Սմբատայ յեղու-
զակի, որ ասէ, թէ որդի է Արտաշէս Սանատրիոյ .
և զորդի հովուաց և զանդէորդաց ջանայ առնել ար-
շակունի, և արիւնքս և հարազատու թիւն համբաւե-
լով զնմանէ : Ասէ որդի Սանատրիոյ, այլ ընդ խաբս
գտեալ Սմբատայ զմար ոմն տղայ, բաջաղի : Աոյն-
պէս և առ Սմբատ յղէր բազում անգամ, թէ ընդէր
այդ քո սնտաի աշխատու թիւնդ . խաբեալ 'ի ստըն-
տուէդ, անուցանեսս զորդի Սարդ հակառակ ինձ :
Ալ լսէ ոչ սիրելոյ բանս պատասխանեաց : Հայնժամ
առաքէ Արուանդ և սատակէ զբաջան 'ի Քայրէր
դի, գերեալ զգաստերսն Սմբատայ՝ պահէ յամրոցին
յԱնի ոչ վատ թարապէս :

Բայց թիկունս առնել Արուանդայ զհովմայե-
ցիս՝ ոչ ինչ վտանգի 'ի թագաւորու թեանն Սէս-
պիանու և Տիտոսի, թողլով 'ի նոսա զՄիջագետս :
Ալ յայնմ հետէ բարձաւ իշխանու թիւնն Հայոց 'ի

XXXVIII.

Efforts multipliés d'Érouant pour se saisir du jeune Ardachès.—
Érouant abandonne la Mésopotamie.

ÉROUANT, en pensant à l'ennemi de sa royauté, qui s'élevait en Médie, la haine dans le cœur, ne pouvait seulement goûter le repos. Éveillé, il était toujours occupé de cette pensée; durant le sommeil, il voyait les mêmes images dans des songes effrayans. C'est pourquoi, il pressait par ses députés et ses présens le roi des Perses de consentir à lui livrer Ardachès, disant: « Toi, du même sang que moi, mon proche parent, pourquoi élever le Mède Ardachès, cet ennemi de ma personne et de ma royauté, sur la foi des paroles du brigand Sempad, qui dit que c'est Ardachès le fils de Sanadroug? Du fils d'un pâtre, d'un berger, il s'efforce, ce Sempad, de faire un Archagouni, publiant partout que c'est ton sang, ton proche parent; non, ce n'est pas le fils de Sanadroug. Sempad, qui, par la ruse et l'artifice d'une nourrice, n'a trouvé qu'un simple jeune Mède, ment ». Érouant envoyait également plusieurs fois dire à Sempad: « Pourquoi te donner toute cette peine inutile? Trompé par une nourrice, tu élèves le fils d'un simple Mède contre moi ». Érouant ne reçoit pas de réponse amicale. Furieux, il envoie exterminer les braves qui sont à Païperte, fait captives les filles de Sempad, et les garde dans la forteresse d'Ani, sans les traiter durement.

Protégé par les Romains, Érouant n'éprouve aucun dommage sous l'empire de Vespasien et de Titus, moyennant la cession qu'il leur fait de la Mésopotamie; depuis ce moment, l'autorité de l'Arménie sur cette

Միջագետաց, և հարկս առաւելագոյնս տայր Լըրուանդ 'ի հայոց : Իսկ գործակալացն հռովմայեցւոց մեծապէս հանդերձեալ զքաղաքն Լըդեսիայ, 'ի նմա հաստատեն զտունս գանձուց հարկաց ժողովէլոց 'ի հայոց, 'ի Միջագետաց և յասորեստանեաց : Լը ժողովեն 'ի նմա զամենայն դիւանս, և կարգեն զպրոցս երկուս . մի՛ զլուսնն իւրեանց զԱսորին, և մեւս ևս զՃոյնն . և զդիւանն հարկաց և զմեհէնս կանն, որ կայր 'ի Սինոպսոնդացւոց, անդր փոխեն :

ԼԿԹ

Յաղագս յնուածի Երուանդաշատ քաղաքի :

ՅԱԻՈՒԲՍ սորա փոխին արքունիքն յԱրմաւիրն աւնուանեալ բլրոյն . քանզի էր հեռացեալ գետն Լըրասիս, և յերկարել ձմերայնոյն, և 'ի դառնահոտ հնչմանէ հիւսիսոյ սաղացեալ ձուլեալ վտակն, ոչ ուստեք արբուցումն բաւական թագաւորականին դտանէր տեղոյ : Ընդ որ նեղեալ Լըրուանդայ, նա և ամրագունի ևս տեղոյ եղեալ 'ի ինդիր, փոխէ զարքունիսն յարեմուտս կոյս 'ի քարակաուր մի բլուր, զորով պատ առեալ Լըրասիսայ ընդդէմ Մխուրեանն հոսի գետ : Պարսպէ զբլուրն, և 'ի ներքսագոյն քան զպարիսպն ընդ բազում տեղիս կտրեալ զքարինսն մինչև յատակս բլրոյն հաւասար գետոյն, մինչև դիմել ջուրց գետոյն 'ի փորուածն, յրմպեւեաց պատրաստութի : Օ միջնաբերդն ամրացուցանէր բարձր պարսպօք, և դրունս պղնձիս կանգնէր 'ի միջոցի սաւրըսպին, և ելանելիս երկաթիս 'ի ներքուստ 'ի վեր մինչև ցդուռնն . և 'ի նմա որոգայթս իմն ծածուկս ընդ մէջ աստիճանացն, որպէս զի ըմբռնեսցի՛ թէ

contrée fut perdue, et Érouant tirait des Arméniens, pour les Romains, des impôts encore plus lourds qu'au paravant. Les fonctionnaires des Romains, après avoir restauré magnifiquement la ville d'Édesse, y établissent des trésoreries destinées à recevoir les impôts perçus sur l'Arménie, la Mésopotamie, l'Assyrie. Ils rassemblent à Édesse toutes les archives; organisent deux écoles, l'une pour la langue du pays, le syrien, et l'autre pour le grec; ils transportent à Édesse les archives relatives aux tributs et aux temples, archives qui étaient à Sinope, ville du Pont.

XXXIX.

Construction de la ville Érouantachad.

Du temps d'Érouant, la cour du roi est transportée de la colline dite d'Armavir sur un autre point. Comme le fleuve Éraskh était éloigné, l'hiver étant long et le souffle glacial du nord assez intense pour faire geler les eaux du canal, il n'y en avait plus assez pour le service de la résidence royale. Érouant, frappé de ces inconvéniens, cherche, trouve une position plus forte, transfère sa résidence royale à l'occident, sur une colline calcaire, autour de laquelle roule l'Éraskh, et à l'opposé le fleuve Akhourian; Érouant ceint la colline de murailles, et, à une profondeur plus grande que celle des murailles, il coupe les pierres en beaucoup d'endroits, jusqu'à la base de la colline, au niveau du fleuve, jusqu'à l'entrée des eaux du fleuve dans les conduits, pour les besoins de la consommation. Érouant garnit de hautes murailles le fort construit au milieu de la ville; il pratiqua des portes d'airain au milieu de ces murailles, des escaliers en fer dans l'in-

որ գաղտ ելանելով դաւել կամիցի զարքայն : Աւեր ,
ասեն , երկդ լմի . որպէս զի մինն լիցի սպասաւորացն
արքունի և ամենայն ելեմտից ճանապարհ տուրն-
ջենային , իսկ մեւան գիշերային և մարդադաւաց :

Խ

Թե որպէս շինեաց զՆազարան քաղաք կոոց :

ԲԱՅՅ Արուանդ շինեալ զքաղաքն իւր , և փո-
խեալ անդր զամենայն ինչ յԱրմաւրայութիոյն 'ի կոոցն ,
զոր ոչ օգուտ իւր համարեալ յիւրն փոխել 'ի քաղաքն ,
զի մի 'ի գալն և 'ի զոհել անդ աշխարհի , ոչ զգու-
շու թեամբ պահեսցի քաղաքն . այլ հեռագոյն 'ի նմա-
նէ իբր քառասուն ասպարիսաւ զհիւսիսով նման իւր
քաղաքին շինեաց քաղաք փոքր 'ի վերայ գետոյն Ա-
խուրենայ , և անուանեաց Նազարան , այս ինքն թե-
'ի նմա յօրինեալ է զկազմութիւն բազնացն . և փո-
խեաց անդր զամենայն զկուռնն որ յԱրմաւիր : Աւ-
մեհեանս շինեալ , զեղբայր իւր զԱրուաղ քրմնապետ
կացուցանէր :

ԽԱ

Վասն տնկերց զանտառն , որ կալն Շմնգոց :

ՏՆԿԷ և մայրի մեծ 'ի հիւսիսոյ կողմանէ գետոյն ,
և որմովք ամրացուցանէ , արգելալ 'ի ներքս այծե-
մունս երագունս , և զեղանց և զեղջերուաց ազգ ,
և ջիւս և վարագս . որք 'ի բազմութիւն աճեցեալ

térieur jusqu'au dessus de la porte, des pièges cachés entre les degrés des escaliers pour saisir quiconque voudrait, en montant furtivement, attenter à la personne du roi; cet escalier, dit-on, était double, de manière qu'un côté était pour les officiers de la cour, pour les allans et venans pendant le jour, l'autre côté était l'escalier de nuit, l'escalier des traîtres.

XL.

Comment Érouant bâtit-il Pacaran, ville des idoles?

ÉROUANT, après avoir bâti sa ville, y transporte tout ce qui était à Armavir, excepté les idoles qu'il ne croit pas de son intérêt propre d'y transférer, de peur que, à cause du concours du peuple qui viendrait de toutes parts sacrifier aux dieux, la ville ne pût être bien et soigneusement gardée; mais, à une distance de quarante stades au nord, il bâtit une petite ville à l'instar de la sienne, sur le fleuve Akhourian, et la nomma Pacaran, c'est-à-dire que dans cette ville Érouant forma réunion des divinités; en effet, il y transporte toutes celles qui étaient à Armavir; le temple bâti, il institua son frère Érouaz grand-prêtre.

XLI.

Plantation de la forêt appelée forêt de la Multiplication.

ÉROUANT plante aussi une grande forêt au nord du fleuve, l'entoure de murailles pour retenir dans son enceinte les daims légers, les biches, les cerfs, les ânes sauvages, les sangliers. Ces animaux, croissant et multipliant, remplirent la forêt, pour le grand plaisir du

լցին զանտառն, որովք ուրախանայր թագաւորն
յաւուրս որոց: Աւ անուանէ զանտառն Ննդոց:

ԽԲ

Վասն ձեռակերտին, որ կոչի Արուանդակերս:

ՎԱՆՂՅՐ է ինձ ասել և յաղագս գեղեցիկ դաս-
տակերտին Արուանդակերտի, զոր յօրինեաց նոյն
ինքն Արուանդ գեղեցիկ և չքնաղ յօրինուածովք:
Վանգի զմիջոց հովաին մեծի ընու մարդկութեամբ
և սայծառ շինուածովք, լուսաւոր որպէս ական բիր.
Իսկ շուրջ զմարդկութեամբն՝ ծաղկոցաց և հոտա-
րանաց կազմութիւն, որպէս շուրջ զբոսիկ զայլ բո-
լորակութիւն ական: Իսկ զբազմութիւն այգեստա-
նոյ, իբր զարտեանաց խիտ և գեղեցիկ ծիր. որոյ
հիւսիսային կողմանն դիր կարակնաձև՝ արդարեւ
գեղաւոր կուսից յօնից դարեանդաց համեմատ: Իսկ
'ի հարաւոյ հարթութիւն դաշտաց, ծնօտից սար-
զութեան գեղեցկութիւն. իսկ գեան բերանացեալ
դարաւանդօք ափանցն՝ զերկթերթիսն նշանակէ
չրթունս: Աւ այսպիսի գեղեցկութեան գիր՝ ան-
քթթելի իմն դոզցես 'ի բարձրաւանդակ թագա-
ւորանիստն զհայեցուածան ունի. և արդարեւ բեր-
րի և թագաւորական դաստակերտն:

Օայս ամենայն զգործեցեալն Արուանդայ՝ պար-
գէէ մեծն Տրդատ մարդկան ազգին կամսարա-
կանաց, որպէս զմտերմաց և արեան կցորդաց ազգին
արշակունեաց. զոր յիւրում տեղին պատմեսցուք:

Իայց ասեն զԱրուանդայ՝ ըստ հմայից գժնեայ
գողովական հայեցուածով. վասն որոյ ընդ այդա-
նալ աչալքջացն սովորութիւն ունել սպասաւորայն
արքունի՝ վէմն որձաքարեայս ունել ընդգէմ Ա-

roi aux jours de la chasse ; Érouant appelle cette forêt, forêt de la Multiplication.

XLII.

La ville appelée Érouantaguerd.

IL m'est doux de parler de la ville Érouantaguerd que ce même Érouant bâtit si belle, si élégante ; car il remplit le milieu de la grande vallée d'habitans et de belles constructions : c'est comme la brillante prunelle de l'œil. Autour de l'habitation des hommes est une réunion de parterres fleuris, odoriférans, comme autour de la prunelle est tout le cercle de l'œil. D'innombrables plants de vigne sont comme une belle rangée de cils bien garnis. La position circulaire du côté nord est vraiment comparable aux sourcils de jeunes et belles filles ; au sud, la surface plane des champs est comme de belles joues bien lisses, bien unies. Le fleuve avec ses rives, comme une bouche entr'ouverte, représente les deux lèvres ; et ce site magnifique semble regarder fixement le sommet où s'élève le palais du roi : c'est vraiment une habitation riche et superbe, une habitation royale.

Cette place si magnifiquement édifiée par Érouant, Dertad le Grand la donne dans la suite à la famille des Gamsarian, comme unie à la race des Archagouni par les liens du sang et de l'amitié : ce que nous rapporterons en son lieu.

On dit qu'Érouant, selon la magie, avait un regard nuisible, malfaisant ; c'est pourquoi dès le matin les domestiques du palais avaient coutume d'exposer des pierres très dures devant Érouant, qui, par la maligni-

բուանդայ, և 'ի հայեցուածոցն դժնութենէ ասեն պայթել որձաքար վիմանցն: Ասյց այս կամ եղիցի սուտ և առասպել, և կամ դիւական ինչ առ իւր ունել զօրութիւնս, զի այսպէս հայեցուածոցն անուամբ փնասեսցէ զորս կամի:

ԽԳ

Բէ որպէս Սմբատայ օգնական արարեալ զնախարարս Պարսից՝ խնդրէ թագաւորեցուցանել զԱրտաշէս:

ԻՍԿ 'ի զարգանալ մանկանն Արտաշիսի, և 'ի բազում արութիւնս քաջութեան ցուցանել զայեկին Սմբատայ, հաճեալ ընդ նա նախարարք Արեաց, մաղթեն զթագաւորն տալ նմա պարգևս զինչ և խընդրեսցէ: Այլ յանձն առեալ թագաւորին, ասէ ցնախարարսն. Տեսէք զինչ կամի այրն քաջ: Այլ նոքա ասեն. Անմահ բարերարութիւնդ քո. ոչ այլ ինչ կամի Սմբատ, քան թէ զարիւնդ քո և հարազատութիւն, զԱրտաշէս որդի Սանատրիկոյ զմերժեալն 'ի թագաւորութենէ իւրմէ, հաստատել յիւրում թագաւորութեանն: Այլ յանձն առեալ արքային արքայից, տայ 'ի ձեռն Սմբատայ մասն ինչ 'ի զօրացն ասորեստանի և զզօրս Արտաշատականի, զի տարեալ զԱրտաշէս հաստատեսցեն 'ի գահն հայրենի:

ԽԴ

Յաղագս լսելոյ Երուանդայ զգալն Արտաշիսի, և գումարեալ զզօրս 'ի պատրաստութիւն սրաւերազմի:

Ի ԱԻԲ հասանէ առ Արուանդ յուտէացւոց գաւառին, եթէ գումարեաց արքայն Պարսից զօր բազում 'ի ձեռն Սմբատայ, զի 'ի վերայ քո խաղացեալ

té de son regard, les fendait ; mais, ou le fait est faux et fabuleux ; ou bien, c'était une puissance satanique dans Érouant pour nuire, soi-disant par la puissance de son regard, à tous ceux à qui il en voulait.

XLIII.

Sempad, aidé par les satrapes de Perse, cherche à mettre Ardachès sur le trône.

OR, le jeune Ardachès était devenu grand ; Sempad, son père adoptif, avait fait une foule d'actions de valeur et d'éclat : les satrapes des Arik, très satisfaits de Sempad, supplient le roi de lui accorder en présent ce qu'il demandera. Le roi consentant, dit aux satrapes : « Voyez ce que veut ce brave guerrier ». — « Immortel et généreux monarque, Sempad ne veut qu'une chose : c'est que tu remettes sur son trône ton proche parent, ton propre sang, Ardachès, le fils de Sanadroug, expulsé de son royaume ». Le roi des rois, accueillant la requête, confie à Sempad une partie de ses troupes de l'Assyrie et les troupes de l'Aderbadagan, pour remettre Ardachès sur le trône de ses pères.

XLIV.

Érouant à la nouvelle de l'arrivée d'Ardachès, rassemble son armée pour se préparer aux combats.

ÉROUANT apprend dans le canton d'Oudi, que le roi des Perses a rassemblé une puissante armée sous les ordres de Sempad, pour marcher contre lui, Érouant, et

ածցէ զմանուէն Մրտաշէս՝ի թագաւորութիւն իւր :
 Օայս իբրև լուաւ Արուանդ, եթող անդէն զբա-
 զումս ՚ի նախարարացն կողմնապահս, և ինքն զնաց
 ՚ի քաղաքն իւր փութանակի, կուտել առ ինքն զգօրս
 Տայոց և զԱրաց և զկողմանցն Աեսարու, այլ և
 զՄիջագետացն աղերսիւք և տրուք : Ալ էին աւուրք
 գարնայնոյ . վասն որոյ երազ ժողովեցան զօրքն ամե-
 նայն . նա և Մրգամ տանուտէր ազգին Սուրացան,
 որ ՚ի ծննդոցն Միգահակայ, ամբօխ հետեակաւ :
 Վանդի էր Արուանդայ դարձուցեալ ՚ի նա զգահն
 երկրորդական, զոր հանեալ էր ՚ի նոցանէ Տիգրա-
 նայ և տուեալ էր իւրում քեռառնն Սիհրդատայ .
 իսկ յետ մահուանն Սիհրդատայ՝ ոչ լինէր ումեք
 տուեալ, մինչև Արուանդայ դարձուցանել զնա առ
 Մրգամ : Ալ ոչ միայն նմա, այլ և ամենայն նախա-
 րարացն տայր պարգևս, և զօրացն ամենեցուն սար-
 գէէր առատապէս :

ԽԵ

Թէ որպէս ընդ մուտն Արտաշիսի յիւր աշխարհն աջողեցաւ գործն :

ԻՍԿ Սմբատ հանգերձ մանկամբն Մրտաշիսիւ
 աճապարէր հասանել ՚ի սահմանս ուտեացոց : Վնդ
 առաջ նորա ելին զօրք այնր կողմանն, նա և նախա-
 րարքն զօրս եթող Արուանդ : Օայն իբրև լուան
 այլ նախարարքն Տայոց՝ լուծանէին բքանէին և զառ
 շէլ Արուանդայ խորհէին . նա և զայն ևս տեսա-
 նէին, եթէ զօրքն հառովմայեցոց ոչ հասանեն նմա
 ՚ի թիկունս : Իսկ Արուանդ առաւել ևս յորդորա-
 զոյն տայր զպարգևան, և բարձիւէր միոյ միոյ ումեք ՚ի
 նոցանէ զգանձս . և որչափ առատանայր, առաւել
 ևս ատել լինէր : Վանդի գիտէին ամենեքեան, եթէ

remettre le jeune Ardachès sur son trône. Aussitôt qu'Érouant eut appris cette nouvelle, il laissa plusieurs de ses satrapes pour garder le pays, vola lui-même dans sa ville, appela à lui les troupes de l'Arménie et les troupes de l'Ibérie, celles des cantons de Césarée et même celles de la Mésopotamie à force de prières et de présens. C'était alors le printemps, aussi toutes les troupes furent-elles promptement rassemblées. Arcam, chef de la race Mouratzan, issue de la postérité d'Astyage, était à la tête d'une troupe de fantassins. Érouant lui avait rendu le second trône que Dicran avait enlevé à sa famille pour le donner au mari de sa sœur, à Mihrdate; après la mort de Mihrdate, la place n'avait été donnée à personne, jusqu'au moment où Érouant la rendit à Arcam. Érouant faisait aussi des présens à tous les satrapes, il donnait largement à toutes ses troupes.

XIV.

Comment l'entreprise d'Ardachès réussit-elle lors de son entrée dans son pays?

SEMPAD, avec le jeune Ardachès, se hâta d'arriver au pays d'Oudi. Au devant d'eux s'avancèrent les troupes de ces contrées et même les satrapes qu'Érouant avait laissés; à cette nouvelle, les autres satrapes d'Arménie perdant tout courage, pensaient à se retirer du parti d'Érouant, d'autant plus qu'ils voyaient bien que les Romains ne venaient point à son secours. Mais Érouant prodiguait encore davantage les présens, distribuait à chacun ses propres trésors; et plus il se montrait libéral, plus il devenait odieux; car tous savaient bien qu'il ne donnait rien par libéralité, mais

ոչ առ առատութեան տայ, այլ առ երկիւղի վատնէ: Եւ ոչ այնչափ սիրելի զայնտակ առնէր՝ որոց շատն տայր, քան թէ թշնամի զայն՝ որոց ոչն տայր պերճագոյնս:

ԽԶ

Երուանդայ պատերազմինդ Արտաշիսի և փախուստ, և առուին քաղաքի նորա և մահ:

ԲԱՅՅ Սմբատ հանդերձ մանկամբն Արտաշիսի ելանէ առ ամն ծովուն Վեղամայ, զթիկամբք Արագածն կոչեցեալ լերինն. աճապարէին հասանել 'ի բանակն Արուանդայ: Առ ոչինչ համարեալ զբազմութիւն զօրաց նորա, միայն կասկածէին 'ի Սուրացանէն Արգամայ, զի այր քաջ էր և բազմաց տէր տիգաւորաց: Եւ ճամբարն Արուանդայ էր բացագոյն 'ի քաղաքէ նորին աւելի քան երեքհարեւր ասպարիսաւ 'ի հիւսիսոյ 'ի վերայ գետոյն Ախուրեան: Օ այս իբրև լսէր Արուանդ, հանէր ընդ առաջ զբազմութիւն զօրացն, և ճակատէր ոչ հեռի յիւրմէ բանակէն: Իսկ Արտաշիսի առաքեալ պատդամ առ Արգամ նահապետ Սուրացանաց հանդերձ բազում երգմամբք, թողուլ 'ի վերայ նորա զոր ինչ գտեալ է յԱրուանդայ, և կրկին այլ յաւելուլ, միայն զի զԱրուանդ թողեալ 'ի բաց գնացէ:

Եւ իբրև հանդէպ ճակատուն Արուանդայ ելին նշանք Արտաշիսի, Արգամայ առեալ զբազմութիւն հեռեակացն 'ի կողմեւանէր: Եւ Սմբատ հրամայէր զփողնն պղնձիս հնչեցուցանել. և յառաջեալ զճակատն իւր, իբրև զարծիւ յերամն կաքաւուց խոյանայր: Իսկ նախարարքն հայոց, որ յաջ և յահեակ թեան էին, 'ի նա խառնեալ միանային: Եւ զօրքն Սուրաց, հանդերձ արքայիւն իւրեանց վարամանաւ,

qu'il prodiguait tout par crainte ; d'ailleurs, il s'attirait moins l'amitié de ceux à qui il donnait beaucoup, que l'inimitié de ceux à qui il ne donnait pas plus libéralement.

XLVI.

Combat d'Érouant avec Ardachès. — Sa fuite. — Prise de sa ville. — Mort d'Érouant.

SEMPAD, avec le jeune Ardachès, s'avance vers la rive de la mer de Kégham, derrière la montagne appelée Aracadz ; Ardachès et Sempad se hâtaient d'arriver au camp d'Érouant ; sans compter pour rien la multitude de ses soldats, ils ne redoutaient que le Mouratzan Arcam, intrépide guerrier, chef d'une troupe de hallebardiers. L'armée d'Érouant était à plus de trois cents stades de la ville, au nord, sur le fleuve Akhourian. Érouant, averti de la marche de l'ennemi, fit avancer ses innombrables légions, et rangea son armée non loin de son camp. Cependant Ardachès envoie un message à Arcam, chef de la race des Mouratzan, s'engageant par mille sermens à lui laisser tout ce qu'il a reçu d'Érouant, à doubler même ces concessions, pourvu que lui, Arcam, abandonne la cause d'Érouant.

Comme les drapeaux d'Ardachès s'avançaient contre l'armée d'Érouant, Arcam avec son infanterie passa du côté d'Ardachès. Sempad ordonna de faire retentir les trompettes d'airain, fit avancer son armée comme un aigle qui vient fondre sur des bandes de timides perdrix. Les satrapes d'Arménie, qui étaient à l'aile droite et à l'aile gauche, se réunirent, se rallièrent à lui. Les troupes de l'Espagne, avec leur roi Parsman, malgré

Թէպէտ և յանդուզն յարձակմամբ յառաջեալ բախտին, արագապէս դառնային 'ի մեւս կողմն փախուցեալ: Եւ անդ էր տեսանել կատորած անհնարին զգնդին Երուանդայ և զզօրաց Սիջադեաց: Եւ 'ի խառնակել այսպիսի ճակատուց, պատահէն Մարտաշիտի արք քաջք տաւրացիք, որոց զոգիս 'ի բաց եղեալ, Երուանդայ պայմանեալ սպանանել զՄարտաշէս: Որոց դիպեալ հետի ընդ մջ անցանէր Վիսակ սրդի ստընտուին Մարտաշիտի, և սատակեալ զնոսա, ուր և զկէս դիմաց նորա 'ի վայր բերեալ սուտերաւ, զյաղթութիւն ստացեալ մեռանի 'ի վերայ այսպիսեացս: Եւ մնացեալ զօրքն 'ի փախուստ դառնային:

Իսկ Երուանդ ձիովն իւրով բովանդակ ասպարէզս անցեալ, ելանէ 'ի խանս կարգեալս 'ի բանակէն իւր մէ 'ի քաղաքն իւր, հեծեալ 'ի նոր ձիս հանգոյց 'ի հանդուցէ փախչել: Եւ քաջն Սմբատ զհետ մտեալ, սաստկագոյն վարէր զնա 'ի գիշերի մինչև ցդուռն քաղաքին: Եւ Սարաց զօրացն անցեալ 'ի կողմն երուանդական գնդին, նսեմաւ 'ի վերայ դիականցն բանակէին: Իսկ Մարտաշիտի հասեալ Երուանդայ, ընդ շրջապատեալ առագաստն 'ի կաշոյ և 'ի կտաւէ պարսպին էջ, և 'ի խորանս նորա բնակեցաւ զայն գիշեր: Եւ այգուն եղելոյ՝ տիրաբար արարեալ, զսպառնեալն թաղել հրամայեաց. և անուանեաց զհովիտն, ուր 'ի վերայ դիակացն բանակեցաւ, Սարաց մարդ. և զտեղի ճակատուն՝ Երուանդալան, որ կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի. այս ինքն եթէ յայսմ տեղուջ վանեաց զԵրուանդ: Եւ ինքն չուեաց 'ի քաղաքն Երուանդայ. յառաջ քան զմիջօրեայ հասեալ 'ի դասակերան Երուանդայ, և միաբան գոչմամբ հրամայեաց ազաղակել զօրացն՝ Սարամատ, որ թարգմանի Սարս կին. յիշեցուցանելով զԹնամանան, զոր յղէր Երուանդ առ թագաւորն՝ Վարսից և առ Սրմ

l'impétuosité de leur premier choc, se mirent à fuir et passèrent promptement à Ardachès. On vit alors le carnage de l'innombrable armée d'Érouant et des troupes de la Mésopotamie. Cependant, dans la mêlée, Ardachès est surpris par les braves habitans de Taurus, qui au péril de leur vie, avaient promis à Érouant de tuer Ardachès. Mais Kissag, fils de la nourrice d'Ardachès, se précipita à pied à travers ces furieux, les tailla en pièces; malheureusement il a la moitié de la figure emportée, et maître de la victoire, il meurt sur ses sanglans trophées; le reste des troupes prit la fuite.

Érouant à cheval, franchissant tout l'espace, se jette dans les khans établis depuis son camp, jusqu'à sa ville, et de poste en poste montant sur un nouveau cheval, se remet à fuir; mais le brave Sempad le poursuit vivement et le poussa, la nuit, jusqu'à la porte de sa ville. Les troupes des Mèdes, passant alors sur le champ de bataille d'Érouant, le soir étant survenu, campèrent sur des cadavres. Ardachès descendit dans la tente d'Érouant, tente dont les murs étaient de peau et de toile, et s'y arrêta cette nuit. Dès le matin, en maître du terrain, il fit enterrer les morts. Ardachès appela la vallée où il avait campé sur des cadavres, champ des Mèdes, et le lieu du combat, Érouantavan, nom conservé jusqu'à ce jour: c'est-à-dire qu'en cet endroit il défit Érouant; Ardachès partit pour la ville d'Érouant. Arrivé avant la moitié du jour, il ordonna à ses troupes de crier d'une commune voix: *Mar amad*, qu'on traduit ainsi: Le Mède est arrivé; pour rappeler l'insulte qu'Érouant adressait au roi des Perses et à Sempad, en appelant Ardachès Mède. D'après ce cri, la place fut nommée Marmed; car Arda-

բատ, Սար զնա կոչելով: Յայսմ 'ի սոյն ձայն ա-
նուանեցաւ դաստակերան Սարմէտ, իբր 'ի կամաց
Ղրտաշխի, բառնալ զանուն Նրուանդայ 'ի տեղւո
ջէն. այս պատճառ է անուանակոչութեան դաստա-
կերաին:

Բայց Սմբատայ գիշերոյն զՏեա Նրուանդայ ե-
կեալ սակաւ վաշտկանաւ, զդուռն քաղաքին պահէր
մինչև 'ի գալն Ղրտաշխի և զօրացն ամենեցուն: Նշ-
'ի մարտնչել քաջացն ընդ ամրոցին, անձնատուրք ե-
ղեն մարդիկ ամրոցին, և բացին զդուռն քաղաքին:
Իսկ մի ոմն 'ի զինուորացն մտեալ եհար վաղերք
զլուին Նրուանդայ, և ցրուեաց զուղիղն 'ի յատակս
տանն. և այսպիսի ջախմամբ վախճանեցաւ, կալեալ
զթագաւորութիւնն ամս քսան: Բայց Ղրտաշխի
յիշեալ թէ խառնուած արշակունւոյ է Նրուանդ,
հրամայէ զգի նորա թագէլ մահարձանօք:

ԻՆԷ

Թագաւորէլ Ղրտաշխի և առնէլ բարի իւրոց կրօնաւորացն:

ՃԵՏ մահուանն Նրուանդայ մտեալ Սմբատայ
զարբունականն յուզէր զգանձնն. և գտեալ զթագն
Սանատրիոյ արքայի, զնէ 'ի զլուին Ղրտաշխի և
թագաւորեցուցանէ 'ի վերայ ամենայն երկրիս հայոց
'ի քսան և իններորդի ամի Վարեհի Պարսից արքայի:
Իսկ Ղրտաշխի առեալ զթագաւորութիւնն, տայ
պարգևս զօրացն Սարաց և Պարսից, և արձակեաց
յաշխարհն իւրեանց: Տայ և առնն քաջին և պա-
տուականին Ղրգամայ զխոստացեալ գահն երկրոր-
դական, և պսակ յակնթակասլ, և զինդ յերկոսին
ականջն, և կարմիր զգեստ միոյ ոտինն. տարգալ
ունէլ ոսկի և պատուաքաղ, և ոսկեղինօք ըմպել
նուագօք: Նշ ոչ ինչ ընդհատ յայց պատուոց տայ

chès voulait ôter à ces lieux le nom d'Érouant. C'est la cause de la dénomination donnée à la place.

Mais Sempad, qui s'était mis la nuit à la poursuite d'Érouant, avec une petite troupe gardait la porte de la ville jusqu'à l'arrivée d'Ardachès et de toute l'armée. Le combat engagé contre la place, les hommes du fort se rendirent et ouvrirent la porte de la ville. Un des soldats de Sempad, pénétrant aussitôt, fendit, d'un coup de sabre, la tête d'Érouant, dont la cervelle couvrit le plancher; ainsi mourut Érouant après avoir occupé le trône vingt ans. Ardachès, se rappelant qu'Érouant était allié aux Archagouni, fait enterrer son corps avec les honneurs d'un monument.

XLVII.

Ardachès règne et fait du bien à ses partisans.

APRÈS la mort d'Érouant, Sempad cherchait partout ses trésors: trouvant la couronne du roi Sanadroug, il la met sur la tête d'Ardachès et le proclame roi de toute l'Arménie, la vingt-neuvième année de Darius, roi des Perses. Ardachès, maître de son royaume, donne des présens aux troupes des Mèdes et des Perses et les renvoie dans leur pays. Il confère au brave et illustre Arcamle second trône qu'il lui avait promis, la couronne de pierres précieuses, les deux pendans d'oreille, la chaussure rouge à un pied seulement, plus, le droit de se servir de cuillère et de fourchette d'or, de boire dans des coupes d'or. Ardachès accorde, sans en rien retrancher, les mêmes honneurs à son père adoptif

դայեկին իւրոյ Սմբատայ, բայց միայն յերկուց դրն
դայ և 'ի կարմիր կօշիկէ. և աւելի քան զՏայրենական
զիւր թագակապ ասպետութիւնն և զիշխանութիւն
արեւմտեայ զօրուն, հաւատայ 'ի նա զամենայն զօրս
Հայոց, և զբոլոր աշխարհիս զգործակալս և զհամօ
րէն տունն արքունի: Եւ զՎերսէս զորդի որդւոյ իւ
րոյ ստընտուին Վիտակայ՝ ազգ զնա սերեւալ, անուն
կօշիկ զնահատակութեանցն հօրն, Վիմարսեան.
քանզի, որպէս ասացաքն, զկէս զիմացն սուսերաւ
'ի վայր բերին 'ի վերայ Մարտաշիսի:

Պատմի սորա 'ի նոյն աւուրս սերեալ ազգ և զոր
դինն Տուբայ, պատանիս հինգ հանդերձ տասամբ,
յանուն հօրն իւրեանց արունիս. ոչ վասն արութեան
ինչ գործոց, այլ միայն վասն քսութեան հօրն նոցա,
զոր աունէր 'ի տանէն արքայի առ Սմբատ, քանզի
ընտանի էր Երուանդայ, սակս նորին և սպանաւ 'ի
նմանէ:

ԽԲ.

Սպանուին Երուանդայ, և շինել միւսոյ Բագարանի, և հարկել Արտա-
շիսի հոռվնայեցոց:

Օրն յայտորիկ հրաման տայ Սմբատայ, երթալ
յամուրն Բագարան, որ հուպ 'ի քաղաքն Երուան
դայ 'ի վերայ Մխուրեան գետոյ, զի սպանցէ զԵ-
րուազ եղբայր Երուանդայ: Օր կալեալ Սմբա-
տայ, երկան զուլանէ հրամայէ կապել, և ընկենուլ
'ի պտոյտ մի գետոյն: Եւ 'ի տեղի նորա 'ի վերայ
բաղնացն կացուցանէ զընտանի Մարտաշիսի, աշա-

Sempad, à l'exception des deux pendans d'oreille et de la chaussure rouge; outre la chevalerie héréditaire de Sempad, avec droit de poser la couronne sur la tête des rois, outre le commandement des forces occidentales, Ardachès confie à Sempad encore le commandement de toutes les troupes arméniennes, l'inspection de tous les fonctionnaires du pays, l'intendance de la maison du roi. Quant à Nersès, fils de Kissag, fils de la nourrice d'Ardachès, ce prince l'appelle lui et sa race, du nom de Timaksian (Balafre), en mémoire des exploits de son père; Kissag, comme nous l'avons dit, avait eu la moitié de la figure emportée en voulant sauver les jours d'Ardachès.

On raconte aussi que, en ces jours-là, Ardachès constitue en race les fils de Dour, au nombre de quinze jeunes gens, et les appelle Drouni, nom dérivé du nom de leur père; non pas à cause des hauts faits de Dour, mais seulement à cause des rapports que faisait leur père à Sempad sur la maison du roi; car Dour était attaché au palais d'Érouant, et fut exécuté par l'ordre de ce prince pour crime de trahison.

XLVIII.

Meurtre d'Érouaz. — Construction d'une autre ville Pacaran. —
Ardachès paie tribut aux Romains.

APRÈS cela Ardachès donne ordre à Sempad d'aller à la forteresse Pacaran, située près la ville d'Érouant, sur le fleuve Akhourian, pour tuer Érouaz, frère d'Érouant. Sempad, ayant pris Érouaz, lui fait attacher une grosse pierre au cou, puis le fait jeter dans un tournant du fleuve, et met en sa place, pour veiller au culte des dieux, un officier de la maison d'Ardachès, un dis-

կերտ մոգի որումն երազահանի, որ յայն սակս և Սողապաշտէ անուն կարգային: Եւ սպա աւար աւեալ զգանձսն Երուազայ, և ծառայս անձինս Հինգ Հարեւր, նա և զընտիր ընտիր գանձուցն մեհենից, բերէ Ըրտաշիսի: Եւ Ըրտաշէս պարգևէ Սմբատայ զծառայսն Երուազայ. բայց զգանձսն հրամայէ տանել Վարեհի Պարսից արքայի, յաւելլով և ինքն ՚ի գանձսն, ՚ի շնորհակալութեան պատիւ իբրու հօր և օգնականի:

Հայնժամ Սմբատայ զծառայսն Երուազայ, զոր գերեացն ՚ի Րազարանէ, տարեալ բնակեցուցանէ ՚ի Թիկանց Սասեաց, ՚ի նոյն անուն Րազարան կուչելով զձեռակերան: Ինքն անցանէ ՚ի Պարսս ընծայատար Վարեհի, ոչ ինչ փոյթ առնելով զհոովմայեցւոց իշխանութենէն: Իսկ ՚ի գնալն Սմբատայ ՚ի Պարսս հասանեն հարկահանք կայսեր և սպայ ծանր ՚ի սահմանս հայոց, զորս մաղթեալ Ըրտաշիսի և կրկին տուեալ զհարկսն, հաշտեցուցանէ: Եւ զայս մեզ ստուգապէս պատմէ Ուղիւպ քուրմ հանուոյ, գրող մեհենական պատմութեանց, և զայլ բազում գործս՝ զոր ասել կայ մեզ առաջի, որում և Պարսից մատեանքն վկայեն և հայոց երգն վիպասանաց:

ԽԹ.

Վասն շնուածոյ Ըրտաշատ քաղաքի:

ՐՏԱԸՆՍԻ Վերջնոյ գործք՝ բազում ինչ յայտնի են քեզ ՚ի վիպասանացն, որ պատմին ՚ի Վողթան. շինել զքաղաքն, և խնամութիւն ընդ Ըլանք և ծրնունդք զարմիցն, և իբր տրփանք Սաթիկան ընդ վիշապազունսն՝ առասպելաբար, այս ինքն ընդ զարմն Ըղահահայ, որ ունին զամենայն զառ ստորոտովն

ciple d'un mage interprète des songes, appelé pour cette raison Mochachdè (ministre d'un mage). Sempad enlève ensuite les trésors d'Érouaz, ses esclaves au nombre de cinq cents, ainsi que les objets les plus précieux des trésors des temples, et porte tout à Ardachès. Ardachès donne à Sempad les esclaves d'Érouaz ; quant aux trésors, auxquels il ajoute encore, il les fait porter à Darius, roi des Perses, à titre de reconnaissance, comme à un père, à un généreux auxiliaire.

Sempad emmène alors les esclaves d'Érouaz, qu'il a pris à Pacaran, les transplante au revers du Massis, et appelle son établissement du même nom, Pacaran. Il va lui-même en Perse pour offrir les présens à Darius, sans s'inquiéter de la puissance des Romains. Cependant au départ de Sempad pour la Perse, les collecteurs de l'empereur, avec de grosses troupes arrivent en Arménie. Ardachès, à force de prières et en payant un double tribut, parvient à les apaiser. Ces faits nous sont attestés par Oughoub, prêtre d'Ani, qui écrit l'histoire des temples, ainsi que beaucoup d'autres faits qu'il nous reste à rapporter, et sont en outre confirmés par le témoignage des livres des Perses, par les chants historiques des Arméniens.

XLIX.

Construction de la ville d'Ardachad.

Les faits et gestes d'Ardachès dernier du nom te sont, la plupart, révélés par les chants historiques qui se débitent à Coghtèn : la construction de la ville d'Ardachès, son alliance avec les Alans, sa race, sa postérité, l'amour de Satinig pour les descendans des dragons, comme dit la fable, c'est-à-dire pour les des-

Սասեաց . մարտ ընդ նոսա և քայքայումն յիշխանու-
թեանէն , և սպանումն նոցա և հրկիզութիւն շինուա-
ծոցն , և նախանձ որդւոցն Ղարաշխի և գրգռու-
թիւն ընդ միմեանս 'ի ձեռն կանանցն : Ղսս ամե-
նայն , որպէս ասացաք , յայտնի են քեզ յերգս վիպա-
սանացն . բայց յիշատակեսցուք և մեք կարճառօ-
տիւք , և զայլաբանութիւնն ճշմարտեսցուք ,

Երթեալ Ղարաշխի 'ի տեղին , ուր խառնին Ե-
րասխ և Սեծամօր , և հաճեալ ընդ բլուրն , շինե-
քաղաք յիւր անուն անուանեալ Ղարաշատ : Չեռն
տու լինի նմա և Երասխ փայտիւք մայրից . վասն
որոյ անաշխատ և երազ շինեալ , կանգնէ 'ի նմա մե-
հեան , և փոխէ 'ի Ռազարանէ զպատկերն Ղրտե-
միդայ և զամենայն կուռս հայրենիս . բայց զՂսս
զոնի պատկերն արտաքոյ քաղաքին կանգնէ հուպ 'ի
ճանապարհն : Եւ յարուցանէ 'ի քաղաքէն Երուան-
դայ զգերութիւն Հրէիցն , որ փոխեալ էին անդ
յՂրմաւրայ , և նստուցանէ զնոսա յՂարաշատ : Եւ
և զամենայն վայելչութիւն քաղաքին Երուանդայ ,
զոր տարեալ էր յՂրմաւրայ և զոր անդէն արարեալ
նորա , փոխէ յՂարաշատ . և առաւել ևս յինքենէ
յօրինէ իբր զքաղաք արքայանիստ :

Ծ

Յարձակումն Ալանաց 'ի մեզ և պարտումն , և խնամութիւն Արտաշխի
ընդ նոսա :

Օ ԱՅՅՈՒԻ Ժամանակաւ միաբանեալ Ղլանք լեռ-
նականօքն ամենայնիւ , յինքեանս արկանելով և զկէս
Սրաց աշխարհին , մեծաւ ամբոխիւ տարածեալ ընդ

pendans d'Astyage, qui occupent toute la partie située au pied du Massis; la guerre d'Ardachès contre eux, la destruction de leur puissance, leur meurtre, l'incendie dévorant leurs habitations; la jalousie entre les enfans d'Ardachès, jalousie, collision produite par leurs femmes. Tous ces faits, comme nous l'avons dit, te sont rapportés dans les chants historiques; mais nous les rappellerons, nous, en peu de mots, nous rendrons l'allégorie vérité.

Ardachès étant allé à l'endroit où se mêlent l'Éraskh et le Médzamor, voit une colline qui lui plaît, y bâtit une ville de son nom appelée Ardachad. L'Éraskh favorise Ardachès en lui fournissant le bois des pins; aussi, la ville s'élève sans peine et sans délai; Ardachès y construit un temple dans lequel il transporte de Pacaran la statue d'Artémis et tous les idoles de ses pères; quant à la statue d'Apollon, il l'érige hors la ville, sur la voie publique. Ardachès tire de la ville d'Érouant les Juifs captifs qui y avaient été transplantés d'Armavir, et les établit à Ardachad. Tous les embellissemens de la ville d'Érouant, que ce prince avait apportés d'Armavir, et ceux qu'il avait faits lui-même, Ardachès les transporte à Ardachad; Ardachès ajoutant encore à la magnificence d'Ardachad, en fait une ville de résidence royale.

L.

Invasion des Alans chez nous. — Leur défaite. —
Alliance d'Ardachès avec eux.

Ex ce temps-là, les Alans, ligués avec tous les montagnards, avec une partie de l'Ibérie, viennent en forces considérables se répandre sur notre pays. Ar-

աշխարհս մեր : Վողովէ և Ղրտաշէս զիւրոյ զօրացն բազմութիւն , և ըննի պատերազմ'ի մէջ երկրիս երկոցունց ազգացն քաջաց և աղեղնաւորաց : Սակաւ ինչ տեղի տայ ազգ Ղլանաց , և գնացեալ անցանէ ընդ գեան մեծ Վուր , և բանակի առ եղերբ գետոյն 'ի հիւսիսոյ . և հասեալ Ղրտաշիսի բանակի 'ի հարաւոյ , և գեան ընդ մէջնոցա :

Բայց քանզի զորդի Ղլանաց արքային ձերբակալ արարեալ զօրացն հայոց ածեն առ Ղրտաշէս , զիսա զաղութիւն խնդրէր արքայն Ղլանաց , տալ Ղրտաշիսի զինչ և խնդրեսցէ . և երդմունսս և դաշինսս ասէր հաստատել մշտնջենաւորս , որպէս զի մի ևս մանկունք Ղլանաց աստատակաւ հինից ելցեն յաշխարհն հայոց : Եւ 'ի չառնուլ յանձն Ղրտաշիսի առ 'ի տալ զպատանին , գայ քոյր պատանւոյն յափն գետոյն 'ի դարաւանդ մի մեծ , և 'ի ձեռն թարգման չաց ձայնէ 'ի բանակն Ղրտաշիսի . Վեղ ասեմ , այր քաջ Ղրտաշէս , որ յաղթեցեր քաջ ազգին Ղլանաց . եկ հաւանեացաչագեղոյ դստերս Ղլանաց' տալ զսրաւ տանիդ . զի վասն միոյ քինու ոչ է օրէն գիւցազանց զայլոց գիւցազանց զարմից բառնալ զկենդանութիւն , կամ ծառայեցուցանելով և 'ի ստրկաց կարդի պահել , և թշնամութիւն յաւիտենական 'ի մէջ երկոցունց ազգաց քաջաց հաստատել : Եւ լուեալ Ղրտաշիսի զայսպիսի իմաստուն բանս , գնաց յեզր գետոյն . և տեսեալ զկոյսն գեղեցիկ , և լուեալ 'ի նմանէ բանս իմաստութեան , ցանկացաւ կուսին : Եւ կոչեցեալ զգայեակն իւր Սմբատ , յայտնէ նմա զկամս սրտի իւրոյ , առնուլ զօրիորդն 'ի կնութիւն իւր , և դաշինս և ուխտս հաստատել ընդ ազգի քաջացն , և զսրատանին արձակել 'ի խաղաղութիւն : Եւ հաճոյ թուեցեալ Սմբատայ , առ արքայն Ղլանաց յղէ' տալ զտիկին օրիորդն Ղլանաց զՍաթինիկ 'ի կնութիւն Ղրտաշիսի : Եւ ասէ արքայն Ղլանաց . Եւ ուստի

dachès rassemble aussitôt la multitude de ses troupes, le combat s'engage sur les frontières des deux nations, nations braves et exercées au tir de l'arc. Celle des Alans cède un peu de terrain, traverse le grand fleuve Gour, et s'en va camper au bord de ce fleuve, au nord. Ardachès arrive, campe au sud, et le fleuve est entre les deux parties.

Mais comme le fils du roi des Alans, fait prisonnier par les troupes arméniennes, était conduit à Ardachès, le roi des Alans demanda la paix à Ardachès, promettant de lui donner tout ce qu'il demandera. Il proposait d'établir des traités perpétuels, sous la foi du serment, pour que les enfans des Alans ne fissent plus irruption sur les terres des Arméniens. Comme Ardachès se refuse à rendre le jeune prince, la sœur du prisonnier se présente au bord du fleuve, sur un grand tertre, et crie par la bouche des interprètes, au camp d'Ardachès: « Je te dis, brave Ardachès, vainqueur de la brave nation des Alans, consens à donner à la belle fille des Alans, ton jeune prisonnier; car ce n'est pas le fait des héros, pour une vengeance, d'ôter la vie aux fils des autres héros, ni de les réduire en servitude, de les garder au rang des vils esclaves, ni d'établir une inimitié éternelle entre deux braves nations ». Ardachès ayant entendu ces sages paroles, se rendit au bord du fleuve; il vit la jeune et belle princesse, écouta ses sages propositions, brûla d'amour pour elle; appelant son père adoptif Sempad, Ardachès lui découvre le désir de son cœur, son intention de prendre la jeune princesse en mariage, d'établir un traité d'alliance et d'amitié avec la nation des braves Alans, et de mettre en liberté le jeune prince. Sempad, jugeant ces projets convenables, envoie demander au roi des Alans la jeune princesse des

տացէ քաջն Մրտաչէս հազարս՝ի հազարաց և բեւրս
 'ի բիւրուց ընդ քաջազգոյ կոյս օրիորդիս Մլանաց :

Օ այս տեղի առասպելաբանելով վիպասանքն յեր
 գեւն իւրեանց ասեն . հեծաւ արի արքայն Մրտա-
 չէս՝ի սեաւն գեղեցիկ , և հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ
 պարանն , և անցեալ որպէս զարծուի սրաթեւ ընդ
 գեան , և ձգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն՝ ընկեց
 'ի մէջք օրիորդին Մլանաց , և շատ ցաւեցոյց զմէջք
 փափուկ օրիորդին , արադ հասուցանելով 'ի բանակն
 իւր : Որ և ճշմարտութեամբ ունի այսպէս : Վրան
 զի պատուեալ է առ Մլանս մորթ կարմիր , լայրս
 շատ և ոսկի բազում տուեալ 'ի վարձանս , առնու
 զտիկին օրիորդն Սաթինիկ : Մ.յս է ոսկէօղ շիկա-
 փոկ պարանն : Վոյնպէս զհարսանեացն առասպել-
 լեալ երգեն , այսպէս ասելով . Տեղ ոսկի տեղայր 'ի
 փեսայութեանն Մրտաչիսի , տեղայր մարգարիտ 'ի
 հարսութեանն Սաթինիկանն : Վրանզի սովորութիւն
 իսկ էր թագաւորացն մերոց , փեսայութեամբ 'ի
 դուռն տաճարին հասանել՝ դահեկանս ճաջաղէլ
 իբրև զհիւպատեանն հռովմայեցւոց . ստպէս և թագ
 դուհեացն յառադաստին՝ մարգարիտ : Մ.յս է ճըշ-
 մարտութիւն բանիցս :

Սա առաջին եղեալ 'ի կանանցն Մրտաչիսի՝ ծնա
 նի նմա զՄրտաւազդ և այլս բազումս , զորս ոչ կա
 թևոր համարեցաք այժմ անուամբ թուել . բայց զկը-
 նինն յորժամ 'ի գործ ինչ հասանիցեմք :

Alans, Satinig, en mariage pour Ardachès. « Eh bien ! dit le roi des Alans, « le brave Ardachès me donnera-t-il mille fois mille et dix-mille fois dix-mille pour la noble princesse des Alans ? »

Les chroniqueurs, transformant en fable ce passage, disent dans leurs chants : « Le valeureux roi Ardachès, monté sur un beau cheval noir, tirant une longe de peau rouge garnie d'anneaux d'or, comme un aigle qui fend l'air, passant le fleuve, lança cette longe de peau rouge, garnie d'anneaux d'or, sur la jeune princesse des Alans, la serra douloureusement par le milieu du corps, et l'entraîna vite dans son camp ». Voici maintenant la vérité du fait : comme la peau rouge est très estimée chez les Alans, Ardachès donne beaucoup de peaux de cette couleur et beaucoup d'or en dot, et obtient la jeune princesse Satinig ; c'est là la longe de peau rouge, garnie d'anneaux d'or. De même, au sujet des noces, ils chantent des fables en disant : « Une pluie d'or tombait en abondance au mariage d'Ardachès ; une pluie de perles tombait en abondance au mariage de Satinig ». Car c'était la coutume de nos rois, lors de leur mariage, d'aller à la porte de leur palais, jeter des pièces d'argent, à la manière des consuls romains ; c'était aussi la coutume des reines, de jeter des perles dans leur chambre nuptiale. Telle est la vérité des faits.

Satinig, la première des femmes d'Ardachès, lui donne Ardayast et plusieurs autres enfans, que nous n'avons pas cru nécessaire de compter ici par leurs noms, jusqu'à ce que nous ayons à signaler quelques uns de leurs faits et gestes.

ԾԱ

Սպանունն Արգամայ և որդւոց նորա :

Ի ՉԱՓ հասեալ Մրտաւազդայ որդւոյ Մրտաշիտի , եղև այր քաջ , անճնահաճ՝ և հպարտ . և նախանձ բերելով ընդ ծերունւոյն Մրգամայ , հրատուրեաց զհայր իւր ցասնուլ Մրգամայ , որպէս թէ թաղաւորել 'ի վերայ ամենայնի խորհիցի : Մյսպէս ընկեցեալ զնա 'ի սպառուոյն , ինքն առնու զերկրորդու թիւնն : Յետ այսր երթալով Մրտաշիտի 'ի ճաշ Մրգամայ , կասկած իմն անկեալ , իբր թէ դաւել զարքայն խորհեցան , յարուցանեն որդիքն արքայի սպառնոյ , և անդէն իսկ 'ի հացին քարշեն զալինն Մրգամայ : Այլ խռովութեամբ մեծաւ եկեալ Մրտաշա Մրտաշէս արքայ , դարձեալ արձակեաց զորդի իւր զՍաժան մեծաւ զնդաւ , և զբազումս յազգէն Սուրացան սպանանել հրամայեաց , և զսպարաննն Մրգամայ այրել . և զհարձ նորին , որ կարի չքնաղ էր գեղով և մնացեալ զնացիւք ոտից , զոր կոչէին Սանդու , ածել 'ի հարձութիւն Մրտաշիտի : Օր դարձեալ նուաձեալ յետ երկուց ամաց , 'ի բաց տալ հրամայէ զինչն բայց 'ի հարձէն :

Իսկ Մրտաւազդայ ոչ շատացեալ առնուլ 'ի բաց 'ի նոցանէ զերկրորդութեան սպաիւն , յաւելու ևս հանել և զՍախաձաւան , և ըստ հիւսիտոյ Արասիտայ զամենայն գեւղս , յորում և սպարանս և բերդս 'ի նոցանէ շինէ իւր 'ի ժառանգութիւն : Մյսմ ոչ կաւ բացեալ համբերել որդւոյն Մրգամայ , ընդդիմանայ նմա սրատերազմաւ . բայց յաղթեալ արքայորդւոյն՝ սատակէ զամենայն ծնունդս Մրգամայ հան զերձ հարբն , և որք միանդամ երևելիք էին յազգէ Սուրացան . և զբաւէ յինքն զէնս և զամենայն իշ

LI.

Meurtre d'Arcam et de ses enfans.

ARDAVAZT, fils d'Ardachès, devenu grand, se montra intrépide, présomptueux, superbe; portant envie au vieux Arcam, il engagea son père à sévir contre Arcam, sous prétexte qu'Arcam pensait à régner sur tous; c'est ainsi que, dépouillant Arcam de ses honneurs, Ardavazt prend la seconde dignité du royaume. Quelque temps après, Ardachès va dîner chez Arcam; les enfans du roi, comme s'ils pensaient que des pièges lui sont tendus, suscitent du tumulte, et au milieu du festin, arrachent la barbe blanche d'Arcam. Plein de trouble et d'épouvante, Ardachès retourné à Ardachad, dépêcha aussitôt son fils Majan à la tête de nombreux soldats, et lui ordonna de faire périr quantité des Mouratzen, de brûler le palais d'Arcam, de prendre sa concubine, femme si remarquable par sa beauté, sa démarche majestueuse, appelée Mantou, et de la conduire à la couche d'Ardachès. Après une nouvelle défaite, deux ans après, Ardachès rend à Arcam tous ses biens à l'exception de sa concubine.

Ardavazt, non content de ravir à la race d'Arcam la seconde dignité du royaume, s'empare aussi de Nakh-djavan et de tous les villages au nord de l'Éraskh, y bâtit pour son apanage des palais, des forteresses; ce que ne pouvant souffrir, le fils d'Arcam résiste à Ardavazt les armes à la main; mais le fils du roi, maître de la victoire, extermine tous les enfans d'Arcam avec leur père, ainsi que les principaux des Mouratzen; il s'approprie leurs villages et toute leur autorité. Il n'y eut de sauvés que quelques individus inconnus, quelque

խանութիւնս նոցա : Աւ ոչ որ ապրեաց 'ի նոցանէն , բայց միայն աննշանաւորք ոմանք և կրտսերք փախուցեալ առ Արտաշէս ապրեցան 'ի դրան արքունի : Այս Արգամ է որ յառասպելին Արգաւանն անուանի , և այս պատճառ պատերազմին ընդ Արտաւաղայ :

ԾԲ

Եթէ սրպէս Սմբատ , և զինչ Ալանս գործեաց . և բնակել Արտաղու :

ՍՒՐԵԼԻ է ինձ ասել և վասն առննքաջին Սմբատայ . քանզի արդարեւ ըստ առասպելին ոչ ինչ կարի հեռի 'ի ճշմարտութենէն . որ ունէր հասակ անդամոց համեմատ քաջութեանն , և առաքինութեան ոգւոցն որսորդ , և գեղեցկութեան ալեօք վայելացեալ . սակաւ ինչ արեան նիշ ունելով յաչսն՝ որպէս դրականատիկան 'ի վերայ ոսկւոյ և 'ի մէջ մարդարտոյ ծագէր . և 'ի վերայ շոյտ անձին և մարմնոյ՝ զգոյշ յամենայնի , և տուչութիւն յաջողուածոց ունէր 'ի մարտաառաւել բան զամենայն որ : Օ ի յետ այնչափ արութեանց՝ օգնական Սաթինկայ եղբօրն յաշխարհն Ալանաց հանդերձ զօրու երթայ հրամանաւ Արտաշիսի : Վանզի մեռաւ հայր Սաթինկան , և այլ ոմն բռնացեալ թագաւորեաց աշխարհին Ալանաց , և հալածէր զեղբայրն Սաթինկան . զոր վանեալ հերքէ Սմբատ , և տիրացուցանէ 'ի վերայ ազգին զեղբայրն Սաթինկան , և զերկիր հակառակորդացն աւերէ . զամենայն միահամուռ ածէ զերի սաստիկ յԱրտաշատ : Աւ հրամայեալ Արտաշիսի բնակեցուցանել զնոսա 'ի հարաւոյ յարեւելից կուսէ Սասեաց , որ կոչէր Շաւարշահան գաւառ , 'ի վերայ պահելով զընիկ անունն Արտաղ . քանզի և աշխարհն՝

puinés de famille, qui s'enfuirent près d'Ardachès et vécurent à sa cour. Cet Arcam est celui que dans la fable on nomme Arcavan, et voilà la cause de sa guerre avec Ardavazt.

LII.

Sempad. — Sa conduite dans le pays des Alans. —
La ville d'Ardaz est habitée.

IL m'est doux de parler du brave Sempad ; car vraiment la fable n'est pas très éloignée de la vérité : sa taille répondait à sa valeur, sa vertu lui gagnait les cœurs, sa beauté se trouvait rehaussée par l'éclat de ses cheveux blonds ; il avait une légère tache de sang dans les yeux, comme le dragon qui se fait souvent remarquer sur l'or ou au milieu d'une perle ; très agile de son corps et de sa personne, fin et prudent en toutes choses, il obtenait plus de succès que tout autre guerrier dans les combats. Après tant de hauts faits, il marche avec une armée, par l'ordre d'Ardachès, au secours du frère de Satinig, dans le pays des Alans ; car le père de Satinig était mort : un usurpateur avait chassé du trône des Alans le frère de Satinig. Sempad chasse à son tour le tyran, remet sur le trône le frère de Satinig, ruine les terres de ses ennemis qu'il traîne tous violemment en captivité à Ardachad. Ardachès fit transférer les prisonniers à la partie sud-est du Massis, appelée le canton Chavarchagan, tout en conservant

ուստի գերեցանն՝ Մարտազ կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի :

ԾԳ

Աւերուիտ Կարից , և զբգուածիւն ընդ Սմբատայ զարմիցն Արտաշիսի
և ընդ միմեանս :

ՅԵՏ մեռանելոյ վերջնոյ Մարտակայ Թագաւորի Պարսից , Թագաւորեցուցանէ մերս Մարտաշէս զՏումանուն իւր զՄարտաշէս որդի նորին 'ի վերայ Պարսից աշխարհին : Եւ ոչ կամեցան հնազանդել նմա բնակիւք լերինն , որ անուանեալ կոչի յիւրեանց լեզուն Պատիժաճար գաւառ , որ է Վեղմանց լեառն , և ծովեզերայք , և այսր ևս քան զնոսա . նա և Ասաբից երկիրն յայն սակս ապստամբէն 'ի մերոյ արքայէն : Այնն որոյ առաքէ 'ի վերայ նոցա Մարտաշէս զՍմբատ ամենայն զօրօքն հայոց , ինքն արքայ յուղարկաւ որ երթալով առուրս եւթն : Իսկ Սմբատայ երթեալ հնազանդէ զամենեւեան . բայց զերկիրն Ասաբից աւերեալ առաւել քան զարտադեան գերին ածէ 'ի հայս . ընդ որս և զՕարդմանոս անուն Թագաւոր նոցին : Այնն որոյ արժանի ըստ վաստակոցն պարգեւէ նմա Մարտաշէս զմամն արքունի , որ 'ի շէնս Վողթան , և զՍլզաու ահունս , և առայսօրիկ՝ և զաւարն ամենայն նմա Թողու : Ընդ որ նախանձեալ Մարտաւազդ , կամեցաւ սպանանել զՍմբատ . և յայտնեալ խորհրդոյն , բազում խռովութիւն վասն այնր լինէր հօրն : Իսկ Սմբատայ տեղի տուեալ զնաց զկողմամբք ասորեստանի . իւրով կամաւ Թողու զիշխանութիւն զօրացն հայոց , ընդ որ խանդայր Մարտաւազդ , հրամանաւ Մարտաշիսի բնաւէ 'ի Տմորիս , որ այժմ կոչի Արդրէք , 'ի յԱլի նստուցեալ զբազմութիւնս գերւոյն . քանզի էր 'ի

le nom primitif d'Ardaz; car le pays d'où provenaient ces captifs, s'appelle Ardaz jusqu'aujourd'hui.

LIII.

Ruine des Caspiens. — Conflit des enfans d'Ardachès avec Sempad, puis les uns contre les autres.

APRÈS la mort d'Archag dernier du nom, roi des Perses, notre Ardachès met sur le trône de Perse son homonyme, Ardachès, fils d'Archag; mais au nouveau roi ne voulurent obéir ni les habitans de la montagne appelée dans leur langue, canton Badijahar, c'est-à-dire la montagne Keghmantz, ni les habitans du littoral, ni ceux des pays plus éloignés; même à cette occasion, le pays des Caspiens se révolte contre notre roi. C'est pourquoi Ardachès envoie contre eux, avec toutes les troupes arméniennes, Sempad, qu'il accompagne lui-même pendant sept jours. Sempad soumet tous les révoltés, ruine le pays des Caspiens, conduit en Arménie plus de captifs qu'il n'en avait autrefois conduit à Ardaz. Parmi ces captifs se trouve leur roi nommé Zartmanos. En récompense de tant d'actions d'éclat, de si grands services, Ardachès donne à Sempad un apanage de la couronne, situé dans les villages de Coghten, ainsi que les sources de l'Oughd, plus, lui laisse tout le butin. Ardavazt jaloux, voulut faire périr Sempad; le projet découvert, une vive indignation s'empara d'Ardachès, père d'Ardavazt. Mais Sempad s'en alla en Assyrie; il quitte de sa propre volonté le commandement des troupes arméniennes que lui enviait Ardavazt, s'établit par l'ordre d'Ardachès à Demorik, appelé aujourd'hui Gortik, et installe à Algui la multitude des captifs; Sempad, déjà vieux, s'était marié en As-

ձերութեան կին արարեալ յասորեատանեաց հուպ յայն կողմանս , զոր յոյժ սիրեաց , վասն այնորիկ և զնորին կողմամբ բնակեցաւ :

Իսկ Մատաղդ յետ գնալոյն Սմբատայ առնու 'ի հօրէն , որում ցանկայրն , զիշխանութիւն զօրացն ամենայնի : Եւ նախանձ բերելով ընդ նմա եղբարցն 'ի գրգռութենէ կանանց իւրեանց , վասն որոյ կար գէ Մատաղէս զՍրոյր՝ հազարապետ , զայր իմաստուն և բանաստեղծ , և հաւատայ 'ի նա զամենայն գործս տանն արքունի . և զՍաժան կարգէ բրմապետ 'ի յԱնի գիցն Մրամազդայ : Բաժանէ Մատաղէս և զիշխանութիւն զօրուն ընդ չորս . զարեւելեանն թողու 'ի վերայ Մատաղդայ , և զարեւմտեանն տայ Տիրանայ , զհարաւայինն 'ի Սմբատ հաւատայ և զհիւսիսայինն 'ի Օարեհ : Եւ Օարեհ էր այր սէգ և յորս էրէոց նահատակ , իսկ առ պատերազմունս վատ և տաղտուկ . զորոյ զփորձ առեալ Վարձամայ որումն արքայի Սրաց , ապստամբեցուցանէ զերկիրն . և կապեալ զՕարեհ , 'ի բանտի դնէ 'ի Վաւկաս : Ընդ որում պատերազմեալ Մատաղդայ և Տիրանայ հանդերձ Սմբատաւ , դարձուցանեն զեղբայրն 'ի մեծ կապանաց և 'ի բանտէ :

ԾԴ

Պատերազմ ընդ զորս Դոմեթիանոսի 'ի Բասեան :

ՄԱՐՈՒԿ շփոթից իմն լեալ յարեմուտս , ընդ որ վտատհացեալ Մատաղէս՝ նշկահեալ ընդդիմանայ հռովմայեցոցն , ոչ տալով հարկս : Իսկ Դոմեթիաւ նոսի կայսեր ցասուցեալ , զօրս 'ի վերայ Մատաղիսի առաքէ . որոց հասեալ 'ի կողմանս Վեսարու , զՏիրան և զզօրսն արեւմտեան առաջի եղեալ՝ ածեն տաղ-

syrie dans ces contrées, il aimait beaucoup sa femme : c'est pourquoi il se fixa dans son pays.

Cependant Ardavazt, après le départ de Sempad, obtient de son père, comme il le désirait, le commandement de toutes les troupes ; mais bientôt éclate contre Ardavazt la jalousie de ses frères, excités par leurs femmes ; c'est pourquoi Ardachès choisit pour général Vrouïr, homme sage, savant et poète, lui confie la direction de toutes les affaires de sa cour ; il institue Majan grand-prêtre, à Ani, du dieu Aramazt. Ardachès partage ses troupes en quatre divisions ; laisse la division de l'armée d'orient sous le commandement d'Ardavazt ; donne celle d'occident à Diran ; confie la division du sud à Sempad, et celle du nord à Zareh. Zareh était un homme hautain, très propre à la chasse des bêtes fauves ; mais lâche et inhabile dans les combats. Cartzam, roi des Ibériens, connaissant par expérience l'incapacité de Zareh, soulève tout le pays ; puis il charge Zareh lui-même de chaînes et le jette en prison sur le Caucase. Ardavazt et Diran avec Sempad fondent sur le fier Cartzam, et délivrent leur frère (Zareh) de ses lourdes chaînes et de sa prison.

LIV.

Guerre contre l'armée de Domitien dans la Pasène.

DES troubles surviennent en occident ; Ardachès se fiant à ces conjonctures, résiste aux Romains, en leur refusant le tribut accoutumé. Mais l'empereur Domitien, indigné, envoie des troupes contre Ardachès. Arrivée dans les contrées de Césarée, l'armée romaine pousse vivement Diran et ses troupes occidentales jus-

նապաւ մինչև ցրաջ ընդարձակ հովիտն Ռասենայ . յորում ընդդէմ դիպեալ Ռոտաւազդ արևելեայ և հիւսիսային զօրօքն , հանդերձ ամենայն որդւովքն արքայի , և պատերազմեալ սաստկապէս , վտանգին : Հորոյ 'ի վերջս պատերազմին հասեալ Սմբատ հաւաւային զօրօքն , ընդ մէջ անցեալ ասլրեցուցանէ զորդինն արքայի , յաղթութիւն և զրաւ պատերազմին արարեալ : Օյ թէպէտ և ծերագոյն էր , երիտասարդապէս յարդարեաց և մղեաց զճակատն , և հետամուտ եղեալ հալածեաց զզօրն հռովմայեցւոց մինչև 'ի սահմանս Աեսարու :

Օ այս կամելով երգել յառասպելն , Վոմեա զոմե ասեն եկեալ , որ է ինքն կայսրն Վոմեախանոս . ոչ եկեալ այսր , այլ զհրամանն նորա և զզօրս այլաբանելով յանունն նորա կոչեն :

Ռայց ըստ բախտին եղեալ Ռոտաչիսի , մեռանի 'ի նոյն ժամանակի Վոմեախանոս 'ի հռոմ , և զինի նորա Վերուաս ոչ աւելի թագաւորեալ քան զմի ամ : Ինչ որս առաւել հպարտացեալ զօրացն հայոց և Պարսից , ասպատակ ևս 'ի Հոյնս արարին : Ինչ սոսա հայելով եղիպտացւոց և կողմանցն պաղեստինացւոց , արգելուն և նորա զհարկիլն հռովմայեցւոց :

ԾԵ

Յաղագս Տրայխանոսի և նորին գործոց , և մահուանն Մաժանայ յերազն :

Օ ԱՅՅՈՒ ժամանակօք լինի թագաւորեալ հռոմայեցւոց Տրայխանոս , և խաղաղացուցեալ զամենայն արևմուտս , դիմէ 'ի վերայ եղիպտացւոց և պաղեստինացւոց . և նուաճեալ զնոսս ընդ իւրով ձեռամբ , խաղայ յարևելս 'ի վերայ Պարսից : Ըստ

qu'à l'immense vallée de Pasène. Ardavazt, accouru avec ses troupes d'orient et du nord, avec tous les fils du roi, combat vigoureusement; le péril est grand. Vers la fin du combat, Sempad arrive avec les troupes du midi, et, se faisant jour à travers les ennemis, sauve les fils du roi, remporte une victoire complète, et met fin au combat. Quoique vieux, Sempad, avec toute la vigueur d'un jeune homme, disposa, conduisit la guerre; enfin, par une poursuite progressive, il chassa les troupes des Romains jusque sur les terres de Césarée.

Des chroniqueurs, voulant célébrer ce fait dans des chants fabuleux, disent que Domed, c'est-à-dire Domitien, s'était rendu à cette expédition. Domitien n'y était pas, mais ses ordres, ses troupes, sont pris ici pour sa personne et son nom.

La fortune semble favoriser Ardachès; car, sur ces entrefaites, Domitien meurt à Rome, et Nerva, qui lui succède, ne règne pas plus d'un an. Réveillées, ranimées par ces circonstances, les troupes des Arméniens et des Perses firent de nouvelles incursions en Grèce; en voyant cet exemple, les Égyptiens, les peuples des contrées de la Palestine, refusent le tribut aux Romains.

LV.

Trajan. — Ses faits et gestes. — Mort de Majan tué par ses frères.

VERS ce temps-là, Trajan devenu empereur des Romains, ayant pacifié tout l'occident, vient fondre sur les Égyptiens et les habitans de la Palestine, soumet ces peuples, marche en orient contre les Perses. Cependant Ardachès se hâte d'accourir au devant de

աճապարեալ Մ. րտաշէս մեծապէս ընծայիւք իջանէ ընդ առաջ նորա , զմեղանս 'ի յանձն առեալ , հանդերձ հարկօք անցելոց ամացն լինի առաջի նորա . և թողու թիւն 'ի նմանէ գտեալ , դառնայ յաշխարհս հայոց : Եւ Տրայիանոս անցեալ 'ի Պարսս , և զամենայն զկամս իւր կատարեալ , դառնայ ընդ Մ. սորիս :

Ընդ առաջ նորա իջանէ Սաժան . մատնու թիւն զէղարցն առնէր . Վիտեա , ասէ , արքայ , եթէ զՄ. րտաւազդ և զՏիրան վտարանդիս ոչ արասցես , և զգօրն հայոց Օ. արեհի ոչ հաւատասցես , հարկքն անաշխատ 'ի քեզ ոչ եկեսցեն : Օ. այս արար Սաժան քէն պահելով վասն Սմբատայ , զի և զնա նորա էր սնուցեալ . ընդ նմին և զՏիրան խորհեցաւ հանել , զի ինքն լիցի քրմապետ միանգամայն և սպարապետ արեւմտից : Օ. որմէ ոչ ինչ փոյթ արարեալ Տրայիանու , արձակէ ունայն : Իսկ Մ. րտաւազդայ և Տիրանայ իմացեալ զխորհուրդն նորա , դարան գործեալ յորս սպանին զՍաժան , զոր տարեալ թաղեցին 'ի բազնացն աւանի իբր զքրմապետ : Իսկ Մ. րտաշէս յայնմ հետէ անսայ թաք հարկեաց Տրայիանու , և յետ նորա Մ. դրիանոսի կայսեր զամենայն աւուրս իւր :

Ծ. 2

Թէ որպէս բազմամարդացոյց Արտաշէս զաշխարհս , և սահմանս հաստատաց :

ՅԵՏ ամենայն առաքինութեանց և գործոց ուղղութեանց Մ. րտաշիսի , հրամայէ զսահմանս Կիւղից և ագարակաց որոշել . քանզի բազմամարդացոյց զաշխարհս հայոց՝ եկամուտ բազում ածելով յազգս , և բնակեցուցանելով 'ի լերինս և 'ի հովիտս և 'ի

Trajan avec de riches présens, et, assumant sur lui toute la responsabilité de la faute commise, il se présente à l'empereur romain avec tous les tributs des années précédentes: Ardachès obtient son pardon de Trajan, et retourne en Arménie; puis l'empereur romain passe en Perse, fait tout ce qu'il veut, et retourne par la Syrie.

Majan va au devant de Trajan pour trahir et perdre ses frères; « Apprends, dit-il, ô roi, que, si tu ne chasses pas Ardavazt et Diran, si tu ne confies pas le commandement des troupes arméniennes à Zareh, les tributs ne rentreront pas sans peine dans ton trésor ». Majan n'agissait ainsi que par haine pour Sempad, qui l'avait élevé. Il méditait aussi la perte de Diran, pour devenir, lui, tout à la fois grand-prêtre et général des troupes de l'occident. Mais Trajan, sans s'inquiéter de ce rapport, renvoie Majan tout confus. Ardavazt et Diran, ayant pénétré les projets du traître, lui dressèrent des embûches dans une partie de chasse, le tuèrent, et allèrent l'enterrer au bourg des idoles, comme grand-prêtre. Depuis cette époque, Ardachès ne cessa de payer, jusqu'à sa mort, exactement le tribut à Trajan, et après lui à l'empereur Adrien.

LVI.

Manière dont Ardachès augmenta la population de notre pays,
et en fixa les limites.

APRÈS tant de hauts faits, tant de sages institutions, Ardachès fait régler, fixer les limites des bourgs et des villages. Il augmente la population de notre pays en y amenant beaucoup d'étrangers qu'il établit dans les montagnes, dans les vallées, dans les plaines. Il établit

դաշտս : Եւ նշանս սահմանաց՝ հաստատեաց այսպէս . հրաման տալով քարինս կոփել չորեքկուսիս , և սնական ժուսել զմէջն , ծածկելով յերկրի . և չորեքկուսիս 'ի վերայ յարուցանել ամբարտակս , սակաւ ինչ բարձրագոյն յերկրէ : Բնդ որ նախանձեալ Ղրտաշրի , որդւոյ Սասանայ , զնոյն նման հրամայէ առնել և 'ի Պարսից աշխարհին և յիւր անուան անուանել , զի մի ևս յիշեսցի անուան Ղրտաշխի :

Բայց ասի , 'ի ժամանակս Ղրտաշխի ոչ գտանել երկիր անգործ յաշխարհիս հայոց , ոչ լեռնային և ոչ դաշտային , յաղագս շինու թեան երկրիս :

ԾԵ՛

Յաղագս նախարարութեանն ամատունեաց :

ՅԱԽՈՒԲՍ սորա ասէն եկեալ զազգ ամատունեաց 'ի կողմանցն արեւելից Ղրեաց աշխարհին : Բայց են սորա բնութեամբ հրեայ 'ի Սանուեայ ումեմնէ . որոյ որդի իւր մեծահասակ և ուժեղ , Սամսոն անուն կոչեցեալ , որպէս սովորութիւն է հրէիցն՝ ըստ յուսոյ զնախնեացն կոչել անուանս : Բայց է ճշմարիտ և սլոմ իսկ տեսանել 'ի զարմն ամատունեաց , քանզի անձնեայքն և բարեձևք ըստ պատշաճի վայել են ամենայն իրօք և ուժեղք : Տարեալք են սորա 'ի Ղրչակայ առաջին 'ի Պարթևաց թագաւորեցելոյն , և յառաջագիմութեամբ անդէն Ղրեաց աշխարհին 'ի պատիւ հասեալք 'ի կողմանս Ղհմատանի : Բայց թէ յինչ պատճառաց գալուստ նոցա այսր՝ ոչ գիտեմ . այլ պատուին Ղրտաշխէ գեղիւք և դաստաւ կերտօք , և անուանին ամատունիք , որպէս թէ եկք :

ainsi les signes des limites: il fait tailler des pierres en forme quadrangulaire, les fait creuser en rond dans le milieu, et enfouir dans la terre; puis, il fait élever sur ces pierres des termes à quatre faces, un peu audessus du niveau de la terre. Jaloux de tout cela, Ardachir fils de Sassan, fait exécuter les mêmes travaux en Perse sous son nom, afin que l'on ne souvienne plus de celui d'Ardachès.

On dit que, du temps d'Ardachès, on ne trouvait dans toute l'Arménie aucun terrain inculte, ni dans les montagnes, ni dans les plaines, à cause de la prospérité du pays.

LVII.

Satrapie des Amadouni.

On dit que, sous Ardachès, la race des Amadouni vient de la partie orientale du pays des Arik. Cette famille juive d'origine, descend d'un certain Manué Son fils, d'une taille gigantesque et athlétique, est appelé Samson, comme c'est la coutume des Juifs de donner le nom des premiers Juifs dans l'espérance de les voir dignement représentés. Il est vrai qu'on voit encore aujourd'hui la même chose dans la race des Amadouni; car ce sont des hommes robustes, bien faits, doués de grâces et de vigueur en toutes choses. Lorsque les Amadouni furent amenés en Arménie par Archag, premier roi d'entre les Parthes, ils étaient déjà arrivés par degrés en honneur dans le pays des Arik, contrées d'Ahmadan. Mais quelle est la cause de leur migration ici? Je ne sais. Honorés et gratifiés par Ardachès, de villages et d'établissements, ils s'appellent Amadouni, comme étant étrangers; mais il est des Per-

Եւ կէսք 'ի Պարսից մանուեանս զնոսա կոչեն յա-
նուն նախնւոյն :

ԾԸ.

Վասն առուեցնից տոհմն , թէ ուստի սերեալ տղ :

ԵՍՈՐԱ աւուրս և առուեղեանքդ յազգէ Ղլանաց
մերձաւորք Սթինկայ զՏետ նորա եկեալք , կարգե-
ցան յազգ և 'ի նախարարութիւն աշխարհիս Հայոց ,
որպէս հարազատք թագուհւոյն մեծի . և 'ի ժամաւ
նակս Խոսրովու հօրն Տրդատայ խնամացեալ ընդ
ուսմն քաջի Ղասղացն եկեալ հատուածի :

ԾԹ.

Մտուտից գիտութիւն որ ինչ յաւուրս Մտաշխի :

ՄԱՆՁԻ բազում ինչ գործք յաւուրս Մտաշխի
գործեցան , վասն այնորիկ 'ի բազում ճառս կոտորե-
ցաք , զի մի երկայնութեամբ բանից տաղտկութիւն
ընթերցողացն լինիցի . որոյ է վերջին ճառս այսպիսի
ինչ , յիշատակել և զայն ևս որ ինչ 'ի ժամանակս
Մտաշխի : Օ ի թէպէտ և զայն ամենայն զոր ինչ
յիշատակեցաք յառաջագոյն ճառիցն , կարգք և սո-
վորութիւնք գեղեցիկք հաստատեցան 'ի Սղարշա-
կայ և յայլոց առաջնոց թագաւորացն , այլ 'ի մեծա-
մեծ արուեստից և 'ի գիտութեանց ունայնացեալք
էին , որպէս հինից և ասպատակաց պարապեալք ,
և այսպիսի գիտութեանց կամ անփոյթ արարեալք ,
և կամ ոչ հասեալք . զչաբաթուց ասեմ և զամսոց և
զտարեաց բոլորմանց : Մանզի ոչ այսպիսի ինչ ճա-
նաչիւր առ նոսա , այլոց ազգաց վարեւոյ . և ոչ 'ի
ծովակս աշխարհիս նաւագնացութիւնք , և ոչ 'ի վե-

ses qui les appellent encore Manouiens, du nom de leur ancêtre.

LVIII.

Maison des Arouéghian. — D'où est issue cette race?

Sous Ardachès, les Arouéghian, de la race des Alans, alliés de Satinig, venus à sa suite, furent admis au droit de nationalité, élevés à la dignité de satrapie en Arménie, comme parens d'une grande reine; et du temps de Khosrov, père de Dertad, ils s'allièrent avec une branche célèbre des Passils, venue en Arménie.

LIX.

Connaissance des arts introduite sous Ardachès.

COMME quantité de faits ont été accomplis sous Ardachès, pour cela nous les avons partagés en beaucoup de chapitres, de peur que, par la longueur du récit, il n'y ait fatigue pour le lecteur. Ce dernier chapitre est destiné à rappeler tous les autres faits arrivés du temps d'Ardachès; car, quoique, d'après tout ce que nous avons rappelé dans les précédens chapitres, de belles institutions, de sages coutumes aient été établies par Vagharchag et les autres premiers rois, ces princes n'avaient aucune idée des arts libéraux ni des sciences; occupés à des courses et à des incursions, ou ils négligeaient ces sciences, ou les ignoraient: je parle de la succession des semaines, des mois, des années; ces points leur étaient totalement étrangers, bien qu'en usage chez les autres nations. Il n'y avait ni navigation sur les lacs du pays, ni voyage sur les

բայ գետոց ճանապարհորդութիւնք, և ոչ գործիք ձկանց որսոց . այլ և ոչ յամենայն անդիս երկրագործութիւնք, բայց դոյզն ուրեք . ըստ օրինակի հիւսիսականաց կողմանց շաղղակերութեամբ և այլովք այսպիսեօք կեցեալք : Եւ այս ամենայն յօրինի յաւուրս Ղրտաշիսի :

4

Յազգս Մահուանն Արտաշիսի :

ՎԵՂԵՅԻԿ իմն պատմէ և Ղրիստոն փեղղացի յազգս մահուանն Ղրտաշիսի : Վանդի 'ի ժամանակի որպէս ապստամբեցին չրեայք յԱքրիանոսէ հռովմայեցոց թագաւորէ, և ետուն պատերազմ ընդ Ռուփոսի եպարքոսի՝ առաջնորդութեամբ առն ուրումն աւազակի, որոյ անունն էր Ռարբոբայ, այս ինքն աստեղ որդի, որ էր գործովք չարագործ և սպանող, բայց անուամբ իւրով մեծաբանեալ պարծէր, որպէս թէ յերկնից ծագեաց նոցա փրկիչ, իբր նեղելոց և գերեաց : Եւ այնքան սաստիացոյց զմարտն, մինչև 'ի նա հայելով 'ի բաց կացին 'ի հարկերոյ հռովմայեցոց Ղտորիք և Սիջադեաբ և Պարսբ ամենայն . քանզի էր և լուեալ, եթէ եմուտ յԱքրիանոս ախա ուրկութեան : Բայց մերն Ղրտաշէս ոչ երկմտեաց 'ի նմանէ :

Եւ եղև ընդ այն ժամանակս հասանել Ղքրիա նոսի 'ի Պաղեստինէ և սատակել զապստամբանս պաշարմամբ 'ի քաղաքի մի փոքր՝ հուպ յԱրուսաղէմ . վասն որոյ և ամենայն ազգին չրէից հրամայեաց մերժել 'ի հայրենի աշխարհէն, որ և ոչ 'ի բազում հեռաստանէ հայեցին յԱրուսաղէմ : Եւ ինքն շինէր զԱրուսաղէմ զաւերեալն 'ի Սեպիանոսէ և 'ի Տիտոսէ և յիւրմէ . և անուանեաց Ղղիայ յիւր ա-

fleuves, ni instrumens de pêche ; l'agriculture même n'était pas pratiquée en tous lieux, mais sur quelques points seulement ; comme dans les contrées du nord, on vivait de chairs crues et d'autres alimens pareils. Eh bien ! tout cela est réglé du temps d'Ardachès.

LX.

Mort d'Ardachès.

CE que rapporte Ariston de Pella sur la mort d'Ardachès est vraiment intéressant. En ce temps, les Juifs se révoltèrent contre Adrien, empereur des Romains, firent la guerre contre l'hipparque Rufus, sous la conduite d'un certain brigand dont le nom était Barchochébas, c'est-à-dire fils de l'étoile. Malfaiteur, assassin, cet homme se glorifiait avec vanité de son nom, comme s'il eût été pour les Juifs un sauveur descendu des cieux afin de délivrer les opprimés et les captifs. Il poussa si vivement la guerre que, à cette vue, les Syriens, les habitans de la Mésopotamie et toute la Perse se soustrairaient aux tributs des Romains ; car Barchochébas avait appris que le mal de la lèpre avait attaqué Adrien. Mais notre Ardachès ne quitta pas le parti de l'empereur.

Ce fut sur ces entrefaites qu'Adrien arriva en Palestine, et défit les révoltés, en les assiégeant dans une petite ville, près de Jérusalem. En conséquence, il ordonna à toute la nation juive de s'éloigner du pays de ses pères, et les Juifs n'apercevront pas même de loin Jérusalem. Adrien rebâtit Jérusalem, Jérusalem détruite par Vespasien, par Titus, par lui-même ; il nomma cette ville *Ælia* de son propre nom, car

նուն՝ որպէս և կողերն իսկ Մարիանոս՝ արեգակն ,
 Բնակեցոյց ՚ի նմա հեթանոսս և քրիստոնեայս , ու
 ըոց եպիսկոպոս էր Սարկոս ոմն : Բնդ այն ժամա-
 նակս առաքեաց զօր ծանր զկողմամբք ասորեստա-
 նեաց . և մերոյն Մատաշիսի հրամայեաց երթալ ՚ի
 Պարսս հանդերձ իւրովք զիւզօտատօք . զորոյ զհետ
 քարտուղարու թեամբ լեալ այս այր , որ զայս պատ-
 մութիւնս ետ մեզ , հանդիպի Մատաշիսի ՚ի Սարսս ,
 ՚ի Սոհունդ անուանեալ տեղւոջ :

Պատմի և հիւանդանալ նմա ՚ի Սարանդի , ՚ի
 Բահուրակերտ աւանի . և զՄբեղոյ զոմն նահապետ
 արեղինից տոհմին , զայր շոյտ և շողմարար և սու-
 տակասպաս ՚ի նորին խնդրոյ արձակէ Ղ, կեղեաց
 Ղ, ըրիզայ , ՚ի մեհեանն Մրտեմիզայ , խնդրէ ՚ի կոոցն
 բժշկութիւն և զբազում կեանս : Որոյ ոչ ժամանեալ
 դառնալ , հասանէ վախճան Մրտաշիսի : Եւ գրէ ,
 եթէ որչափ ամբոխութիւնք մեռան ՚ի մահուանն
 Մրտաշիսի , սիրելի կանայք և հարձք և մտերիմ ծա-
 ուայք . և որպիսի շուք բազմագիւմիս արարին առ ՚ի
 պատիւ դիոյն , քաղաքական կարգօք և ոչ որպէս
 զբարբարոսս : Վազաղքն էին սոկեղէնք , զահոյքն
 և անկողինքն բեհեզեայ . և պատմութեանն որ զմար-
 մնոյն՝ ոսկեթեւ . թագ կապեալ ՚ի գլուխն , և զէնն
 սոկեով առաջի եղեալ . և զգահոյիւքն շուրջ՝ որգիքն
 և բազմութիւն ազգականացն , և առ այսօրեք պաշ-
 տօնելիցն զինուորութիւնք , և նահապետքն և նա-
 խարարութեանցն գունդք և միանգամայն զօրակա-
 նացն վաշտք , ամենեքին կազմեալ զինու հանդերձ ,
 իբր թէ ՚ի պատերազմ՝ ճակատիցին . և առաջի պղնձիս
 հարկանելով փողս , և զինխնն ձայնարկու կուսանք
 սեւազգեստք և աշխարող կանայք , և զհետ՝ բազ-
 մութիւն ռամկին : Եւ այսպէս տարեալ թաղեցին :
 Եւ շուրջ զգերեզմանաւն լինէին կամաւոր մահունք :

on appelait Adrien soleil. Il y établit, des païens et des chrétiens, dont l'évêque était un certain Marc. Vers le même temps, Adrien envoya de grandes forces en Assyrie, et ordonna à notre Ardachès d'aller en Perse avec ses surintendans. Attaché à sa personne en qualité de garde-notes (secrétaire), celui qui nous a donné cette histoire rencontre Ardachès en Médie, dans un endroit appelé Sohount.

Il est dit qu'Ardachès tombe malade à Marant, dans le bourg de Pagouraguerd. Là se trouvait un certain Apéggho, chef de la maison des Apégghian, homme actif, astucieux et fourbe adulateur; Ardachès, sur sa demande, l'envoie à Érizza, canton d'Éguégghiatz, au temple d'Artémis, demander à la déesse la guérison et une longue vie. L'envoyé n'est pas encore de retour, et déjà Ardachès n'est plus. Quelle foule de personnes, dit l'historien, moururent à la mort d'Ardachès, et ses femmes bien-aimées, et ses concubines, et ses fidèles esclaves! Quelle pompe ne fit-on pas de mille manières pour rendre honneur à ses dépouilles mortelles, avec tout l'ordre des cités, et non à la manière des barbares! La civière mortuaire était d'or; le trône, le lit, de toile fine; le manteau qui enveloppait le corps, un tissu de fil d'or; une couronne était attachée sur la tête d'Ardachès, son épée d'or posée devant lui. Autour du trône se tenaient les fils du roi défunt, et toute la multitude de ses parens et alliés. Puis, près d'eux étaient les officiers militaires, les chefs des satrapies, les classes des satrapes; les corps de troupes, avec armes et bagages, comme si elles devaient marcher au combat. En avant les trompettes d'airain retentissantes, derrière la cortège des jeunes filles, vêtues de noir, des femmes éplorées, et enfin la foule du peuple.

որպէս վերագոյնն ասացաք : Այլ սորա այսպէս սի-
րելի եղեալ աշխարհիս մերոյ , թագաւորեալ ամս
քառասուն և մի :

ԿԱ

Արտաւազգայ թագաւորութիւնն , և հալածել զեզրոս իւր և զքորս,
և մահ հանգերձ այլարանելով :

ՅԵՏ Արտաշիսի թագաւորէ Արտաւազգ որդի
նորա , և հալածէ յԱյրարատոյ զամենայն եղբարս
իւր 'ի գաւառս Աղիովտայ և Աբերանոյ , զի մի
բնակեացեն յԱյրարատ 'ի կալուածս արքայի . բայց
միայն զՏիրան պահէ փոխանորդ իւր , զի որդի ոչ
գոյր նորա : Որ յետ սակաւ ինչ աւուրց թագաւորե-
լոյն իւրոյ , անցեալ զկամրջաւն Արտաշատ քաղաքի՝
որսալ կինձս և իշալայրիս զակամրք Վինայ , աղ-
մըկեալ իմն 'ի ցնորից խելագարանաց , ընդ վայր յա-
ծելով երիվարաւն , անկանի 'ի խոր իմն մեծ , և խո-
րասոյզ լեալ՝ անհետի :

Օսմանէ երգիչքն Վողթան առասպելաբանեն
այսպէս . եթէ 'ի մահուանն Արտաշիսի բազում կռ-
տորածք լինէին ըստ օրինի հեթանոսաց . դժուարի ,
ասեն , Արտաւազգ՝ ասելով ցհայրն . Սինչ դու գնա
ցեր , և զերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար , ես աւե-
րակացս որպէս թագաւորեմ : Ս ասն որոյ անիծեալ
զնա Արտաշիսի՝ ասաց այսպէս . Աթէ դու յորս հեծ-
ցիս յազատ 'ի վեր 'ի Սասիս , զքեզ կալցին քաջք ,
տարցին յազատ 'ի վեր 'ի Սասիս , անդ կացցես , և
զլոյս մի տեսցես :

Ce fut ainsi qu'on porta, qu'on enterra Ardachès. Autour de son tombeau eurent lieu bien des morts volontaires, comme nous l'avons dit plus haut. Ainsi finit ce prince chéri de notre pays, ayant régné quarante-et-un ans.

LXI.

Règne d'Ardavazt. — Ce prince chasse ses frères et sœurs. —
Mort d'Ardavazt avec toutes les circonstances fabuleuses.

APRÈS Ardachès règne Ardavazt, son fils. Ce prince chasse de l'Ararat tous ses frères, et les relègue dans les cantons d'Aghiovid et d'Arpéran, pour les empêcher d'habiter en Ararat, dans les domaines du roi. Mais il garde seulement près de lui Diran, comme agrégé et successeur au trône, car Ardavazt n'avait pas de fils. Le roi, après quelques jours de règne, en passant sur le pont de la ville d'Ardachad, pour aller chasser les sangliers et les ânes sauvages, près les sources de Kine, l'esprit troublé par quelque accès de folie, errant çà et là sur son cheval, tombe dans une vaste profondeur, et disparaît entièrement.

Voici les fables que les chants de Coghten publient sur le compte d'Ardavazt : à la mort d'Ardachès, disent ces fables, il y eut beaucoup de sang répandu, suivant l'usage des païens. Ce que voyant avec peine, Ardavazt dit à son père : « Tandis que tu es parti, emportant avec toi tout le pays, que ferai-je, moi ? comment régner sur des ruines ? » Pour cela Ardachès maudit Ardavazt, et lui parla ainsi : « Si tu vas à cheval chasser sur le noble Massis, les braves habitans te prendront, te mèneront sur le noble Massis ; tu resteras là, et tu ne verras plus la lumière ».

Օրուցեն զամանէ և պառաւունք, եթէ արգէ-
լեալ կայ յայրի միում՝ կապեալ երկաթի շղթայիւք .
և երկու շունք հանապազ կրծելով զշղթայն, ջա-
նայ ելանել և առնել վախճան աշխարհի . այլ՝ ի ձայ-
նէ կանարկութեան դարբնաց զօրանան, ասէն,
կապանքն : Ս ասն որոյ և առ մերով իսկ ժամանա-
կաւ՝ բազումք ՚ի դարբնաց, զհետ երթալով առաւ-
պելին, յաւուր միաշարաթւոջ երկցս կամ չորիցս բու-
խեն զսալն, զի զօրացին, ասէն, շղթայքն Մքտա-
ւազդայ : Վայց է ճշմարտութեամբ այսպէս, որպէս
ասացաքս վերագոյն :

ՄԼ ոմանք ասէն և ՚ի ծնանելն զսա գիպեալ պա-
տահարաց իմն . զոր համարեցան կախարդել զսա կա-
նանց զարմիցն Մչտահակայ . վասն որոյ զնոսա բա-
զում շարչարեաց Մքտաշէս : Աւ զայս նոյն երգիչքն
յառասպելին ասէն այսպէս . եթէ վիշապազունք գո-
ղացան զմանուկն Մքտաւազդ, և դև փոխանակ ե-
ղին : Վայց ինձ արդարացեալ թուի լուրն այն, թէ
՚ի ծննդենէն և եթ մոլութեամբ լեալ, մինչ նովիմք
և վախճանեցաւ : Աւ առնու զթագաւորութիւնն
Տիրան եղբայր նորին :

ԿԲ

Որ ինչ փոսն Տիրանայ :

ԹԱԿԱԻՈՐԷ Հայոց Տիրան որդի Մքտաշիսի յեր-
բորդ ամի Պերոզի առաջնոյ Պարսից արքայի : Սու-
բա ոչ ինչ պատմին գործք մեծամեծք, այլ միայն՝ թէ
մտերմութեամբ ծառայեաց հռովմայեցւոց . եկաց
խաղաղութեամբ, որսոց և զբոսանաց պարսպեալ,
որպէս ասէն : Աւ ձիոց երկուց լեալ՝ թեթև առա-
ւելքան զՊիզսոսս երազութեամբ անբաւ . զորս

Les vieilles femmes racontent d'Ardavazt, qu'il est incarcéré dans quelque caverne, chargé de chaînes de fer; deux chiens rongent incessamment les chaînes d'Ardavazt, qui s'efforce de s'échapper et de causer la fin du monde; mais, sous les coups retentissans des forgerons, les fers du captif, dit-on, prennent une nouvelle force. C'est pourquoi, même de notre temps, beaucoup de forgerons, suivant les enseignemens de la fable, battent l'enclume trois ou quatre fois le premier jour de la semaine, pour consolider, disent-ils, les chaînes d'Ardavazt. Mais la vérité est ce que nous avons rapporté plus haut.

On dit encore que, à la naissance d'Ardachès, il arriva un incident malheureux. Les femmes des descendans d'Astyage passèrent pour avoir jeté un sort sur Ardavazt; c'est pourquoi Ardachès les persécuta de mille manières. Voici ce que disent les chants de la fable: les descendans du dragon enlevèrent le jeune Ardavazt, et mirent un démon à sa place. Mais cette nouvelle me paraît justifiée en ce que, depuis sa naissance jusqu'au moment de sa fin, Ardavazt fut atteint de folie. Diran son frère, prend la couronne.

LXII.

Faits relatifs à Diran.

DIRAN, fils d'Ardachès, règne en Arménie, la troisième année de Béroze Ier, roi des Perses. On ne rapporte de Diran aucune action d'éclat; on dit seulement qu'il servit les Romains avec fidélité. Ce prince vécut en paix, occupé de chasse et de plaisirs, comme l'on dit. Il avait deux chevaux plus légers à la course que Pégase; on eût dit qu'ils ne foulaient pas la terre, mais

ու երկրակոխս, այլ օղագնացս համարէին. յոր խնդրեալ հեծանել Վաստաքէի ուրումն իշխանի բզնունեաց, պարծէր ընկեղագոյն գոլ քան զարքայ :

Եւ եկեալ առ նա կանխագոյն իւրոյ ազգին արչակունեաց, որ էին ՚ի կողմանս Հաշտենից, սսեն . Սնդարձակեա մեզ զժառանգութիւնս, զի նեղ է քանզի բազմացաք : Եւ նա հրամայէ ոմանց ՚ի նոցանէ երթալ ՚ի գաւառն Վրիովաի և Վաբերանոյ, իսկ սոցա առաւել ևս բողոք կալեալ առ արքայի, թէ առաւելագոյն նեղ է մեզ, ոչ ինչ ունկնդիր լինի Տիրան . այլ հաստատեալ վճիռ՝ ոչ այլ ժառանգութիւն սալ նոցա, բայց զոր ունին հաւասար արոհել յինքեանս : Օր բաժանեալ ըստ մարդաթուի, գըտաւ պակաս ժառանգութիւն բնակողացն Հաշտենից . վասն որոյ բազումք ՚ի նոցանէ եկեալ ՚ի գաւառն Վրիովաի և Վաբերանոյ :

Հաւուրս սորա սսեն լեալ զպատանի ոմն յազգէն անձաւացեաց, սէք յամենայնի, Արախնաւու անուն կոչեցեալ . որ առնէ կին զվերջին կանանցն Վրտաւազդայ, զոր ՚ի Հյունացէր ածեալ : Եւ քանզի զաւակ ոչ գոյր Վրտաւազդայ, արքայ թողու յԱրախնաւու զամենայն սուսն Վրտաւազդայ : Օր սսէին զնա այլ ընախ լինել և համեստ յամենայնի, այլ և ՚ի ցանկութիւն մարմնոյ իբրև զօրինաւոր ոք : Օր սիրեալ արքայի, սայ նմա զգահն երկրորդական, զոր ունէրն Վրտաւազդ . և զհոգս արեւելեան զորուն ՚ի նա հաւատացեալ, առ նմա թողու զՎրտաւազ ոմն պարսիկ զմտերիմ իւր, որ ինամացեալ էր ընդ նախարարս Սասաւրականի, որում սուեալ էր զաւանն Տատենա հանդերձ ագարակոբն, և զայգին մեծ՝ յոր մտանէր առուն՝ դեա հանեալ ՚ի ծովն Քալլատուայ : Եւ ինքն զնայ զկողմամբք Ակե-

bien qu'ils fendaient l'air. Un jour, Tadakè, prince des Peznouni, ayant demandé à monter sur ces chevaux, se glorifia d'être plus magnifique que le roi.

Venus vers Diran, les hommes de sa race, de la race des Archagouni, qui étaient dans les contrées de Hachdiank, lui disent : « Élargis, étends nos possessions, qui sont trop resserrées, car nous avons multiplié ». Le roi ordonne à une partie d'entre eux d'aller dans le canton d'Aghiovid et d'Arpéran. Mais ces gens ayant adressé au roi de nouvelles et de plus vives réclamations, en disant : « Nous sommes encore plus à l'étroit », Diran n'écoute rien. Il décide de ne pas leur donner d'autres possessions, mais bien de partager entre eux, par égale partie, le territoire qu'ils occupent. Le partage fait par tête, le territoire de Hachdiank fut trouvé insuffisant pour le nombre des habitans. En conséquence, grand nombre d'entre eux allèrent dans les cantons d'Aghiovid et d'Arpéran.

Il y avait, dit-on, du temps de Diran, un jeune homme de la race des Antzévatzi, jeune homme superbe en toutes choses, appelé Érakhnavaou : il épouse la dernière des femmes d'Ardavazt que ce prince avait amenée de Grèce, et, comme Ardavazt n'avait point d'enfant, le roi laisse à Érakhnavaou toute la maison d'Ardavazt. Car on disait Érakhnavaou homme de mérite, plein de modestie, homme réglé dans ses passions. Le roi, qui l'aime, lui donne la seconde dignité de l'état qu'occupait Ardavazt, lui confie le commandement de l'armée d'orient, et laisse près de lui le Perse Trouasb, son favori, qui était allié aux satrapes du Vasbouragan, et à qui il avait donné le bourg Dadion avec ses terres, et une grande vigne arrosée par un venant du lac de Caïladou. Diran s'en alla dans les contrées d'Éguéghiatz, fixer sa cour dans le bourg Tchermès,

ղեաց, 'ի յաւանին Չրրմէս հաստատելով զարքունինսն : Ի հանդարտութեան վարեաց զթագաւորութիւնն՝ ամս քսան և մի . և մեռաւ 'ի ճանապարհի, ձեան հիւսիսոյ կայեալ :

ԿԳ

Յաղագս Տրդատայ բազրատունւոյ և անուանց ազգի նորա առաջնոյ :

ՏՐԴԱՏ ոմն անուն յազգէն բազրատունեաց, որդի Սմբատուհեայ դստեր քաջին Սմբատայ, այր սրտեայ և ուժեղ, կարճ հասակաւ և գծուծ տեսլեամբ, զոր իւր փեսայացոյց արքայ Տիրան 'ի դուստր իւր յարանեակ : Որ ատեցեալ զայր իւր զՏրդատ, պէրանօք և պոստեւեալ կայր զօրհանապաղ, աւաղելով զինքն, իբր թէ չքնաղագեղ ընդ վատակերպոյ և քաջատոհմիկ ընդ վատթարազգւոյ բնակէ : Բնդ որ զայրացեալ Տրդատ, յաւուր միում գանէ զնա սաստկապէս . և կտրեալ զգեղձան հերսն և զվարսիցն փետտեալ զխոպոպիս, հրամայէ քարշէլ արտաքս և ընկենուլ 'ի սենեկէն : Այլ ինքն գնաց ապստամբեալ 'ի կողմանս ամրութեանն Սարաց . և հասեալ 'ի Սիւնեաց աշխարհն, ժամանէ նմա համբաւ մահուանն Տիրանայ . զոր լուեալ՝ դադարէ անդ :

Այլ եղև յաւուր միում կուէլ զնա յընթրիս Բակրոյ նահապետին Սիւնեաց . և յուրախանալն գինուով՝ տեսեալ Տրդատայ զկին մի, զի յոյժ գեղեցիկ էր, և երգէր ձեռամբ, որում անուն էր Ապղինիկ, տրիացաւ և ասէ ց'Բակուր . Տուր ինձ զվարձակս զայս . և նա ասէ . Ոչ տամ, զի հարձ իմ է : Իսկ Տրդատայ բուռն հարեալ 'ի կինն, յիւրն քարշեաց 'ի բազմականն . շամչելով վաւաշէր ըստ օրինակի եւ թիտասարդի անարգել տարփաւորի : Բնդ որ խան

Diran occupa en paix le trône vingt-et-un ans; il mourut en route, sous la neige glaciale.

LXIII.

Dertad Pacradouni. — Noms de sa première race.

DERTAD, de la race des Pacradouni, fils de Sempadouhi, fille du brave Sempad, était un homme courageux et robuste, petit de taille et d'un extérieur chétif. Le roi Diran lui fit épouser sa fille Éraniag. La princesse, qui haïssait son mari Dertad, se lamentait, murmurait sans cesse, se plaignant d'être forcée, elle, si belle, d'habiter avec un homme si laid, d'être alliée, elle, d'une illustre maison, à un homme d'une basse extraction. Dertad, indigné contre sa femme, la frappe un jour très rudement, lui arrache ses cheveux blonds, et, après lui avoir entièrement emporté toute boucle, toute chevelure, ordonne de l'entraîner, de la jeter hors la chambre. Lui-même s'étant révolté, s'en alla dans les contrées fortifiées de Médie. Arrivé au pays des Siouni, il apprend la nouvelle de la mort de Diran, et, à cette nouvelle, il s'arrête.

Un jour Dertad est invité à la table de Pagour, chef de la famille des Siouni. Au milieu des joies du vin, il voit une femme qui était très belle, et chantait en s'accompagnant d'un instrument; le nom de cette femme était Nazinig. Dertad, transporté d'amour, dit à Pagour: « Donne-moi cette chanteuse ». — « Non, répond Pagour, car c'est ma concubine ». Dertad saisissant alors Nazinig, la tira à lui au milieu du festin, car Dertad était libertin, débauché comme un jeune homme aux pas-

դացեալ Ռահրոյ , յարեաւ հանել զնա 'ի նմանէ :
 Ռայց յոսն կացեալ Տրդատայ , ծաղկակալ սկտեղքն
 իբր զինու վարեցաւ , նա և զբարձակիցսն 'ի բազմա
 կանացն 'ի բաց սուղեաց : Եւ անդ էր տեսանել
 նոր զոմն Սղիսեա՝ զՊէնեւրոպայ զսեղեխն սատակե
 լով , և կամ զՎ ապիթեայցն և զյուշկապարկացն
 կռիւս 'ի վերայ Պերթիթեայ հարտանեացն : Եւ այն
 պէս յիւր վանան եկեալ , իսկոյն 'ի ձի ելեալ հանդերձ
 հարձիւն 'ի Սպեր գնաց : Օ այս աւելորդ եղև պատ
 մել մեզ զնահատակութիւն առնն ցանկասիրի :

Ռայց գիտեա , զի 'ի թողուլ ազգին բազբատու
 նեաց զօրէնս հարցն , նախ խժական ժառանգեցին
 յորջորջումն , Ռիբատ և Սմբատ և այլ այսպիսի կոչ
 մունս , զրկեալ 'ի նախնական անուանցն , որպէս կո
 չէին յառաջքան զուրանալն՝ Ռագադիա , Տուբիա ,
 Սենեքիա , Բսուդ , Սափատիա , Սազարիա , Ենա
 նոս : Եւ ինձ թուի , թէ որ այժմիչ կոչին բազբա
 տունիք Ռագարատ՝ Ռագադիա է դա , և Բսուդ՝
 Բշոտ . գոյնպէս և Սազարիա՝ Սարազ , որպէս
 Շամբատ՝ Սմբատ :

ԿԴ

Եթէ զարդ Տիգրան վերին , և զինչ 'ի նմանէ գործք :

ՓՈՒԵՆՈՐԴԻ զՏիգրան՝ եղբայր իւր Տիգրան վեր
 ջին , թագաւորեալ հայոց 'ի քսան և 'ի չորրորդի
 ամի Պերոզի Պարսից արքայի . և երկայնակեաց ե
 ղեալ ամս քառասուն և երկու՝ մեռանի , ոչ ինչ գործ
 արժանի յիշատակի ցուցեալ , այլ 'ի յաղջկանէ միոջէ
 'ի յունէ 'ի կարնս ըմբռնեալ , 'ի ժամանակին յո
 բում վախճանեցան Տիտոս երկրորդ թագաւոր
 հռովմայեցւոց , որ անուանեցան Նատոնիոս Բագու

sions déréglées. Pagour, furieux de jalousie, se leva pour arracher sa concubine des bras du ravisseur; mais Dertad debout, s'arma d'une assiette chargée de fleurs, et chassa du banquet ceux qui, comme lui, y étaient assis. On croyait voir un nouvel Ulysse expulsant l'amant de Pénélope, ou bien les combats des Lapithes et des Onocentaures, au sujet des noces de Pirithoüs. Dertad arrivé ainsi en sa maison, monta aussitôt à cheval, et alla avec sa concubine au canton de Sber. Il était superflu de retracer les entreprises audacieuses de cet homme passionné.

Apprends que la race des Pacradouni, en abandonnant les lois de ses pères, reçut d'abord des noms barbares: Piourad, Sempad et autres noms semblables; privés ainsi de ces noms primitifs, de ces noms d'aïeux qu'ils portaient avant leur renonciation: Pacatia, Doupia, Sénékia, Assout, Sapadia, Vazaria, Énanus. Il me semble que ce nom Pacarad, que portent à présent les Pacradouni, est bien Pacatia, comme Assout est Achod; de même aussi Vazaria est Varaz, comme Champad est Sempad.

LXIV.

Dicran dernier du nom. — Quels sont ses faits et gestes?

A DIRAN succède son frère Dicran, dernier du nom, qui règne sur l'Arménie la vingt-quatrième année de Béroze, roi des Perses. Après une longue vie de quarante deux ans, Dicran meurt, sans avoir fait une action digne de mémoire; mais il fut pris captif par une jeune fille grecque, dans le temps où mourut Titus deuxième, empereur des Romains, nommé Antonin Auguste. Béroze, roi des Perses, fonda sur l'empire des

տոս : Եւ Պերոզ արքայ Պարսից 'ի հռովմայեցւոց իշխանութիւնն արշաւեաց , ուստի և Պերոզ անուա նեցաւ , որ Է յաղթող . քանզի յառաջ անուանիւր Ս աղէգեստս 'ի Յունաց լեզուն . բայց թէ Պարսք զինչ կոչեն զնա , ոչ գիտեմ :

Ըրդ յասպատակելն Պերոզի ընդ Մորիս 'ի կողմանս պաղեստինացւոց , վասն նորա և հրամանաւ նորին՝ և մերն Տիգրան 'ի մէջերկրեայս . և 'ի կալանս ըմբռնեալ յաղջկանէ , միջէ իշխելոյ կողմանցն այնոցիկ , մինչ զեռ Վ ուկիանոս կեսար յԹէնս զմեհեանն շինէր . որոյ և անցեալ զօրօք բազմօք 'ի մէջերկրեայսն յետ մեռանելոյն Պերոզի նուաճեաց չայս , և արձակեաց զՏիգրան : Եւ զՍոփի զկոյս , զմերձաւորիւր , նմա կնութեան . զոր եկեալ 'ի չայս 'ի բաց թողու , և 'ի նմանէ լեալ պատանիս չորս՝ ազգ սերէ , յանուն մօրն իւրեանց Սոփեայ՝ ուփսեան . և զառաջին մանկանցն զլուխ նահատկեա կացուցանէ , և կարգէ ընդ այլ նախարարութիւնս , զի մի անուանեացին արշակունիք :

Եւ այլ՝ որ ինչ կրտսերագոյն ազգ , եթէ աստ և եթէ զկողմամբք Վորձէից , հաստատէ այս Տիգրան . որք միանգամ անազգիք էին 'ի վաշտս և անձամբ երեւելիք , և վասն նորա փրկութեան պատերազմեալ ընդ Յոյնս , որք 'ի Վորձէից և որք 'ի մերմէ կողմաւ նէս , զյառաջագունից ասացելոց մօտաւորաց Ս ձե նից և զարմից հայկազանց , ոմանք 'ի յեկաց : Օ որ ոչ անուամբ պատմեցուք . է ինչ՝ որ վասն յայտնի ոչ լինելոյ մեզ , և է ինչ՝ որ վասն աշխատութե 'ի վաստակին խոյս տալով . երրորդ , զի և անհաստատութիւնն բազմաց՝ կարծիս 'ի ներքս ածէ ընդ բնաւն անցանել : Եւ այսորիկ աղազաւ՝ ոչ ինչ վասն այնց ազգաց , որք 'ի վերջնոյն Տիգրանայ կարգեցան , ճառեացուք , թէ և բազում անգամ վասն այսր 'ի մէնջ

Romains, de là il fut nommé Béroze, c'est-à-dire vainqueur, car avant il se nommait Vologèse en langue grecque; mais comment l'appellent les Perses? je ne sais.

En même temps que Béroze fait incursion en Syrie, aux contrées de la Palestine, pour lui, et par ses ordres, notre Dicran fait incursion dans les terres méditerranées. Il est fait captif par une jeune princesse qui gouvernait le pays, dans le temps que Lucinius César élevait son temple à Athènes. Lucinius étant passé avec beaucoup de troupes dans les terres méditerranées, après la mort de Béroze, soumit l'Arménie, et délivra Dicran; il lui donna la jeune Rufa, sa parente, en mariage: mais, arrivée en Arménie, Dicran la délaisse; quant aux quatre jeunes fils qu'il a eus d'elle, il en fait une race appelée du nom de leur mère Rufa, Rufian. Dicran fait le premier de ces enfans, le chef de la famille qu'il met au rang des autres satrapies, pour l'empêcher de s'appeler Archagouni.

Quant aux branches cadettes ici et dans les contrées Gordjaïk, c'est Dicran qui les établit; c'était des individus qui, sans rang dans les milices, mais remarquables de leurs personnes, avaient combattu pour la cause de Dicran, en Grèce, des individus provenant des contrées Gordjaïk ou bien de notre côté; je veux parler de nos premiers voisins les Vedjank et des descendans de Haïg, des étrangers même. Nous ne les appelons pas par leurs noms, à cause de l'ignorance où nous sommes à cet égard, à cause des difficultés de l'investigation; enfin, parce que le peu de fixité et la variété des opinions nous obligerait à les passer toutes en revue. Pour cette raison, nous ne dirons rien de ces races constituées par Dicran, dernier du nom, quoique plusieurs

տղերսիցես : այլ միայն զորս հաւաստի գիտեմք զկընիսն : Օ ի որչափ էր հնար , փախեաք յաւելորդ և ՚ի պաճուճեալ բանից , և որ ինչ յանհաւաստին հայ էր բանն և մտածութիւնն . միայն զհետ երթալով ըստ կարողութեան՝ որ ինչ այլուստ և կամ ՚ի մէնջ՝ զարդարոյն և զճմարտի : Օ նոյն և աստանօր պատրաստելով , արգելում զընթացս բանից յոչ պատշաճէն և որ զանհաւաստութեանն ՚ի ներքս ածել ակնարկէ կարծիս : Եւ զքեզ , որպէս բազում անգամ , և այժմ աղաչեմ , մի յաւելորդսն հարկաւորել զմեզ . և սակաւ և կամ յոլով բանիւք՝ զմեծ և զհաւաստի բովանդակ աշխատութիւնս մեր՝ ընդ վայր և աւելորդ ցուցանելով զործ . զի նմանագոյնս որպէս ինձ՝ և քեզ զործէ վտանգս :

ԿԵ

Յաղագս թագաւորելոյն Վարդաշայ , և շինելոյ զուսնն Բասենոյ , և պատել պարսպաւ զնոր քաղաք , և պատերազմ ընդ Խազրայ և մահ նորին :

ՅԵՏ մահուանն Տիգրանայ թագաւորէ Վ աղարշ որդի նորին յերեսուն և երկու ամի հոմանուանն իւրոյ Վ աղարշայ Պարսից արքայի : Սա շինէ աւան մեծ զտեղի ծննդեան իւրոյ ՚ի վերայ ճանապարհին . ուր ՚ի գնալն մօր իւրոյ ՚ի ձմերոց յալարատ , յանկարծակի պատեալ երկանց ՚ի գնացու՝ ծնաւ ՚ի վերայ ճանասարհին , ՚ի գաւառին Բասեան , ՚ի տեղոջ՝ ուր խառնին Սուրց և Երասխ . զոր շինեաց յիւր ա նուն , և կոչեաց Վ աղարշաւան : Սա պատեաց պարսը պաւ , և զհզօր աւանն Վ արդգէսի , որ ՚ի վերայ Վաւսի գետոյ : զորմէ յառասպելն ասեն . հատուած գնացեալ Վ արդգէս մանուկն ՚ի Տուհաց գաւառէն ,

fois tu nous aies prié de traiter ce sujet. Mais nous parlerons seulement de ce dont nous sommes certain, des faits postérieurs; car nous avons évité, autant que possible, toute superfluité, toute parole pompeuse, tout ce qui n'est qu'incertitude et réflexion, nous attachant seulement, selon notre pouvoir, à tout ce qui de notre part ou d'autre part est juste et vrai; faisant encore ici la même chose, je proscriis toutes ces paroles inconsidérées, tout ce qui tend à introduire des opinions de doute et d'incertitude. Je te conjure encore, comme je t'ai déjà conjuré bien souvent, de ne pas nous forcer à des récits superflus, en faisant de notre travail, qui est partout une œuvre grande et basée sur la vérité des faits; en faisant, disons-nous, de notre travail une œuvre vaine et superflue. Le danger serait le même pour toi que pour moi.

LXV.

Règne de Vagharch.—Construction du bourg de Pasène.—La nouvelle ville est entourée de murailles.—Guerre contre les Khazirs.—Mort de Vagharch.

APRÈS la mort de Dicran, Vagharch, son fils, règne la trente-deuxième année de son homonyme Vagharch roi des Perses. Vagharch élève un grand bourg au lieu même de sa naissance sur le chemin. Sa mère, en allant pour passer l'hiver en Ararat, se trouvant tout-à-coup surprise de douleurs, était accouchée sur le chemin dans le canton de Pasène, à l'endroit où se mêlent le Mourtz et l'Éraskh. Vagharch couvrit cet endroit de constructions, et de son nom le nomma Vagharchavan, l'entoura de murailles ainsi que le bourg de Vartkès, situé sur le fleuve Cassagh. Voici ce que dit la fable: Vartkès encore enfant étant parti du canton

զ՛Բասաղ գետով, եկեալ նստեալ զՇ ընչ բլրով, զԱ՛ք տիմէդ քաղաքաւ, զ՛Բասաղ գետով, կռել կոփել զգուռն Արուանդայ արքայի : Այս Արուանդ՝ առաջինն է սակաւակեացն, որ ՚ի հայկազանց, զորոյ զքոյրն կին առեալ Ա արդդէսի, շինեաց զաւանս զայս. յորում և Տիգրան միջին յարչակունեացն ստոյց զհասարակ առաջնոյ գերութեանն հրէից, որ եղև քաղաքագեւղ վաճառօք : Այժմ այս Ա աղարչ պատեաց պարսպաւ և հզօր պատուարաւ, և անուանեաց Ա աղարչապատ, որ և ՚Ա, որ քաղաք :

Ա թագաւորեալ ամս քսան, մեռաւ. թէ լոկ և այլքն կեցին. բայց ասեմ զսա և յետ մահուանն կեալ, յաղագս բարի անուանն քան զթուլագոյնս ՚ի թագաւորաց : Ա ան զի ՚ի սորա աւուրս միաբանեալ ամբօխութիւն ՚ի հիւսիսականացն, զԱյազրաց ասեմ և զԱսուլաց, արտաքս քան զգուռն Ղորայ ելանել, առաջնորդ և թագաւոր ունելով ինքեանց զԱ նասեպ ոմն Աուրհայ. որք անցեալ վտարին այսր զԱուր գետով : Արոց պատահեալ Ա աղարչ ամբօխիւ մեծաւ և արամբք մարտիօք՝ ցիր դիւթաւալ կացուցանել զամբօխն ընդ երեսս դաշտին, և ձիգ զհետ եղեալ անցանէ ընդ կապանն Ղորայ : Աւր միւսան զամ միաբանեալ թշնամեացն, յորինեցին ճակատ. զորս թէպէտ և վանեալ քաջացն հայոց՝ փախտականս առնէին, սակայն Ա աղարչ մեռանի ՚ի ձեռաց կորովեաց աղեղնաւորաց :

Առ առնու զթագաւորութիւնն Ասորով որդի նորա յերրորդ ամի Արտաւանայ Արսից արքայի : Առ նոյն հետայն միաբանեալ զզօրս հայոց, անցանէ ընդ լեռանն մեծ, վրէժս պահանջելով զմահուան հօրն. և վանեալ սրով և գեղարդեամբ զհզօր աղգան զայնոսիկ, մի ՚ի հարիւրոց յամենեցունց պիտանեացն առնու պատանդս. և զիւրոյ տերութեանն նշանակ՝

Doub, près le fleuve Cassagh, va s'arrêter sur la colline Cherèz près de la ville Ardimèt, du fleuve Cassagh, se met à tailler, à sculpter la porte du roi Érouant. C'était Érouant Ier, qui vécut peu, descendant de Haïg. Vartkès ayant épousé la sœur d'Érouant, bâtit ce bourg. Dicran second, de la race des Archagouni, y établit la foule des Juifs captifs lors de la première captivité, et cette place devint un village commerçant. Vagharch l'entoura de murailles et de forts remparts et l'appela Vagharchabad: c'est la Nouvelle ville.

Ce prince mourut après avoir régné vingt ans; les autres ont seulement vécu: lui, je le dis, vit, après sa mort, à cause de sa bonne réputation qui l'élève bien audessus des rois lâches et efféminés. Car, de son temps des masses liguées de septentrionaux, je parle des Khazirs et des Passils, s'avancent au-delà de la porte Djora, sous la conduite de leur roi Venaseb Sourhab, passent le fleuve Gour. Vagharch accourt à la tête d'une armée considérable de vigoureux soldats, fait rouler quantité de cadavres sur la surface de la terre, et poursuivant l'ennemi, passe par le défilé de Djora. Là, les ennemis s'étant ralliés, reformèrent leur front de bataille; quoique les braves enfans de Haïg les aient chassé, mis en fuite, cependant Vagharch meurt sous les traits des vigoureux archers.

Le trône de Vagharch est occupé par Khosrov, son fils, la troisième année d'Ardavan, roi des Perses. Aussitôt ce prince, à la tête des forces d'Arménie, passe la grande montagne pour venger la mort de son père; chasse avec le glaive et le javelot ces peuples intrépides, prend sur eux le centième de toutes les choses utiles, et comme signe de sa domination laisse une co-

արձան հաստատէ հեղենացի գրով, որպէս զի յայտ լիցի ընդ հնազանդութեամբ լինել հռովմայեցոց :

ԿԶ

Եթէ ուստի զայստիկ պատմէ :

ՕՐՈՒՅԷ մեզ զայս Ռարդաձան, որ յԱրդեսիայ քանդի նա յաւուրս Մատոնինոսի վերջնոյ երեւեցաւ պատմագրող : Որ յառաջ աշակերտեալ էր աղանդին Սաղենտիանոսի, զոր յետոյ անարգեալ յանդիմանեաց . ոչ գալով 'ի Ճշմարտութիւն, այլ միայն 'ի նմանէ զատուցեալ այլ հերձուած յարդարեաց յինքենէ : Սակայն զպատմութիւնս ոչ ստեաց, զի էր այր կորովի բանիւք . որ և առ Մատոնինոս համարձակեցաւ գրել թուղթ, և բազում ասացուած արար ընդդէմ աղանդոյն մարկիոնացոց և բաշխից և կըռոց պաշտաման, զոր 'ի մերում աշխարհիս :

Սաճն զի եկն նա այսր, որպէս զի աշակերտել զոր կարասցէ 'ի խուժ հեթանոսացս, և իբրև ոչ ընկալեալ եղև, եմուտ նա յամուրն յԱնի, և ընթերցեալ զմեհենահան պատմութիւնն յորում և զգործս թագաւորացն, յաւելլով իւր և որ ինչ առ իւրեան, և փոխեաց զամենայն 'ի լեզու ասորի . որ և ապա անտի յեղաւ 'ի յոյն բան : Յորում պատմէ 'ի մեհենիցն պաշտամանց, վերջին Տիգրանայ արքայի հայոց պատուեալ զգերեզման եղբօրն իւրոյ Սաթանայքըմապետի 'ի բագնացն աւանի, որ 'ի Ռագրեանդ գաւառի, բագին 'ի վերայ գերեզմանին շինեալ զի 'ի զոհիցն ամենայն անցաւորք վայելեացեն, և ընդունիցին հեւք երեկօթիւք : Յորում և զինի Սաղարշտօն աշխարհախումբ կարգեաց իսկզբան ամի նորոյ,

lonne avec inscription en grec, afin qu'il demeure évident que le pays est sous l'obéissance des Romains.

LXVI.

D'où sont tirés les faits rapportés?

CES faits nous sont rapportés par Partadzan d'Édesse, qui fleurit comme historien au temps du dernier Antonin. Partadzan avait été disciple de la secte de Valentinien ; puis l'avait rejetée et combattue : il n'était pas arrivé à la vérité ; séparé seulement de Valentinien, il avait formé une secte particulière. Cependant il ne faussa pas l'histoire ; Partadzan était un homme fort et puissant en paroles ; il osa même adresser une lettre à Antonin, disserta longuement contre la secte des Marcionites, contre le destin et le culte des idoles pratiqué en notre pays.

Partadzan vint ici pour tâcher de faire quelques disciples parmi ce peuple grossier de païens. Comme il ne fut pas accueilli, il entra alors dans le fort d'Ani, lut l'histoire des temples où se trouvaient aussi relatés les gestes des rois, y ajouta ce qui se passait de son temps et traduisit le tout en langue syrienne, ce qui, dans la suite, fut traduit en langue grecque. Partadzan rapporte, d'après les annales des temples, que Dicran, dernier du nom, roi d'Arménie, voulant honorer le tombeau de son frère Majan, le grand-prêtre, dans le bourg des idoles situé au canton de Paerévant, élève sur ce tombeau un autel afin que tous les passans puissent jouir du bénéfice des sacrifices, et que les étrangers y soient reçus le soir. Dans la suite Vagharch y institua une fête générale au commencement de l'année, à l'entrée du mois Navasart. C'est de cette histoire

'ի մուտն Նաւասարդի : Յայսմ պատմութենէ առեալ մեր երկրորդեցաք քեզ 'ի թագաւորութենէն Ղրտաւազդայ մինչև յարձանն խոսրովու :

ԿԷ

Եթէ որպէս Եզրթանգեղոս պատմեաց համառատ :

Որպէս ասացաք, 'ի Սաղարշայ տունու զթագաւորութիւնն խոսրով որդի նորա, հայր սրբոյ մեծին Տրդատայ : Յազագս սորա և համատոհմիցն կարճ 'ի կարճոյ իմն անցանելով աջող քարտուղարն Տրդատայ Ղգաթանգեղոս, փոքր 'ի շատէ պատմէ զմահն Ղրտաւանայ Պարսից թագաւորին, և զբառնալ տէրութեանն Պարթևաց Ղրտաշրէ որդւոյ Սասանայ, և զնուաճել Պարսից ընդ ձեռամբ նորա, և զքինախնդիր լինել խոսրովայ հօր Տրդատայ, և ասպատակաւ հինից աւերել զաշխարհն Պարսից և ասորեստանի : Յետ որոյ ասէ, թէ յղեաց խոսրով յիւր բնիկ աշխարհն 'ի կողմանս Քուշանաց, զի իւր տոհմայինքն 'ի թիկունս հասցեն, և Ղրտաշրի ընդգէմ կացցեն : Ղլնոքա, ասէ, չլինէին ունկնդիր, զի հաւանեալք և միամտեալք էին 'ի տէրութիւնն Ղրտաշրի քան ընդ տէրութիւնս ազգատոհմին իւրեանց և եղբայրութեանն : Այլ եթէ, խոսրով առանց նոցա վրէժս պահանջէ, և զնովիմբ ածեալ ասէ, թէ ամստանն ստէպ ստէպ զայս օրինակ աւար առեալ զամենայն երկիրն յապականութիւն դարձուցանէր : Ղսէ ասպա և զգալն Ղնակայ նենգութեամբ, հրապուրեալ 'ի խոստմունս Ղրտաշրի, որ ասաց՝ եթէ զբունս պատուական զձեր սեպհական Պահլաւն, զայն անդրէն 'ի ձեզ դարձուցից, և զքեզ թագաւ փառաւորեցից : Ասան որոյ յանձն առեալ Ղնակայ, սպանանէ զխոսրով :

qu'ayant tiré notre propre histoire, nous l'avons reproduite pour toi depuis le règne d'Ardavast, jusqu'aux annales de Khosrov.

LXVII.

Comment Agatange rapporte les faits en abrégé.

Comme nous l'avons dit, à Vaghareh succède, sur le trône, Khosrov son fils, père du saint, du grand Dertad. Au sujet de Khosrov et de ses parens, passant rapidement, l'habile secrétaire de Dertad, Agatange, rapporte en peu de mots la mort d'Ardavan, roi des Perses, la destruction du royaume des Parthes par Ardachir, fils de Sassan, la réduction des Perses sous la puissance d'Ardachir, la vengeance exercée par Khosrov, père de Dertad, ses incursions qui désolèrent le pays des Perses et des Assyriens. Après quoi, dit l'historien, Khosrov envoya dans son pays natal, aux contrées des Couchans, prier ses parens de venir à son secours et de résister à Ardachir. Mais ceux-ci, ajoute Agatange, fermèrent l'oreille à ces propositions, aimant mieux vivre sous la puissance d'Ardachir que sous celle de leur parent, de leur frère. Cependant Khosrov, sans eux, obtient la vengeance qu'il désire. C'est ainsi que pendant dix années, renouvelant sans cesse le pillage, il réduisait tout le pays aux dernières extrémités; Agatange rappelle ensuite l'arrivée d'Anag attiré par la ruse, séduit par les promesses d'Ardachir, qui lui dit: je vous rendrai votre noble apanage héréditaire, Bahlav, et je décorerai ton front d'une couronne; en conséquence Anag consent et tue Khosrov.

Մըդ թէպէտ և Մգաթանդեղոս այսպէս համառօտ էանց ընդ այս, բայց ևս հաւանեալ և՛մ յաւէտ ձիգ և երկայն առնել զպատմութիւն ժամանակիս այսորիկ ճառելով իսկզբանէն, և ճշմարիտ ասացուածովք հոժ և խիտ :

ԿԸ

Զթագաւորական ազգացն, յորմէ ցեղք սարթեականք որոշեցան :

ՅԱԿԱՄԱՅ քսաներորդ առաջներորդ նահապետ մեզ զՄբրահամաստուածային պատմութիւնքն ցուցանեն . և ՚ի նմանէ եղեալ ազգք Պարթևաց : Վրան զի ասէ, յետ մեռանելոյն Սառայի՝ առեալ Մբրահամու կին զՎետուրայ . յորմէ ծնան Նմրան և եղբարքնորա, զոր Մբրահամ ՚ի կենդանութեանն իւրում մեկնեաց յՍահակայ, արձակելով յերկիրն արևելից : Յորոց սերեալ ազգ Պարթևաց . և ՚ի նոցանէ Մբշակ քաջ, որ ապստամբեալ ՚ի մակեդոնացւոց՝ թագաւորեաց յերկիրն Վուշանաց ամս երեսուն և մի . և յետ նորա որդի նորին Մբտաշէս ամս քսան և վեց . ապա Մբշակ նորին որդի, որ կոչեցան մեծ, որ զՄնտիոքոնն եսպան, և զՍաղարշակ զեղբայր իւր թագաւոր կացոյց հայոց, երկրորդ իւր առնելով : Նա ինքն չուեալ ՚ի Վահլ, հաստատեաց զթագաւորութիւնն իւր ամս յիսուն և երիս . վասն որոյ զարմք նորա Պահլաւք անուանեցան, որպէս և եղբորն Սաղարշակայ՝ ՚ի նախնւոյն անուն արշակունիք : Նա էն թագաւորք պահլաւիկք այսորիկ : Յետ Մբշակայ մեծի առնու զթագաւորութիւն նորա Մբշական՝ յերեքտասաներորդի ամի Սաղարշակայ թագաւորին հայոց՝ ամս երեսուն . ապա Մբշակն՝ ամս երեսուն և մի, յետ որոյ Մբշէզ, ամս քսան, ապա

Quoique Agatange ait passé ainsi rapidement sur cette circonstance, moi j'ai consenti à traiter d'une manière plus étendue et plus explicite l'histoire de ce temps, en la prenant dès le commencement et la présentant avec un langage de vérité toujours plein et toujours soutenu.

LXVIII.

Des races royales, desquelles sont issues celles des Parthes.

DEPUIS Adam, le vingt-et-unième patriarche est Abraham, comme nous le montre l'histoire sainte; d'Abraham descend la race des Parthes. Après la mort de Sara, dit l'écriture, Abraham prit pour femme Cétura, de la quelle naquirent Emran et ses frères, qu'Abraham pendant sa vie sépara d'Isaac, en les envoyant en orient. C'est d'Emran et de ses frères qu'est issue la race des Parthes, de qui descend le brave Archag, qui, ayant secoué le joug des Macédoniens, régna en la terre des Couchans l'espace de trente-et-un ans. Après lui, son fils Ardachès occupe le trône vingt-six ans; vient ensuite le fils d'Ardachès, Archag, qui fut appelé le Grand, qui tua Antiochus, établit Vagharchag son frère, roi d'Arménie, en fit son second. Archag étant allé à Pahl, y tint le siège de son royaume pendant cinquante-trois ans; c'est pourquoi ses descendants furent appelés Bahlav: comme aussi les descendants de son frère Vagharchag, du nom de leur auteur, furent appelés Archagonni. Voici les rois Bahlaviens: Après Archag le Grand, Archagan monte sur le trône, la trentième année de Vagharchag, roi d'Arménie, et règne trente ans. Archanag, trente-et-un ans, après lui Archèz vingt ans; ensuite Archavir, quarante-six ans.

Մըշաւիր՝ ամս քառասուն և վեց : Սորա լինին որդիք երեք և դուստր մի , որպէս յառաջագոյն ասացի . ուրոց անուանքն՝ անդրանկանն Մըտաշէս կոչուր , երկրորդին՝ Աարն , երրորդին՝ Սուրէն , և դուստրն աւուանեալ Աոշմ :

Մըդ յետ հօրն վախճանելոյ , կամ եղև Մըտաշիսի ազգաւ ՚ի վերայ եղբարցն թագաւորել . զոր յանձն առեալ եղբարցն , ոչ առաւել ողորական բանիւք և պատրողօք , քան թէ սաստիւ նուաճեալ նորա : Եւ Մըգարու պայմանն ուխտի և դաշինս ՚ի միջի հաստատեալ , թագաւորել Մըտաշիսի ծննդովք իւրովք : Իսկ եթէ հատցին զարմք նորա , եղբարցն մատչել ՚ի թագաւորութիւն ըստ կարգի աւագութեան : Եւ Մըտաշիսի զայս ՚ի նոցանէ գտեալ , գաւառս պարգևէ , ազգ զնոսս սերելով յանուն իւրաքանչիւր . և ՚ի վերոյ քան զամենայն նախարարութիւնս կարգէ , զնախնականն ՚ի վերայ պահելով զանունն ազգին , զի կոչեսցին այսպէս . Աարնի Պահլաւ , Սուրենի Պահլաւ , և քոյրն՝ ասպահապետի Պահլաւ , քանզի ՚ի վերայ զօրաց էր այր նորա : Եւ այս կարգաւորութեամբս ձգեցան բազում ամս , մինչև վերացաւ ՚ի նոցանէ տէրութիւնն :

Ի այց մի աստանօր բամբաստեցես զմեզ իբր զաւելապործ ոք , որպէս թէ զմի անդամ պատմեալնն դարձեալ ասացաք . այլ գիտեա , զի ակտրժելով վասն ազգականաց մերոյ Աուսաւորչին քաջահմուտ կամեցեալ լինել ընթերցողացն , կրկնագրեցաք երկրորդելով :

Ce prince a trois fils et une fille, comme je l'ai dit ci-dessus. Le nom de l'ainé est Ardachès; celui du second, Garène, le nom du troisième Sourène, la fille s'appelait Gochm.

Après la mort de son père, Ardachès voulut dans sa postérité régner sur ses frères. Ceux-ci se soumettent aux volontés d'Ardachès, qui se les assujettit moins par des paroles douces et trompeuses que par la force. Le traité d'Abgar subsiste : Ardachès régnera dans sa postérité; si sa descendance vient à manquer, ses frères arriveront au trône, selon l'ordre de primogéniture. Ardachès, après avoir obtenu de ses frères ce qu'il désirait, leur concède des cantons, voulant que chacun d'eux donne son nom à sa race. Audessus de toutes satrapies, Ardachès met celles de ses frères, conservant à leurs satrapies le nom primitif de la race, ainsi elles s'appelleront satrapie de Garène Bahlav, Sourène Bahlav; la satrapie de la sœur prendra le nom de satrapie d'Asbahabied Bahlav: car son mari était à la tête des troupes. Grand nombre d'années s'écoulèrent sous l'empire de ces dispositions jusqu'au moment où la puissance fut arrachée à leur dynastie.

Mais garde-toi de nous blâmer ici comme nous livrant à un travail superflu, sous prétexte que nous sommes revenu sur des faits déjà rapportés; apprends que c'est par goût, pour bien faire connaître aux lecteurs la race de notre Illuminateur, que nous avons répété, renouvelé ces faits.

Կ թ

Թէ զհարգ ցեղն Արտաշեսի Պարսից արքայի մինչև ցվախճան :

ԱՐԴ անցցուք այսուհետև ընդ թիւ թագաւորաց ցեղին Արտաշեսի՝ մինչև ցբառնալ ՚ի նոցանէ տերու թեանն : Յետ Աջաւրի , որպէս ասացաք , թագաւորէ Արտաշէս ամն երեսուն և չորս , Վարեհ ամն երեսուն , Արշակ ամն իննևտասն , Արտաշէս ամն քսան , Պերոզ ամն երեսուն և չորս , Աղարշ ամն յիսուն , Արաւան ամն երեսուն և մի : Օսա սպանեալ ստահրացոյն Արտաշի , որդւոյ Սասանայ , բառնալով զթագաւորութիւնն Պարթևաց , հանել լով ՚ի նոցանէ զաշխարհն ժառանգութեան : Բազում են ժամանակիս այսորիկ պատմողք ՚ի Պարսից և յսորւոց , այլ և ՚ի Յունաց : Բանդի յիսկզբան թագաւորութեանն Պարթևաց մինչև ցղաղարումն՝ ընդ հռովմայեցոց կալան գործ . երբեմն հնազանդութեամբ և երբեմն պատերազմաւ , զոր պատմէ Պաղէփասոս և Պորփիր և Փիլէմոն , և այլք բազումք : Բայց մեք ասացուք ՚ի մատենէն , զոր երբ իտուոհբուտ զԲարսումայի :

Հ

Եթէ զինչ առասպելք պահելուց :

ԱՅՍ Իտուոհբուտ դպիր եղեալ Շասհոյ թագաւորին Պարսից , և անկեալ ՚ի ձեռն Յունաց , յորժամ Յուլիանոս , որ և Պառաւատոսն , զօրու հանգերձ ՚ի Տիգրոն չոգաւ , և ՚ի մեռանէն նորա անդ , ընդ Յորխանու ՚ի Յոնս ընդ արքունական սպասաւորսն

LXIX.

État de la postérité d'Ardachès, roi des Perses, jusqu'à la chute de sa dynastie.

Nous allons passer en revue la liste des rois de la race d'Ardachès, jusqu'au moment où la puissance est enlevée à cette race. Après Archavir, comme nous l'avons dit, Ardachès règne trente-quatre ans, Darius trente ans, Archag dix-neuf ans, Ardachès vingt ans, Béroze trente-quatre ans, Vagharch cinquante ans, Ardavan trente-et-un ans. Ce prince est tué par Ardachir de Sdahr, fils de Sassan, par Ardachir qui ravit le royaume des Parthes, et leur enlève leur propre pays. L'histoire de ce temps est écrite par grand nombre d'auteurs perses, syriens et même grecs; depuis le commencement de leur empire jusqu'à sa chute, on voit que les Parthes ont eu des rapports avec les Romains, tantôt en état d'obéissance et tantôt en état de guerre, comme le rapportent Paléphatus, Porphyre, Philémon et beaucoup d'autres écrivains. Mais nous ne parlerons que d'après le livre apporté par Khorohpoud sous le nom de Parsonma.

LXX.

Récits fabuleux touchant les Bahlaviens.

Ce Khorohpoud étant secrétaire de Chabouh, roi des Perses, tombe au pouvoir des Grecs, lorsque Julien, le Parabate (l'apostat), à la tête d'une armée vint à Dizpon; à la mort de Julien, Khorohpoud alla en Grèce avec Jovien au nombre des officiers du palais. Ayant

եկն . և մերոյ հաւատոյս դաւանեալ , անուանեցաւ
 Եղիազար . և յոյն լեզու ուսեալ , պատմագրեաց
 զգործս Շապհոյ և Յուլիանու : Ընդ նմին թարգ-
 մանեաց և զառաջնոցն պատմութիւնս մատեան մի ,
 որ գերեկից իւր լեալ Նարսումայի որումն անուամբ ,
 զոր Պարսք Սաստոհուն կոչեն . յորմէ մեր ուսեալ ,
 երկրորդեմք այժմ'ի գիրս յայս , թողլով զառասպե-
 լեաց նոցա բարբանջմունս : Բանզի անտեղի է մեզ
 այժմ' երկրորդել զառասպելն յաղագս երազոյն փա-
 փազոյ , և արտադատութեան հրոյն մանուածոյ՝ որ
 'ի Սասանայ , և պատումն զհօտիւն , և լուսնակն , և
 ախտարմողացն յառաջասացումն՝ որ են քաղեայք ,
 և որ ինչ զինի այսորիկ . և պոռնկական խորհուրդն
 Բրտաշրի հանդերձ սպանութեամբք , և անմիտ հան-
 ճարբանութիւն մողին դատեր վասն նոխազին , և
 որ ինչ այլն ամենայն : Եւ և այժին գիտցումն ման-
 կանն ընդ հովանեաւ արծուոյն , և գուշակումն ազ-
 ուաուն , և գերապանծին պահպանութիւն առիւ-
 ծուն հանդերձ արբանեկութեամբ գայլուն . և մի-
 այնամարտութեանն առաքինութիւն , և որ ինչ այ-
 լաբանութեանն բերե կարգ : Եւ մեք ասացուք
 միայն զստոյզն , որ ինչ ճշմարտութեանն վայելէ
 պատմութիւն :

ՀԱ

Առաջին արշաւանք խորովու յասորեասան , յորում համարեր օգնել
 Արտաանայ :

ԲԱՆՁԻ յետ սպանանելոյն զԲրտաւան և թա-
 դաւորելոյն Բրտաշրի՝ որդւոյ Սասանայ , երկու ցեղք
 Պահլաւին՝ որ ասպահապետդ և սուրենեան'ի Պահ-
 լաւն անուանին , նախանձ պահելով ընդ թագաւո-
 բեալ ցեղին իւրեանց հարազատութեան ազգին , որ

embrassé notre religion, il fut nommé Éléazar. Instruit dans la langue grecque, il écrivit les faits et gestes de Chabouh et de Julien; de plus il traduisit l'histoire des premiers temps en un volume, histoire composée par son compagnon de captivité, nommé Parsouma, que les Perses appellent Rasdsohou. Instruit par cet ouvrage, nous en reproduisons ici les données, laissant toutefois les contes fabuleux. Car il serait déplacé ici de répéter les fables au sujet du songe plein de désirs, au sujet de l'éruption du feu qui s'échappait de Sassan, circulait autour du troupeau; au sujet du clair de lune; au sujet de ces prédictions, de ces astrologues ou interprètes des songes; au sujet de tout le reste. Nous taisons et ce projet de débauche d'Ardachir accompagné de meurtre, et cette passion insensée de la fille du mage pour un bouc, et tout le reste. Nous laisserons encore de côté l'allaitement de l'enfant par une chèvre, à l'ombre des ailes de l'aigle, le présage du corbeau, la sauve-garde et surveillance du lion merveilleux avec le service du loup; la vertu du combat singulier, et tout ce qui porte le caractère de l'allégorie. Mais nous dirons seulement ce qui est certain, tout ce qui est histoire véritable.

LXXI.

Première irruption de Khosrov en Assyrie où il croyait pouvoir secourir Ardavan.

APRÈS le meurtre d'Ardavan, Ardachir, fils de Sassan, s'étant emparé du trône, deux branches Bahlav, appelées Asbahabied et Sourène Bahlav, conservant jalousie contre la branche régnante sortie de leur race, contre la branche d'Ardachès, consentirent vo-

է Ղրտաշէսին, կամաւ յանձն առին թագաւորել Ղրտաշրի՝ որդւոյ Սասանայ : ԸՆԼ մտերմութիւն պահելով առ եղբայրութիւն ազգականութեանն տան Վարն Պահլաւին, ընդդիմացան պատերազմաւ Ղրտաշրի՝ որդւոյ Սասանայ : Ըայց յառաջագոյն իբրև լուաւ զաղմուկ շփոթին թագաւորն Հայոց Խոսրով, դիմեաց յօգնականութիւն Ղրտաւանայ, թէ հնար լիցի աճապարել ապրեցուցանել միայն զՂրտաւանն . և միջամուխ եղեալ յասորեստան, լսէ զբոթ մահուանն Ղրտաւանայ, և զմիաբանութիւն ամենայն զօրաց Պարսից և նախարարաց, նա և զիւրոյ ազգին Պարթևաց և պահլաւկաց, բայց ՚ի ցեղէն Վարնան . առ որ հրեշտակս առաքեալ, դառնայ յաշխարհս մեծաւ տրտմութեամբ և զկծանօք : Ընդայն հետայն փոյթ ընդ փոյթ ազգ առնէ Փիլիպպոսի կայսեր հռովմայեցւոց, օգնականութիւն ՚ի նմանէ լնդրելով :

ՀԲ

Խոսրովայ օգնականութիւն գտեալ ՚ի Փիլիպպոսէ, դիմէ ՚ի վերայ Արտաշրի պատերազմաւ :

ԸՆԿՐՈՒԿ խոռովութեան լեալ ՚ի թագաւորութեն ֓իլիպպոսի, ոչ կարաց ՚ի հռովմայեցւոց գնդաց պարապեցուցանել՝ առ ՚ի զօրավիգն լինել Խոսրովու : ԸՆԼ օգնէ նմա ՚ի ձեռն զբոյ, հրամայելով սատարել նմա յամենայն կողմանց : Արոց ընկալեալ զայսպիսի հրաման, հասանէն նմա յօգնականութիւն յԱրտաւտոսէ և յանապատէն մինչև ՚ի ծովեզերսն Պոնոսսի : Արոց գտեալ զայսչափ բազմութիւնս, խաղայ ՚ի վերայ Ղրտաշրի . և ճակատ տուեալ ՚ի փախուստ դարձուցանէ, թափելով ՚ի նմանէ զասորեստան և զայլ արբայանիստ աշխարհս :

lontiers à voir régner Ardachir, fils de Sassan. Mais gardant fidélité à leurs frères et parens, à ceux de la maison Garène Bahlav, les Asbahabied Bahlav et Sou-rène Bahlav s'opposèrent, les armes à la main, à Ardachir, fils de Sassan ; aussitôt qu'il fut informé des troubles, Khosrov, roid' Arménie, arriva au secours d'Ar-davan, pour tâcher de le sauver seulement, s'il était possible. A peine Khosrov a-t-il pénétré dans l'Assyrie qu'il apprend la fâcheuse nouvelle de la mort d'Ar-davan, l'alliance de toutes les troupes des Perses et des satrapes, et même de sa race, la race des Parthes et des Bahlaviens excepté la branche de Garène. Après leur avoir envoyé des députés, il retourne en notre pays, le cœur plein de tristesse et d'indignation. Aussitôt il s'empresse de tout faire connaître à Philippe, empereur des Romains, implorant son assistance.

LXXII.

Khosrov, ayant obtenu secours de Philippe, marche contre Ardachir et lui livre combat.

COMME il y avait de grands troubles dans l'empire de Philippe, ce prince ne put employer des légions romaines à secourir Khosrov, mais il l'aida par ses édits, en ordonnant à toutes les contrées de lui prêter appui. L'édit une fois connu, on arrive au secours de Khosrov du fond de l'Égypte, et du désert jusqu'aux rives du Pont. Khosrov avec cette multitude marche contre Ardachir, lui livre combat, met son armée en fuite, lui enlève l'Assyrie et les autres parties de ses états.

Վարձեալ յղէ՝ ՚ի ձեռն հրեշտակաց առ իւր տոհմայինսն պարթեւ և պահլաւիկ ազգս, և առ ամենայն զօրս աշխարհին Վուշանաց, զի առ նա եկեալ վրէժս Վրտաշրէ պահանջեացեն, և զարժանաւորն ՚ի նոցանէ թագաւորեցուցէ, զի մի տէրութիւնն հեռացի յինքեանց : Իսկ նոցա ոչ առեալ յանձն, յառաջասացեալ ցեղիցն՝ որ ասպահապետդ և Սուրէն անուանին, դառնայ Խոսրով յաշխարհս մեր. ոչ այնչափ ուրախացեալ ընդ յաղթութիւնն, որչափ ընդ վերջակացութիւն ազգականացն դժգմեալ : Յայնժամ հասանեն առ նա ոմանք ՚ի հրեշտակաց իւրոց, որք ՚ի պատուականագոյն ազգն երթեալ էին, ՚ի խորագոյն աշխարհն, ՚ի նոյն ինքն ՚ի ներքս ՚ի Վահլբերին նմա համբաւ, թէ ազգական քո Սհասաճան, հանդերձ ցեղիւն իւրով Վարնան Պահլաւին, ոչ հրնազանդեաց Վրտաշրի, այլ ՚ի կոչք քո գիմեալ գայ առ քեզ :

ՀԳ.

Վարձեալ յարձակումն Խոսրովու ՚ի վերայ Վրտաշրի առանց հաովմայեցւոց օգնականութեան :

Թիգրէս և յոյժ զուարճացաւ Խոսրով ընդ լուր գալստեան ազգականացն, սակայն ոչ յամեաց ուրախութիւնն, ընդ հուպ հասանելով բօթն՝ եթէ ինքնին Վրտաշիր հանդերձ միաբանութեամբ զօրացն հետահաս եղեալ, կոտորեաց զամենայն ցեղ Վարնան Պահլաւին. ջնջելով զամենայն արու՝ յերթտասարդաց մինչև ցատընդիայս, բայց ՚ի միոյ տղայոյ, զոր առեալ մտերիմ տան նորա, Վուրդ անուն, փութեաւ յաշխարհն Վուշանաց՝ հասուցանելով յազգայինս նորա. զոր բազում ջանիւ խնդրեալ Վրտաշրի զմանուկն ՚ի ձեռն առնուլ, ոչ կարաց յազգա-

Ensuite Khosrov expédie des envoyés à tous ses parens et alliés de race parthe et bahlavienne, à toutes les troupes du pays des Couchans, pour les engager à venir tirer vengeance d'Ardachir, promettant de faire roi le plus digne d'entre eux, pour empêcher que la couronne ne leur échappe; mais sur le refus des branches précitées, qui sont appelées la branche Asbababied et la branche Sourène, Khosrov retourne en notre pays, moins satisfait de sa victoire qu'affligé de l'abandon de ses parens et alliés. Alors vers Khosrov arrivèrent quelques-uns de ses envoyés, qui étaient allés chez une race plus généreuse, plus avant dans l'intérieur du pays, enfin à Pahl même. Voici la bonne nouvelle qu'ils apportèrent à leur maître : « Ton parent Véhsadjan Bahlav avec sa branche, la branche de Garène Bahlav, n'a point obéi à Ardachir, il répond à ton appel, il vient à toi ».

LXXIII.

Nouvelle attaque de Khosrov contre Ardachir sans le secours des Romains.

QUOIQUE Khosrov fût très content à la nouvelle de l'arrivée de ses parens, cependant sa joie ne dura pas long-temps; car bientôt survient cette fâcheuse nouvelle : Ardachir, lui-même, à la tête de ses troupes ralliées, s'est mis à la poursuite de ses ennemis, et a taillé en pièces toute la race de Garène Bahlav, exterminant tous les enfans mâles, depuis les jeunes gens jusqu'aux enfans à la mamelle, à l'exception d'un seul enfant enlevé par un ami fidèle de sa maison, appelé Pourz, qui s'enfuit dans le pays des Couchans et remit l'enfant à ses parens. Ardachir, malgré les plus grands

կանայն կուսակցելոց . մինչև յոչ կամաց երզնուլ՝ անկասկած լինել մանկանն . վասն որոյ բեր առասպելս յօգեցին Պարսք զնմանէ , անբանից սպասաւորել մանկանն : Սա է Պերոզամասն նախնի մեծի ազգին կամսարականաց , զոր յիւրում տեղւոջն պատմեսցուք :

Ըսլ մեք այժմ որ ինչ զկնի կոտորածի ազգին կարենան Պահլաւին , զորոյ զվրէժն ոչ թուլագոյնս ինչ ինդրեաց թագաւորն Հայոց Խոսրով : Թէպէտ վախճանեալ Վիրիպոսի և շիթթեալ թագաւորու թեանն հռովմայեցւոց , մարդ ՚ի մարդոյ առնլով զտէրու թիւնն սակաւ ժամանակեայ՝ Վեկիոս և Վալլոս և Սաղերիանոս կայսերք , ոչ օգնեցին նմա , սակայն Խոսրով զօրօք իւրովք և այլ սիրելեօք յարեցելովք յինքն և հիւսիսային ազգօք Ըքտաշրի յաղթեաց , հալածական առնելով մինչև յաշխարհն հնդկաց :

ՀԳ

Ետապս գալստեան Անակայ և լինելութեան սրբոյն Գրիգորի :

ԸրԳ փախուցեալ ՚ի Խոսրովայ Ըքտաշիր մինչ ՚ի յաշխարհն հնդկաց և նեղեալ յոյժ , բազում խոստմունս նախարարացն առնէ , թէ որ բուժեսցէ զնա յայնմանէ , թէ հնարիւք դեղոց և թէ գաղանի խողխողմամբ սրոյ . պէս պէս պարգևս տալ խոստանայր . Սանաւանդ պարթևազանցդ , սսէ , դիւբահնար գողցես ՚ի ձեռն կեղծաւոր սիրոյ զգաւէն : Ըզգաւ կանութեան անուամբ պատրել ՚ի դոսա վստահանայ . խոստանայր զըռն տունն դարձուցանել ՚ի նոսա , որ Պահլաւն կուէր , զարքայանխտ քաղաքն Սահլ

efforts pour avoir cet enfant en sa possession, ne put l'obtenir de ses parens confédérés, jusqu'à ce qu'enfin il jura, malgré lui, de ne point attenter à la personne de cet enfant. C'est pourquoi les Perses ont composé mille fables sur le compte de cet enfant; ils disent que des animaux le servaient. Cet enfant est Bérozamad, ancêtre de la grande race primitive des Gamarian : nous en parlerons en son lieu.

Mais nous allons dire ce qui arriva après la ruine de la race Garène Bahlay, événement dont Khosrov, roi d'Arménie, poursuivit ardemment la vengeance. Quoique Philippe fût mort, et l'empire des Romains troublé et agité; quoique les empereurs s'arrachassent l'un à l'autre une puissance éphémère, Décius, Gallus et Valerianus, ne vinssent point au secours de Khosrov, cependant ce prince, avec ses troupes, avec le secours de partisans fidèles et des nations du nord, vainquit Ardachir et poursuivit son armée fugitive jusque dans l'Inde.

LXXIV.

Arrivée d'Anag. — Conception de saint Grégoire.

Mis en fuite par Khosrov, Ardachir, poursuivi jusque dans l'Inde, fait de grandes promesses à ses satrapes, si l'un d'eux le délivre de Khosrov, soit par l'emploi de quelque poison, soit en secret par un coup de poignard; Ardachir promettait divers présens. « C'est surtout à vous, Parthes, dit-il, qu'il pourrait être facile, sous l'apparence de l'amitié, de surprendre Khosrov, de le tromper par ce doux nom de parent, car il a pleine confiance en vous ». Ardachir promettait de leur rendre leur ancien domaine qui

և զամենայն աշխարհն Վուշանաց, Վա և Թաղաւորութեան ձև և շուք խոստանայր, և զհասարակ Մրեաց, ընդ իւրով ձեռամբ երկրորդ իւր լինել: Յոր հրապուրեալ Մնակայ, որ էր ՚ի ցեղէն սուրենեան Պաշլաւէ, յանձն առնու սպանանել զՍոսրով: Եւ հատուածի պատճառաւ փախստական լինի յՄքտաչքէ. և զհետ մտանելով զօրացն Պարսից առ պատճառէ՝ որպէս Թէ փախստական վարելով զնա ընդ ասորեստան, հանեն զառեղերբ սահմանացն Մտրպատականի ընդ մէջ Աորդուաց: Օր լուեալ մեծին Սոսրովայ յուտէացւոց դաւառին, իբր զկարենեանցն կարծեցեալ էկաւորութիւն, գունդ առաքէ յօգնականութիւն Մնակայ: Արոց պատահեալ Մնակայ, ածեն զնա հրամանաւ Թաղաւորին ՚ի դաւառն, որ անուանեալ կոչի Մքտաղ, ՚ի տեղի դաշտավայրս, ուր յայտնեցան նշխարք սրբոյ և մեծի Մաքելոյն թաղէի:

Եւ աստ ասեմ զրոյց զսքանչելի ծերոյն՝ որ ասէր, Թէ ՚ի նախնեաց ունիմ սովորութիւն, որդի ՚ի հօրէ առնլով զվշատակ զրուցացս այսոցիկ, որպէս Ալումպիողորայն յաղագս Տարօնոյ և Սիմն կոչեցեալ լերինն: Մքգ ՚ի բնակելն Մնակայ ՚ի դաշտին Մքտաղու, պատահէ սորա տեղի օթարանին մօտ առ դիրս սրբոյ Մաքելոյն, որպէս Թէ ՚ի ներքսագոյն սրսկապանի խորանին. և անդ ասեն զյղութիւն մօր սրբոյ և մեծի Առսաւորչին: Ասնն որոյ և զնորին Մաքելոյ շնորհն ընկալեալ, որ առ հանգստարանաւ նորին զլինելութիւնն էառ, զնորին ելից զհողեւոր մշակութեանն պակասութիւն:

Եւ յետ անցելոյ երկուց ամաց գալստեանն Մնակայ ՚ի Հայս, յերրորդումն սպանանէ զՍոսրով, որ Թաղաւորեաց ամս քառասուն և ութ. և մեռանի ինքն և իւրքն ամենայն, պահելով ինամոցն Մատու-

s'appelait Bahlav, la ville royale Pahl, et tout le pays des Couchans. Il promettait encore toute la forme et l'éclat de la royauté, même la moitié du pays des Arik avec le titre de son second sous son autorité. Séduit par ces promesses, Anag, de la race Sourène Bahlav, s'engage à tuer Khosrov. Sous quelque motif de rupture, il s'enfuit de la cour d'Ardachir; aussitôt les Perses, se mettant à sa poursuite, et comme pour pousser le fugitif en Assyrie, l'entraînent sur les frontières de l'Aderbadagan, au milieu des Gortouk. A cette nouvelle Khosrov le Grand, alors dans le canton d'Oudi, pensant que cette émigration était comme celle des Garénian, envoie un détachement au secours d'Anag; on trouve Anag, on le conduit, par ordre du roi, dans le canton appelé Ardaz, en une place d'une grande étendue où furent découverts les restes du saint et grand apôtre Thadée.

Je vais ici rapporter le récit merveilleux d'un vieillard qui disait: « Je tiens des anciens la coutume de recueillir de père en fils le souvenir des traditions, comme celles d'Olympiodore au sujet de Daron et de la montagne appelée Sim. Or, il arriva qu'Anag, s'arrêtant dans la plaine d'Ardaz, prend le lieu de son habitation près des restes du saint apôtre, restes placés dans la partie la plus retirée de la tente. C'est là, dit-on, que conçut la mère du saint, du grand Illuminateur. C'est pourquoi, prévenu de la grace du saint apôtre, celui qui reçut la conception près de son tombeau, acheva l'œuvre de la culture spirituelle commencée par Thadée ».

Deux ans après son arrivée en Arménie, la troisième année, Anag tue Khosrov, qui avait régné quarante-huit ans. Anag meurt, lui et tous les siens; la Providence divine ne conservant que celui qui, par la

ծոյ զսա միայն , որ ակնարկու թեամբն Մասուծոյ և
չնորհօք Մաքելոյն ստեղծանել կամ լուսաւորելա
սեւք յարգանդի մօրն , զաւաքելու թեան իւրոյ ըզ
չնորհս 'ի ձեռն տալով նմա : Իսկ զմնացեալս 'ի զրու
ցացս ուսուցանէ քեզ Մգաթանդեղոս :

ՀԵ

Յաղագս փերմլիանեայ եպիսկոպոսի Կեսարու կապաղովկացւոյ
և սրամուծեանց նորին :

ՓԵՐՄԵԼԻԱՆՈՍ Եպիսկոպոս Կեսարու կապաղով
կացւոյ էր սքանչելի յուսումնասիրութեան , որ և 'ի
տղայութեան իւրում առ Որոգինէս երթեալ վար
ժեցաւ : Սա բազում խօսս արար , յորոյ մի է պատ
մութիւն հալածանաց եկեղեցւոյ , որ յառաջ յաւու
րս Սաքսիմիանոսի և Վեկոսի յարեաւ , և որ հուսկ
յետոյ յամս Վիսկղէտիանոսի , շարայարեալ 'ի նա
և զգործս թաղաւորացն : } որում ասէ՝ վեշտասա
նէրորդ եպիսկոպոս կացեալ աղեքսանդրացւոյ Պեւ
րոս , վկայեալ յիննէրորդ ամի հալածանացն : Վրէ
բազում վկայեալս և 'ի Այոսրովու 'ի մերում աշխար
հիս , համայն և յետ նորա օտարք յօտարաց : Մայց
զի ոչ ճշմարտութեամբ ոճով պատմէ , և ոչ զանուա
նրս նշանակէ կամ զտեղի կատարմանցն , ոչ ինչ կարեւ
րագոյն համարեցաք երկրորդել : Այնպէս և որ զՄն
տոնէ որդւոյ Սեբեայ ասէ , պատերազմեալ ընդ
Սաղարշայ Պարսից արքայի 'ի Միջագետս , և մե
ռանել 'ի մէջ Ադեսիայ և Այաւանու , և մերոյն Այոս
րովու ոչ յոք հակամտեալ :

Իսկ որ ինչ զինի մահուանն Այոսրովու մինչև ցթա
ղաւորութիւնն Տրդատայ 'ի ժամանակս անխլտա
նութեանն պատմէ , ստոյգ համարելով երկրորդեմք
համառօտ բանիւք : Մայց որ ինչ և 'ի թաղաւորու

volonté de Dieu et les grâces de l'apôtre, est formé, disons-nous, ou plutôt éclairé dans le ventre de sa mère, et reçoit ainsi les grâces de son apostolat. Quant aux autres récits, Agatange te les fait connaître.

LXXV.

Firmélianus, évêque de Césarée en Cappadoce. —
Histoires qu'il a composées.

FIRMÉLIANUS, évêque de Césarée, en Cappadoce, doué d'un amour étonnant pour l'étude, alla dans son enfance s'instruire près d'Origène. Firmélianus fit plusieurs ouvrages dont l'un est l'histoire des persécutions suscitées contre l'Église du temps de Maximien et de Diécus, et continuées long-temps encore sous Dioclétien. Firmélianus retrace aussi les faits et gestes des rois. Il dit que le seizième évêque, alors sur le siège d'Alexandrie, Pierre, souffrit le martyre, la neuvième année de la persécution. Il parle aussi de plusieurs martyrs sacrifiés par Khosrov en notre pays, d'autres encore immolés par d'autres princes; mais, comme il écrit sans certitude, sans vérité, qu'il ne signale ni les noms ni le lieu du martyre, nous n'avons pas cru nécessaire de répéter ces récits. Nous laissons aussi de côté ce qu'il dit d'Antoine, fils de Sévère, combattant contre Vagharch, roi des Perses, en Mésopotamie, et mourant entre Édesse et Kharan, tandis que notre Khosrov reste neutre.

Pour tout ce qui est des événemens arrivés après la mort de Khosrov jusqu'au règne de Dertad, dans les temps d'anarchie, ces récits nous paraissent certains, et nous les reproduisons en abrégé. Mais ce

Թեանն Տրդատայ և յետ նորա, ոչ հեղգութեամբ և անզգուշաբար վրիպեալ, և ոչ կամաւոր սխալանօք 'ի սմա յարմարեալ բան, այլ որ ինչ 'ի յիշատակաց զիւանագիր մատենիցն Հունաց, Իսկ ըստ նմանեացն ապա և որ ինչ 'ի համբաւուց արանց իմաստնոց և հնախօս սիրաբանից ստուգապէս տեղեկացեալ արդարաբար քեզ զրուցեցաք :

Հ.Զ.

Ղիմուան 'ի մեզ Արտաշրի, և յաղթեկկայսեր Տակիտոսի :

ԱՅՆ այր ասէ, Թէ յետ սուսերահարն լինելոյ Այոսրովու, միաբանեալ նախարարք Հայոց՝ ածեն իւրեանց յօգնականութիւն զզօրս Հունաց, որ 'ի Փուիւզիայ, Պարսից ընդդիմանալ, և սահել զարխարհս : Աւ իսկոյն ազդեցին Վաղերիանոսի կայսեր : Իայց վասն զի գուռաք անցեալ ընդ Վանուք գետ՝ զբազում գաւառս գերի վարեցին, և զԱիւկղադայ կղզիս աւար առին, վասն որոյ ոչ ժամանէ մերոյ աշխարհիս Թեարկել Վաղերիանոսնա և ոչ յերկարէ զիւանսն, առնլով 'ի նմանէ զԹագաւորութիւնն Աղաւգիոս, և յետ նորա Մերեղիանոս հուպ ընդ հուպ փոխանորդելով զմիմեանս. այլ և ամսականօք Թագաւորեալ Աիւնտոս և Տակիտոս և Փղառիանոս եղբարք : Վասն որոյ համարձակաբար արշաւեալ 'ի մեզ Արտաշրի, և զզօրս Հունաց փախըտական արարեալ, գերելով զյօլով մասն աշխարհիս՝ յաւեր դարձուցանէ : Հորմէ դաղթեալ նախարարքն Հայոց, հանդերձ ազգաւն արշակունեաց 'ի Հոյնս ապաւինէին . յորոց մի էր և Մարաւազդ մանդակունի, որոյ առեալ զՏրդատ որդի Այոսրովու՝ 'ի գուռն կայսեր հասուցանէ : Վասն որոյ հարկաւորեալ Տակիտոս, ընդդէմ Արտաշրի դայ զկողմամբ Պոնտոս

qui se rapporte au règne de Dertad et arrive après lui, n'est erroné ni par négligence ni par incurie, aucune faute volontaire ne se trouve dans cette composition : tout est tiré des archives des Grecs. Pour tout le reste, d'après les rapports des hommes sages, des archéologues philologues, bien informés de la vérité, nous, te l'avons présentée exactement.

LXXVI.

IncurSION d'ARDACHIR chez nous. — Victoire sur l'empereur Tacite.

LE même historien dit que, après le meurtre de Khosrov, les satrapes d'Arménie, d'un commun accord, amènent à leur secours les troupes grecques qui étaient en Phrygie pour résister aux Perses, et garder le pays. Aussitôt ils prévinrent l'empereur Valère; mais comme des troupes, passant le Danube, réduisirent en captivité beaucoup de cantons, pillèrent les îles Cyclades, en conséquence Valère n'arrive point à temps pour secourir notre pays. Valère ne vit pas long-temps; l'empire passe à Claude, puis à Aurélien; ces princes se succèdent promptement l'un à l'autre. Pendant quelques mois le trône est occupé par les frères Quintus, Tacite et Florian. C'est pourquoi Ardachir fond en toute liberté sur nous, met en fuite les troupes grecques, réduit en captivité, anéantit même une grande partie de notre pays. Ainsi obligés de fuir, les satrapes d'Arménie avec la race des Archagouni se réfugient en Grèce. Un de ces satrapes était Ardavazt Mantagouni, qui, ayant enlevé Dertad, fils de Khosrov, le conduit à la porte de l'empereur. En conséquence, Tacite, pressé par la nécessité, marche contre Ardachir dans les contrées du Pont, et envoie

սի, և զեղբայր իւր զՓղոսիանոս այլալ զնդաւ ընդ
 Աիւլիկիայ արձակէ : Իսկ Մարտաշրի հասեալ 'ի Տա-
 կիտոս, 'ի փախուստ դարձուցանէ, որ և սպանաւ 'ի
 յիւրոցն 'ի Ղանիւս պոնդացւոց, որ ևն Խազաիք .
 նոյնպէս և եղբայր նորա Փղոսիանոս յետ ութսուն
 և ութ աւուր 'ի Տարսոն :

ՀԷ

Յաղագս խաղաղութեան Պարսից և Յունաց, և շինեց Սրտաշրի զհայս
 յամս անիշխանութեանն :

ԲԱՅՅ Յունաց թագաւորեաց Պուսթոս, և խա-
 ղաղութիւն արարեալ ընդ Մարտաշրի բաժանէ զաչ
 խարհս սահմանադրութեամբ փոսս գործելով : Եւ
 Մարտաշրի նուաճեալ զազգ նախարարացն, զգաղ-
 թեալն անդրէն դարձուցանէ, և զամբականսն 'ի
 վայր իջուցանէ, բայց 'ի նախարարէ ումեմնէ՝ որոյ
 անունն ()տայ կոչուր, 'ի տոհմէ ամատունեաց, որ
 փեսայ էր ազգին սղկունեաց, և սնուցող Խոսրովի-
 դրեսոյ՝ դստեր Խոսրովի . որջացեալ յամուրն Մնի-
 իբր 'ի կաղաղի հանդարտութեան զօղեալ :

Իսկ Մարտաշրի զեղեցկապէս յարդարեալ զաշխար-
 հըս հայոց, 'ի կարգ առաջին հաստատէր : Եւ և
 զարչակունիսն, զմեկուսացեալն 'ի թագէն և յՄար-
 րարատն բնակելոյ, կարգէ 'ի նոյն ակղիս մաիւք և
 ռոճիօք, որպէս էինն : Եւ զմեհենիցն պաշտամունան
 առաւել ևս յորդորէ . այլ և զհուրն որմզգական, որ
 'ի վերայ բազնին՝ որ 'ի Ռազաւան, անշէջ հրամայէ
 լուցանել : Բայց զանդրիսն զոր արար Աղաբաշակ
 պատիկեր իւրոց նախնեացն հանդերձ արեգակամբ և
 լունիւ յՄարմաւիր, և փոխեցաւ 'ի Ռազարան և
 դարձեալ յՄարտաշատ, զայնուսիկ փշրէ Մարտաշր :

son frère Florien avec un autre corps d'armée en Cilicie. Ardachir joint Tacite, le met en fuite; l'empereur romain est assassiné par les siens à Djanik dans le Pont, c'est-à-dire la Chaldie. Ainsi périt aussi son frère Florien, quatre-vingt-huit jours après, à Tarse.

LXXVII.

Paix entre les Perses et les Grecs. — Ardachir couvre de bâtimens l'Arménie pendant les années d'anarchie.

PROBUS, qui régné en Grèce, ayant fait la paix avec Ardachir, divise le pays, et pour marquer les limites, fait creuser des fossés. Ardachir soumet la classe des satrapes, fait revenir les émigrés, réduit ceux qui se sont fortifiés, à l'exception d'un satrape nommé Oda, de la maison des Amadouni, gendre de la famille des Selgouni, père adoptif de Khosrovitoukh, fille de Khosrov. Oda se tient caché dans le fort d'Ani, comme dans une tanière.

Ardachir organisant notre pays d'une manière admirable, le replace au premier rang. Les Archagouni étaient chassés du trône et de l'Ararat, leur territoire: Ardachir les rétablit dans les mêmes lieux, avec revenus et apanages, comme ils étaient. Ardachir relève, agrandit encore les fonctions sacrées; il veut que le feu d'Ormizt sur l'autel du temple de Pacavan brûle sans jamais s'éteindre. Quant aux statues élevées par Vagharchag en l'honneur de ses ancêtres, ainsi qu'aux statues du soleil et de la lune placées à Armavir, transférées ensuite à Pacaran et enfin à Ardachad, Ardachir brise toutes ces statues, contraint par édit le

Եւ զերկիրս գրով ընդ հարկաւ իւրով արկանէ, և ամենեւեմ զիւր անունն հաստատէ :

Եւ և զսահմանս հաստատեալս յԱրտաշիսէ գքաբինս յերկրի կացուցանելով նորոգեաց, և յիւր անունն փոխելով արտաշիրական անուանեաց : Եւ կալաւ զաշխարհս մեր որպէս զմի յաշխարհացն իւրոց, հանդերձ պարսիկ գործակալօք, ամս քսան և վեց, և յեա նորա որդի նորին, որ անուանեցաւ Շապուհ, որ լի՝ արքայի մանուկ, ջթագաւորելն Տրդատայ, ամ մի :

ՀԸ

Կոտորումն ազգին մանդակունեաց յԱրտաշիս :

ԻԱՅՅ Արտաշիս լուեալ էր, թէ ոմն 'ի նախարարացն հայոց աւեալ յորդուցն Կոտորովու, փախուցեալ սպրեցոյց : Եւ քննեալ, թէ ով որ նա իցէ, և զի վերահասու, թէ նա է Արտաւազդ յազգէն մանդակունեաց . հրամայեաց զամենայն ազգն ջընջել սատակմամբ : Ինչպիսի 'ի գաղթելն հայոց յԱրտաշիս՝ գաղթին և նորա ընդ ցեղս այլոց նախարարացն . և 'ի նուաձելն Արտաշիս զայլն, դաւնան և նորա, և սատակին սրով ամենեքին : Իայց կոյս մի գեղեցկագիտակ 'ի քերցն Արտաւազդայ գողացեալ հաճատայ ուրումն, որ էր լեալ յազգէն աշոցան, 'ի զաւակէ Վուշարայ հայկազնոյ, փախուցեալ 'ի կեսարացուոց քաղաքին սպրեցուցանէր, ամուսնաւորեալ ընդ ինքեան վասն չքնաղապեղ կերպարանին :

pays à lui payer tribut, et impose partout l'autorité de son nom.

Des termes, ou pierres-bornes avaient été fixées dans la terre par l'ordre d'Ardachès: Ardachir les renouvela, et mettant ces ouvrages sous son nom, les appela termes ardachiriens. Ardachir tint notre pays comme un de ses propres états, sous son autorité, exercée par des commissaires perses, l'espace de vingt-six ans. Après lui, son fils nommé Chabouh, c'est-à-dire enfant du roi, maintint encore sa puissance, jusqu'au règne de Dertad, pendant un an.

LXXVIII.

Extermination de la race des Mantagouni par Ardachir.

ARDACHIR avait appris qu'un satrape d'Arménie s'était enfui avec un des fils de Khosrov, et l'avait sauvé; ayant examiné qui pouvait être ce satrape, il découvrit que c'était Ardavazt, de la race des Mantagouni: aussitôt il fit exterminer toute cette race. Car, lorsque les Arméniens avaient abandonné Ardachir, les Mantagouni l'avaient aussi quitté conjointement avec les races des autres satrapes; puis, quand Ardachir eut soumis ces races, les Mantagouni revinrent et furent passés au fil de l'épée; mais une jeune fille d'une grande beauté, une des sœurs d'Ardavazt, fut enlevée par Dadjad, de la race d'Achotz, de la lignée de Couchar, descendant de Haïg. Ce Dadjad s'enfuit avec elle dans la ville de Césarée, où il la tint en sûreté, et épousa à cause de sa rare beauté.

Հ Թ

Յաղագս նահատակութեանն Տրդատայ յան անխիանութենն Հայոց :

Պ Ա Տ Մ Ի զնահատակութեանցն Տրդատայ, նախ
'ի մանկութեանն յերկուար կամակար աշտանակեալ
և կորովի ձիաւարեալ, և զէնս շարժեալ յաջողա-
կաբարս, և այլ պատերազմականս ուսանել արորժա-
կրս . ապա ըստ պեղոսոնէսացւոց մեհենականն հրա-
մանին Հիփիաեայ 'ի մրցանակս ազոնին առաւելեալ
քան զԱղիտոստրադոս հռոզացի, որ զվզէ ևեթ կա-
լեալ յաղթեր . դարձեալ և քան զԱլերասոս արգիա-
ցի . զի նա զկճղակ եզին թափեաց, իսկ սա զերկուց
ցլուց վայրենեայ միով ձեռամբ կալեալ զեղջերէն,
թափեաց հանդերձ ընդվզեալ ջախջախամբ : Այլ
'ի ձիւնթացս մեծի կրկիսին կառավարել կամեցեալ,
'ի հմտութենէ հակառակագրին ոստուցեալ յերկիր
անկաւ, և բուռն հարեալ արգել զկառան . ընդ որ ա-
մենեքին զարմացան : Այլ 'ի պատերազմէն Պոթո-
սայ ընդ Վութս, եղև սով սաստիկ . և յոչ գտելոց
շտեմարանաց՝ յարեան զօրքն 'ի վերայ և սպանին
զնա . նոյնպէս և 'ի վերայ ամենայն իշխանացն զի-
մեցին : Իսկ Տրդատ միայն ընդդէմ կացեալ, չեթող
զոք մտանել յապարանսն Արկիանոսի, առ որում ին-
քըն Տրդատ էր :

Իայց Աարոս հանդերձ որդւովքն Աառինեաւ և
'Առնուխանոսիւ թագաւորեաց . և զօրաժողով ե-
ղեալ, ետ ճակատ ընդդէմ Պարսից արքային, և յաղ-
թեալ՝ դարձաւ 'ի հռոմ : Այսն որոյ բազումազգս
'ի սատարութիւն կալեալ Մարտաշրի, թիկունս ա-
րարեալ զանասպանն տաճկաստանի, դարձեալ ետ ճա-
կատ ընդ զօրս հռովմայեցւոց կրկին՝ աստի և անտի

LXXIX.

Hauts faits de Dertad pendant les années d'anarchie en Arménie.

L'HISTORIEN rapporte ensuite les hauts faits de Dertad. Ce prince, dans son enfance, aimait à monter à cheval, ce qu'il savait très bien; maniait habilement les armes, apprenait avec ardeur les autres jeux et exercices de la guerre. Dertad, selon l'oracle sacré de Pythie au Péloponèse, surpassait dans les combats Cléostratè le Rhodien, qui n'avait qu'à saisir son ennemi au col, pour le vaincre. Dertad surpassait également Céras d'Argos; celui-ci arracha le sabot d'un bœuf, mais Dertad, d'une seule main empoignant deux taureaux sauvages par la corne, l'arracha par la force de la torsion. Un jour, ayant voulu conduire un char aux courses du grand hippodrome, renversé par l'adresse de son rival, il tomba à terre; mais saisissant le char, il l'arrêta: tout le monde fut étonné. Lors de la guerre de Probus contre les Goths, il y eut une grande famine; les troupes, ne trouvant plus de vivres, se révoltèrent, égorgèrent Probus. Elles fondirent de même sur tous les chefs et princes; mais Dertad, seul contre toute la soldatesque, ne laissa entrer personne dans le palais de Licinius, près de qui il était.

Carus, avec ses fils Carinus et Numérianus, régna; ayant rassemblé ses troupes, Carus livra combat au roi des Perses, et bientôt victorieux, retourna à Rome. En conséquence, appelant à son aide quantité de peuplades, Ardachir, appuyé aussi du désert du Dadjgasdan, attaqua de nouveau les Romains des deux côtés de l'Euphrate, fit périr Carus à Rinon; il en fut de

Լ, փրատու յորմէ սպանաւ Աարոս 'ի Հոփնոյն : Աոյն պէս և Աառինոս, որ 'ի վերայ Առնակայ չողաւ յանապատ, ընդ որում և Տրդատ . և սատակեցաւ նա և զօրն, և մնացեալքն 'ի փախուստ դարձան : Հորում և Տրդատայ վիրաւորեալ երիվարն, ոչ աճապարեաց ընդ փախստեայսն, այլ առեալ զզէնն իւր և զկաղմած ձիոյն, 'ի լուղ ընդ լայնատարած խորայատակն անցանէր ընդ Լ, փրատ 'ի բուն զօրսն իւրեանց, ուր Լ իկիանոսն էր : Բնդ նոյն աւուրս լինի սպանեալ և Առնեռիանոս 'ի իրակէ, և փոխանորդեալ զԹագաւորութիւնն Արտակղեփանոս : Իսկ որ ինչ 'ի նորա ժամանակն գործք, յայտնէ քեզ Լագաթանդեղոս :

2

Յայտարարութիւն սակաւուք աննդեան և վարուց Գրիգորի և որդւոցն, 'ի Թղթոյն Արտիթեայ և պիսկոպոսի, որ վասն հարցմանն Մարկոսի միայնաւորի 'ի Յագոտճանի :

ԲՅՐ ոմն 'ի Պարսից ոչ 'ի փոքունց և յաննշանից, որում անուն էր Բուրդար, գնացեալ անտի և եկեալ 'ի կողմանս Վամրաց, պանդխտեցաւ 'ի Աեսարիայ : Աւ առեալ կին 'ի հաւատացելոց, որում անուն Սոփի կոչուր, քոյր ուրումն մեծատան, որ Աւթաղիոս յորջորջէր, դարձաւ անդրէն գնալ յերկիրն Պարսից հանդերձ կնաւ իւրով . զորոյ զճետ հասեալ աներոյ նորա Աւթաղեայ, համոզեալ արգելոյր : Արոյ հանդիպեալ ծննդեանն մերոյ Աուսաւորչին, ըստ պատահման մտանէ ստընտու մանկանն . և 'ի հասանել աղեփին՝ առեալ Աւթաղեայ զքոյր իւր և զայրն նորա հանդերձ մանկամբն 'ի կապաղովկացւոց աշխարհն դառնայր : Բայ զայս ամենայն գործէ յառաջատեսութիւնն Լատուծոյ, որպէս կամք են խմոյս ասել բանի, յաղագս որ 'ի մեզ փրկու-

même de Carinus qui marcha sur Gornag, dans le désert; Dertad était avec lui. Carinus fut mis en pièces, lui et sa troupe, et le reste de l'armée prit la fuite. Dertad, dont le cheval était blessé, ne put courir avec les fuyards; prenant alors ses armes et les harnais de son cheval, il traversa à la nage la vaste et profonde étendue de l'Euphrate pour rejoindre les troupes et arriver à l'endroit où était Licinius. En ce jours-là, Numérianus fut tué dans la Thrace, et Dioclétien lui succéda sur le trône. Quant à tous les faits arrivés de son temps, Agatange te les expose.

LXXX.

Exposer en peu de mots la naissance et la vie de Grégoire et de ses enfans, d'après une lettre de l'évêque Arditès, au sujet des questions adressées par Marcus, cénobite à Acrodjan.

UN homme parmi les Perses, non d'entre les petits et le vulgaire, nommé Pourtar, quittant son pays, s'en vint dans les contrées des Camir, émigra à Césarée. Ayant pris parmi les croyans une femme appelée Sophie, sœur d'un grand du pays nommé Euthalius, aussitôt Pourtar se met en route avec elle pour retourner en Perse; mais son beau-frère Euthalius, l'ayant rejoint, l'empêche de continuer sa route. La naissance de notre Illuminateur venait d'avoir lieu, et voici que par l'effet d'une rencontre fortuite, une nourrice se présente pour l'enfant. Lors de l'horrible catastrophe, Euthalius prenant sa sœur et le mari de sa sœur avec l'enfant, retourne en Cappadoce. Mais tout cela est l'effet de la providence de Dieu, comme je veux dire ici, touchant la voie de notre salut. Autrement, dans quel-

Թեան ճանապարհ : Այս թէ ոչ, որում յուսոյ ակն
սենելոյ զմանուկ պահլաւիկ 'ի հառվմայեցոյ իշխա
նութեանն սնուցանելին, և Վրիտտոսի ընծայելին
հաւատով :

Բայց յարբունս հասակի հասեալ մանկանն, փե-
տայացուցանէ հաւատացեալ ոմն այր, որում անուն
էր Վաւիթ, 'ի դուստր իւր Սարիամ. որ յետ երկց
ամաց երկուց որդւոց լինելոյ, 'ի կամաց երկոցունց
մեկնեալ 'ի միմեանց զատչին : Սարիամ հանդերձ
մանկամբն կրտսերաւ 'ի վանս կանանց անկեալ կրօ
նաւորիւր. որոյ յարբունս հասեալ մանկանն, զհետ
ընթանայ միայնաւորի մի, որում անուն էր Վիկո-
մաքոս, և նա առաքէ յանապատ : Իսկ անդրոսիին
առ դայեկաց մնացեալ, որ ապա աշխարհավարեալ
ամուսնացաւ : Բայց հայրն նոցին Վրիգոր անցեալ
գնաց առ Տրդատ՝ զհայրենեացն հատուցանել պար-
տիս, կամ որպէս պարտ է ասել ճշմարտութեամբ՝
զառաքելութեան վիճակ մերոյ աշխարհիս և զքա-
հանայութեանն հանդերձ մարտիրոսութեամբ վար-
ժելով :

Բայց արդարեւ հօր սքանչելոյ որդիք զարմանաւ
լիք առաւել քան զառաւել. զի ոչ նա ինդրեաց զոր
գինն՝ յորժամ դարձաւ ընդ Տրդատայ, և ոչ նորա
չողան առ նա. և այն գրեթէ վասն երկիւղի հալա-
ծանացն. բայց և ոչ 'ի քահանայանալն և 'ի փառա-
ւորել հօրն երևեալ պերճացան նորա : Ասան որոյ և
ոչ նա յամեաց 'ի Աեսարիայ, այլ փութապէս դար-
ձեալ 'ի սեբաստացոց քաղաքին անսայր հաւաքել
զնիւթ վարդապետութեանն : Այլ թէ և բազում
աւուրս արարեալ 'ի Աեսարիայ, ոչ ինչ՝ զորոց զմը-
տաւն ածէր՝ առնելոց էին, անսպառին և անանցա-
կանին միայն սկելով. որք ոչ զպատիւն յինքեանս ձը

le espérance élever le jeune enfant bahlavien sous la puissance des Romains, et le consacrer à la foi du Christ ?

A peine le jeune Bahlav est-il en âge de puberté, qu'un homme nommé David lui fait épouser sa fille Marie. Les deux époux, après avoir eu deux fils en trois ans, se séparèrent d'un commun accord ; Marie, avec le plus jeune de ses fils, s'étant retirée dans un couvent, s'y fit religieuse. Ce fils, parvenu à l'âge de puberté, s'attache aux pas d'un cénobite appelé Nicomachus, qui l'envoie au désert. L'aîné reste près de ses précepteurs, puis, suivant la coutume des séculiers, se maria. Leur père Grégoire, se rend près de Dertad pour acquitter la dette de son père, ou plutôt, comme il faut le dire avec vérité, pour pratiquer l'œuvre de son apostolat dans notre pays, l'œuvre de son sacerdoce et de son martyre.

Vraiment du père, des enfans, c'est à qui fut le plus admirable. Car saint Grégoire ne demanda point ses enfans lorsqu'il retourna avec Dertad, et les enfans n'allèrent pas vers leur père, peut-être à cause de la crainte des persécutions. Mais lors du sacerdoce de leur père, lors de l'éclat de sa gloire, les fils de saint Grégoire ne se montrèrent pas orgueilleux. C'est pourquoi saint Grégoire ne resta pas long-temps à Césarée, mais retourné promptement dans la ville de Sébaste, il se mit à recueillir toutes les matières de son enseignement apostolique ; mais lors même qu'il eût fait un long séjour à Césarée, ses enfans n'auraient rien fait de ce qu'il pensait : car ils étaient tout occupés de ce qui ne passe et ne finit point ; ils ne cherchaient pas

զէին, այլ պատիւն զՏէտ նոցա ընթացաւ, որպէս
ուսուցանէ քեզ Ղաթանգէղոս:

ՁԱ

Եթէ ուստի և զխորդ ազգ մամիկոնէից:

ՍԵՆՃԱՆԵԱՆ, Ղրտաշրի որդւոյ Սասանայ, թու-
ղու զթագաւորութիւնն Պարսից որդւոյ իւրում
Շապհոյ: Ի սորա աւուրս եկեալ 'ի Տայս նախնի
ազգին մամիկոնէից յարևելից Տիւսիսականէն, 'ի
քաջատոհմիկ և 'ի գլխաւոր աշխարհէ և ամենայն
Տիւսիսականաց ազգաց առաջին, ասեմ իսկ Ղաթ-
նացն՝ որ ունին զրոյց այսպիսի:

Յամս կատարման կենացն Ղրտաշրի, Ղրբոկ ոմն
Ղենքահուր, որպէս ասի 'ի նոցա լեզուն պատիւ
թագաւորութեան. սորա երկու գայեկորդէք Ղղղոս
և Սամգուն անուն կոչեցեալ, մեծ նախարարք:
Եւ չարախօսեալ Ղղղոսայն զՍամգունայն, հրա-
մայեաց թագաւորն Ղենաց Ղրբոկ սպանանել ըզ-
Սամգունն: Օ որ իմացեալ Սամգունայն, ոչ գայ
'ի կոչն արքայի. այլ փախուցեալ աղիսիւ իւրով ան-
կանի աւ Ղրտաշր թագաւորն Պարսից: Եւ Ղր-
բոկ հրեշտակս առաքէ ինդրել զնա. և 'ի շտեղն Ղր-
տաշրի, պատերազմ 'ի վերայ նորա յօրինէ թագա-
ւորն Ղենաց: Եւ իսկոյն մեռեալ Ղրտաշրի, թա-
ղաւորէ Շապուհ:

Ղրդ թէպէտ և ոչ տայ Շապուհ զՍամգուն 'ի
ձեռն տեառն իւրոյ, այլ և ոչ Ղրբեաց երկիրն թու-
ղու. բայց ամենայն աղիսիւն իւրով առաքէ զնա, իբ-
րև վտարանդի, առ գործակալս իւր որ 'ի Տայս:
Եւ յէտ առ թագաւորն Ղենաց՝ ասելով, թէ Սի
թուեսցի քեզ գթուար, զի 'ի ձեռս քս ոչ կարացի
տալ զՍամգուն. վասն զի երգուեալ էր նմա հօրն

les honneurs et la gloire, mais l'honneur et la gloire allaient les chercher, comme te l'apprend Agatange.

LXXXI.

Origine de la race des Mamigonian.

LA mort d'Ardachir, fils de Sassan, laisse la couronne de Perse à son fils Chabouh. Sous ce prince, arrive en Arménie l'auteur de la race des Mamigonian, venus des contrées nord-est d'un pays noble et suzerain, la première de toutes les contrées septentrionales, je veux parler du pays des Djène qui conservent cette tradition:

L'année de la mort d'Ardachir, paraît un certain Arpog Djénpagour, comme il est dit dans leur langue, honneur du royaume. Ce Djénpagour avait deux frères de lait appelés Peghtokh et Mamcoun, tous deux grands satrapès; comme Peghtokh parlait sans cesse mal de Mamcoun, le roi des Djène, Arpog, donna ordre de tuer Mamcoun: ce qu'ayant su, celui-ci ne se rend point à l'appel du roi, mais s'enfuit avec toute sa suite, et va se réfugier près d'Ardachir, roi des Perses. Arpog envoie des députés réclamer le transfuge; Ardachir refuse; alors, le roi des Djène se prépare à lui faire la guerre. Mais bientôt Ardachir étant mort, Chabouh monte sur le trône.

Quoique Chabouh ne livre pas Mamcoun aux mains de son seigneur et maître, il ne le laisse pas sur les terres des Arik, mais il l'envoie avec toute sa suite comme étranger vers ses fonctionnaires d'Arménie; il députe près du roi des Djène pour lui dire: «Ne trouve pas mauvais que je n'ai pas livré entre tes mains Mamcoun, car mon père lui avait juré assistance par la

խնայ 'ի լոյս արեգականն . այլ վասն անխուով զքեզ առնելոյ՝ հալածեցի զնա յաշխարհէս իմմէ յեզր երկրի և 'ի մուտս արևու , որ հաւատար է նմա մահու . և արդ մի լիցի պատերազմ ընդ իս և ընդ քեզ : Այլ զի քան զամենայն բնակեալս 'ի վերայ երեսաց երկրի խաղաղասէր ասեն գոլ զազգն Ղ'ենաց , յանձն առնու առնել զհաշտութիւն . ուստի յայտ իսկ է , թէ են արդարեւ խաղաղասէր և կենսասէր ազգ Ղ'ենաց :

Աքանչելի է և աշխարհն առատութեամբ ամենայն պտղոց , և գեղեցիկ բուսովք զարդարեալ , բրբմաւէտ և սիրամարգաշատ և բազմամետաքս , անբաւութիւն յամուրաց և հրէշից , և որ էշայծեմունսդ անուանեն . ուր հասարակաց կերակուր ասեն զառ մեզ պատուական և սակաւուց ճարակելիս , զփասեան և զպոր , և այլ այսպիսիք : Այլ զականց և զմարդարտաց ոչ ասեն գիտել զհամար մեծամեծացն . իսկ պատուականքս առ մեզ զգեստուց և սակաւուց ազանելիք , հասարակաց նոցա է զգեստ : Այլ այս յաղաքս աշխարհին Ղ'ենաց :

Իսկ Սամգունայ յոչ կամաց եկեալ յաշխարհս մեր , հանդիպեցաւ գալստեանն Տրդատայ . և ոչ դարձաւ ընդ զօրս Պարսից , այլ ամենայն ազխիւն իւրով ընդ առաջ զնաց նմա մեծաւ պատարագաւ . և Տրդատ ընկալաւ զնա , բայց զկնի իւր 'ի պատերազմ ոչ էառ յերկիրն Պարսից . այլ ետ տեղի ազխին նորա և ռոճիկ 'ի կերակուր , փոփոխելով տեղ 'ի տեղ ուղէ ցրովանդակ ամս :

lumière du soleil; mais, pour te laisser sans inquiétude, je l'ai chassé de mes états et exilé sur les confins de la terre à l'occident, peine égale pour lui à la mort. Qu'il n'y ait donc pas guerre entre toi et moi ». Comme de tous les habitans répandus sur la surface de la terre, la nation la plus pacifique est, dit-on, celle des Djène, elle consent à faire un accommodement pacifique; d'où l'on voit évidemment que la nation des Djène est vraiment amie de la paix, amie de la vie.

Ce pays est encore merveilleux par l'abondance de toutes sortes de fruits; il est orné des plus beaux végétaux; il produit le safran en quantité, des paons en grand nombre, de la soie en masse; on y voit une foule de boucs-cerfs, de monstres, d'animaux qu'on appelle ânes-chèvres. La nourriture du peuple se compose, dit-on, d'alimens qui sont recherchés chez nous et réservés au petit nombre des riches, tels que le faisan et le cygne, et autres mets semblables. Les perles et les pierres précieuses sont en telle quantité dans les maisons des grands, qu'ils n'en savent pas, dit-on, le nombre. Des habits regardés, chez nous, comme magnifiques et bons pour un petit nombre de personnes, sont chez eux les habits ordinaires du peuple; voici ce qui concerne le pays des Djène.

Mamcoun, venu malgré lui en notre pays, se trouva à l'arrivée de Dertad. Au lieu de retourner avec l'armée des Perses, il s'en alla avec toute sa suite au devant du roi, lui offrir de grands présens. Dertad l'accueillit, mais il ne le prit pas à sa suite pour aller en guerre dans le pays des Perses; il lui donna, à lui et à ses gens, un lieu d'habitation, des subsides, le faisant changer de résidence pendant plusieurs années.

ՁԲ

Նահատակութիւնք Տրդատայ 'ի Թագաւորութեանն յառաջ քան զՏաւառն :

ՎԵՆՁԻ ոչ է պատմութիւնն ճշմարիտ առանց ժամանակագրութեան , վասն որոյ մանրախուզութենեալ , գտաք զԹագաւորեւն Տրդատայ յերրորդ ամի Վիտիզեախանոսի , և զալ այսր հանդերձ մեծաւ զօրու : Որոյ հասեալ 'ի Աեսարիայ յուլիք 'ի նախարարացն ընդ առաջ լինելին : Ալ ելեալ յաշխարհս , գտանէ զ()տայ սնուցեալ զքոյր իւր Ասորովիդուխտ , և պահեալ զգանձան ամրոցաւն հանդերձ յոյժ երկայնմտութեամբ . քանզի էր արդար և համբեր , ժուժկալ և առաւել իմաստուն . զի թէպէտ և ոչ ծանեաւ զճշմարտութիւն յաղագս Մատուծոյ , սակայն զստութիւն կռոցն դիտաց : Այնպէս էր և սան նորա Ասորովիդուխտ , կուսան համեստ որպէս զօրինաւոր որ , և ոչ ամենեւին ունեւանդուռն բերան նման այլ կանանց :

Իսկ Տրդատ 'ի հազարապետութիւն հայոց զ()տայն կացուցանէ , շնորհակալութեամբ պատուէ զնա : Ալ առաւել ևս զիւր դայեկորդին , զմանդակունի Մատաւազդ , վասն լինելոյ նորա նմա պատճառ փրկութեան և հայրենականացն հասելոց փառաց . յաղագս որոյ 'ի ձեռն նորա տայ զսպարապետութիւն զօրացն հայոց : Աորին աղաղաւ և զՏաւառ բեռայր նորին իշխան 'ի վերայ դաւառին Մուշայ կարդէ : Սա էր որ յապայսն զգացոյց աներոյն իւրոյ Մատաւազդայ , և նա արքայի , նախ զՎրիգոր

LXXXII.

Hauts faits de Dertad sur le trône avant sa conversion.

COMME il n'est pas d'histoire véritable sans chronologie, en conséquence, nous nous sommes livré à un scrupuleux examen, et nous avons trouvé que le règne de Dertad se rapporte à la troisième année du règne de Dioclétien; Dertad vint ici à la tête d'une nombreuse armée. Dertad étant arrivé à Césarée, un grand nombre de satrapes allèrent au devant de lui. Dertad pénètre dans notre pays, il trouve Oda qui avait élevé sa sœur Khosrovitoukhd, et conservé ses trésors dans une forteresse avec une constance admirable. Oda était un homme juste, d'une grande patience et d'une grande sagesse. Quoiqu'il ne connût pas la vérité au sujet de Dieu, cependant il connaissait bien la fausseté des idoles. Son élève, Khosrovitoukhd, était aussi une jeune personne pleine de modestie comme une religieuse; sa bouche n'était pas toujours ouverte et sans porte, comme la bouche des autres femmes.

Dertad élève Oda à la dignité de chef suprême des affaires en Arménie, et le comble d'honneurs par reconnaissance; il favorise encore plus son frère de lait Ardavazt Mantagouni, parce que Ardavazt était la cause de son salut et de son avènement au trône de ses pères. Pour cela, Dertad lui donne le généralat des troupes arméniennes; crée, à cause de lui, Dadjad, son beau-frère, prince du canton d'Achotz. Ce fut Dadjad qui, dans la suite, prévint son beau-père Ardavazt, lequel, à son tour, prévint le roi que Grégoire

Մնակաց լինել որդի, և ապա զինի վասն որդւոցն Վարիգորի, որպէս հմուտ եղեալ 'ի կեսարացւոց քաղաքին բնակելով :

Իսկ քաջին Տրդատայ երազապէս և բազում ճակատս տուեալ, նախ 'ի Հայս և ապա 'ի Պարսս, իւրով անձամբ առնէր զյաղթութիւնն : Ար 'ի միւսմ նուագի առաւել քան զԱղիանանն զայն 'ի հնումն, կանգնեաց զնիզակն յօգնական համաթիւ վիրաւորաց : Վարձեալ յերկրորդումն՝ կորովեացն Պարսից զփորձ առեալ զսասակութեան սկային և կուս վառուածոցն, բազում վիրօք պատեալ զձին՝ սատակեցին նեռած գութեամբք . որոյ զարկուցեալ յերկիր ընկենոյր զարքայն : Իսկ նորա յարուցեալ և 'ի հետի յարձակեալ, փոխանակ իւր զբազումն ընկենոյր 'ի թշնամեացն, և զմիոյ ուրումն զձի կալեալ, արիւրար աշտանակեալ . զարձեալ յերկրորդին միւսանգամ կամուօր լեալ հետի, սուսերսու զերամակս փղացն պուղէր : Այլ այսպիսի նահատակութեամբք յամեալ 'ի Պարսս և յասորեստան, անդր ևս քան զՏիգրան յարձակի :

ՁԳ

Յաղագս անոնց կին Տրդատայ զԱշխեն, և Կոստանդնի զՄարտիկոսայ, և թէ որպէս հանգիսեցու հուստոց :

ԻԿԵԱԼ Տրդատայ յաշխարհս, առարէ զՍմբատ սապետ, զհայր Քաղարատայ, ամել զկոյսն Մշխեն՝ դուսար Մշխադարայ՝ իւր 'ի կնութիւն . որ ոչ ինչ նուազ էր կոյսն արքային հասակի : Այլ հրամայէ զրել զնա արչակունի, և զգեցուցանել ծիրանիս և թագ կապել, զի հարսնացի արքայի : Հորմէ եղև որդի Աստրով, ոչ համեմատ հասակի ծնողայ իւրոյ :

était fils d'Anag, puis parla des enfans de Grégoire : faits qu'il avait appris en habitant à Césarée.

Le brave Dertad livra grand nombre de combats d'abord en Arménie, puis en Perse, décidant la victoire par la force de son bras. Une fois, surpassant même cet Élian de l'ancien testament, Dertad leva sa lance pour protéger pareil nombre de blessés; une autre fois les valeureux Perses éprouvèrent toute la force du géant et de sa massive armure; son cheval couvert de blessures fut exterminé sous une grêle de traits: l'animal, en s'abattant, jeta le roi par terre; mais celui-ci se relevant aussitôt, et, combattant à pied, fit mordre la poussière à grand nombre d'ennemis; puis, prenant le cheval d'un d'entre eux, sauta bravement dessus. Une autre fois encore, marchant volontairement à pied, Dertad avec son glaive repoussa des troupes d'éléphans. Tels sont les traits d'héroïsme et de courage de Dertad, pendant son séjour en Perse et en Assyrie. Dertad se porte au-delà même de Dizpon.

LXXXIII.

Dertad épouse Achkhène, et Constantin épouse Maximina.—
Comment arrive la conversion de Constantin.

DETTAD, arrivé en notre pays, envoie le chevalier Sempad, père de Pacarad, demander pour lui en mariage la jeune Achkhène, fille d'Achkhatar. Cette princesse n'était pas moins grande de taille que le roi. Dertad la fait inscrire au rang des Archagouni, lui fait revêtir la pourpre, ceindre la couronne, pour en faire son épouse, l'épouse du roi; d'Achkhène naquit un fils, Khosrov, dont la taille n'égale pas celle de ses parens.

Ինչ նոյն աւուրս լինին հարսանիք և Մաքսիմի-
նայ դստերն Վիտիզլեափանսոսի ՚ի Վիկամիդայ, փե-
սայանալով նմա Աոստանդիանոսի կեսարի, որդւոյ
Աոստայ Թագաւորին հռոմայ, որ ոչ էր ՚ի դստերէն
Մաքսիմիանոսի, այլ հեղէնայ պոռնկէ ծնեալ: Ըստ
Աոստանդիանոս բարեկամացեալ ՚ի հարսանիսն ընդ
Տրդատայ մեր Թագաւորի: Աւելեա ոչ բազում
ամաց մեռեալ Աոստանդ, փոխանորդ նմա առաքէ
Վիտիզլեափանոս զնորին որդի և զիւր որդիացեալն
Աոստանդիանոս:

Սա յառաջ քան զԹագաւորէն, մինչ գեռ կեսար
էր, պարտեալ ՚ի մարտն, և արամութեամբ մեծաւ
ննջեալ, երեութացաւ նմա ՚ի քուն խաչ աստեղեայ
յերկնից, պարունակեալ գրով, ասէ. Մասու յաղ-
թեա. զոր արարեալ սիւզնոյն և յառաջաբերեալ,
յաղթեաց պատերազմացն: Վայց յետոյ հրատուրեալ
՚ի կնոջէն իւրմէ Մաքսիմինայ ՚ի դստերէն Վիտիզլե-
ափանոսի, յարոյց հալածանս եկեղեցւոյ. և զբա-
զումն վկայեալ ինքն եղեփանդական բորոտութեամբ
բառ բողոր ընկալեալ մարմնոյն ապականեցաւ վասն
յանդգնութեանն: Օ որ ոչ կարացին բուժել արիւ
ղական կախարդքն և մարիսկեան բժիշկքն. յաղագս
որոյ յղեաց առ Տրդատ՝ առաքել նմա զիւթս ՚ի Պար-
սից և ՚ի հնդկաց, սակայն և այնք ոչ հասին նմա յօ-
գուտ: Օ որ և քուրմք ոմանք ՚ի դիւաց խրատուէ
հրամայեցին բազմութիւն տղայոց զենուլ յաւազանս
և ջերմ արեամբ լուանալ և ողջանալ. որոյ լուեալ զլա-
լիւն մանկանցն հանդերձ մարցն կականմամբ քզթա-
ցեալ մարդասիրեաց, զնոցայն լաւ վարկուցեալ քան
զիւրն փրկութիւն: Հաղագս որոյ զփոխարէնն յԱւ-
տուծոյ ընդունի, յանրջական տեսութիւն Մաքե-
լոցն առեալ հրաման սրբիլ լուացմամբ կենսատու
աւազանին ՚ի ձեռն Սեղեւստրոսի եպիսկոպոսի հռո-
մայ, որ ՚ի նմանէ հալածանացն Թագուցեալ էր ՚ի

En ce même temps a lieu à Nicomédie le mariage de Maximina, fille de Dioclétien, avec Constantin César, fils de Constance, empereur des Romains. Ce prince n'était pas issu de la fille de Maximinien, mais d'Hélène, la prostituée. Ce Constantin fait amitié, lors de son mariage, avec notre roi Dertad. Constance étant mort quelques années après, Dioclétien envoie, en qualité de successeur de Constance, le fils même de Constance, devenu son fils, Constantin.

Ce prince, avant de régner, lorsqu'il n'était encore que César, prêt à succomber dans le combat, se laissant aller au sommeil à force de tristesse, aperçut en songe une croix d'étoiles dans les cieux, entourée d'une inscription qui portait: «Par elle remporte la victoire». Constantin arborant aussitôt ce signe en tête de son armée, vainquit en effet; mais, entraîné dans la suite par sa femme Maximina, fille de Dioclétien, il suscita de nouvelles persécutions contre l'Église, fit grand nombre de martyrs. Mais bientôt Constantin fut attaqué d'une lèpre éléphantique sur tout le corps, en punition de sa perfidie, mal que ne purent guérir ni les sorciers d'Ariol, ni les médecins Maris-ciens. C'est pourquoi Constantin dépêcha vers Dertad, pour le prier de lui envoyer les premiers devins de la Perse et des Indes, mais ces magiciens ne furent d'aucun secours à Constantin. Quelques prêtres païens, d'après l'ordre des démons, lui ordonnèrent d'immoler grand nombre de jeunes enfans, de se baigner dans leur sang encore fumant, pour recouvrer la santé. Constantin entendant les vagissemens plaintifs des enfans, et les cris déchirans de leurs mères, ému de pitié et de philanthropie, préféra le salut de ces malheureuses créatures à sa propre conservation. Le prin-

Սորակախոն լեռանն . յորմէ և աշակերտեալ Հաւա
տաց, զընաւորսն ամենայն բառնալով Մատուծոյ
յերեսաց նորա, որպէս համառօտ ուսուցանէ քեզ
Մատանգեղոս :

ՁԴ

Ստատկունն սկունեաց 'ի ճենազնոյն Մանգունայ :

Ընդ հանգչեն Շապհոյ արքայի Պարսից 'ի սաւ
տերաղմացն, և 'ի դնալն Տրդատայ 'ի Հռոմ առ
սուրբն Առտանդիանոս, սարապ առեալ խորհրդոյ
Շապհոյ, նիւթէ չարիս 'ի վերայ մերոյ աշխարհիս .
Թովեալ զհիւսիսայինսն ամենայն՝ ելանել 'ի Հայս,
ժամդնէ և իւր գալ Մըբօք 'ի մեւս կողմանէն : Ի
տորին բանս հրապուրեալ Սղուկ նահապետ ազգին
սկունեաց, զինքեանն սպանանէ զփեսայ՝ զծերացեալ
լնն () տայ, որ էր 'ի տոհմէն ամատունեաց, և սնու
ցող Խոսրովիդիստոյ քեռ Թագաւորին : Այլ այն ինչ
ընդ հուպ եկեալ մեծին Տրդատայ յարեմոից, և
լուեալ զայս ամենայն, և գիտացեալ՝ Թէ ոչ 'ի ժա
մադրութիւն եկն Շապուհ, խաղայ 'ի վերայ հիւ
սիսականացն : Իսկ նահապետ ազգին սկունեաց
ամրանայր յամրոցին, որ անուանեալ կոչի Աղական,
ապաւէն առնելով իւրեանց զնահիլիս Սիմն կոչեցե
լոյ լերին . և ընդդիմացեալ Թագաւորին և ազմկեր
զերկիրն . և մերձ առ լերամբն ոչ Թողացուցանէր
այլում՝ սարապել գործոյ : Մտէ ամենայն նախարա
րութեանց տանս Հայոց արքայ . Ար որ ածէ առ իս

ce reçoit de Dieu la récompense de sa bonne action, car il reçoit dans un songe l'ordre des apôtres de se purifier dans le bain de la piscine de vie, par le ministère de Silvestre, évêque de Rome, qui avait échappé aux persécutions de l'empereur, en se retirant sur le mont Soraction. Instruit par le pontife, l'empereur embrasse la foi, et Dieu fait disparaître de devant ses yeux tous ses ennemis, comme te l'apprend en peu de mots Agatange.

LXXXIV.

Extermination des Selgouni par Mamcoun, de la race des Djène.

PENDANT que Chabouh, roi des Perses, se reposait de la fatigue des combats, et que Dertad allait à Rome trouver le saint empereur Constantin, Chabouh, trouvant le moment favorable, trame de noirs projets contre notre pays, force tout le nord, par ses séductions, à marcher contre l'Arménie, fixe le moment où il doit lui-même y arriver d'un autre côté avec les Arik. Entraîné par ses paroles, Seloug, chef de la race des Selgouni, tue son propre gendre, le vieux Oda, qui était de la maison des Amadouni, et avait élevé Khosrovitoukhd, sœur du roi. Presqu'aussitôt Dertad arrivé d'occident, instruit de tous les événemens, averti que Chabouh ne s'est point trouvé au rendez-vous, marche contre le nord; le chef de la race Selgouni se fortifiait dans sa place apelée Oghagan, assurant aux siens un refuge chez les habitans de la montagne nommée Sim. Résistant au roi, il troublait tout le pays, près de la montagne il ne laissait personne tranquille. Alors le roi dit, en s'adressant à toutes les maisons satrapales d'Arménie: «Si quelqu'un m'amè-

զնահապետն սկիունեաց, տաց նմա յաւխտենական
իշխանութեամբ զգեօղս և զգաստակերտս, և զա-
մենայն իշխանութիւն ազգին սկիունեաց: Օր
յանձն առնոյր ձենազնեայն Սամգուն:

Եւ ՚ի խաղալ թագաւորին զկողմամբ Լճուանից
՚ի վերայ հիւսիսականացն, գնաց Սամգուն ամե-
նայն աղխիւն իւրով զկողմամբ Տարօնոյ, որպէս թէ
աղստամբեալ ՚ի թագաւորէն. և ՚ի չու անկեալ,
առաքէ գաղտագնաց հետեակս, զգացուցանելով նա
հապետի ազգին սկիունեաց զգնալն թագաւորին ըզ-
կողմամբ Լճուանից. Ստանդ մեծ է, ասէ, թա-
գաւորին Տրդատայ, վասն որոյ գնաց զկողմամբ
Լճուանից պատերազմել ընդ ամենայն լեռնոտ-
նեայն. վասն որոյ մեր է ժամանակ ՚ի ճահ խորհել
և գործել որ ինչ կամբ են. զի խորհեալ եմ գաշնաւոր
լինել ընդ քեզ՝ վասն արհամարհանաց իմոց որ ՚ի թա-
գաւորէն: Ընդ որ ուրախացեալ նահապետ ազգին
սկիունեաց, ընդունի զնա երգմամբ ուխտից. բայց
յամուրն ոչ թողու, մինչև տեսանել թէ որպէս
պահիցէ զմտերմութիւնն երգմանց և գաշնաւորու-
թեանցն: Իսկ ասացեալն Սամգուն ամենեւին ջա-
նացեալ զմտերմութիւն ցուցանել առ աղստամբին,
հաւատարմացաւ նմա որպէս արդարեւ միամիտ գոր-
ծակից. մինչև հրամայեաց նմա համարձակ մտանել
յամուրն և ելանել:

Եւ յետ բազում վստահութեանն, ՚ի միում ա-
ւուրց հաւանեցուցանէ զնահապետ ազգին սկիու-
նեաց ելանել արտաքս յամրոցէն և որսալ երէս. և ՚ի
միջամուխ լինել որսոցն՝ գիպեցուցանէ աղեղամբն
ընդ մէջ թիկանցն, և կործան յերկիր զարկուցանէ
զաղստամբն: Եւ ընթացեալ իւրով արամբքն ՚ի
գուն ամրոցին, ունի զբերդն, կապելով զամենայն

ne le chef des Selgouni, je lui donnerai en toute et éternelle souveraineté les villages, les établissemens, enfin toute la puissance et l'autorité de la race des Selgouni ». La proposition est acceptée par Mamcoun, de la race des Djène. //

Comme le roi allait par les contrées des Aghouank contre le nord, Mamcoun s'en alla avec toute sa suite aux contrées de Daron, comme s'il était en état de révolte contre le roi. Aussitôt après son départ, il envoie secrètement des hommes à pied avertir le chef de la race des Selgouni que le roi est allé dans les contrées des Aghouank : « Le danger est grand, dit-il, pour le roi Dertad ; c'est pourquoi il est allé dans les contrées des Aghouank combattre contre tous les habitans du pied de la montagne. Il est donc temps pour nous de méditer et d'exécuter ce que nous voulons. J'ai pensé à faire alliance avec toi en raison des injures que j'ai éprouvées de la part du roi ». Ravi de la circonstance, le chef de la race des Selgouni accueille Mamcoun, reçoit son serment d'alliance, mais il ne le laisse pas dans la place, avant de voir comment il gardera la foi du serment et des conventions ; mais Mamcoun, qui s'efforce en toute manière de prouver sa sincérité au rebelle, parvint à lui inspirer toute confiance, comme un fidèle et véritable auxiliaire, si bien que Seloug ordonna à Mamcoun d'entrer dans le fort et d'en sortir librement.

Après toutes ces assurances de sincérité, Mamcoun décide un jour le chef de la race des Selgouni à sortir de la forteresse pour aller chasser les bêtes sauvages. La chasse est engagée ; alors Mamcoun, prenant son arc, tire une flèche qui traverse le dos du chef des Selgouni, et étend par terre ce rebelle. Mamcoun s'en va avec ses gens vers la porte du fort, oc-

արան որ ներքս : Ա, և զազգն սլիունեաց խորհեցաւ
բառնալ, և կոտորեաց զամենեւեան . երկուք ոմանք
փախստական անկան յաշխարհն՝ Առօրաց : Իսկ Սամ
գուն վաղվաղակի զգացուցանէ թագաւորին . ընդ
որ ու բախացեալ Տրդատայ, գրէ հրովարտակ՝ իշխել
նմա ամենայնի . և կարգէ զնա նախարար ՚ի տեղի
ապստամբին, անուանելով յանուն իւր մամգու-
նեան : Բայց մնացելոցն սլիունեաց հրամայէ չը-
փնասել :

ՁԵ

Նահատակութիւնք Տրդատայ ՚ի պատերազմին յԱղուանա, յորում մի-
ջակոտոր արար զթագաւորն Քասլաց :

ԻՍԿ թագաւորն Տրդատ ամենայն հայաստանօք
իջեալ ՚ի դաշտն Գարգարացոց, պատահէ հիւսիսա-
կանացն ճակատու պատերազմի . և ՚ի խառնել եր-
կոցունց կողմանցն՝ յերկու ձեղքէ զամբոխ թշնա-
մեացն, սկայաբար շահատակելով : Առ կարեմ ասել
զերագութիւն ձեռինն, որպէս անբաւք ՚ի նմանէ
յերկիր անկեալ թաւալագլոր խաղային . օրինակ իմն
՚ի գեղեցիկ ցանցորդէ լի ձկամբք յերկիր թափեալ
ցանցոյն, կայտուէին յերես երկրին : Օ որ տեսեալ
թագաւորին Քասլաց, մօտ հասանէ յարբայն . և հա-
նեալ յասպաղինէն զներդեայ քեմխտապատ պարանն,
և կորովութեամբ ձգեալ յետուստ կողմանէ, ճարպ
դիպեցուցանէ յուս ձախակողմանն և յանութ աջա-
կողմանն . զի էր վերացուցեալ զձեռն ածել ումեք
սուսերաւ . և ինքն վառեալ վերտ սրահպանակօք,
ուր ոչ գծէին նեաք : Եւ քանզի ոչ կարաց շարժել
ձեռամբ զՏակայն, զլանջիւք առ երկվարին . և ոչ

cupe la citadelle, charge de fers tous ceux qui s'y trouvent. Mameoun, voulant anéantir la race des Selgouni, les fit tous périr; cependant deux de ces malheureux s'échappèrent dans le pays de Dzop. Mamcoun se hâte de prévenir le roi des événemens. Dertad, plein de joie, lui expédie aussitôt des lettres et des titres de souveraineté, établit Mamcoun satrape au lieu et place du rebelle, appelant la satrapie du nom de Mamcoun satrapie Mamcounian. Mais, quant aux Selgouni qui restent, il ordonne qu'il ne leur soit fait aucun mal.

LXXXV.

Exploits de Dertad dans la guerre contre les Aghouank, guerre dans laquelle il coupa par le milieu le roi des Passils.

CE roi Dertad, descendu avec toute l'Arménie dans la plaine des Carcaratzi, rencontre les peuples du nord, et leur livre combat. Ces deux parties en sont aux mains; Dertad massacre l'armée des ennemis, Dertad combat en géant. Je ne puis dire quelle est l'agilité de son bras, combien d'ennemis abattus par lui roulaient à terre. Comme les poissons tirés du filet par l'heureux pêcheur, et jetés à terre, ils bondissaient sur le sol. A cette vue, le roi des Passils s'approche du roi Dertad, et tirant de dessous l'armure de son cheval une corde en nerfs garnie de peau de mouton, la lance avec force par derrière le roi, le saisit de l'épaule gauche à l'aisselle droite; car Dertad avait levé le bras, pour frapper quelque ennemi avec son glaive; d'ailleurs, il était couvert de cottes de mailles sur lesquelles les traits ne laissaient pas même de traces. Comme le roi des Passils ne pouvait ébranler le géant

այնչափ ինչ շութափեաց մտրակել զերկվարն, քան թէ ահեակ ձեռամբն 'ի ներդեպն աճապարեալ սկային, և սաստիութեամբ ուժոյն զիւրեաւ ցանցեալ, 'ի ճահ զխեցուցանէր զերկայրին, և ընդ մէջ կարէր զայրն և ընդ զոյգ պարանոցին զգլուխ երիվարին:

Իսկ զօրացն ամենայնի տեսեալ զթագաւորն իւրեանց և զզօրաւորն միջակտուր յայնպիսի ահաւոր բազկէ լեալ, 'ի փախուստ դառնային. զորոց զհետ մտեալ Տրդատ, վարէ մինչև յաշխարհն Հոնաց: Եւ թէպէտ ոչ փոքր հարուածս իւրոց զօրացն եհաս, և բազմաց անկումն մեծամեծաց, յորում մեռաւ և սպաւրապետն ամենայն Հայոց Արտաւազգ մանգակունի, սակայն Տրդատ անտի ըստ հայրութեան օրինաց պատանդս առեալ, դառնայ: Ըրովսպատճառաւ միաբանեալ զամենայն հիւսիսի, հանեալ զօր բազում, գումարտակ արարեալ, խաղայ յաշխարհն Պարսից, դիմեալ 'ի վերայ Շապհոյ՝ որդւոյ Արտաշրի, չորս յիւրոցն առնելով զօրավարս, զՍիհրան առաջնորդ Վրաց, վստահացեալ վասն 'ի Վրքիստոս հաւատոցն, և զՆազարատ ասպետ և զՍանաճիհր նահապետ ազգին ռըշտունեաց և զՍահան նահապետ ամատունեաց: Բայց յազագս հաւատոց Սիհրանայ և աշխարհին Վրաց ասել կայ մեզ առաջի:

22

Յաղագս Նունէի երանելոյ, եթէ որպէս եղև պատճառք փրկութեան Վրաց:

Ի՛ն ոմն, անուն Նունէ, յընկերաց սրբոց հախիսիսեանցն 'ի ցրուելոցն, փախատեամբ հասեալ յաշխարհն Վրաց 'ի Սիսիթայ, 'ի նոցա քաղաքն նա-

avec les mains, il s'attaqua à la poitrine du cheval. Dertad ne s'efforce pas tant de piquer son cheval, que de saisir la corde avec la main gauche, et il s'en dégage avec une nouvelle force; puis, frappant à propos son ennemi d'un coup de glaive à deux tranchans, il le coupa par le milieu, et du même coup abattit la tête de son cheval.

Toutes les troupes voyant leur roi et chef coupé en deux par un bras si terrible, prenaient la fuite; Dertad, se mettant à leur poursuite, les pousse jusqu'aux pays des Huns. Quoique les troupes de Dertad aient beaucoup de pertes, qu'une foule de grands et de chefs ait succombé, entre autres, le généralissime des Arméniens, Ardavazt Mantagouni, cependant Dertad, selon les lois et coutumes de ses pères, prend des otages, et s'en va. Convoquant, en raison des circonstances, tout le nord, il lève de nombreuses troupes, les réunit, et marche en Perse contre Chabouh, fils d'Ardachir; il choisit parmi les siens quatre généraux d'armée: Mihran, gouverneur des Ibériens, Mihran à qui il accordait toute confiance, parce que Mihran croyait au Christ; le chevalier Pacarad; Manadjahr, chef de la race des Rechdouni, et Vahan, chef de la race des Amadouni. Mais il nous faut parler maintenant de la conversion de Mihran et des Ibériens.

LXXXVI.

De la bienheureuse Nouné. — Comment devient-elle la cause du salut des Ibériens?

UNE femme appelée Nouné, l'une des compagnes dispersées des saintes Ripsimiennes, arrive, fuyant, en Ibérie à Medzkhita, ville capitale du pays; cette femme

խաղահայ, յոյժ ձգնութեամբ ստացեալ շնորհս բժբշկութեան, որով և զբազում ախտաժետս բժշկեալ, և գլխովին զկին Սիհրանայ առաջնորդին Սրայ : Սան որոյ հարցեալ զնա Սիհրանայ, եթէ որով զօրութեամբ առնես զայս սքանչելիս, ուսաւ զքարոզութիւն աւետարանին Վրիստոսի . և ախորժելով լուեալ, պատմեաց իւրոց նախարարացն հանդերձ գովեստիւ : Ալ իսկոյն եհաս ՚ի նա լուր սքանչելեացն, որ եղէն ՚ի հայս ՚ի թագաւորն և ՚ի նախարարսն, և զընկերացն երանելոյն Վունեայ . ընդ որ հիացեալ, զրուցեաց երանելոյն Վունեայ, որով և ստուգագոյն և ստեղծեացաւ զամենայն ոճով :

Ալ եղև ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ ելանել Սիհրանայ յորսս . մոլորեցաւ ՚ի դժուարս լերանց խաւարեալ օդով, այլ ոչ տեսանելօք, ըստ այնմ թէ կոչէ զմէգ բարբառով, և դարձեալ թէ զտիւ ՚ի գիւշեր մթացուցանէ : Մասպիսի խաւարաւ ըմբռնեալ Սիհրան, որ եղև նմա առիթ մշտնջենաւոր լուսոյն . քանզի զարհուրեալ, յիշեաց զոր լուա վասն Տրդատայ, եթէ կամեցաւ ճանապարհորդել յորս, հասին նմա հարուածք ՚ի Տեառնէ . զոր համարեցաւ թէ և նմա այնպիսի ինչ գիպելոց է : Ալ երկիւղիւ մեծաւ պաշարեալ, իննդրեաց աղօթիւք լուսաւորիլ օգոյն և դառնալ խաղաղութեամբ, պաշտել զՄստուածն Վունէի խոտանայր . որում հանդիպեալ, կատարեաց զասացեալն :

Իսկ երանելոյն Վունէի իննդրեալ արս հաւատարիմս, յղեաց առ սուրբն Վրիգոս, եթէ զինչ հրամայեցէ նմա գործել այնուհետև . քանզի յօժարութեամբ ընկալան Սիք զքարոզութիւն աւետարանին : Ալ հրաման ընդունի՝ կործանել զկուռսն, որ

par le mérite de sa vie austère, avait reçu du ciel la grâce de guérir, et déjà elle avait guéri des personnes malades, en particulier la femme de Mihran, général, gouverneur des Ibériens. C'est pourquoi Mihran demande à Nouné: «Par quelle vertu fais-tu ces prodiges?»; et il reçut la connaissance de l'Évangile du Christ. Il écouta avec plaisir, et raconta avec éloge à ses satrapes ce qu'il avait entendu; dans le même temps, retentit jusqu'à lui le bruit des miracles arrivés en Arménie, au roi et aux satrapes, ainsi que l'histoire des compagnes de la bienheureuse Nouné. Surpris de toutes ces merveilles, il les rapporta à Nouné qui lui confirma le tout avec détail.

En ces jours-là, Mihran, étant allé à la chasse, s'égara dans les passages difficiles des montagnes, par un temps de brouillard, car ce n'était pas une vision selon ces paroles: «Il appelle les ténèbres» — «Il change le jour en nuit». Ainsi Mihran fut surpris par ce brouillard qui devint pour lui la cause de la lumière éternelle; car, tout effrayé, il se rappela ce qu'il avait entendu dire au sujet de Dertad, il se souvint que ce prince avait voulu aller à la chasse, qu'alors sur lui étaient venus fondre les coups de Dieu. Mihran crut que les mêmes malheurs allaient tomber sur lui; subjugué par une grande crainte, il pria, il demanda que la lumière du jour reparût, afin de pouvoir s'en aller en paix; il promettait d'adorer le Dieu de Nouné. En effet, après avoir obtenu ce qu'il demandait, il accomplit ce qu'il avait promis.

Nouné ayant obtenu des hommes sûrs et fidèles, les envoie à saint Grégoire, pour lui demander ce qu'il lui ordonne de faire désormais, car déjà l'Ibérie a reçu avec joie la prédication de l'Évangile. Nouné reçoit de saint Grégoire l'ordre de briser les idoles, comme

|| ?

պէս ինքն արար, և կանգնել զպատուական նշան խաչին մինչև ցօր տալոյ Տեառն հովիւ յառաջնորդութիւն նոցա: Այլ իսկոյն կործանեաց զամագրոպային պատկերն Մարամազդայ. որ կայր մեկուսի 'ի քաղաքէն՝ գետոյն հզօրի ընդ մէջ անցանելով. զոր սովոր էին երկրպագել այգուն այգուն 'ի տանեաց իւրաքանչիւր, զի հանդէպ նոցա երևէր. իսկ եթէ ոք զօհէլ կամէր, անցեալ ընդ գետն առաջի մեհենիցն զօհէր:

Բայց 'ի վերայ նոցա յարեան նախարարք քաղաքին, եթէ զով արդէւք փոխանակ կռոյն երկրպագեմք. ուսան՝ եթէ նշանի խաչին Վրխտոսի. զոր արարեալ կանգնեցին 'ի վերայ վայելուչ բլրոյն յարևելից կողմանէ քաղաքին, մեկուսի բաժանեալ և նա փոքրագոյն գետով: Այլ երկրպագեցին ամենայն բազմութիւնն ընդ առաւօտն նոյնպէս 'ի տանեաց իւրաքանչիւր: Բայց յորժամ ելեալ 'ի բլուրն տեսին փայտ կոփեալ՝ ոչ ճարտարաց ինչ գործ, յովոք քան զսակաւս արհամարհեցին, իբր թէ այնպիսեաւ լի իցէ ամենայն անտառն նոցա. և թողեալ 'ի բաց գնացին: Իսկ բարերարին Մտուծոյ նայեցեալ 'ի գայթազղութիւնն նոցա, առաքեաց յերկնից սիւն ամսոյ, և լցաւ լեռանն բուրմամբ անուշահոտութեամբ. և ձայն բազմութեան սաղմոսերգուաց լսելի եղեքաղցր յոյժ և ծագեաց լոյս տպաւորութեամբ խաչի ըստ ձեոյ և չափոյ փայտեղինին, և կալով 'ի վերայ նորա հանդերձ երկոտասան աստեղօք. յոր ամենեցուն հաւատացեալ, երկրպագեցին նմա: Այլ յայնմ՝ հետէ զօրութիւնք բժշկութեան կատարէին 'ի նմանէ:

Իսկ երանելին՝ Վունէ ել գնաց աշակերտել զայլ և ս գաւառսն Սրաց յանապակ լեզուէն, շրջելով անսպաճուճաբար և առանց աւելորդաց, օտարացեալ

il faisait lui-même, d'arborer le précieux signe de la croix, jusqu'au jour où le Seigneur donnera un pasteur au pays, pour le conduire. Aussitôt, Nouné se mit à renverser la statue du dieu du tonnerre, d'Ará-mazt, statue placée hors la ville, entre laquelle et la statue coulait le grand fleuve. Les habitans avaient coutume, à la pointe du jour, sur le toit de leurs maisons, d'adorer cette statue qui se trouvait en face d'eux. Mais si quelqu'un voulait offrir des sacrifices, alors, passant le fleuve, il allait sacrifier au temple.

Les satrapes de la ville se soulevèrent, disant: « Qu'adorerons-nous à la place des idoles? » — « Le signe de la croix du Christ » leur fut-il dit. Ce signe de la croix fut élevé sur une riante colline, située à l'orient de la ville, et séparée de la ville par le petit bras du fleuve. Tous les habitans, dès la pointe du jour, comme de coutume, se mirent en prières et adorations, chacun sur le toit de sa maison. Mais, lorsque étant allés sur la colline, ils aperçurent un morceau de bois taillé sans art, la plupart le méprisèrent, pensant que toute leur forêt était pleine d'un bois pareil, et le dédaignant, s'en retournèrent; mais Dieu, dans sa bonté, ayant égard à leur erreur, envoya des cieux une colonne de nuages, et la montagne fut remplie des plus doux parfums. La voix d'une foule de psalmistes se fit entendre avec les plus doux accords, et la lumière apparut portant l'impression de la configuration de la croix de bois, au-dessus de cette croix, avec douze étoiles; tous convertis à la croix, l'adorèrent. Depuis cet instant, toute guérison miraculeuse est opéré par la croix.

La bienheureuse Nouné s'en alla catéchiser les autres cantons de l'Ibérie, avec un langage pur et sincère, parcourant le pays sans éclat, sans train, étrangère au

յաշխարհէ և որ 'ի սմն • կամ թէ ճշմարտագոյն աւսել 'ի խաչ ելեալ, 'ի կրթութիւն մահու զկեանսն առնելով, բանիւ վկայ բանին Մտուծոյ, և յօժարութեամբն իւրով՝ որպէս արեամբ պսակեալ: Օ որ համարձակիմք ասել, Վաքելուհի եղեալ, քարոզեաց 'ի Աղարջաց սկսեալ առ դրամբք Մշնաց և Աստբից մինչև 'ի սահմանս Սասքթաց, որպէս ուսուցանէքեզ Մգաթանդեղոս: Բայց մեք դարձցուք անդրէն 'ի պատմութիւն Տրդատայ յարձակմանն 'ի Պարս:

ՁԷ

Պարտուն Շապհոյ և ականայ հնազանդութիւն ընդ մեռա՞մբ մեծին Կոստանդինոսի: և Տրդատայ ունել շէկրատան, և գալ ազգականացն • և թէ յայնժամ եղև դիւս փրկական փայտին:

ԲԱՅՅ Տրդատայ թեպէտ և զյաղթութիւն ստացեալ էր, այլ 'ի հարկանելոյ զօրուն և 'ի բազում անկերոց նախարարացն, զանգիտեաց ինքեամբ յատուկ մարտնչել ընդ Շապհոյ, մինչև եհաս բազմութիւն զօրուն հռոմայեցւոց, որք ընդ ասորեստան յարձակեցան. և 'ի փախուստ Շապհոյ՝ դարձան և յաւարի առին զամենայն երկիրն: Վանդի և Տրդատ միահամուռ իւրովքն, և որք ընդ իւրովքն էին զօրքն, ընդ հիւսիսային կողմանս իշխանութեանն Պարսից զիմեաց տարեկան չուաւորութեամբ:

Յայնժամ գայ առ նա ազգականն իւր և հարազատ Կամնար, առաջին որդի Պերոզամատայ: Բայ Պերոզամատ է այն տղայն, որ 'ի կոտորելն Մրտաշրի զցեղն Աարնան Պահլաւին, փախուցեալ Ռուրզայ ապրեցուցանէր: Արոյ հասեալ յերիտասարդութի, 'ի պատիւ հօրն և 'ի վերայ զօրուն կարգի յՄրտաշ-

monde et à tout ce qui appartient au monde; ou, pour parler plus vrai, attachée à la croix, formant sa vie à l'exercice de la mort, Nouné fut par son verbe un confesseur du verbe de Dieu, et mérité ainsi par le zèle et la disposition de son cœur la couronne des saints confesseurs, comme elle eût pu faire par l'effusion de son sang. Oui, nous osons l'appeler, femme apôtre; car Nouné prêcha l'Évangile depuis le pays des Glardch, à la porte des Alans et des Caspiens, jusqu'au pays des Maskout comme te l'apprend Agatange. Mais revenons à l'histoire de Dertad lors de son incursion en Perse.

LXXXVII.

Défaite de Chabouh. — Soumission forcée de ce prince à l'autorité du grand Constantin. — Dertad occupe Ecbatane. — Arrivée de ses parens. — Alors eut lieu la découverte du bois sauveur.

DERTAD, quoique maître de la victoire, mais affaibli par les pertes de son armée, par la mort d'un grand nombre de ses satrapes, craignait de se mesurer avec ses seules forces contre Chabouh, jusqu'à l'arrivée de l'innombrable armée des Romains qui vint fondre par l'Assyrie. Chabouh fut aussitôt mis en fuite et les vainqueurs pillèrent tout le pays; car Dertad avec tous les siens, et toutes les troupes qui sont avec eux, fait incursion toute une année dans les contrées septentrionales de l'empire des Perses.

C'est alors que vers Dertad vient son parent et allié Gamsar, fils aîné de Bérozamad. Bérozamad est cet enfant qui, lors de l'extermination de la race de Garené Bahlav par Ardachir, emporté par Pourz, avait été sauvé. Arrivé à la jeunesse, Bérozamad est promu à la dignité de son père, et placé à la tête des trou-

րէ, առ 'ի պատերազմել ընդ խուժարուժ ազգոն
 ընդ այնոսիկ, նենդու թեամբ խորհել արկանել զնա
 'ի ձեռս բարբարոսաց: Արոյ եղեալ այր քաջ, սքան-
 չելապէս մղեաց զպատերազմունսն. և 'ի պարտել
 զԱ զըրկն որ անուանէր Խաբան, նուաճեալ տայ
 զգուսար իւր նմա կնու թեան. նա և այլ կանայս ա-
 ուեալ զմերձաւորս Ղրտաշրի, և բազում որդիք ե-
 ղեալ, զօրացեալ բռնութիւնսն զկողմանսն զայնո-
 սիկ. թէպէտ և էր 'ի համար Ղրտաշրի, այլ ոչ տե-
 սանէ զնա: Այլ 'ի մեռանելն Ղրտաշրի՝ ոչ հնազան
 դի որդւոյնորա Շապհոյ. 'ի մարտնելն 'ի բազում
 պատերազմունս յաղթէ, և 'ի մտերմացն Շապհոյ
 դեղակուր եղեալ մեռանի:

Ղր նովմբ ժամանակաւ այլ ոմն կեցեալ Ա զըրկ
 Խաբան, որ թշնամութեամբ ընդ Աամնարայ որ-
 դւոյ նորա վարէր: Իսկ Աամնարայ դժուարին վար-
 կուցեալ 'ի մէջ երկուց հզօր թագաւորաց բնակել
 թշնամութեամբ, մանաւանդ զի և եղբարքն ոչ միա-
 բանեցան ընդ նմա, խաղացեալ ամենայն ընդանօք
 իւրովք և աղխիւ գայ առ Տրդատ մեր թագաւոր,
 եղբարց նորա առ Շապհոյ երթալով: Այս Աամնար
 ահագին քաջութեամբ նահատակեալ առ հարբն 'ի
 պատերազմունս, 'ի շահատակելն իւրում հարկանի
 յուժմնէ տակերբ զգլուխն. և վերացուցեալ մասն
 ինչ յոսկերէ սիւաւառակին, բժշկեալ 'ի դեղոց, պա-
 կաս գոլով բոլորութիւնսն գազաթանն, անուանեցաւ
 Աամնար այնր աղագաւ:

Իայց Տրդատայ հաստատեալ իւր զեւթնապարըս-
 պեանն Ակբատան երկրորդ, և վերակացուս յինքե-
 նէ թողեալ, գառնայ 'ի հայս, ընդ իւր ածելով
 զԱամնար ամենայնիւքն: Բանզի Շապհոյ աղա-
 չեաց զԱստանդխանոս զյաղթողն, ինդրել զհարաւ-
 թիւն, և հաստատել խաղաղութիւնս մշանջենաւոր:

pes, par Ardachir, pour combattre contre ces nations cruelles et féroces; mais la pensée secrète d'Ardachir était de le jeter entre les mains des barbares. Bérozamad, guerrier intrépide, dirigea merveilleusement les combats; il vainquit Vzerg nommé Khacan. Le chef soumis lui donne sa fille en mariage. Bérozamad prend aussi les autres femmes attachées à Ardachir, a beaucoup d'enfans et tient sous sa domination bien affermie ces contrées. Quoique estimé d'Ardachir, Bérozamad ne le voit pas, et à la mort d'Ardachir, il refuse d'obéir à son fils, Chabouh: il le défait même en plusieurs combats; enfin, empoisonné par les confidens de Chabouh, il meurt.

Vers ce temps-là, vivait un autre Vzerg Khacan, animé de la plus ardente inimitié contre Gamsar, fils de Bérozamad. Gamsar, se voyant avec peine placé entre deux rois puissans ses ennemis, vu surtout que ses frères ne faisaient pas cause commune avec lui, s'en va avec toute sa maison et son train près de Dertad notre roi, tandis que ses frères s'en vont vers Chabouh. Ce Gamsar se signale dans les combats à côté de son père par la plus intrépide et terrible valeur; pendant qu'il se livre à tout l'élan de son courage, il reçoit à la tête un coup de sabre, une partie de l'os du crâne est emportée, et malgré la guérison opérée dans la suite, le sommet de la tête perd de son contour, et pour cette raison le fils de Bérozamad fut appelé Gamsar.

Dertad, maître de la seconde Ecbatane aux sept murailles, y laisse des gouverneurs de son choix, retourne en Arménie, emmenant avec lui Gamsar et tous les siens. Car Chabouh supplia Constantin son vainqueur de lui accorder son amitié, et d'établir avec lui une paix éternelle. Ce qu'ayant fait, Constantin

զոր արարեալ սրբոյն Առաքանդիանոսի, յեա այնորիկ առարեաց զՏեղինէ զմայրն իւր յԱջրուսաղէմ 'ի ինդիր պատուական Խաչին, զոր և եգիտ խի զիրբկական փայտն, հանդերձ հինգ բևեռօքն :

ՁԸ

Կապումն Լիկիանոսի, և փոխումն սրբունեացն 'ի Հռովմ, և շինել Կոստանդնուպոլսի :

Ի ԲԱՆՆԱՆ Ընտուծոյ զընաւորան ամենայն յերեաց Առաքանդիանոսի՝ մեծարեաց նա զԼիկիանոս մեծութիւն յոյժ, և եա նմա կնութեան զբոյր իւր ոչ համամայր, ծիրանեօք և պսակաւ կայսերական զարդարեաց զնա. և յերկրորդականս հասուցեալ պատիւս, արքայ ամենայն արևելից կացոյց : Բայց զոր աստուածային բանն առ երբայեցւոցն անհնարին համարեալ՝ չարութեանն փոփոխումն, նոյն և առ ամսօր պատահի. ընծու անկարելի է զխայտուցն փոխել, և եթովպացւոյ զԹխութիւն, նոյնպէս մարդոյ ամպարշտի զբարսն : Վանդի նախ առ 'ի հաւատան գտանի դրժող, և երկրորդ առ բարեգործն իւր ասպատամբ : Յարոյց հալածանս եկեղեցւոյ, և նենգութիւն գաղանի ընդդէմ Առաքանդիանոսի. նա և չարիս բազմազանս ամենեցուն հասոյց, որ ընդ իւրով իշխանութեամբն էին, ցանկասերս այս և զարշելի արևոր՝ ներկուածոյ ունելով զհերս. որ և զկին իւր 'ի մեծ նեղութիւն արգել, սակս տրփութեան երանելոյն Վլափիւռայ, վասն որոյ սպան զսուրբն Բասիլիոս Ղմասիոյ պոնտացւոյ եպիսկոպոս :

Աւ իբրև յայանեցաւ դաւն, և գիտաց թէ նմա լուռ ոչ լինի Առաքանդիանոս, ժողովեաց զօրս ընդգիմանալ պատերազմաւ : Աւ ցրտացեալ 'ի սիրոյն

envoie Hélène, sa mère, à Jérusalem à la recherche de la vénérable croix; Hélène découvrit le bois sauveur avec cinq clous.

LXXXVIII.

Licinius est chargé de chaînes. — Rome n'est plus le siège de l'empire. — Fondation de Constantinople.

LORSQUE Dieu eut fait disparaître de devant Constantin tous ses ennemis, le prince éleva aux premiers honneurs Licinius, lui donna en mariage sa sœur, non sa sœur utérine, avec la pourpre et la couronne de César, et lui conférant le second rang, l'établit roi de tout l'orient. Mais voici que la parole divine aux Hébreux: « Le changement du vice à la vertu est chose impossible, » s'accomplit; et, s'il est impossible de changer la peau mouchetée du léopard, le teint basané de l'Éthiopien, de même aussi il est impossible de changer la conduite de l'homme impie; car, d'abord pour la foi Licinius se montra perfide; secondement, envers son bienfaiteur il se montra rebelle. Licinius éleva une nouvelle persécution contre l'Église, et conspira secrètement contre Constantin; il prodigua toute sorte de mauvais traitemens à tous ceux qui étaient sous sa puissance. Encore plein de désirs, cet abominable vieillard teignait ses cheveux blancs. Il tenait sa femme dans une grande contrainte à cause de la passion qu'il avait pour la bienheureuse Glaphyra, passion qui le porta à tuer saint Basile, évêque d'Amasie, dans le Pont.

Lorsque la trame fut découverte, Licinius, qui savait bien que Constantin n'était point disposé à lui pardonner, rassembla ses troupes pour résister à l'em-

Տրդատայ մեր Թագաւորի, ակնածէր որպէս արդաւրեւ 'ի Թշնամւոյ. քանզի գիտէր եթէ ասելի է արդարոյ ամենայն ամբարիշտ : Իսկ իբրև եկն յաղծողն Աստանդիանոս, մասնեաց Ղստուած 'ի ձեռս նորա զ՛ իկիանոս. յոր խնայեալ որպէս 'ի ծերունի և 'ի քեռայր, ետ տանել 'ի Վաղղիուս Տանդերձ երկաթի կապանօք՝ զնեկ 'ի մետաղս, զի աղօթեցէ առ Ղստուած՝ որում մեղան, Թերևս երկայնամիտ լիցի առնա : Եւ ինքն Տանդերձ որդւովքն մի Թագաւորութիւն զՏուլմայեցւոցն ցուցեալ, զքսանեմեակն 'ի նիկոմիդացւոց քաղաքին կատարեաց : Օ ի 'ի չորրորդ ամէ Տալաճանացն սկսեալ Թագաւորել մինչև ցերեք տասաներորդ ամն խաղաղութեան, զոր և այսօր տօնէ աշխարհ :

Եւ ոչ պարտ վարկուցեալ 'ի Տում դառնալ, այլ 'ի Վիւզանդիոն անցեալ՝ Տաստատեր զարքունիան, յանրջական իմն նախատեսութեանց Տրամայեալ. դերապայծառս իմն առնելով շինուածս, Տնգապատիկ յաւելեալ մեծացուցանէ : Վանդի ոչ ուրուք մեծի Թագաւորի կայր 'ի նմա ձեռնարկութիւնք այւ պիսիք՝ բայց 'ի սակաւ ինչ իրաց, որպէս տիեզերակալին Ղղէքսանդրի մակեդոնացւոյ, յորժամ անտի ընդդէմ՝ Վարեհի սպառազինեցաւ, և սակայնորիկ շինեաց յիշատակ իւր զասացեալն Սորատիգին. քան զի 'ի նմա զպատերազմականն յորինեաց զկազմութիւն : Օ զոր յետոյ Սելերիոս արքայ Տուլմայեցւոց նորոգեաց. և ինքն շինեաց զբաղանիսն 'ի տեղոջ սեանն, որ ունէր ստորագիր խորհրդական անուն Ղրեգակն, ըստ Թրակացւոց բառի Օւլքսիպոն, որոյ կռամմբ յորջորջեցան և բաղանիքն : Սա շինեաց և զտեսարանն և զգաղանամարտկացն և զխաղաղկացն, և զձիրնթացն ոչ կատարմամբ : Եւ Աստանդիանոս ամենապատիկ յարդարեաց, և անուանեաց նոր

pereur, Licinius, à cause du refroidissement de son amitié avec Dertad notre roi, s'en méfiait comme d'un ennemi; car il savait que tout impie est odieux au juste. Constantin arriva vainqueur, et Dieu lui livra entre les mains Licinius. L'empereur, épargnant Licinius, comme un vieillard et un beau-frère, le fit transporter dans les Gaules, chargé de fers, mettre aux mines, afin que Licinius invoquât Dieu contre qui il avait péché, et que Dieu pût user de longanimité à son égard. Constantin, pour montrer qu'il ne fait avec ses fils qu'un seul empire qui est l'empire romain, va passer le vingtième anniversaire de son règne dans la ville de Nicomédie. Constantin régna depuis la quatrième année de la persécution jusqu'à la treizième année de la paix, que le pays célèbre en ce jour.

Constantin, ne croyant pas devoir retourner à Rome, passant à Byzance, y établit sa cour, d'après l'ordre qu'il reçut dans les prévisions d'un songe. Il élève partout les plus magnifiques constructions; augmentant la ville, au quintuple, il la fait grande, superbe; il n'y avait pas à Byzance de semblables monumens, fondés par quelque roi célèbre, il n'y avait que peu de choses, comme ce qu'avait laissé le Macédonien Alexandre le Conquérant, lorsque, de ce point, se préparant à marcher contre Darius, il bâtit, en conséquence, pour perpétuer sa mémoire, une place dite Stratégie; car ce fut dans cette place qu'il fit tous ses préparatifs de guerre. Dans la suite, Sévère, empereur des Romains, restaura cette place, bâtit des thermes à l'endroit d'une colonne qui portait pour inscription le nom mystique Soleil, dans la langue des Thraces, Zeuxippon, dénomination demeurée aux bains; il construisit aussi un théâtre pour les combats d'animaux, un autre pour les histrions, un hippodrome, monu-

Հոռմ, իսկ աշխարհ կոչեաց զնա Առստանդիանու
քաղաք: Ըսեն և զայս, եթէ գաղտնի եհանն'ի Հոռմ
մայ զասացեալն Պաղագիոն քերածոյ, և եդ զնա 'ի
Փորոնին ներքոյ սեանն զառ 'ի յիւրմէ կանգնեալ:
բայց այս մեզ անհաւատալի է, այլոց՝ որպէս կամք
իցեն:

ՁԹ

Յաղագս Արիսի չարափառի, և ժողովոյն՝ որ եղև վան նորա 'ի Աե
կիայ, և սրանչեւացն՝ որ երեկցաւ 'ի Գրիգորիոս:

Ընդ այն ժամանակա երեւցաւ Ըրիոս աղեքսան
գրացի, որ ուսոյց չարաչար ամբարշաւել, ոչ գոլ գորդի
հաւատար հօր, և ոչ 'ի բնութենէ և յեութենէ հօր,
և ոչ ծնեալ 'ի հօրէ յառաջ քան զյաւիտեանս, այլ
օտար զմն և արարած և կրտսեր, և յետ ժամանակի
գոյացեալ. որ ըստ արժանեաց իւրոց ամբարիշտս այս
Ըրիոս 'ի գարշելիսն ընկալաւ զսատակումն: Ասան
որոյ ել հրաման յինքնակալէն Առստանդիանոսէ՝
ժողով լինել բազմութեան եպիսկոպոսաց 'ի Աիկիայ
բիւթանացոց: Եւ ժողովեցան Բիտոն և Բիկէնդ
երիցունք 'ի Հոռմ քաղաքէ՝ ձեռնարկութեամբ սրբ
բոյն Սեղբեստրոսի, Ըղեքսանդրոս Ըղեքսանդրի,
Եւստաթիոս Ընտիոբայ, Սակարիոս Երուսաղէմի,
Ըղեքսանդրոս Առստանդնուպօլսի եպիսկոպոս:

Յայնժամ զայ հասանէ հրովարտակ ինքնակալին
Առստանդիանոսի առ մեր արքայն Տրդատ, զի զսուբ
բն Վրիգոր առեալ ընդ իւր 'ի ժողովն երթիցէ. զոր
ոչ առ յանձն Տրդատ: Բանդի լուեալ էր զինն
մանախն Շապհոյ ընդ հնդկաց թագաւորին, և ընդ
արեւելեանն Կաբանայ, և զգորավարէն Աերսէհի՝

mens inachevés. Constantin bâtit et orna magnifiquement sa ville, qu'il appela la nouvelle Rome; mais le monde l'appelle la ville de Constantin. On dit aussi que Constantin tira secrètement de Rome ce qu'on appelle le palladium, ouvrage de sculpture, et le plaça dans le Forum, au-dessous de la colonne qu'il se fit élever; mais cela est pour nous incroyable, quelle que soit l'opinion des autres.

LXXXIX.

Arius l'hérésiarque. — Concile tenu à son occasion à Nicée. — Miracle arrivé au sujet de Grégoire.

EN ce même temps parut Arius d'Alexandrie, qui enseigna cette infâme et impie doctrine, savoir, que le Fils n'est pas égal au Père, qu'il n'est pas de la nature et de l'essence du Père, qu'il n'est pas né du Père avant tous les siècles, mais qu'il lui est étranger, créature puinée et formée par la suite: Arius selon ses mérites creva en satisfaisant ses besoins naturels. A cause de l'erreur d'Arius un édit de l'empereur Constantin prescrivit à tous les évêques de s'assembler à Nicée en Bythinie; ainsi, s'assemblèrent Vito et Vincentius, prêtres de Rome constitués par saint Silvestre; Alexandre d'Alexandrie, Eustathe d'Antioche, Macaire de Jérusalem, Alexandre évêque de Constantinople.

Alors, arriva une lettre de l'empereur Constantin, adressée à notre roi Dertad, qui l'invitait à se rendre au concile avec saint Grégoire; proposition que n'accepte pas Dertad; car il savait l'alliance de Chabouh avec le roi des Indes et le Khacan d'orient; il avait confié le commandement des troupes à Nerseh, dont

որ և թագաւորեաց ամն ինն , և Որմզդի՛ որ ապա
 և նա թագաւորեաց ամն երիս նահատակութիւնք :
 Այլ ՚ի կասկածի եղեալ , զի մի՛ արդեւք պայմանին
 ստիցէ ըստ սովորութեան հեթանոսութեանն , վասն
 այնորիկ ոչ եթող առանց իւր զաշխարհս : Բայց և
 ոչ սուրբն Վրիգոր հաւանեցաւ երթալ , զի մի՛ զա-
 ռաւել պատիւն վասն խոստովանողական անուանն՝ի
 ժողովոյն կրիցէ . որպէս զի այսպէս փափաքանօք և
 մեծաւ փութով կոչեն : Բայլ նոքա առաքեն փոխա-
 նորդ իւրեանց զՈրստակէս , հանդերձ ճշմարիտ խոս-
 տովանութեամբ երկոցունց՝ գրով : Որոյ երթեալ
 հասանէր մեծին Վեւոնդի . և հանդիպի յայնմ
 ժամու , զի մկրտէր զՎրիգոր զհայր Վրիգորի ա-
 տուածաբանի . որ իբրև ել ՚ի ջրոյն , լոյս շուրջ փայ-
 լատակեալ զնովաւ , զոր ոչ ոք ՚ի բազմութենէն ե-
 տես , այլ միայն Վեւոնդիոս՝ որ մկրտէրն , և մերն
 Որստակէս , և Աթաղ Ադեսիայ , և Յակոբ Սճբբ
 նայ , և Յոհան Պարսից եպիսկոպոս , որք նոյն շա-
 ղօք ուղևորէին ՚ի ժողովն :

Ղ

Դարձ Որստակիսի ՚ի Անկիոյ , և հաւատալ ազգականացն , և որ ինչ ՚ի
 Գառնի շինուածք :

ԱՐԹԵԱԼ Որստակէս ընդ մեծին Վեւոնդի , հա-
 սանէ ՚ի քաղաքն նիկիացւոց , ուր եղեն ժողովեալ
 հարբ երեքհարեւր և ութստասն ՚ի քաղաքումն ա-
 ըրիանոսաց , զորսն զովեալ մերժեցին ՚ի հաղորդութե-
 նէ եկեղեցւոյ . սապէս և ինքնակալն արտասահմա-
 նեաց ՚ի մետաղս : Բայա դարձեալ Որստակեայ ար-
 ժանահաւատ բանիւ , և քսան կանոնեալ գլխովք ժո-
 ղովոյն , գայ հանդիպի հօրն և արքային ՚ի Աղար-

le règne fat de neuf ans, et à Ormizt qui ensuite, lui aussi, régna trois ans avec éclat. Dertad craignait que Chabouh ne vint à violer les traités selon la coutume des païens; en conséquence, il ne laisse pas le pays sans lui. Saint Grégoire lui-même ne consent pas à se rendre au concile de peur d'y recevoir de trop grands honneurs à cause de son nom de glorieux confesseur, car on l'appelait avec les plus vifs désirs, avec le plus grand empressement. Dertad et Grégoire envoient, comme leur représentant, Resdaguès, avec leur profession de foi, profession sincère et véritable. Resdaguès en allant rencontre le grand Léontius au moment où il baptisait Grégoire, père de Grégoire le Théologien; à peine Grégoire fut-il sorti de l'eau qu'une lumière brilla autour de lui, lumière inaperçue de toute la multitude, vue seulement de Léontius qui baptisait, de notre Resdaguès, d'Euthalius d'Édesse, de Jacques de Medzpine, de Jean, évêque des Perses, qui se rendaient au concile par le même chemin.

XC.

Retour de Resdaguès de Nicée. — Conversion de ses parens. —
Constructions exécutées à Garni.

RESDAGUÈS, s'en étant allé avec le grand Léontius, arrive à la ville de Nicée où se rassemblèrent trois cent dix-huit pères pour anéantir la doctrine des Ariens, qu'ils anathématisèrent et exclurent de la communion de l'Église, puis l'empereur déporta les Ariens dans les mines. Resdaguès revenu ensuite avec une profession bien orthodoxe, et vingt chapitres émanés du concile, se présente devant saint Grégoire et de-

շաղատ քաղաքի: Ընդ որ ուրախացեալ սրբոյն Վրիգորի, սուղ ինչ գլուխս յինքենէ՛ ՚ի կանոնս ժողովոյն յաւելու, վասն առաւել զգուշութեան իւրոյ վիճակին:

Յայնմ ժամու և ազգային նոցա Կամսար մկրտի իւրայովքն հանդերձ՝ ՚ի ձեռն մեծին Վրիգորի, ալ քայի ընդունելով ՚ի ջրոյն, տալ նմա ժառանգութի զմեծ դաստակերտն Ըրտաշիսի, որ այժմ՝ ասի Վրաստանակերտ, և զգաւառն Շիրակ, որպէս ազգականի իւրում և մտերիմ հարազատի: Ըստնա ոչ աւելի բաւեալ քան զեւթն աւուրս յետ մկրտութեանն, վախճանի: Բայց թագաւորին Տրդատայ միւթաւրեալ զգլուխ որդւոցն Կամսարայ զԸրշաւիր, զինքն փոխանակ ծնողին սահմանելով, ազգ զնա սերելով յանուն հօրն, և կարգէ ՚ի թիւ նախարարութեանց: Յաւելու և այլ պարգևս, զքաղաքն Արուանդայ և զնորին գաւառն մինչև ցկատար ձորոյն մեծի. միայն զի ՚ի մտաց նորա հեռացուցէ զյիշատակ բնիկ աշխարհին՝ որ Պասլաւն կոչի, որպէս զի անվրդով զհաւատսն պահիցէ: Իսկ Ըրշաւիր առաւել սիրեալ զգաւառն, յիւր անունն անուանէր արշարունիս. քանզի յառաջ Արասիսաձոր կոչիւր: Ընա ասացաք և զպատճառս գալստեանն երկուց ցեղոյն, Պարթեւաց և պասլաւկաց:

Օ այսու ժամանակաւ կատարէ Տրդատ զինուած ամբոցին Վառնոյ, զոր որձաքար և կոփածոյ վիմօք, երկաթազամ և կապարով մածուցեալ. յորում շինեալ և տուն հովանոց, մահարձանօք, սքանչելի դրօշուածովք բարձր քանդակաւ, ՚ի համար քեռ իւրոյ Ասորովիդիտոյ, և գրեալ ՚ի նմա զյիշատակ իւր հեղենացի գրով:

vant le roi dans la ville de Vagharchabad: plein de joie et de satisfaction, saint Grégoire ajoute de lui-même quelques courts articles à ceux du concile pour mieux pourvoir encore au bien de ses ouailles.

Dans le même temps, leur parent Gamsar est baptisé avec tous les siens de la main de Grégoire le Grand; le roi recevant Gamsar au sortir de l'eau, lui donne en propriété le grand bourg d'Ardachès, qui s'appelle maintenant Traskhanaguerd, et de plus le canton Chirag, comme à son allié et fidèle parent. Mais Gamsar, sept jours à peine après son baptême, meurt. Le roi Dertad, pour consoler le chef des fils de Gamsar, Archavir, le met au lieu et place de son père, dont sa race doit prendre le nom; Dertad l'élève au rang des satrapies; ajoutant à cette faveur d'autres présens encore, tels que la ville d'Érouant et son canton, jusque au bout de la grande vallée, dans l'espérance que le fils de Gamsar chasserait de son esprit le souvenir de son pays paternel qui s'appelle Bahlav, pour conserver inviolablement la foi. Archavir, qui aimait particulièrement ce canton, de son nom l'appela Archarounik, car auparavant ce pays s'appelait Éraskhatzor. Nous avons dit, nous avons exposé les causes de l'arrivée de ces deux races: la race des Parthes et celle des Bahlaviens.

Vers le même temps, Dertad achève la construction du fort de Carni, avec des pierres de taille très dures, que le fer et le plomb servent à lier entre elles; il élève, au sein de la forteresse, une résidence d'été, embellie d'ornemens, décorée de magnifiques bas-reliefs, en l'honneur de sa sœur Khosrovitoukhd, édifice sur lequel il trace en caractères grecs une inscription en mémoire de Khosrovitoukhd.

Լայց սրբոյն Վրիգորի դարձեալ 'ի նոյն լերինս, ոչ ումեք յետ այնր յաւելոյր երևել մինչև ցլախնան:

ԴԱ

Յաղագս մահուանն Վրիգորի և Ռշտակեայ, և թէ էր աղագաւ կոչի լեառնն՝ Մանեայ այրք:

ՅԵՒԹՆ և 'ի տասներորդի ամի թագաւորու թէն Տրդատայ գտաք նստեալ յաթող սրբոյ Մաքեղոյն թաղէոսի զնախահայրն մեր Վրիգորիոս և ըստ աւետարանին ծնող: Յետ լուսաւորելոյ զամենայն Հայս լուսով աստուածգիտութեան, և ջնջելոյ զխաւար կռապաշտութեանն, և ինչոյ զամենայն կողմանս եպիսկոպոսօք և վարդապետօք, սիրեցեալ զլերինս և զամայութիւն և զհանդարտութեամբ մտաց յինքեան կեալ, որպէս զի խօսեսցի ընդ Մատուծոյ անըզբաղապէս. փոխանորդ իւր թողլով զորդի իւր զՄլըստակէս, ինքն կալով 'ի գաւառին Վարանաղեայ 'ի լերինն Մանեայ այրս:

ՄԼ ասասցուք, թէ էր աղագաւ կոչի նա Մանեայ այրք: Վանգի էր կին ոմն Մանեայ անուն յընկերաց սրբոյ հռիփսիմեանցն, որպէս զՍուէն Մլրաց վարդապետուհի. որ ոչ շու թափեաց հետեւել նոցա 'ի գալն առ մեզ, գիտելով զամենայն տեղիս՝ Մատուծոյ, բնակեցաւ 'ի լերինս յայսմիկ, յայրս ինչ քարանց. վասն որոյ կոչեցաւ անուն լերինն Մանեայ այրք. յոր այր յետոյ բնակեցաւ և սուրբն Վրիգոր:

ՄԼ թէպէտ և բնակեցաւ անդ, սակայն ընդ ժամանակս ժամանակս յայտնեալ շրջէր ընդ աշխարհըս, հաստատէր 'ի հաւատս զաշակերտեալն: Լայց

Saint Grégoire, retourné sur la montagne, ne se fait plus voir à personne jusqu'à sa mort.

XCI.

Mort de Grégoire et de Resdaguès. — Pour quelle raison la montagne est-elle appelée antre de Mané ?

LA dix-septième année du règne de Dertad, comme nous l'avons trouvé, s'assit sur le siège de l'apôtre Thadée, notre patriarche Grégoire, notre père selon l'Évangile. Après avoir éclairé toute l'Arménie des lumières de la foi, de la connaissance de Dieu, dissipé les ténèbres de l'idolâtrie, rempli tout le pays d'évêques et de docteurs, Grégoire aimant la montagne, la solitude, voulant vivre dans une parfaite quiétude d'esprit, afin de pouvoir s'entretenir avec Dieu sans aucun dérangement, Grégoire laissant à sa place son fils Resdaguès, se fixe au canton de Taranaghi, dans l'antre de Mané sur la montagne.

Mais nous dirons ici pourquoi la montagne est appelée antre de Mané. Il y avait une femme du nom de Mané parmi les compagnes des saintes Ripsimiennes comme Nouné le docteur de l'Ibérie: Mané, ne s'empressa pas de suivre ses compagnes qui venaient chez nous, sachant bien que tous les lieux appartiennent à Dieu; Mané s'établit sur cette montagne dans un antre de pierres: c'est pourquoi la montagne s'est appelée antre de Mané; dans cette caverne s'établit depuis saint Grégoire.

Bien que fixé sur la montagne, cependant quelquefois saint Grégoire se montrait au dehors, parcourait le pays, affermissait dans la foi le peuple qu'il avait évan-

իրբև եկն Սլքստակէս որդի նորին 'ի ժողովոյն՝ Աիկիոյ, այնուհետև ոչ ևս երևեցաւ յայսնեալ ումեք՝ սուրբն Վրիգորիս: Ասան որոյ յիսկզբան քահանայանալոյ նորա, յեւթն և 'ի տասներորդ ամէն թագաւորութեանն Տրդատայ մինչև ցքառասուն և վեց ամն նորին, յորում ոչ ևս յաւել ումեք երևել չամարեալ թուին ամք երեսուն:

Ալ յետ նորա Սլքստակէս ամն եւթն, 'ի քառասուն և յեւթներորդ ամէն Տրդատայ մինչև ցյիսուն և երրորդ ամն նորին, յորում եղև կատարումն Սլքստակեայ: Օ ի արդարեւ էր սուսեր հոգևոր ըստ սացելումն, վասն որոյ թշնամի ամենայն անիրաւաց և զազրագործաց թուէր նա: Յաղագս որոյ և Մքբեղայոս, որ էր կարգեալ 'ի վերահացութիւն չորրորդն կոչեցեալ չայոց, կշտամբեալ 'ի նմանէ, սպասեաց 'ի գիտող աւուր և սրտահեալ 'ի ճանապարհի 'ի Նուփաց գաւառին, սպան զնա սրով և ինքն զնաց փախըստական 'ի Տաւրոս կիւլիկեցոց: Իսկ զմարմին երանելոյն բարձեալ աշակերտացն, բերին Արկեղեաց գաւառն, հանդուցանել 'ի լծին, յիւրում ւանին: Ալ յաջորդեաց զթուոն երեց եղբայրնորին Վրթանէս, 'ի յիսուն և 'ի չորրորդ ամէն Տրդատայ և անդր:

Ի այց սրբոյն Վրիգորի 'ի Սանեայ այրն կեցեալ աներևութաբար ամն բազումն, փոխի մահուամբ 'ի կարգս հրեշտակաց: Ալ հովուաց, գաին զնա վախճանեալ, 'ի նմին տեղուջ թաղեցին, ոչ գիտելով թէ ով որ նա իցէ: Այլ ելէր իսկ նոցա, որք Վրիգին մերոյ ծննդեանն եղեն խորհրդածութիւն, լինել և աշակերտի յրդարկմանն սպասաւորք: Ալ ծածկեալ ամն բազումն աստուածային իմն գողցես տեսչութեամբ, իրբև զՍուխէան զայն 'ի հնումն, զի մի 'ի սաշտոն

gélisé. Mais, lorsque Resdaguès, son fils, fut revenu du concile de Nicée, saint Grégoire ne se montra plus à personne. Ainsi, depuis le commencement de son sacerdoce, c'est-à-dire depuis la dix-septième année du règne de Dertad jusqu'à la quarante-sixième année de ce règne, époque à laquelle saint Grégoire ne se fit plus voir, on peut donc compter trente ans.

Après saint Grégoire, Resdaguès occupe le siège patriarcal l'espace de sept ans, depuis la quarante-septième année jusqu'à la cinquante-troisième année du règne de Dertad, année du martyre de Resdaguès. Resdaguès était bien véritablement le glaive spirituel, selon ce qui est dit, et par conséquent il passait pour ennemi de tous les hommes injustes et pervers. C'est pourquoi Archélaüs, alors proconsul de la contrée appelée la quatrième Arménie, vivement repris par saint Resdaguès, attendit un jour favorable; ayant rencontré Resdaguès en chemin dans le canton de Dzop, il le tua d'un coup d'épée et s'enfuit sur le Taurus en Cilicie. Les disciples du bienheureux Resdaguès ayant enlevé son corps, le portèrent au canton d'Éguéghiatz pour le déposer à Til, son bourg. A saint Resdaguès succède sur le siège patriarcal son frère aîné Vertanès, à partir de la cinquante-quatrième année du règne de Dertad.

Saint Grégoire, ayant vécu, sans se faire voir, de longues années dans l'autre de Mané, est transporté par la mort au sein des anges. Des pasteurs le trouvèrent sans vie, l'enterrèrent à la place même, sans savoir qui il était. Il convenait, en effet, que les mêmes hommes qui furent jadis les témoins, les confidens de la naissance de notre Sauveur, fussent chargés des funérailles de son disciple. Les restes de saint Grégoire restèrent cachés grand nombre d'années, sans doute par l'effet

առցի 'ի դեռահաստ բարբարոսացն ազգաց : Իսկ յորժամ սերտեալ հիմնեցան հաստք կողմանցս այսոցիկ, զկնի յետ բազում ժամանակաց յայտնեցաւ ճգնաւորի ումեմն Վատնիկ անուն կոչեցելոյ, և բերեալ եղաւ 'ի գեւղն Սարգան նշխարք սրբոյն Վրիգորի :

Սա, որպէս ամենեցուն յայտնի է, աշխարհաւ Պարթև, գաւառաւ Պահլաւ, յազգէ թագաւորեալ, զատուցեալ արշակունի, 'ի ցեղէ սուրենական, 'ի հօրէ Մնակ կոչեցելոյ, յարևելից կողմանց աշխարհիս մերոյ՝ արևելք ծագեալ մեզ և իմանալի արեգական հոգևոր ճառագայթ, 'ի խորին չարութենէ կռապաշտութեան ելք, ճշմարիտ բարի և այսահալած, երանութեան և շինութեան հոգևորի առիթ, աստուածային արդարեւ արմաւենի տընկեալ 'ի տան Տեառն և 'ի գաւիթս Մատուծոյ մերոյ ծաղկեալ, և այսպիսեօք և այսքանեօք ժողովրդովք բազմացեալ, 'ի ծերութիւն և 'ի սարարտութիւն հոգևորի զմեզ ժողովեաց 'ի փառս և 'ի գովեստ Մատուծոյ :

ՂԲ

Յաղագս վասնանի Տրդատայ թագաւորին, ընդ որում և ողբերգական մեղադրութիւն :

ՕՍՐԲՈՅ և զմեծէ և զերկրորդ նահատակէ և և զմերոյ լուսաւորութեանցն լուսաւոր վերակացուէ ճառելով, զ'ի Վրիստոսէ հանուրց կղելոցս ճշմարիտ

de la Providence divine, comme autrefois les restes de Moïse, de peur que ces restes ne devinssent un objet de culte pour les nations barbares, nouvellement chrétiennes. Mais, lorsque la foi fut fondée, affermie, dans ces contrées, et long-temps après, il fut révélé à un anachorète nommé Carnig, où reposaient les restes de saint Grégoire, et ces restes furent portés au village Tortan.

Saint Grégoire, ainsi que tout le monde le sait, était de nation parthe, du canton Bahlav, de la race régnante et particulière des Archagouni, de la branche Sourénienne, issu d'un père nommé Anag. Saint Grégoire apparaît dans les contrées orientales de notre pays, comme un orient de lumières, comme un rayon du soleil spirituel, comme un sauveur pour nous faire sortir de la profondeur criminelle de l'idolâtrie, comme la bonté même, comme celui qui chasse les démons, comme l'auteur et la cause du bonheur et de l'édification spirituelle, comme le palmier divin planté dans la maison du Seigneur, et fleuri au sein des portiques de notre Dieu. C'est ainsi que saint Grégoire, en se multipliant, en multipliant les progrès de la foi chez tant de peuples divers, dans sa vieillesse, tout rempli des choses spirituelles, nous réunit tous pour la gloire et les louanges de Dieu.

XCII.

Mort du roi Dertad. — A ce sujet reproches en forme d'élogie.

POUR parler de ce saint, de ce grand, de ce deuxième personnage héroïque, de ce maître éclairé qui présidait à notre illumination, de ce roi, le plus vérita-

Թագաւորէ, հրաշափառագունիւ պարտ էր անցանել բանիւ, որպէս զգործակցէ և զհաւասար ճգնողէ մերոյ նախաշաղի և լուսաւորութեանց նախապետի, որպէս Թուեցաւ հաճոյ Հոգւոյն սրբոյ երկցացուցանել զիմ Վուսաւորին վկայութեանն միայնոյ վիճակաւ, 'ի վերայ բերեմ' Թէ և առաքելութեանն. իսկ որ ինչ զինի այսորիկ, զուգաբան և հաւասարագործ: Բայ զառաւելութիւն ասեմ' աստ զԹագաւորին, քանզի խորհէն յաղագս Բատուծոյ և ճգնազգեցիկ լինել' զոյգ երկոցունց, իսկ նուաձել հաւանեցուցանողականաւ կամ բռնաւորականաւ բանիւ՝ առաւել էր Թագաւորին շնորհ. քանզի ըստ հաւատոյն ոչ ինչ կատեցուցանէր զգործն: Բայնր աղագաւ կուէմ և զսա նախաշաղի ճանապարհ և լուսաւորութեանցն մերոց հայր երկրորդ: Բայց զի պատմութեանց և ոչ գովեստից է ժամանակս, մանաւանդ զի և հազներգութիւնս ըստ իւրաքանչիւր պատմագրաց արտասանութեանց և ոչ յատուկ 'ի մէջ շարագրեցաւ, անցուք 'ի կարգ բանից' որ ինչ յաղագս սորա:

Աս յետ հաւատոյն՝ որ 'ի Վրիստոս, ամենայն առաքինութեամբք բացափայլեալ, և ս քան զևս յաճախէր որ ինչ յաղագս Վրիստոսի գործ և բանսաստելով և հաւանեցուցանելով զմեծամեծ նախարարն, միանգամայն և զամենայն բազմութիւնս և ամ կին, լինել արդարեւ Վրիստոսի. որպէս զի վկայեցեն հաւատոյն՝ ամենեցուն և գործքն: Բայ զիսրտասարտութիւն կամիմ ասել, Թէ և զամբարհաւաճութիւն ազգիս մերոյ յիսկզբանցն և այսր. որպէս անհամբոյր բարւոյ և ճշմարտութեան անհարազատ, կամ Թէ բնութիւն ունելով զբարձրայծութիւն և զկամակորութիւն, ընդդիմանան կամաց Թագաւո-

blement roi de tous ceux qui l'ont été depuis le Christ, il nous faudrait employer des paroles sublimes, et parler de Dertad comme du coopérateur, de l'égal en sainteté, en austérité, de notre guide, du chef et de l'auteur de notre illumination. Il a plu à l'Esprit saint de distinguer notre Illuminateur seulement par l'attribution des fonctions de prêtre et confesseur, et moi, j'ajouterai, aussi par l'apostolat. Mais d'ailleurs le roi est égal à Grégoire par la puissance de ses paroles et de ses œuvres. Je dis même qu'il y eut surcroît de mérite du côté du roi; car pour ce qui est de la vie contemplative et austère, il y eut mérite égal des deux côtés: mais pour ce qui est de subjuguier par une puissance persuasive ou incisive, il y avait plus de grâce du côté du roi; car, selon sa foi se réglaient en tout ses actions. Voilà pourquoi je l'appelle la voie qui précède, le second père de notre illumination. Comme c'est ici le moment d'écrire l'histoire et non de célébrer des louanges, vu surtout que ces détails se trouvent dans les compositions de différens historiens, et que rien n'a été composé par nous en particulier, nous allons passer à l'ordre des faits qui concernent Dertad.

Dertad, après sa conversion à la foi du Christ, Dertad, brillant de l'éclat de toutes les vertus, de plus en plus faisait tout pour le Christ, œuvres et paroles, reprenant, persuadant les grands satrapes, ainsi que toute la multitude du peuple, pour en faire vraiment des chrétiens, afin que les œuvres de chacun témoignassent de sa foi. Mais je veux ici dénoncer l'endurcissement et l'arrogance de notre nation depuis les commencemens jusqu'à ce jour: refusant d'embrasser le bien, ennemie de la vérité, naturellement hautaine et entêtée, elle résiste aux volontés du roi pour ce qui est de la religion chrétienne; les hommes suivent

րին յաղագս կրօնիցն քրիստոսականաց, զՏէտ երթալ լով կամաց կանանց և հարձից: Որում ոչ կարացեալ ներել թագաւորին, ընկեցեալ զերկրաւոր պսակս՝ զՏէտ ընթանայր երկնաւորին, արագ հասանելով ՚ի տեղի սուրբ ճգնաւորին Վրիստոսի, ծակամուտ լեռնակեցիկ եղեալ:

Մտանօր ամաչեմ ասել զճշմարտութիւնն, մաւաւանդ թէ զանօրէնութիւն և զամբարշտութիւն ազգիս մերոյ, և զմեծի ողբոց և արտասուաց արժանի սոցա գործս: Վանզի զՏէտ առաքեալ, կռեն զնա՝ լինել ըստ կամաց նորա, և ունել զթագաւորութիւն: Իսկ ՚ի չհաւանել սրբոյն՝ տան նմա արբումն, որպէս անդ ուրեմն ՚ի հինսն աթենացիքն Սկրատայ զմոլեխինդն. և կամ թէ զմերն իսկ ասել, կատաղեալ երբայեցիքն ըմպելի լեղեալ խառնեալ Մտուծոյ մերոյ: Եւ զայս արարեալ շիջուցին յինքեանց զբազմափայլ ճառագոյթն աստուածպաշտութեան:

Ս անն այսորիկ ՚ի վերայ իմոցս ողբալով ասեմ, որպէս Պաւղոս յաղագս իւրոցն, և թշնամեաց խաչին Վրիստոսի. բայց ասեմ ոչ զիմ բանս, այլ զճողոցն սրբոյ: Մզ թեւր և դառնացող, ազգ՝ որ ոչ ուղղեաց զսիրտ իւր, և ոչ հաւատարմացաւ Մտուծոյ ոգի նորա: Մբ արամեանք, մինչև յերբ էք ծանրասիրտք, ընդէր սիրէք զնանբութիւն և զանաստուածութիւն: Ոչ ծանեայք, զի սքանչելացոյց Տէր զսուրբս իւր. և ոչ Տէր լուիցէ յաղաղակել ձերում առ նա. բարկացեալ մեղանչեցէք, և յանկողինս ձեր ոչ զղջացարուք. բանզի զենէք զենումն անօրէնութեան, և զյուսացեալն ՚ի Տէր արհամարհեցէք: Ս անն այսորիկ եկեացէ ձեզ որոգայթ, զոր ոչ ծանեայք. և որսն զոր որսայցէք, ըմբռնեսցէ զձեզ, և նովին որոգայթիւն անկջիք: Մյ Նորա անձն ցնծացէ Տէրամբ, և ու-

les volontés de leurs femmes et concubines. Le roi, ne pouvant souffrir la conduite de son peuple, jeta une couronne terrestre pour courir après une couronne céleste, et se hâta d'aller au lieu habité par le saint anachorète du Christ, pour vivre dans l'ancre de la montagne.

Ici je rougis de dire la vérité, surtout de rappeler l'injustice et l'impiété de notre nation, de rapporter des actes vraiment lamentables, déplorables. En effet, notre nation envoie promettre à Dertad de se conformer à ses volontés, s'il veut conserver la couronne. Mais sur le refus du saint roi, on lui donne un breuvage, comme autrefois les Athéniens donnèrent de la ciguë à Socrate, ou bien, dirons-nous encore, comme les Hébreux, dans le délire de leur fureur, donnèrent un breuvage mêlé de fiel à notre Dieu; et, par cette infâme conduite, notre nation éteignit pour elle le rayon aux mille lumières du culte du vrai Dieu.

C'est pourquoi je m'écrie en pleurant sur les miens, comme Paul s'écriait sur les siens, ennemis aussi de la croix du Christ: mais je n'emploierai pas mes propres paroles, mais bien les paroles de l'esprit saint. Nation perverse, criminelle, qui n'a point dirigé son cœur vers le bien, et n'a point été fidèle à Dieu, son principe et sa vie! Fils d'Aram, jusqu'à quand serez-vous endurcis? pourquoi aimez-vous ce qui n'est que vanité, impiété? Vous n'avez pas reconnu que Dieu a glorifié ses saints: Dieu ne vous écoutera pas lorsque vous crierez vers lui. Vous avez péché dans votre colère, et vous ne vous êtes point repentis dans votre couche; vous faites des sacrifices d'iniquité, et vous avez méprisé ceux qui espèrent dans le Seigneur: c'est pourquoi vous serez pris au piège de celui que vous n'avez pas connu; la proie que vous chassiez fera de vous

բախասցի 'ի փրկութեան իւրում , և ամենայնիւ
ինքեամբ ասասցէ . Տէր , ո՛վ նմանէ քեզ :

Եւ զի այսոքիկ ճշմարիտ այսպէս , միխթարեացուք
մերովք վտանգիւքս և մեք . զի եթէ ընդ փայտ դա-
լոր զայս արարին , ասէ Վրիտաոս , իսկ ընդ չորն զինչ
լինիցի : Ըրդ եթէ ընդ սուրբս Մատուծոյ , և որք 'ի
թագաւորութենէ յաղագս Մատուծոյ զինքեանս
նուաստացուցին՝ այս է , այլ զինչ մեր բանս առ Մ-
տուծոյ յաղագս 'ի ձէնջ վտանգիցս , որոց վտանգք և
աղքատութիւն սեպհական է : Ըյլ սակայն ասացից :
Ո՞րք 'ի ձէնջ թոշակս յաղագս մեր , ո՛վ որ վարդա-
պետացն մաղթանս , ո՛վ որ բան յօժարեցուցանող կամ
յորդորական , ո՛վ որ յերթալս մեր բեռնաբարձս ,
ո՛վ որ 'ի զալն մերում հանգիստ , ո՛վ որ տուն կամ օ-
թանոց մեզ պատրաստեաց : Սողից զայլն , զի և ոչ
զլեզուս չարս և զողիտութիւնս , հանդերձ սնտաի փա-
ռամնութեամբն և կատաղի լեզուանութեամբն ,
սանձահարեցէք . այլ նիւթ նոցա անմտութեան զձեր
ուսումնատեացդ տալով բարս , բորբորեցէք առաւել
քան զհնոցն Վաբելովնի :

Ս անն որոյ իւրաքանչիւր որ առանձինն է քուրմ
և պաշտօնեայ , որպէս ասէ զիր . որպէս և այժմ խօ-
սողք բազումք աստուածայնոցն , և զօրութեան մը-
տացն ոչ հասուք . և խօսողք՝ ոչ ըստ հաճոյից հո-
գւոյն , այլ ըստ օտարին : Ս անն որոյ հիացումն իմն են
ճառքս և սարսափելի՝ որոց միտս ունին . քանզի խօ-
սի , որ խօսին զՄատուծոյ և զաստուածայինսն , և խոր
հուրդք խօսողին յօտարն հային : Օ ի ոչ վասն որոյ

sa proie, et vous tomberez dans le piège que vous lui tendiez; mais la personne du juste se réjouira dans le Seigneur, et se félicitera de son salut, et toute sa personne dira: «Seigneur, qui est semblable à toi?»

Puisque tout cela est vraiment ainsi, consolons-nous, nous aussi, de nos périls. «Car, s'ils en ont agi ainsi avec le bois vert, dit le Christ, qu'arrivera-t-il donc au bois sec?» Si donc vous traitez ainsi les saints de Dieu, les princes qui se sont éloignés eux-mêmes du trône pour Dieu, quelles paroles adresserons-nous à Dieu au sujet des périls que vous nous suscitez, à nous, qui n'avons en partage que les périls et la pauvreté? Cependant, je dirai: quel est celui d'entre vous qui a fourni à nos besoins, qui a adressé des prières aux docteurs, des paroles de consolation, d'encouragement? quel est celui qui a fait porter nos fardeaux dans nos voyages, nous a donné à notre arrivée un lieu de repos? quel est celui qui nous a préparé une maison, une hôtellerie? Je laisserai le reste. Car, ces langues qui publient des discours pleins de méchanceté et d'ignorance, avec une vanité ridicule et une jactance désordonnée, ces langues, vous ne les avez pas réfrénées, vous avez donné pour matière à leur sottes paroles, votre conduite ennemie de toute instruction, et vous en avez fait un foyer plus enflammé que la fournaise de Babylone.

C'est pourquoi, chacun en particulier est prêtre et ministre des faux dieux, comme dit l'Écriture. De même aussi aujourd'hui beaucoup de ceux qui parlent des choses divines, ne possèdent pas la vertu de l'intelligence; ils parlent non selon le sens de l'esprit saint, mais selon l'esprit étranger; c'est pourquoi leur discours sont un sujet d'étonnement et d'horreur pour les sages; ils parlent, il est vrai, de Dieu et des cho-

խօսին՝ կրէ զաշխատութիւնն, և ոչ մեղմնով և հեզիկ, որպէս ուսանն, թէ մի որ լուիցէ արտաքոյ զբարբառնորա, այլ յաղագս փառաց մարդկայնոց, և ճայթեցուցանելով հնչեցուցանեն՝ ՚ի լսելիս մարդկան : Որ շատխօսութեանն հոսանք իբրև յաղբերէ դիմեն, որպէս ասաց ոմն ՚ի հնոցն, և զկծեցուցանեն զնամ գինարբուս ՚ի հրապարակս : Ով որ զնոսա ոչ ողբասցի, որ միտս ունիցի : Այլ եթէ ոչ որ զլարեսցի, ասեմ՝ թէ և որ յորդորեն զնոսա այսպիսիս լինել : Ըրգելում ասեւ զՔրիստոսին, զտալն վրէժս յարենէն Ըբելի արդարոյ մինչև ցարիւնն : Օ չաքարխայ, որ կայ ՚ի մէջ տաճարին և սեղանոյն :

Ըլ աստանօր դադարեսցէ բանս, որպէս աշխատութիւն կրեալ՝ յականջս լինել խօսեցեալ մեռելոց : Ըլ պատմութիւնս յաղագս սրբոյն Տրդատայ ճնմարիտ է . բանցի արբուցեալ նմա դեղ մահու, զրկեցան ՚ի լուսոյ շնորհաց ճառագայթիցնորա, որ թագաւորեաց ամս յիսուն և վեց :

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿԵՑԱՆ ԳԻՐԲ ԵՐԿՐՈՐԴ, ՅԱՌԱՋԱԿԻՄՈՒ
ԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԱՑ

ses divines, mais les pensées de ces hommes sont tournées vers les choses étrangères à Dieu. Ils n'apportent ni soin, ni réflexion à ce qu'ils disent ; ils ne parlent pas doucement et lentement, comme il est enseigné, que personne au dehors n'écoute leur langage ; pour conquérir la gloire des humains, ils font avec grand éclat retentir leurs discours aux oreilles des hommes ; le flux de leurs paroles semble sortir d'une source intarissable, comme l'a dit un ancien, et fatigue tous les ivrognes dans les places publiques. Quel est l'homme de bon sens qui ne plaindra le sort de ces hommes ? Ne pas être indigné contre eux, c'est les encourager à être tels qu'ils sont. Je m'abstiens de dire cette parole du Christ, que vengeance sera tirée depuis le sang d'Abel, du juste Abel, jusqu'au sang de Zacharie, versé entre le temple et l'autel.

Mais ici je termine, comme un homme fatigué de parler aux oreilles des morts. L'histoire rapportée au sujet de saint Dertad est vraie. En lui faisant prendre un breuvage de mort, ses sujets se sont privés de la lumière des grâces qui s'échappaient de ses rayons. Dertad régna cinquante-six ans.

ICI EST TERMINÉ LE LIVRE SECOND DE L'HISTOIRE PROGRESSIVE
DE LA NOBLE ARMÉNIE.

Յ Լ Ե Կ Գ Լ Խ Ո Յ

Գ Ի Բ Բ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ե

Ա.	Մովսիսի խորհնացւոյ յաղագս մերոյս յիսկզբանն յայտ բանիցս Սահակայ բազմատունւոյ ինդալ	2
Բ.	Թէ ընդէր, վասն զի ՚ի քաղցեացւոյ և յասորեստանեաց մատենից ցանկագոյն են մեր իրք, ՚ի յունականէն կամեցաք մէք ցուցանել	6
Գ.	Յաղագս անխմատասեր բարուց առաջնոցն մերոց թագաւորաց և իշխանաց	8
Դ.	Յաղագս զի ոչ սակս Ադամայ և այլոց նահապետացն միաբանեցան այլք ՚ի պատմագրաց	14
Ե.	Յաղագս հաւասար գալոյ ազգարանութեան երկից որդւոցն Կոյի ցԱբրահամ և ցՆինոս և ցԱբամ. և թէ Կինոս ոչ Բէլ և ոչ որդի Բէլայ	20
Զ.	Յաղագս թէ է ինչ որ հաւասար, և է որ օտար ՚ի Մովսիսէ պատմնն այլքն հնարուք, և յաղագս Ոլոմպիոդորոյ փիլիսոփայի անգիր զրուցացն	28
Է.	Յայտարարութիւն սակաւութ, թէ ըստ արտայնոցն ասացեալ է Բէլչք. ըստ աստուածային բանից Ճչմարտութեամբ Կարբութէ	36
Ը.	Թէ ո՞վ կամ ուստի զայսպիսի եզիտ զրուցարանութիւնս	38
Թ.	Թուղթ Սաղարշակայաբքայի Հայոց առ մեծն Արշակ սրբայ Պարսից	40
Ժ.	Յաղագս ապստամբութեանն Հայկոյ	46
ԺԱ.	Յաղագս պատերազմին և մահուանն Բէլայ	48
ԺԲ.	Յաղագս որ ՚ի Հայկոյ ազգք և ծնունդք. և թէ զինչ իւրաքանչիւր պ ՚ի նոցանէ զործեաց	54
ԺԳ.	Յաղագս ընդ արևելեայս պատերազմին և յաղթութեանն, և մահուան Կիւքարն Մաղեսայ	62
ԺԴ.	Յաղագս ընդ ասորեստանեայս կուռոյն և յաղթութեանն,	

TABLE DES CHAPITRES.

LIVRE PREMIER.

I. Moïse de Khorène à l'occasion et au commencement de cet ouvrage, à Isaac Pacradouni salut. pag.	3
II. Pourquoi, puisque dans les livres des Chaldéens des Assyriens, il est plus souvent fait mention de nos affaires, pourquoi avons-nous voulu les reproduire ici d'après le grec? »	7
III. De la conduite nullement philosophique de nos premiers rois et princes. »	9
IV. Divergence d'opinions au sujet d'Adam et des autres patriarches, de la part des autres historiens »	15
V. Progression égale entre la généalogie des trois fils de Noé jusqu'à Abraham, jusqu'à Ninus et jusqu'à Aram. — Ninus n'est ni Bel, ni fils de Bel. »	21
VI. Sur quelques points, les autres archéologues s'accordent avec Moïse, ils en diffèrent sur d'autres points. — Discours non écrits du philosophe Olympiodore. »	29
VII. Montrer en peu de mots, que le personnage appelé Bel par les auteurs profanes, selon les divines écritures est bien Nemrod. »	37
VIII. Qui a trouvé ces récits, et d'où sont-ils tirés? »	39
IX. Lettre de Vagharchag roi d'Arméniens, au grand Archag, roi des Perses »	41
X. De la rébellion de Haïg »	47
XI. De la guerre et de la mort de Bel. »	49
XII. Races et lignées issues de Haïg. — Ce que chacun de ses descendans a fait. »	55
XIII. Guerre d'Aram contre les Orientaux, sa victoire, — Mort de Nioukar Matès. »	63
XIV. Différends d'Aram avec les Assyriens, sa victoire.	

	և Պայտազայն Քաղեայն, և Կեսարու, և առաջին և այլոց անուանեալ Հայոց	66
ԺԵ.	Յաղագս Աբայի, և մահուան նորա սգաերազմաւ 'ի Շամիրամայ	72
ԺԶ.	Թէ որպէս յետ մահուանն Աբայի Շամիրամ շինե զքաղաքն և զամբարտակ գետոյն և զիւր տունն	76
ԺԷ.	Յաղագս Շամիրամայ, թէ էր աղագաւ կատրեաց զորդիս իւր, և թէ որպէս փախստական լինի 'ի Զրադաշտե մոզէ 'ի Հայս, և մեռանի 'ի Աինուասայ որդւոյ իւրայ	82
ԺԸ.	Յաղագս թէ հաւաստի նախ լեալ սրտերազմն Շամիրամայ 'ի հնգիկս, և զինի մահուան նորա որ 'ի Հայս	84
ԺԹ.	Որ ինչ զինի մահուանն Շամիրամայ	86
Ի.	Վասն արայեան Աբայի, և թէ սորա որդի Անուշաւանն, որ Սոս անուանիւր	92
ԻԱ.	Որ 'ի Սկայորդւոյն Պարոյր՝ առաջին 'ի Հայս թագաւորէ, օգնական լինի Վարբակայ Մարի՝ բառնալով զթագաւորութիւնն 'ի Սարգանսպաղայ	94
ԻԲ.	Կարգ թագաւորաց մերոց և համար նոցունց որդի 'ի հօրէ առնելով	98
ԻԳ.	Յաղագս որդւոյն Սենեքարիմայ, և թէ արծրունիք և զնունիք և բզէ շին անուանեալ Աջնեաց՝ 'ի նոցանէ սերեալք, և 'ի նոյն ճառի՝ եթէ Անգեղ տունն 'ի Պապամայ	102
ԻԴ.	Յաղագս Տիգրանայ, թէ որպիսի ամենայնիւ	104
ԻԵ.	Վասն Էրկիւղի կասկածանացն Աջգահակայ 'ի միարանու թեւնէ սիրոյ Կիրոսի և Տիգրանայ	108
ԻԶ.	Թէ որպէս 'ի խիթի լինելով Աջգահակայ, զառաջակայ իւր զիպուածն տեսանէ պանչելն երազով	—
ԻԷ.	Յաղագս որ 'ի խորհրդակցացն բան. զինի ապա և իւր որ ինչ մտածութիւն, և 'ի նոյն հետայն գործն	112
ԻԸ.	Թուղթ Աջգահակայ. յետ որոյ և յօժարութիւն Տիգրանայ և յուղարկումն Տիգրանուհեայ 'ի Մարս	114
ԻԹ.	Եթէ որպէս յայանեցաւ նենդութիւնն, և գրգռեցաւ մարտն, յորում՝ և մահն Աջգահակայ	116
Լ.	Յաղագս թէ էր աղագաւ յարկեաց զբոյր իւր Տիգրանուհի 'ի Տիգրանակերտ. և վասն Անուշայ, առաջին կնոջն Աջգահակայ, և բնակութեան գերւոյն	120

— Baïabis Kaghia. — Césarée. — Première Arménie, et autres contrées appelées Arménie. ”	67
XV. Ara. — Sa mort dans une guerre suscitée par Sémiramis. ”	73
XVI. Comment après la mort d'Ara, Sémiramis bâtit-elle sa ville, la chaussée du fleuve, et son palais? ”	77
XVII. De Sémiramis, pour quelle raison fait-elle périr ses enfans? — Comment s'enfuit-elle du mage Zoroastre, en Arménie? — Elle meurt de la main de son fils Ninyas. ”	83
XVIII. D'abord, guerre de Sémiramis dans les Indes, puis, sa mort arrivée en Arménie. ”	85
XIX. Événemens arrivés après la mort de Sémiramis. ”	87
XX. Ara fils d'Ara. — Son fils Anouchavan, surnommé Sos. ”	93
XXI. Barouïr, fils de Sgaïorti, est le premier roi couronné en Arménie. — Il aide Varbace le Mède à s'emparer du royaume des Sardanapale. ”	95
XXII. Suite de nos rois. — Leur nombre de père en fils. ”	99
XXIII. Des fils de Sennécherim. — Les Ardzrouni, les Kenouni, et le prince d'Aghtznik en sont issus. — Montrer dans le même chapitre que la maison Ankegh vient de Baskam. ”	103
XXIV. De Dicran, tel qu'il fut en tout. ”	105
XXV. Crainte et soupçons d'Astyage, nés à la vue de l'étroite amitié de Cyrus et de Dicran. ”	109
XXVI. Comment déjà la haine dans le cœur, Astyage voit-il sa destinée présente au moyen d'un songe merveilleux? ”	ib.
XXVII. Des opinions émises par les conseillers d'Astyage, puis ses propres réflexions, et projets: leur exécution immédiate. ”	113
XXVIII. Lettre d'Astyage. — Puis, dispositions favorables de Dicran. — Envoi de Dicranouhi en Médie. ”	115
XXIX. Comment fut découverte la perfidie d'Astyage, et s'engagea le combat dans lequel périt ce prince? ”	117
XXX. Pour quelle raison Dicran envoya-t-il sa sœur Dicranouhi à Dicranaguerd? — Anouich, première femme d'Astyage. — De l'habitation assignée aux captifs. ”	121

ԼԱ. Թէ ո՞րք ոմանք սորա զարմիր, և ո՞րք 'ի ամանէ որոշեալ ցեղք. 124

ԼԲ. Թէ եղևական պատերազմ առ Տեւոսմեաւ. և մեր Զարմայր ընդ եթովպացի զբուն լինել սակաւութ, և 'ի նոյն մահ. 128

ԼԳ. Ի Պարսից առասպելեաց, յաղագս Բիւրասպի Աժգա-
հակայ 132

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ա. Ընան միջակ պատմութեան մերոյն նախնեաց 138

Բ. Թագաւորեալ Ալշակայ և որդւոյն, պատերազմ ընդ մական-
զոնացիս, և սէր ընդ հաովնայեցիս 140

Գ. Թագաւորեցումնէ զՎաղարշակ Հայոց աշխարհիս 142

Դ. Եթէ որպէս միարանեալ Վաղարշակայ գքաջս Հայոց 'ի
կարգ զբուն, խաղայ 'ի վերայ մականգովնացւոց մտերաց. 144

Ե. Պատերազմ Մորփուղիկեայ և մկնդահար մահ. 146

Զ. Եթէ որպէս կարգեաց Վաղարշակ զարևմուտս և զհիւսիսի
մերոյ աշխարհիս 148

Է. Յորնուած Թագաւորութեանն, և թէ ուստի զնախարա-
բութիւնն բազմացոյց, որպէս և վնարդ կենցաղավարել
հրամայեաց 154

Ը. Երկրորդ Թագաւորութեան լինել 'ի զաւակէ Ադահակայ
Մարոց Թագաւորին 156

Թ. Յաղագս մերոյ Ալշակայ առաջնոյ, և նորին գործոց 166

Ժ. Եթէ ուստի եգիս զպատմութիւնն զկնի մասենիցն Մար
Արաս Կատինայ 168

ԺԱ. Յաղագս մերոյ առաջնոյ Արտաշիսի, և յափշտակելոյ զնա-
խագահութիւնն 170

ԺԲ. Խաղալն Արտաշիսի յարևմուտս, և ձերբակալ առնել զԿրիս-
տոս, և աւարել ընձեռել Հայոց զպատկերս կոռոց 172

ԺԳ. Վկայութիւնք տիեզերակալութեանն Արտաշիսի և կապե-
լոյն զԿրիստոս, յալոց սրտամոզբայ 174

ԺԴ. Յաղագս Թագաւորութեանն Տիգրանայ միջնոյ և ընդդէմ
կալոյ զբայնն Յունաց, և զմահանն շինելոյ, և արշաւանս
առնելոյ 'ի Պաղեստինէ 180

ԺԵ. Դիմումն 'ի մեզ Պոմպիլոսի հասնայեցւոց զբարձարի, և առ-
նուն զՄաժար, և մահն Միհրդատայ 182

XXXI. Quelles sont les races issues de Dicran ? quelles sont les branches de ces races?	125
XXXII. Guerre d'Ilion sous Teutamus.—Notre roi Zarmair avec une faible troupe se joint aux Ethiopiens. — Sa mort.	129
Des fables des Perses au sujet de Piourash Astyage	133

LIVRE SECOND.

I. Histoire des temps intermédiaires de nos ancêtres.	130
II. Règne d'Archag et de ses enfans.—Guerre contre les Macédoniens.—Amitié avec les Romains.	141
III. Archag établit Vagharchag roi d'Arménie	143
IV. Vagharchag, à la tête de l'élite des Arméniens, marche contre les alliés des Macédoniens.	145
V. Combat de Morphylig. — Il meurt d'un coup de lance.	147
VI. Vagharchag organise l'occident et le nord de notre pays.	149
VII. Organisation du royaume.—D'où Vagharchag tire-t-il ses nombreuses satrapies? — Comment règle-t-il son système d'institution?	153
VIII. Second dignitaire du royaume, choisi parmi les descendans d'Astyage roi des Mèdes.	157
IX. De notre Archag I ^{er} .— Ses faits et gestes.	167
X. D'où cette histoire est-elle tirée après le livre de Mar Apas Gadina?	169
XI. De notre premier Ardachès. — Il s'empare de la suprématie royale.	171
XII. Ardachès s'en va en occident, fait Crésus captif, donne à l'Arménie les idoles qu'il a pillées en Asie.	173
XIII. Preuves des grands conquêtes d'Ardachès et de la captivité de Crésus, d'après les autres historiens.	175
XIV. Règne de Dicran II. — Résistance contre les troupes grecques.—Construction des temples.— Invasion de Dicran en Palestine.	181
XV. Arrivée chez nous de Pompée, général romain.— Prise de Majag. — Mort de Mihrdate.	183

ԺԶ.	Յաղագս յարձակմանն Տիգրանայ 'ի վերայ զբրացն հռոմայ- կցոց, և խոյս տալ Գարիանոսի, և արձակելոյ զմանուկն Միհրդատ	184
ԺԷ.	Պատերազմ Կրասոսի, և սատակումն նորին 'ի Տիգրանայ	186
ԺԸ.	Թե որպէս Կաստիոս ընդդիմակաց եղև Տիգրանայ, ապառաժ բեւն Միհրդատայ, և քննելն զԿեսարիայ	—
ԺԹ.	Յաղագս միարանութեան Տիգրանայ և Արտաշիլի, և առա- քեալ ասպատակ 'ի Պաղեստինէ, և դերութիւն Հիւրկա- նու քահանայապետի և այլ բազմութեան Հրեկոյ	188
Ի.	Այլ պատերազմ Հայոց ընդ զբոս հռոմայեցոց, և պար- տումն Սիդոնի և Բենդիդեայ	194
ԻԱ.	Եթէ զիորդ Անտոնինոս իւրովն գիմեալ 'ի վերայ զբրացն Հայոց, առնու զՇահաա	194
ԻԲ.	Յաղագս թագաւորելոյն Արտաւազդայ, և պատերազմել ընդ հռոմայեցիս	196
ԻԳ.	Ձերբակալ արարեալ Անտոնինոս զԱրտաւազդ	198
ԻԴ.	Յաղագս թագաւորելոյն Արշանայ, և զառաջինն մասնաւոր հարկիւ Հայոց հռոմայեցոց, և արձակումն Հիւրկանոսի և վասն նորին վասնզ ազգին բազրատունեաց	198
ԻԵ.	Գժտութիւն ընդ Հերովդի Արշանայ, և ակամայ հնարան- դութիւն	204
ԻԶ.	Թագաւորութիւն Աբգարու, և մասնել բոլորովմբ հայ- ոց ընդ հարկաւ հռոմայեցոց, և պատերազմ ընդ զբոս Հերովդի, և սպանանել զեղբորորդի նորա զՅուսիփ	206
ԻԷ.	Շինուած Եգեսիայ քաղաքի, և յիշատակումն սակաւուք ազգի մերոյ Լուսաւորինն	208
ԻԸ.	Յաղագս երթալոյն Աբգարու յարեկոս և թագաւորեցու- ցանելոյ Պարսից զԱրտաշէս, և թէ զիորդ կարգեաց զեղ- բարս իւր, յորոց մեր Լուսաւորինն և նորին աղջակիցք	210
ԻԹ.	Դարձ Աբգարու յարեկոց և տալ օքնականութիւն Արե- տայ 'ի մարտ ընդ Հերովդի չորրորդապետի	212
Լ.	Աւաբումն իշխանացն Աբգարու առ Մառինոս, յորում տեսին զՓրկիչն մեր Քրիստոս, ուստի եղև սկիզբն հաւա- սոցն Աբգարու	214
ԼԱ.	Թուղթ Աբգարու առ Փրկիչն Յիսուս Քրիստոս	216
ԼԲ.	Պատասխանի թղթոյն Աբգարու, զոր դրեաց թումաս Ա- ռաքեալն հրամանաւ Փրկիչն	218
ԼԳ.	Քարոզութիւն Եգեսիայ Առաքելոյն թաղելի, և պատճեն թղթոյն հնդից	220

XVI. Dicran fond sur l'armée des Romains. — Fuite de Gabinius.— Délivrance du jeune Mihrdate. »	185
XVII. Combat de Crassus. — Sa défaite par Dicran. »	187
XVIII. Comment Cassius résista-t-il à Dicran ? — Révolte de Mihrdate. — Reconstruction de Césarée. »	ib.
XIX. Alliance de Dicran et d'Ardachès. — Incursion en Palestine. — Captivité du grand-prêtre Hyrcanus, et d'une multitude de Juifs . »	189
XX. Autre guerre des Arméniens contre les Romains. — Défaite de Silon et de Ventidius. . . »	195
XXI. Antoine fond lui-même sur les troupes arméniennes, prend Samosate. »	ib.
XXII. Règne d'Ardavazt. — Guerre contre les Romains. »	197
XXIII. Antoine fait Ardavazt prisonnier »	199
XXIV. Règne d'Archam. — Pour la première fois l'Arménie se voit en partie tributaire des Romains. — Délivrance d'Hyrcanus. — Péril où se trouve pour lui la race des Pacradouni. »	ib.
XXV. Différend d'Archam avec Hérode. — Soumission forcée d'Archam. »	205
XXVI. Règne d'Abgar. — L'Arménie est entièrement soumise au tribut des Romains. Guerre avec les troupes d'Hérode. — Le fils de son frère, Joseph, est tué. »	207
XXVII. Fondation de la ville d'Édesse.— Notice abrégée sur la race de notre Illuminateur. »	209
XXVIII. Abgar vient en orient, maintient Ardachès sur le trône de Perse. — Concilie ses frères, de qui descendent notre Illuminateur et ses parens. »	211
XXIX. Abgar revient d'orient. — Il prête secours à Arète, en guerre contre Hérode Tétrarque. »	213
XXX. Abgar envoie des princes à Marinus.— Ces députés voient notre Sauveur le Christ.— Commencement de la conversion d'Abgar »	215
XXXI. Lettre d'Abgar au Sauveur Jésus-Christ. . . »	217
XXXII. Réponse à la lettre d'Abgar, réponse que l'apôtre Thomas écrivit à ce prince par ordre du Sauveur. »	219
XXXIII. Prédication à Édesse de l'apôtre Thadée. — Copie de cinq lettres »	221

1Գ.	Յաղագս վիպութեան Առաքելոցն մերոց	230
1Ծ.	Վասն Սանատրկոյ թագաւորութեանն, և սպանման ճնշն գոցն Արդարու, և վասն Հեղինեայ տիկնոջ	232
1Զ.	Յաղագս նորոգման Մծրին քաղաքի, և անուանակոչու թեանն Սանատրկոյ, և մահուան նորին	236
1Կ.	Թագաւորել Երուանդայ և կոտորել զորդին Սանատրկոյ, և զերժանել Արտաշիսի փախտեամբ	238
1Ը.	Ար քննչ ջան Երուանդայ վասն 'ի բուռն ածելոյ զմանուկն Արտաշէս. և 'ի բաց թողոյ զՄիջագետս	242
1Թ.	Յաղագս շինուածի Երուանդաշատ քաղաքի	244
Խ.	Թէ որպէս շինեաց զԲաղարան քաղաք կոչոյ	246
ԽԱ.	Վասն անկելոյ զանաան, որ կոչի Ծննդոց	—
ԽԲ.	Վասն մեռակերտին, որ կոչի Երուանդակերտ	248
ԽԳ.	Թէ որպէս Սմբատայ օգնական արարեալ զնախարարս Պարսից՝ ինդրէ թագաւորեցուցանել զԱրտաշէս	250
ԽԴ.	Յաղագս ըսելոյ Երուանդայ զգալն Արտաշիսի, և դուստրեալ զզորս 'ի ստորաստութիւն սրտերազմի	250
ԽԵ.	Թէ որպէս ընդ մուսն Արտաշիսի յիւր աշխարհն աջողեցու գործն	252
ԽԶ.	Երուանդայ ստաւրազով ընդ Արտաշիսի և փախուստ, և առուսն քաղաքի նորս և մահ	254
ԽԷ.	Թագաւորել Արտաշիսի և առնել բարի խրոց երախտաւորացն	258
ԽԸ.	Սպանումն Երուազայ, և շինել միւսոյ Բաղարանի, և հարկել Արտաշիսի Հոսովեայեցոց	260
ԽԹ.	Վասն շինուածոյ Արտաշատ քաղաքի	262
Ծ.	Յարձակումն Ալանայ 'ի մեզ և սարսուսն, և ինտութիւն Արտաշիսի ընդ նոսա	264
ԾԱ.	Սպանումն Արգամայ և որդւոց նորս	270
ԾԲ.	Եթէ որպէս Սմբատ, և զինչ յԱլանս գործեաց. և բնակել Արտաշու	272
ԾԳ.	Աւերումն Կասրից, և գրգռութիւն ընդ Սմբատայ զարմիցն Արտաշիսի և ընդ միւսանս	274
ԾԴ.	Պատերազմ ընդ զորս Դոմախանտի 'ի բասեան	276
ԾԵ.	Յաղագս Տրախանտի և նորին գործոց, և մահուանն Մաթանայ յեղբարցն	278

XXXIV. Martyre de nos apôtres	231
XXXV. Règne de Sanadroug. — Meurtre des enfans d'Abgar. — La princesse Hélène.	233
XXXVI. Restauration de la ville de Medzpine.—Dénomi- nation de Sanadroug. — Sa mort.	237
XXXVII. Règne d'Érouant. — Meurtre des enfans de Sa- nadroug. — Ardachès trouve son salut dans la fuite.	239
XXXVIII. Efforts multipliés d'Érouant pour se saisir du jeune Ardachès.— Érouant abandonne la Mé- sopotamie.	243
XXXIX. Construction de la ville Érouantachad	245
XL. Comment Érouant bâtit-il Pacaran, ville des idoles?	247
XLI. Plantation de la forêt appelée forêt de la Mul- tiplication.	ib.
XLII. La ville appelée Érouantaguerd.	249
XLIII. Sempad, aidé par les satrapes de Perse, cherche à mettre Ardachès sur le trône.	251
XLIV. Érouant à la nouvelle de l'arrivée d'Ardachès, assemble son armée pour se préparer aux com- bats.	ib.
XLV. Comment l'entreprise d'Ardachès réussit-elle lors de son entrée dans son pays?	253
XLVI. Combat d'Érouant avec Ardachès. — Sa fuite. — Prise de sa ville. — Mort d'Érouant.	255
XLVII. Ardachès règne et fait du bien à ses partisans.	259
XLVIII. Meurtre d'Érouaz. — Construction d'une autre ville Pacaran. — Ardachès paie tribut aux Ro- mains.	261
XLIX. Construction de la ville d'Ardachad	263
L. Invasion des Alans chez nous. — Leur défaite. — Alliance d'Ardachès avec eux.	265
LI. Meurtre d'Arcam et de ses enfans.	271
LII. Sempad. — Sa conduite dans le pays des Alans. — La ville d'Ardaz est habitée.	273
LIII. Ruine des Caspiens. — Conflit des enfans d'Ar- dachès avec Sempad, puis les uns contre les autres.	275
LIV. Guerre contre l'armée de Domitien dans la Pasène.	277
LV. Trajan. — Ses faits et gestes. — Mort de Majan tué par ses frères.	279

ԵԶ.	Թէ որպէս բազմամարդացոյց Արտաշէս զաջխարհս, և սահմանս հաստատեաց	280
ԵԷ.	Յաղագս նախարարութեանն ամատունեաց	282
ԵԸ.	Վասն առուեղինից տոհմին, թէ ուստի սերեալ ազգ.	284
ԵԹ.	Արուեստից զխոսութիւն որ ինչ յաւուրս Արտաշիսի	284
Կ.	Յաղագս մահուանն Արտաշիսի	286
ԿԱ.	Արտաւազգայ թագաւորութիւնն, և հալածել զեղբարսիւր և զքորս, և մահ հանգերձ պղարանելով	290
ԿԲ.	Որ ինչ վասն Տիրանայ	292
ԿԳ.	Յաղագս Տրդատայ բազրատունոյ և անուանց ազգի նորա առաջնոյ.	296
ԿԴ.	Եթէ զխորդ Տիրգրան վերջին, և զինչ ՚ի նմանէ գործք	298
ԿԵ.	Յաղագս թագաւորելոյն Վաղարայ, և շինելոյ զաւանն Բասենոյ, և պատել պարսպաւ զԼոր քաղաք, և պատել լարով ընդ Խաղրաց և մահ նորին.	302
ԿԶ.	Եթէ ուստի զյայտոսիկ պատել	306
ԿԷ.	Եթէ որպէս Ագաթանգեղոս պատմեաց համառօս	308
ԿԸ.	Զթագաւորական ազգացն, յորմէ ցեղք պարթեականիք որոշեցան	310
ԿԹ.	Թէ զխորդ ցեղն Արտաշիսի Պարսից արքայի մինչև ցվախճան	314
Հ.	Եթէ զինչ առասպելք պահլուկաց	314
ՀԱ.	Առաջին արչաւանիք Խոսրովու յասորեասան, յորում համարեր օգնել Արտաւանայ	316
ՀԲ.	Խոսրովայ օգնականութիւն գտեալ ՚ի Փիլիպպոսէ, զիմէ ՚ի վերայ Արտաշիսի պատերազմաւ.	318
ՀԳ.	Դարձեալ յարձակումն Խոսրովու ՚ի վերայ Արտաշիսի առանց հռովմայեցոց օգնականութեան	320
ՀԴ.	Յաղագս գալտեան Անակայ և լինելութեան արքոյն Գրիգորի	321
ՀԵ.	Յաղագս Փերմեղանեայ եպիսկոպոսի Աւսարու կապաղովկացոց և պատմութեանց նորին	326
ՀԶ.	Դիմումն ՚ի մեզ Արտաշիսի, և յաղթել կայսեր Տակիստոսի	328
ՀԷ.	Յաղագս խաղաղութեան Պարսից և Յունաց, և շինելոյ Արտաշիսի զՀայս յամս անիշխանութեանն	330
ՀԸ.	Կոտորումն ազգին մանդակունեաց յԱրտաշիս	332

LVI. Manière dont Ardachès augmenta la population de notre pays, et en fixa les limites.	284
LVII. Satrapie des Amadouni	283
LVIII. Maison des Arouéghian. — D'où est issue cette race?	285
LIX. Connaissance des arts introduite sous Ardachès.	ib.
LX. Mort d'Ardachès.	287
LXI. Règne d'Ardavazt. — Ce prince chasse ses frères et sœurs. — Mort d'Ardavazt avec toutes les circonstances fabuleuses.	294
LXII. Faits relatifs à Diran.	293
LXIII. Dertad Pacradouni.—Noms de sa première race.	297
LXIV. Dicran dernier du nom. — Quels sont ses faits et gestes?	299
LXV. Règne de Vagharch.— Construction du bourg de Pasène. — La nouvelle ville est entourée de murailles. — Guerre contre les Khazirs. — Mort de Vagharch.	303
LXVI. D'où sont tirés les faits rapportés?	307
LXVII. Comment Agatange rapporte les faits en abrégé.	309
LXVIII. Des races royales, desquelles sont issues celles des Parthes.	311
LXIX. État de la postérité d'Ardachès, roi des Perses, jusqu'à la chute de sa dynastie.	315
LXX. Récits fabuleux touchant les Bahlaviens	ib.
LXXI. Première irruption de Khosrov en Assyrie où il croyait pouvoir secourir Ardavan.	317
LXXII. Khosrov, ayant obtenu secours de Philippe, marche contre Ardachir et lui livre combat.	319
LXXIII. Nouvelle attaque de Khosrov contre Ardachir sans le secours des Romains.	321
LXXIV. Arrivée d'Anag. — Conception de saint Grégoire.	323
LXXV. Firmélianus, évêque de Césarée en Cappadoce.— Histoires qu'il a composées.	327
LXXVI. Incursion d'Ardachir chez nous.—Victoire sur l'empereur Tacite	329
LXXVII. Paix entre les Perses et les Grecs. — Ardachir couvre de bâtimens l'Arménie pendant les années d'anarchie.	331
LXXVIII. Extermination de la race des Mantagouni par Ardachir.	333

ՀԹ.	Յաղագս նահատակութեանն Տրդատայ յամս անկիւանու- թեանն Հայոց	334
Ձ.	Յայտարարութիւն սահաւուք աննդեան և վարուց Գրիգորի և որդւոցն, ՚ի թղթոյն Արտիթեայ եպիսկոպոսի, որ վասն հարցմանն Մարկոսի միայնաորի ՚ի Յագուճանի	336
ՁԱ.	Եթէ ուստի և զնորդ արգ մտմկոնելից	340
ՁԲ.	Նահատակութիւնք Տրդատայ ՚ի թագաւորութեանն յա- ռաջ քան զհաւատալն	344
ՁԳ.	Յաղագս առնելոյ կին Տրդատայ զԱշխէն, և Կոստանդնի զՄաքսիմիայ, և թէ որպէս հանդիպեցաւ հաւատոց	346
ՁԴ.	Ստատուան սկիւնեաց ՚ի ճէնազնոյն Մամբուկայ	350
ՁԵ.	Նահատակութիւնք Տրդատայ ՚ի պատերազմին յԱղուանս, յորում միջակտուր արար զթագաւորն Բապայ	354
ՁԶ.	Յաղագս Նունէի երանելոյ, և թէ որպէս եղև պատճառք փրկութեան Աբաց	356
ՁԷ.	Պարտումն Շապուհոյ և ակամայ հնազանդութիւն ընդ ձե- ռամբ մեծին Կոստանդիանոսի. և Տրդատայ ունել զԵկրա- տան, և զալ արգականացն, և թէ յայնժամ եղև զխա- փրկական փայտին	362
ՁԸ.	Կապումն Ղիկիանոսի, և փոխումն արքունեացն ՚ի Հոսով- մէ, և շինել Կոստանդնուպօլսի	366
ՁԹ.	Յաղագս Արիտի չարափառի, և ժողովոյն՝ որ եղև վասն նո- րա՚ի Ղիկիայ, և սքանչելեացն՝ որ երևեցաւ ՚ի Գրիգորիոս	370
Ղ.	Դարձ Ռուսակիսի ՚ի Ղիկիոյ, և հաւատալ արգականացն, և որ ինչ ՚ի Գառնի շինուածք	372
ՂԱ.	Յաղագս մահուանն Գրիգորի և Ռուսակեայ, և թէ էր ա- ղագաւ կոչի լեառնն՝ Մանեայ սյրք	376
ՂԲ.	Յաղագս վախճանի Տրդատայ թագաւորին, ընդ որում և որբերական մեղադրութիւն	380

LXXXIX. Hauts faits de Dertad pendant les années d'anarchie en Arménie. "	335
LXXX. Exposer en peu de mots la naissance et la vie de Grégoire et de ses enfans, d'après une lettre de l'évêque Arditès, au sujet des questions adressées par Marcus, cénobite à Acrodjan. "	337
LXXXI. Origine de la race des Mamigonian . . . "	341
LXXXII. Hauts faits de Dertad sur le trône avant sa conversion. "	345
LXXXIII. Dertad épouse Achkhène, et Constantin épouse Maximina. — Comment arrive la conversion de Constantin. "	347
LXXXIV. Extermination des Selgouni par Mamcoun, de la race des Djène "	351
LXXXV. Exploits de Dertad dans la guerre contre les Aghouank, guerre dans laquelle il coupa par le milieu le roi des Passils. "	355
LXXXVI. De la bienheureuse Nouné. — Comment devient-elle la cause du salut des Ibériens? . . . "	357
LXXXVII. Défaite de Chabouh. — Soumission forcée de ce prince à l'autorité du grand Constantin. — Dertad occupe Ecbatane. — Arrivée de ses parens. — Alors eut lieu la découverte du bois sauveur "	363
LXXXVIII. Licinius est chargé de chaînes. — Rome n'est plus le siège de l'empire. — Fondation de Constantinople "	367
LXXXIX. Arius l'hérésiarque. — Concile tenu à son occasion à Nicée. — Miracle arrivé au sujet de Grégoire. "	371
XC. Retour de Resdaguès de Nicée. — Conversion de ses parens. — Constructions exécutées à Carni. "	373
XCI. Mort de Grégoire et de Resdaguès. — Pour quelle raison la montagne est-elle appelée antre de Mané? "	377
XCII. Mort du roi Dertad. — A ce sujet reproches en forme d'élegie "	381

Am

us

Zwöl in 1 x/xs/-

Oru
14480

